

૪

આનંદધનજીનું દિવ્ય જિનમાર્ગદર્શન
અને

પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા

(આનંદધનજીના દ્વિતીય-તૃતીય સ્તવનના
સંવિષ્ણુ આશયસ્પર્શી વિવગ્નુ ગર્જિત)

લેખક વિવેચક-

ડૉ. ભગવાનદાસ મન મુખભાર્ગ મહેતા,
એમ બી બી એસ

પ્રમાણક-

રતનચંદ્ર ખીમચંદ્ર મોતીશા,

સી કૅસલ, ચોપાલી, મુબઈ ૭

આનંદધન ચેતનમય મૂર્તિ,
મુદ્દ નિરજન દેવ ધ્યાઉ રે—શ્રી. આનંદધનજી.

ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન કલ્પ રે, પૂજા અખણિત એક,
કપટ રહિત યહ આતમ અરપણા રે, આનંદધન પદ રેહ
બહિરાતમ તમ અતદ આતમ, રૂપ યહ ચિર બાવ,
પરમાતમનુ હો આતમ બાવનું, આતમ અરપણ દાવ
શ્રી આનંદધનજી

મૂલ્ય દોઢ રૂપીઆ

પ્રથમાવૃત્તિ, પ્રત ૧૦૦૦
સ ૨૦૧૧ ઇ સ ૧૯૫૫
સર્વ હસ્ત લેખકને સ્વાધીન

મુદ્રણ સ્થાન
અબાલાન હીરાવાવ પટેલ,
એન એમ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,
ધીકાટી, અમદાવાદ

સમર્પણ 'ચતુષ્પદી'

'અદ્રપ્રભુ મુખ ચદ રે સખી દેખણુ દે'—એ રાગ
 ને આનંદધન આનંદ ધન વરણતા રે,
 સત મયૂરે દર્શને હરણતા રે,
 તત્ત્વપિપ્પાસુ આતકે તણ્ણતા રે,
 જસ વચનામૃત પાનથી ઉલસતા રે ને આનંદધન ૧
 ને આનંદધન મહામુનીંદ્ર યર્ગીદ્રા રે,
 નિર્ઘંથ વીતરાગ અવર્ણીત સતા રે,
 ભગતી જ્યોત જ્વલત ને જોર્ગીદ્રા રે,
 ભક્ત શિરેભણિ મહાશુભ ભગવતા રે ને આનંદધન ૨
 મહાઋષિ ને મહાગીતાર્થ મહુતે રે,
 ગીત સંગીત આ દિવ્ય દૃષ્ટિવતે રે,
 ભક્તિ અમૃતરસ ભર્યુ ગુણુવતુ રે,
 અમૃત પદ્દાણિ મુદા જયવતું રે ને આનંદધન ૩
 જશ ગાયા જસ 'અષ્ટપદી' જયવતી રે,
 દુરકાવી મશવિજયે વૈજયતી રે,
 તે આનંદધન પદ્ધ મયુ' ઉલ્લાસે રે,
 અથ નૈવેદ્ય એક ભખનાન દામે રે ને આનંદધન ૪

विश्ववन्द्य वीतराग देव

भवसीभादुरजतना रागादय क्षयमुपायः यस्य ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनी वा नमस्तामै ॥—श्रीहेभ्यः प्राचार्यः ७

सदाशिव परब्रह्म सिद्धत्वा स्थापयेति च ।

शास्त्रैस्तदुच्यतेऽवयविकमेवामदिभि ॥ — श्रीहरिवंशदायार्थः ७

शानरक्षणीयता-क्षेत्रप्रभाजन-दन्तिस्तम् ।

निष्ठितधमन नौमि परमात्मानमव्ययम् ॥—श्रीशुभयशायः ॥

प्रथमसन्निभम् दर्शयुग्मं प्रथमं यदनकमलमद्दुःखमिनीवत्प्रय ।

अथ यन्मपि यत्ते सद्यगवपव-प्यम्, स हि जगति देशो चीनराजसमैव ॥

—श्री महाश्वि वृत्तपाद

सुदृढमेव विबुधान्निबुद्धिबोधत्, स्व शब्दोऽपि भुवनप्रपञ्चस्यत् ।

घाताऽसि धीर शिवमगनिधेर्विधानात् - रज्जु स्वमेव भगवन् पुद्गलोत्तमोऽसि ॥

— श्री अन्ताभरुतोत्र

5

शिव शङ्ख गङ्गाजीभद्र रे यि नद कम्बान

जिन अरिहा तीर्थ ६३ रे, ज्योति सङ्ग अञ्जमान

ਅਮਿਤ ਭਾਰੀ ਮੂਰਤ ਵੀ ਹੈ ਉਪਮਾ ਨ ਪਟੇ ਫਾਸ

आत सुधारक श्रीवती रे नीरभूत तृपति न होय — श्री आनंदधनराज

પૂરણ બદ્ધ ને પૂર્ણાનંદી દયાન યાન ચરણ મુકદ્દી

संज्ञा विज्ञान व प्रसंग आहारी तद्वदेव समस्त भगवद्गी — श्री देवदास दास

કર્મ જિત્યાપી જિન છે. જિનપુ સર્વંગ માને વ્યાપક વિજ્ઞ

सकः सङ्गु स कवायी हृदि पुरोत्तम अत्र हवायी

सदृश स्वस्वये स्वयं प्रगटमायी पक्षः स्वयं भू भूदः प्रगटमायी

રામ તમે હો આતમરામી, સ્વામ તમે હો ગેન સ્વામી

—प्रज्ञानमेव मोक्षमार्गः।

ભક્ત ગર્જના

હુ ખ દોહગ દૂરે ટળ્યા રે, મુખ સંપદ્યુ ભેટ,
 ધીગ ધણી માયે કિયોરે, કુણ ગજો નર ખેટ ? વિમલગ્નિન
 તુજ મુજ અતગ અતગ ભાજશે, વાજશે મ ગલ તુર,
 જીવ સરોવર અતિશય વાધશે આનદધન રસપૂર
 અહો ! અહો ! હું મુજને કહું, નમો મુજ ! નમો મુજ રે !
 અમિત કેલ દાન દાતાગ્ની, જોડને ભેટ ચર્મ તુજ રે - આનદધનજી
 ધ્યાયક ધ્યાન ધ્યેય ગુણ એકે, ભેદ છેદ કરશું હવે ટેકે,
 શીર નીર પેરે તુમશું મળશું, વાયક યશ કહે દેજે હજશું
 કાળલખિ મુજ મત ગણો, ભાવલખિ તુમ હાથે રે,
 લડયકંતું પશુ ગજખચ્ચુ, ગાજે ગજવર સાથે રે - યથોવિજયજી

એક પુરાણ પુરુષ અને પુનાણ પુરુષની ગ્રેમસ પત્તિ વિના
 અમને કંઈ ગમતુ નથી, અમને ટોઈ પાર્થમા અથિ માત્ર
 ગી નથી x x આજના પ્રભાતથી નિગજનદેવની કોઈ અફભુત
 અનુભદતા પ્રકાશી છે, આજે ઘણા દિવસ યયા ઇચ્છેવી
 પરભક્તિ ટોઈ અનુપમ રૂપમા ઉદય પામી છે x x પ્રાપ્ત
 થયેલા સત્ત્વરૂપને અભેદભાવે અપૂર્વ મમાધિમા સમરૂ છઉં

-શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રજી

હગ્નિના મારગ છે શરાનો, નહિ કાયરનુ કામ જોને,
 પરથમ પહેલુ મસ્તક મૂકી, વળતી લેલુ નામ જોને - પ્રીતમભક્ત
 હવે સ પૂરણ સિદ્ધતણી શી વાર છે ?

દેવચદ્ર જિનચદ્ર પરમ આધાર છે દીઠા સુવિધિ જિલુદ
 મોટાને ઉત્સગ બેઠાને શી ચિતા ?

પ્રભુને ચરણ પસાય મેવક યયા નચિતા - શ્રી દેવચદ્રજી

પ્રકાશકનું નિવેદન

ઘણા વખતથી હું તેમના કેઈ અથનો પ્રકાશન લાભ
મને મળે એવી માગણી હું લગવાનદાસભાઈ પાસે કર્યા
કરતો, મહારી આ માગણીને માન આપી તેઓએ આ ઉત્તમ
અથનો પ્રકાશનલાભ મને આપ્યો તેથી હું સતોષની લાગણી
અનુભવુ છું ચોગદદિસમુચ્ચય મહાટીકા (વિવેચન)
ચોગદદિ કળશકાવ્ય, પ્રનાવબોધ મોક્ષમાળા વગેરે મહાગ્રંથોન
કર્તા તરીકે હું લગવાનદાસભાઈની કીર્તિસુવાસ તે
ફેલાયેલી જ છે, તેમા આ અથથી એક ઉમેરો થા
છે વિદ્વાન્ લેખકે જેમા આનંદચનનના બીજા-ત્રીજા સ્તવ
પર એકેક અથ લખવા નોટલો અથાગ નિ સ્વાર્થ પગિશ્ર
લીધો છે, એવા આ શુદ્ધ લોકોપકારી અથનુ પ્રકાશન કરા
મને ઘણો આનંદ થાય છે

૨૨-૪-૫૫

૧૧, સી ઈસલ

ચાપાટી,

સુમઈ ૭

રતનચંદ ખીમચંદ મોતી

પ્રસ્તાવના

અણ હમ અમર ભયે ન મરેગે અળ૦
યા કારણ મિથ્યાત દિયો તજ,
કેયુ કર દેહ ધરેગે ? અળ૦

—શ્રી આનંદધનજી

—આ અમર શબ્દોમા નિજ આત્માની પરમ ધન્ય અમરતા સંગીત કરનાર મહાગીતાઈ મહર્ષિ આનંદધનજી અપૂર્વ ભક્તિરસામૃતથી સંલુપ્ત સ્તવનોતુ દિવ્ય સંગીત લલકારી ગયા છે તે પૈકી બીજી સ્તવન જે છ કડી માત્ર પ્રમાણ છે, તેનો પરમાર્થ આશય પરિસ્ફુટ કરવા માટે અત્રે આ લેખકે ‘આનંદધનજીનું દિવ્ય જિનમાર્ગ દર્શન’ એ ગ્રંથ લખ્યો છે, અને ત્રીજી સ્તવન જે પણ છ કડી માત્ર પ્રમાણ છે, તેનો આશય સમજવા માટે ‘પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા’ એ બીજો ગ્રંથ લખ્યો છે આ બન્ને ગ્રંથ આ એક ગ્રંથમા સમાવિષ્ટપણે અત્રે મુદ્રા વાચકની દષ્ટિ સન્મુખ સમુપરિચિત થાય છે

આનંદધનજીનો દિવ્ય ધ્વનિ

આ ભક્તિરસ સંસાર સ્તવનોમા શ્રુત સંતો દિવ્ય ધ્વનિ શ્રી આનંદધનજીના અતરાતમાનો નાદ છે એમા પદે પદે નિર્ઝરતી પરા ભક્તિ એમના પરમ ભક્ત હૃદયનું પ્રતિબિંબ પાડનારો દર્પણ છે આ અક્ષરદેહમા એમનો અક્ષર આત્મા અક્ષરપણે રહ્યો છે ‘જેની યશસ્કાયમા જરા-મરણજન્ય ભય

લાગતો નથી એવા સુકૃતી કવિઓ જ્યવત છે 'x' નાસ્તિ યેષા
યજ્ઞઃકાયે જરામરણજ મય' એ ભર્તૃહરિની ઉદ્ધિત આ
સત કવિની અમૃત વાણીના મળધમા અક્ષરશ સાચી
પડે છે

દિવ્ય નયનથી પરમાર્થમય જિનમાર્ગનું દર્શન કરી,
આ દિવ્ય દ્રષ્ટાએ પોતાના સંગીતમય દિવ્ય ધ્વનિથી આ
દિવ્ય જિનમાર્ગનું આપણને દર્શન કરાવ્યું છે આ દિવ્ય
ધ્વનિ એટલી બધી અમૃત-માધુરીથી બર્ષો છે કે તેનું
પાન કરતા તુમિ થતી નથી : શાતસુધાગ્ધ્ર જલનિધિ એવો
આ દિવ્ય નાદ અખૂટ રસવાળો અક્ષયનિધિ છે 'શણે શણે
નવીનતા પામે, તે મુકરતા' શણે શણે વનવતામુપૈતિ તદેવ
રૂપ રમણીયતાયા —એવું કવિ કાલિદાસે કહેલું સૌંદર્ય
લક્ષણ આ સત કવિના કાવ્યમા પ્રયશ પ્રતીત થાય છે
એકેક સ્તવનની રજૂઆત કરવામા જૂઠ પદ્યાદ્યભૂમિકારૂપ
નેપથ્યવાળી અદ્ભુત નાટ્યીય રીતિ (Dramatic style)
એમની અપૂર્વ નૈસર્ગિક કવિત્વશક્તિનો આપણને પરિચય
આપે છે સુશિલ સુશિષ્ટ અને સુમિષ્ટ શૈલીથી ઉત્તમ કલામય
રીતે સુંદર ચળચિત્રમા ગુણેલ એકેક મુતિમય આ મહા
નિર્મય મુનીશ્વરનું અદ્ભુત મયનિર્માણકૌશલ્ય દાખવે છે

તેઓ અધ્યાત્મ માર્ગમા અતિ ઉચ્ચ દશાને પામેલા
'જ્ઞાની' પુરુષ હતા, તે તેમના વચનેથી સુપ્રતીત થાય છે

x ઘર્યન્તિ મુક્તિનો તે રસવિદ્ધા કવીશ્વર ।

નાસ્તિ યેષા યજ્ઞઃકાયે જરામરણજ મય ॥' —ઓ ભર્તૃહરિ

જ્ઞાન દધનજીની
અમૃત વાણી

પરમ બહિષ્કાવ નિર્જર, ચૈતન્ય
રસની છોળો ઉછાળતા એમના
સ્તવનો તો આત્માનુભવના પરમ
પરિપાકરૂપ હોઈ, વાચતા કે

સામળતા, હોઈ અફળુત આહ્વાદ આપે છે મનનો થાક
હિતારી નાખી પરમ નિત્યપ્રસન્નતા અર્પે છે તે વચનામૃતોમા
એવા તો અફળુત માધુર્ય, પ્રાસાદ, ઓગસૂ, ને ધ્વનિ ભર્યા
છે, એવું તો ઉચ્ચ ચૈતન્યવતુ કવિત્વ ભર્યું છે, કે તેનો
રસાસ્વાદ લેતા આત્મા બાહ્યે તૃપ્ત થતો નથી મોટા મોટા
પંડિતોના વાગ્દાઢબરભર્યા શાસ્ત્રાર્થોધી, કે મોટા મે ૧ વ્યાખ્યાન
ધરા મૂળવનાગ વાચસ્પતિએના વ્યાખ્યાનોથી અનતશુદ્ધો
જ્ઞાનદ અને જોષ, શ્રીમાન્ જ્ઞાનદધનજીની જોષાદ સીધી,
સાદી, સચોટ ને સ્વયંભૂ વચ પદ્ધિથી ઉપજે છે

વળી શ્રી જ્ઞાનદધનજીનો ‘આશય’ તો એન્હો બધો
પરમાર્જગભીર છે કે સાગરની જેમ તેનું માપ કાઢવું કે તાગ
લેવો તે અશક્ય વસ્તુ છે, કાગ્ય

આશયમભીસ્તા કે તેમના એકેક વચન પાછળ
અગાધ શાસ્ત્રજ્ઞાન ને અનન્ય તત્ત્વ

ચિંતન ઉપરાંત ઉત્તમ આત્માનુભવરૂપ સામર્થ્યયોગનું સમર્થ
પીઠબળ રહ્યું છે એટલે આવા ઉચ્ચ યોગદશાને પામેલા—
ઉત્તમ શુદ્ધસ્થાનસ્થિતિને પામેલા મહાત્માની કૃતિનો આશય
યથાર્થપણે અવગાહી પ્રમટ કન્વો, તે તો તેમના જેવી ઉચ્ચ
આત્મદશાને પ્રાપ્ત થયેલા મહાત્મા યોગીશ્વરોનું કામ છે
તેઓ જ તેને મથાયોગ્ય ન્યાય આપી શકે, તેઓ જ તેનું

યથાર્થોચ્ચ મૃત્યાક્રન કરી શકે માયા રત્નની પરીક્ષા નિપુણ
 રત્નપરીક્ષક જ કરી શકે જેમકે-તેમના આશયનું તત્ત્વપરીક્ષા
 અવગાહન કરી સમર્થ તત્ત્વદ્રષ્ટા શ્રીમદ્ રાજચ દ્રષ્ટાએ,
 શ્રી આનંદધનજીના પ્રથમ -તત્ત્વનો પરમ સુંદર અદ્ભુત
 પરમાર્થ પ્રગટ કર્યો છે અને તેમની પરમાર્થગભીરતાની
 બાબી કશી છે (જુઓ આ શ્રવણ પરિશિષ્ટ) પણ હુમાંએ
 તેઓશ્રીએ માત્ર એક જ આવનનું વિવેચન કરેલું હોઈ,
 આપણે તેના વિશેષ લાભથી વચિત રહ્યા છીએ મહાશુનિ
 દેવચ દ્રષ્ટાએ યથાર્થ જ કહ્યું છે કે—

“ તેહ જ એહનો જાણુગ બોક્તા,
 જે તુમ મમ ગુણુરાયણ ”

આવા ધન (નક્કર) આનંદ આપનાર અને આનંદના
 ધન (મેઘ) વર્ષાવવારા યથાર્થનામા આનંદધનજીનું એકેક

સ્તવન-પદ તીવ્ર આત્મસંવેદનમય

અદ્ભુત સમાભિશક્તિ અતરોદ્ગારરૂપ હોઈ પરમ આશય

ગભીર છે તે આશય યથાર્થપણે

સમજવા-સમજાવવા માટે શ્રીમદ્ રાજચ દ્રષ્ટા જેવા પરમ
 જ્ઞાની યોગીન્દ્ર જ જેઈએ ઈતર સામાન્ય જનને માટે તે
 તે આશયનો અનવરોધી ભાગ પણ સમજવો-સમજાવવો કઠિન
 છે, તેને તો તે આશયની કંઈક સચ્ચટી માત્ર હાથ લાગે
 ઉપલક્ષ્ય ભૂમિકા માત્ર સ્પર્શવામા આવે, સૂક્ષ્મ વિચારણા
 જોડી અવગાહના વિના તેના અગાધ જોડાણનો ખ્યાલ આ
 નહિ એટલે સંક્ષેપથી કે વિસ્તારથી આ સ્તવનાવહી પ
 વિશદ વિચારણામય વિવેચનનું વિશાલ ક્ષેત્ર ખુલ્લું પડ્યું

આ અંગે દીર્ઘ અભ્યાસપૂર્વક વિવિધ દૃષ્ટિએ જેટલો
ઊંડાપોહ-સૂક્ષ્મ વિચાર થાય, જેટલો અર્થવિસ્તાર થાય
તેટલો ઓછો છે, કારણ કે શ્રી હરિભદ્રાચાર્યજી તથા
શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીની જેમ અદ્ભુત સમાસશક્તિથી શ્રી
આનંદધનજીએ બિન્દુમા પ્રવચનમિધુ સમાવ્યો છે

“ પ્રવચન સમુદ્ર બિન્દુમા, ઉલસી આવે જેમ,
થોડું પૂર્વની લબ્ધિનું, ઉદાહરણ પણ તેમ ”

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી.

“ એક બુદ્ધ જલસે ઉપના, શ્રુત સાગર વિમતારા,
ધન્ય છનોને ઉલટ ઉદધિકુ, એક બુદ્ધમે કારા ”

—શ્રી ચિદાનંદજી

અથ વસ્તુ દિગ્દર્શન

એટલે આવા આશયગતીર પ્રવચનસિંધુમાથી અર્થરત્નો
ખોળી કાઢવાનું કામ બિડી વિચાર-દૂબકી મારનારા અવગાહક
વિવેચકોનું છે એટલે કે આ
વિવેચકોનું વિશાલ ક્ષેત્ર સ્તવનોનો પરમાર્થ ઉકેલવામા ઘણી
એકેક સ્તવન પર ઘણી વિશદ વિશેષ વિચારણાનો
એકેક અથ અવકાશ છે, સુમધિન એવા આ
એકેક સ્તવન-અથ પર એકેક અથ
લખી શકાય એવો વિશાલ પરમાર્થ તેમા સમાયેલો છે, તે
તે સ્તવનની વિવિધ શ્રુત-અનુભવમય પશ્ચાદ્ભૂમિકા (Back-
ground) સમજ્યા-સમજાવ્યા વિના એની ખરી ખૂબી માત્રમ
પડે એમ નથી અને એટલા માટે જ એના દિગ્દર્શનાર્થે આ

લેખક-વિવેચકે આનંદધનજીના બીજા અને ત્રીજા સ્તવન પર એકેક શ્રવ્ય લખવાનો આ સ્વ.પ પ્રયત્ન કર્યો છે

તેમા-દ્વિતીય સ્તવનના વિવેચન ગર્ભિત 'આનંદ-
ધનજીનું દિવ્ય જિનમાર્ગ દર્શન' એ શીર્ષક
સવાદાત્મક ચૈત્રીથી લખેલો પ્રથમ
છપાઈ બધેલ લખમાળા શ્રવ્ય, અને તૃતીય સ્તવનના
શ્રવ્યકારે વિવરણરૂપ 'પ્રભુમેવાની પ્રથમ
ભૂમિકા' એ શીર્ષક સંગ્રહ
વિવેચનાત્મક શૈલોથી લખેલો દ્વિતીય શ્રવ્ય,—એ બન્ને
શ્રવ્ય આ લેખકે 'શ્રી જૈનધર્મ પ્રકાશ' માસિકમા
(નં. ૧૦૦૦ થી ૨૦૦૮) અગાઉ લેખમાળારૂપે લખેલ હતા.
પ્રસ્તુત માસિકમા ક્રમશઃ બાબીશ બાવીશ લેખાક્રોમા છપાઈ
ગરોબ આ બન્ને લેખમાળા અત્રે શ્રવ્યકારે જનૂ થાય છે

'પથટો નિહાળુ રે બીજા જિન તણો રે' એ પગમ
આવવાહી પક્ષિતથી ગરૂ થતું બીજા અનિત જિનનું સ્તવન
આનંદધનજીના આશ્રુત આત્મ
આનંદધનજીનું દિવ્ય સંવેદનમય અતરંગિગારરૂપ હોઈ
જિનમાર્ગ દર્શન પરમ આશયગભીર છે તે આશયને
અનતમો બાગ પલુ સમન્તપવે
સકેન છે તો પલુ યથાશક્તિ-યથાર્મતિ સામાન્ય દૃષ્ટિએ ને
કઈ આશયની સપાટી માત્ર હાથ લાગી, ઉપલક્ષ્ય ભૂમિકા
માત્ર અપર્ણવામા આવી, તે આ લેખકે આનંદધનજી
બાબે જીવત કંઠપીને અત્રે જિજ્ઞાસુ પથિક અને યોગિરાજ

સવાદરૂપે રજૂ કરી છે, અને આ બાજુ આધ્યાત્મિક પથારી સાવનાટક હોય એમ આ સવાદને પ્રત્યક્ષરૂપમા નિબંધ કરેલ છે

તેમજ—‘સબવ દેવ તે ધુર સેવો સવે રે’—એ હુવપદ્ધિથી પ્રાગ્બાતુ ત્રીણુ અતવન પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકાનું હાર્દ પ્રગટ કરતું હોઈ, પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા તેનું જ પરમ આશયગ્રસ્ત છે તે આશયનું ચતુર્કિચિત અવગહન કરવાતું સજગ વિવેચન આક્રેષ્ણતા આ લેખકે અમય-અદ્વેષ-અખેદરૂપ પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકાની અને તદ્દતર્ગત અરમાવર્ત્ત ચગ્મકરણુ યોગદક્ષિ આદિ વિવિધ તાત્ત્વિક વિષયોની અત્ર શાસ્ત્રીય મીમાસા કરી છે, અને વિષયની વિશદતા તથા વાચકની સુગમતાર્થે આ વિવેચનને નૂવ પરિચ્છેદમા પ્રવિભક્ત કરેલ છે -

આમ સામાન્યપણે આ બન્ને અથની વસ્તુનું દિગ્દર્શન છે વિશેષ તો આ અથની વિષયાનુક્રમણિકા પ્રત્યે દક્ષિણાત કરતા વિવેકી વિચારકને અવધ જ્ઞાત થશે એટલે અત્રે ચર્ચિત વિવિધ તત્ત્વવિષયોના વિશેષ વર્ણનથી તત્ત્વરસિક વાચકના રસપ્રવાહની આઠે નહિ આવતા, તેમા સીધુ નિમગ્નન કરવાનું તેમને સપ્રેમ આહ્વાન કરૂ છું

આભાર ઉપસહાર

આ અથના પ્રકાશનનું શ્રેય પોતાને પ્રાપ્ત થાય એવી પરમાર્થનેહી શ્રી ગતનચ દલાઈ મોતીગાએ આગ્રહ-ભરી ભાવના વ્યક્ત કરી, અને તેનો એ સાભાર સહર્ષ

સ્વીકાર કર્યો, -જેના કૃપારિપાકરૂપે આ અથ વિવેકી વાચકના કરકમળમા આવે છે સુપ્રસિદ્ધ 'મોતીશા' કુલની ધર્મ-ભાવનાને અનુરૂપપણે શ્રી રતનચ દસાઈએ જે ભક્તિભાવથી આ અચતુ પ્રકાશન શ્રેય હામલ કરવાનો ઉદ્વાસ દાખવ્યો છે, (અને તે પણ જ્ઞાન પ્રભાવનાર્યે પડતો કરતા ઘણા ઓછા મૂલ્યે) તે બદલ તેમને અનેકથા ધન્યવાદ ઘટે છે

અત્રે પ્રેમની ગોઠવણ અમે પરમાર્થસ્નેહી શ્રી મનસુખવાલભાઈ તારાચંદ મહેતા તથા શ્રી ચંદુલાલભાઈ ગુલાબચંદ મહેતાએ મિત્રભાવે મદ્ભાવથી લીધેલ શ્રમ માટે આભાર લખતાં કંઈ છું

અત્રે છેવટે એટલું જ ઉમેરવાનું કે-આ બન્ને અથોમા પ્રકૃતોપયોગી (Religious) અનેકાનેક તત્ત્વવાર્તા આ લેખકે ઉપન્યસ્ત કરી છે, અને તેને યથાસંભવ યથાસ્થાને વિનિયોજિત આનંદદધનશુભા વચનામૃતથી અને શાસ્ત્રાધારથી સર્વત્ર સમર્થિત કરી છે છતાં આવા ગહન વિષયમા, - શુદ્ધ સમાજહિતદષ્ટિથી જે મહાગીતાર્ય મહર્ષિ આનંદદધનશુએ પોકાર્યું છે, લલકાર્યું છે, તેનો તેવી જ એકાત શુદ્ધ મમાજહિતદષ્ટિથી આશય વિસ્તારતા, -જે કાંઈ અસમજસ વા આશયદેર જેવું જણાય, અથવા જાણ્યે અજાણ્યે કવચિત્ કિચિત્ ક્ષતિ વા સ્ખલના જેવું લાગે, તે તે આ મદ્ભવિ લેખક-વિવેચકનો જ દોષ છે એમ સુર સંબંધન મહાજને વિચારવું, અને દ્રુપદાથી પોતા ઠાકવાની કળામા કુશળ કાકદષ્ટિ તે દોષદર્શનવિચારદ દુર્જન મહાશયો માટે અનામન રહેવા છ' હ સદષ્ટિ રાખી હાન્તવ્ય

ગણુ ઉવટમા જે ચોગદ્દિ કળચકાવ્યમા વિશાધ્યુ છે,
તે જ અત્ર નમ્રપણે વિશાધ્યુ છું—

ગુણો જે કે 'દ્યા તે સકલ ગણુને સત જનના,
અને દોષો કે તે સકલ પણુ હું ખામર તણા,
કરી દોષો દૂરે મુગુણુ જરણે હસ મુમતિ !
અમી દષ્ટિ ધારી મુણુ જ ભગવાનદાસ વિનતિ

૫-૪-૫૫

ચૈત્ર શુ ૧૩ ૨૦૧૧
૫, ચોપાટી રોડ,
મુબમ્બઈ ૭

ડૉ. ભગવાનદાસ મનાસુખભાઈ મહેતા.

એમ. બી. બી. એસ.

ભક્તિ સૂક્તો

ધાર તરવાગની સોહલી દોહલી, ચૈદ્યા જિનતણી ચરણ સેવા,
 ધાર પર નાયતા દેખ બાહજરા, સેવના ધાર પર રહે ન દેવા
 મુજ મન મુજ પ. પકજે રે લોનો ચુલ મકરદ
 રક મણે મહર ધગ રે ઉદ્ર ચદ્ર નામેદ્ર—શ્રી વ્યાનદધનજી
 જ્ઞાન વૈરાગ્યનો દેહ ધરો રે મીઠો જોગપણનો ॥ જીવ
 ભક્તિ આશુરણ પેરિયા રે, એવો કોઈ સેવક સિવ—શ્રી અખાભજન
 સાહેબો હો કેસુ જિનેશ્વર દેવ રત્નદીપક અતિ દીપતો હો સાધ
 સા મુજ મન મહિ મીઠી આવે તો અરિનર ચીપતો હો સાધ
 સા મિટે તો મોહ અધાર અનુભવ તેજે જળદળે હો સાધ
 સા ધૂમ કપલ ન રેખ ચ જી ચિત્રામણ નવિ ચલે હો—શ્રી ધરોવિજય
 સુખ શીતળતામન છાંર ગહી મનવાગિત વ્યા દણ પકિત કહી
 જિનજાગિ મટો તરુ કલ્પ જહો । જાગિને જગવત ભવત હહો
 સુખધામ અનન સુસત ચહી જિનગત રહ તં વ્યાન મહી,
 પર શાંતિ અનત સુધામય જે, નગુમુ પદ તે વગ તે જય તે
 જિનપ નિગમ એકતા બેદભાવ નદિ કાંઈ
 લક્ષ ધવાને તેહનો કહ્યા શાસ્ત્ર સુખાવિ—શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી
 ધરતીના કાગળ કરે કલ્પ કરે વનરાય,
 સાત સમુદ્રકે સાહી કરે, પ્રભુગુણુ લિખા ન ગવ—સત કમીરજી
 બાધમતા પનટાવવા રે જ્ઞાન નાય ભકિત આધાર રે
 પ્રભુ ગુરુગી ચેતનારે જ્ઞાન, એહી જ જીવન સાર રે
 દેવચંદ્ર ઝળની હો કે પુણે ભકિત ચવે
 જ્ઞાનમ અનુભવની હો કે નિત નિત સકિત વધે,
 જાનુ થનુ મે પ્રભુગુણુ ગાયા સનનો દણ લોધો રે,
 દેવચંદ્ર કહે મહારા મનનો, સમ્બ મનોરથ સીમે રે—શ્રી દેવચંદ્રજી

ઉપોદ્ધાત

૧ મહામુનીશ્વર 'મહર્ષિ' આનંદધનજી

રામ કહો રહેમાન કહો કેડે, કાન કહો મહાદેવરી,
પારસનાથ કહો દેહિ બ્રહ્મા, સકલ બ્રહ્મા સ્વયમેવરી,
નિજ પદ રમે રામ સો કહિયે રહિમ કરે ગુહેમાનરી,
કરસે કર્મ કાન સો કહિયે, મહાદેવ નિર્વાણરી,
પરસે રૂપ પાગસ સો કહિયે, બ્રહ્મા ચિન્હ સો બ્રહ્મારી,
ઈહવિધ સાધો આપ આનંદધન, ચેતનમય નિ.કર્મંગી

—શ્રી આનંદધનજી

ભારતવર્ષમા મત-સમુદાયથી પણ એવા ને ગણ્યા
ગાંઠયા 'નિર્વેશ વિરલા કેઈ' સાચા સત પુરુષો થયા છે,
તેમા શ્રી આનંદધનજી કેઈ
'અવધુ નિર્વેશ અનેરી ભાત પાડનારા વિલક્ષણ
વિરલા કેઈ' સત 'અવધૂત' થઈ ગયા ને
વિરલ જ્યોતિર્ધર મહાપુરુષો
જિનશાસન-ગગનને જલકૃત કરી ગયા છે, તેમા શ્રીમાન
આનંદધનજી કેઈ વિશિષ્ટ, કેટિના બાગવી જ્યોત નેવા
સમર્થ જ્યોતિર્ધર પ્રકાશી રહ્યા છે આચાર્યોના આચાર્ય
અને ગુરુઓના ગુરુ એવા આ પરમ જ્ઞાની 'મહાત્મા
જિનમાર્ગ'ના પરમ રહસ્યજ્ઞાતા અને સાચા પ્રભાવક પુરુષ
થયા છે

મહાત્મા આનંદધનજી ૧૭મી સદીના અત અને
 ૧૮મીના પ્રારંભ ભાગમાં વિદ્યમાન હતા, એ એમના
 સમકાલીન યશોવિદ્યજી આદિની
 ‘મુનિજન માનસ હસે’ સમયમર્યાદા પરથી જણાય છે
 ધન્ય આનંદધન! આ મહાપુરુષનો જન્મ કયા થયો ?
 એમના માતા-પિતા કોણ ? એમણે
 દીક્ષા ક્યારે લીધી ? એમના વિશિષ્ટ લવન્યમય ગો કયા ?
 ઈત્યાદિ બા આપણને કંઈ માહિતી ઉપલબ્ધ નથી આ
 બધું ગમે તેમ હો, પણ આ વીતરાગ મુનીશ્વર અગે આ
 એમના જ અમર શબ્દો આપણે યથાર્થપણે ગાઈ શકીએ
 એમ છે —

“ નિર્મળ શુભ મણિ રેહલ જૂધરા, મુનિ જન માનસ હંસ,
 ધન્ય તે નગરી રે ધ ય વેળા ઘડી, માતાપિતા કુલ વચ ”

‘એરે માન આનંદધન, તાત આનંદધન’ એમ લલ
 કારનારા આ સ્વદેહમાં પણ નિર્મળ વીતનપ મુનીશ્વરે પોના
 સળધી કંઈ દલ્લેખ કર્યો નથી માત્ર આપણે એનું જાણી
 શકીએ છીએ કે તેમનું નામ ‘લાભવિચ’ અથવા
 ‘લાભનંદ’ હતું તેમનો સિદ્ધાંત બેધ તીવ્ર હતો, અને
 તેમની શાસનદાઝ અનન્ય હતી, એ તેમના સંવેદનમય
 અતરોદ્ગાર પરથી પ્રતીત થાય છે ‘પથદો નિહાળુ રે
 છીલા જિન તણે રે,’ ‘ગચ્છના બેઠ બહુ નયન નિહાગતા,’
 ઈત્યાદિ સ્થળોએ વ્યક્ત થતો ગર્વિત ધ્વનિ આની સાક્ષી
 પૂરે છે એમને ભગવાન જિનેશ્વરના અંતરમય પરમાર્થ
 માર્ગની પરમ પ્રાત-પ્રતીત ભાગી હતી, અનન્ય ભક્તિ

હવે હવે, દિવ્ય ચોમદષ્ટિથી તે નીતરાજ પરનાત્માના સર્વાંગનું મૂળ, માર્ગનું વિશિષ્ટ આત્માનુભવમય સમ્યક્ દર્શન થયું હતું પણ તે માર્ગને વર્તમાનમાં 'ચરમ નયણ કરી મારગ ભેવતા' બૃહદ્વા લોકની માગબ્રહ્મ કરેલું દશા દેખી તેમનું સત હૃદય દ્રવી બિંદુ હતું

તેમણે પોતાની દિવ્ય દષ્ટિથી જિનમામની વર્તમાન પરિસ્થિતિ નિહાળી તો આધ્યાત્મની પાછળ આધ્યાત્મની હાર દોડી જતી હોય એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત હતી માર્ગની વર્તમાન સ્થિતિથી નાના પ્રકારના તુચ્છ તુદ્ર નિર્ણવ પરમાર્થ જેટલો મતભેદોમા, ગચ્છ કદાચહોમા, સકુચિત વાડાઓમા, મત-પ થના ઝઘડાઓમા ગચ્છા પચ્છા રહેલા બહિર્દષ્ટિ લોકો એક અખંડ જિનશાસનને ખડખડ કરી રહ્યા હતા. અહો ! કેવો મુદ્દા સરસ નિર્મલ માર્ગ ! પણ અહીં બહાર નજર ફેરવી તો તેની આસપાસ અનંત જાળા બાળી ગયા હતા, અનંત ચર જામી ગયા હતા, કદાચહી જનોએ દબમૂલ કરેના આચહોના પોપડા વજ્રલેપ બન્યા હતા, ભગવાનના મૂળ પરમાર્થ માર્ગનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કથાય દેખાતું નહોતું, માત્ર પાછડા કે ડાખળા પકડીને લોકો કૃતકૃત્યતા માની બેઠા હતા ! એક જાણુ તુચ્છ ગચ્છભેદોમા ઇતિકર્તવ્યતા માનનારાઓ બીજી જાણુ તત્ત્વની વાતો કરતા લાજતા હોતા ! ચરકોર કલિકાલનું સામાન્ય વ્યાપી રહ્યું હતું ! આવી વિપત્તિ સ્થિતિ નિહાળી તેમના આત્મામા સ્વાભાવિક સંકોભ થયો, તીવ્ર ખેદનું સંવેદન થયું, અને તેથી જ તેમના આવા અતરંગિયાર નીકળી પડ્યા કે કે

“પરમ નયણ કરી માગ્ગ એવતો ર, બૂલ્યો સંયત સંસાર”

“ ગરુડના બેદ બહુ નયન નિહાળના,
તરવની વાગ કરતા ન લાગે ।

ઉદરમ છાદિ નિજ કાજ કરતા થકા
મોહ નડિયા કલિકાલ ગાગે ”

“ પુનઃ પરપર અનુભવ એવતા રે,
અધોઅધ પલાય પથડાવો ” —ઈત્યાદિ

એન્હે આત્મી સાચી અતરંગ શાસનદાગ્રથી પ્રેરિત
થઈ એમણે ૧૧-૫૨ હિતરૂપ લોકોપકાર પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી,

ભગવાનના મૂળ પરમાર્થમાર્ગ
લોકોપકાર પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે લોકોને વાળવા પુરુષાર્થ
અગાત અમળ વાત આર્યોં પણ લોકો તેમના તે દિગ્ધ
સ દેગને જીલી શકતા અસમર્થ

હતા-તેઓ નહોતા તેઓ પરમ ઉપકારી આનંદધનજીને
ઓળખી શક્યા નહિ એન્હે આત્માર્થ વણસે છે અને
લોકહિત પણ કાર્યકારી થતુ નથી, એમ સમજી ‘કાળતરિધિ’ની
ગવેષણા કરી પોને વનમા ચાલ્યા ગયા, અને પ્રાચ
અગાત રહી અસંગ નિઃશ્ચ અવધૂત દશામા ત્રિચરવા લાગ્યા

“ કાળતરિધિ લલી પથ નિહાળશુ રે, એ આશા અવલગ,
એ જન જીવ રે જિનજી । બરુએ રે, આનંદધન મત અગ ”

—આનંદધનજી

આમ લોકસંગ ત્યજી વનવાસી થયેલા આનંદ
ધનજીના જીવન સંબધી કિલદતીઓ શિવાય વિશેષ
મહીતી આપણને મળતી નથી પણ એન્હો વાગ તે

સુનિશ્ચિત છે કે આ અવસ્થામાં
આનંદધનજનો અભ્યાસરૂપે તેમણે અદ્ભુત આધ્યાત્મિક પ્રગતિ
આત્મપુરુષાર્થ સાધી હતી, મોક્ષસાધક યોગ માર્ગે
અસાધારણ પુરુષાર્થ વેગથી-અવેગથી
તેઓ આગળ ધપી રહ્યા હતા 'સેનૂ કોઈ ન સાય'-સાથે
કોઈ સોળતી વિના એકાકી વિચરતા આ પુરુષસિંહ 'ધાતી
ડુંગર આડા અતિ ઘણા'ની પરવાહ કંઈ વગર 'ધીકાઈ કરી
માર્ગે સચરી' રહ્યા હતા

“ ધાતી ડુંગર આડા અતિ ઘણા,
તુજ દરિયણ જગનાથ !

ધીકાઈ કરી મારગ સચરુ,
સેનૂ કોઈ ન સાય

અભિનંદન જિન દરિયણ તરસિયે ”

-ઈત્યાદિ વચન તેની સાક્ષી પૂરે છે

ધર્મધુરધર યશોવિજયજી તેમના સમાગમમાં આવ્યા
હતા, તેમણે આપેલા પરિચય પરથી એ અવપૂત મહાત્મા
આનંદધનજની અપૂર્વ મસ્ત
દયાની આપણને કંઈક ઝાંખી
ચાય છે આ પ્રસંગ અલગ ચર્ચો
છે વનમાં રહ્યા છતાં પણ પરોક્ષ
રૂપે યોગિગજ આનંદધનજ લોકોપકાર તો કરતા જ
યા. આ સ્તવનાવતાં તથા પદાવલી એ પોતાના અનુભવની
ખરસી જેવી અનુપમ કૃતિઓ રચી, તેઓ નિષ્કારણ

કચ્છાથી લોકાનુગ્રહનું પરમ ઉપકારકાર્ય કરી ગયા, અને આવી પરિપક્વ અનુભવ પ્રસાદીમાથી પ્રવહતી અમૃતરસ સરિતામા નિમજ્જન કરવાનો સર્વ સુમુખ્યોને આવે 'ધર્મસાલ' આપતા ગયા. આ અંગે પરમ તત્વજ્ઞ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ અન્ય ભાવાન્તરિ અર્પી છે કે—

“ શ્રી આનંદધનજીએ અવપરહિત બુદ્ધિથી લોકોપકાર પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી આ મુખ્ય પ્રવૃત્તિમા આત્મહિન ગોણું કર્યું, પણ લીનરાગધમવિમુખતા, આનંદધનજીને વિષમતા એટલી બધી બધી બ્યાપી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીની ગળા હતી કે લોકો ધર્મને કે અન્ય ભાવાન્તરિ આનંદધનજીને પિછાણી ન શક્યા, જોગબી ન શક્યા પશ્ચિમી શ્રી આનંદધનજીને લાગ્યું કે પ્રભાગ બ્યાપી ગયેલી વિષમતા યોગે લોકોપકાર, પરમાર્થપ્રકાશ કાગત યોગ નથી, અને આત્મહિત ગોણું થઈ તેમા બાધા આવે છે, માટે આત્મહિતને મુખ્ય કરી તેમા પ્રવર્તવું થોડા છે આવી વિચાણાને પરિણામે તે લોકમગ તજી દઈ વનમા ચાલી નીકળ્યા વનમા વિચરતા છતાં અપ્રગટપણે રહી ચોવીશી-૫૨ આદિ વડે લોકોપકાર તો કરી ગયા નિઝકારણુ લોકોપકાર એ મહાપુરુષોનો ધર્મ છે પ્રગટપણે લોકો આનંદધનજીને જોગબી ન શક્યા, પણ આનંદધનજી અપ્રગટ રહ્યા તેમનું હિત કરતા ગયા. ”

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, પત્રાક ૮૦૭

૧ આનંદધનજી અને યશોવિજયજી

શ્રી આનંદધનજી અને યશોવિજયજી સમકાલીન હતા, અને બંનેનો પરમાર્થ સબધ ઘનિષ્ઠ હતો. 'ઉપાધ્યાયજી' નામથી સુપ્રસિદ્ધ મહાપુરુષરત્ન આનંદધન અને પરમ પ્રમાણભૂત ગણાતા અને યશોવિજયજીનો શ્રી આનંદધનજી રત્નપરીક્ષક યશોવિજય સાથેનો દર્શન-સમાગમ એ એમના જીવનની એક ક્રાંતિકારી વિશિષ્ટ ઘટના છે તે વખતનો સમાજ, એવી પરમ અવધૂત નિર્મય જ્ઞાનકથાવાળા, આત્માનંદમા મગ્ન રહેતારા, આત્મારામી આનંદધનજી જેવા સત પુરુષને ઓળખી ન શક્યો, અને આ 'લાલાનંદજી'નો યથેચ્છ લાભ ન ઉઠાવી શક્યો, ઘર આગણે ઉગેલા કંપવૃક્ષને ન આરાધી વાચ્છિત ફલથી વચિત રહ્યો એ સમાજજી મહાદુર્ભાગ્ય અથવા કરાલ કલિકાલનો-દુષ્કળ કળનો મહા પ્રભાવ ! પણ તેવું તેવાને એવે, Like attracts like, લોકસુબક લોકને એવે એ માથે શ્રી યશોવિજયજી આનંદધનજીને, તેમના યથાર્થ સ્વરૂપમા ઓળખી શક્યા, -વર્તમાનમા પરમ યોગીશ્વર શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્રજી ઓળખી-ઓળખાવી શક્યા તેમ ખરેખર ! તેવો જ તેવાને ઓળખી શકે સાચો ઝવેરી જ ઝવેરાત પારખી શકે તેમ તે સમયે પણ શ્રી યશોવિજયજી જેવા વિરલા રત્નપરીક્ષક જ શ્રી 'આનંદધનજી' જેવા મહાપુરુષરત્નને યથાર્થ સ્વરૂપે ઓળખી શક્યા દર્શનથી

પણ પાવન એવા કલ્યાણમૂર્તિ સત સાથે તથાદર્શનથી-
સ્વરૂપપિછાડથી યોગ થયો તે શાસ્ત્રપરિભાષામાં યોગાવચકે
કહેવાય છે તેવો પરમ ધન્ય અવચક યોગ શ્રી
યશોવિજયજીને આનંદધનજીના દર્શન સમાગમથી સાપડ્યો.

“ સન્નિ વશ્યાણસંપન્નૌ દર્શનાદપિ પાવનૈ ।

તપાદર્શનતો યોગ યોગાર્થચક્ર ઉદયતે ॥ ”

—શ્રી હરિભદ્રાચાર્યજી કૃત યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય

“ નિર્મળ સાધુ ભગતિ લહી સખી ! રેખજુ કે !

યોગ અવચક હોય કે સખી૦

કિંચિત્તવચક તિમ સહી સખી૦

ફલ અવચક ભેમ. રે સખી૦ સદ્રમજુ ”

—શ્રી આનંદધનજી

આ પરમ અવધૂન-ભાવનિર્મય આનંદધનજીના દર્શન-
સમાગમ યોગવી શ્રી યશોવિજયજીને ઘણો ઘણો આત્મલાભ

થયો અત્યંત આત્માનંદ થયો. આ

આનંદધનજીની સ્તુતિરૂપ

યશોવિજયજીની

‘અષ્ટપદી’

પરમ ઉપકારની સ્મૃતિમાં શ્રી

યશોવિજયજીએ આનંદધનજીની

સ્તુતિરૂપે અષ્ટપદી રચી છે

તેમાં તેમણે પરમ આત્મેલાસથી

આનંદધનજીની મુક્તક કે ભારોભાર પ્રશંસા કરી છે ત્યા

તેઓ શ્રી કહે છે કે—માર્ગમાં ચાલતા ચાલતા આનંદધનજી

ગાતા હતા અને આનંદપૂર્ણ રહેતા હતા, આત્માનુભવજન્ય

પરમ આનંદમય અદ્વૈત નિર્વિરોધ દશામાં વિલસતા હતા

“ મારગ ચલત ચલત ગાત આનંદધન ખ્યારે,
રહત આનંદ ભરપૂર ”

“ દેખું આનંદધન છિદ્ર હી પેખન,
જસ રાય સમ ચલી આયા,
આનંદધન આનંદરસ ઝીલત,
હેખત હી જસ ગુણ ગાયા ”

શ્રી યથોવિજયં કહે છે કે- ‘ આવા પરમ આત્માનંદ-
મય ચેતીશ્વરના દર્શન-મમાગમથી પોતાને આનંદ આનંદ
યથો પારસમણિના અપર્યાયી લોક
‘ પારસ અપર્યાયી જેમ મોનું થાય તેમ આનંદધન
લોક સોનું બન્યું ’ માથે બ્યારે મુજશ મળ્યો ત્યારે
હું મુજશ આનંદ સમો થયો
થાત પારસમણિ સમા આનંદધનના મમાગમથી લોક
યે હું યથોવિજય મુવર્ણુ બન્યો ’ દેવી બબ્બ બાવાજસિ !

“ આનંદધનકે સગ મુજસ હી મિલે જઈ,
તબ આનંદ સમ બયો મુજસ,
પારસ સગ લોકા ને ફરસન,
કચન હોત હી તાકે કસ ”

“ એરી-આજ આનંદ બયો મેરે,
તેરો મુખ નિરખ નિરખ,
રોમ રોમ ચીતવ બયો અગો અગ
શુદ્ધ સમજણુ સમતારસ ઝીલત,
આનંદધન બયો અનત અગ, એરી ”

એસી આનંદ દશા પ્રગટી ચિત્ત અતર,
 તાકો પ્રભાવ ચલત નિગમવ ગગ,
 વાહી ગગ સમતા દોઉ મિલ રહે,
 જ્યવિજ્ય ઝીલત તાકે સગ એરી૦ "

આ યશોવિજ્યજીવિ અષ્ટપદી-

આમ પોતાના પરમાર્થગુરુ આનંદધનજીના પરમ
 ઉપકારની પુણ્ય સ્મૃતિ કૃત-શિરોમણિ શ્રી યશોવિજ્યજીએ
 પોતાના પ્રયોગ પ્રમાણે, પૂર્ણાનંદ, સંકલ્પાનંદ, ચિદાનંદ-
 ધન આદિ શબ્દોમા જાળવી ગળી અમર કરી ॥

હવે અને આ ઉપરથી એક વિચારણીય રસપ્રદ પ્રસંગ
 ઉપસ્થિત થાય છે કે-આવો ન્યાયનો એક દુરધર આચાર્ય,
 વહુ દર્શનનો ગમર્થ વેત્તા, (સંકલ્પ
 શ્રી યશોવિજ્યજીની આગમ રહસ્યનો જાણ, વિદ્વદ-
 સરસ્વતા અને શિરોમણિ યશોવિજ્ય જોવો
 નિરંજિમાનિતા પુરુષ, આ અનુભવયોગી આનંદ-
 નંધનજીના પ્રથમ દર્શન-સમાગમે

જાણે મત્રમુગ્ધ થયો હોય એમ આનંદતરંગિણીમા ઝીલે
 છે, અને તે યોગીશ્વરની અદ્ભુત આત્માનંદમય વીતરાગ
 દશા દેખીને સોનદાશ્વર્થ અનુભવે છે ! અને પોતાની સમસ્ત
 વિદ્વતાનુ અભિમાન એવી સપાટે ફગાવી દઈ, બાલક જેવી
 નિદોષ પરમ સરલતાથી કહે છે કે-લોહા જેવો હું આ
 પારસમણિના સ્પર્શથી સોનું બન્યો ! અહો ! કેવી નિર્માનિતા !
 કેવી સરલતા ! કેવી નિર્દોષતા ! કેવી શુભચાહિતા ! આને

બદલે બીજો કોઈ હોત તો ? તેને માન આડું આવી ઉભું રહેત કે 'હું' આવડો મોટો પુરુષર આત્માર્થ, આટલા બધા શિષ્ય-પરિવારનો અગ્રણી ગચ્છાધિપતિ, સમન્ન વિદ્વત્ સમાજમા સુપ્રતિષ્ઠિત, -આવો 'હું' તે શું આવાને નમું ? પણ યશોવિજયજી જોર પુરુષ હતા, જોટલે આનંદનજીનો દિવ્ય ધ્વનિ તેમના આત્માએ માન્યો ને તે સતના ચરણે ઢળી પડ્યો

“ અનંત કાજથી આવડ્યો, વિના જ્ઞાન ભગવાન,
મેળ્યા નહિ શુર સતને, મુક્યું નહિ અભિમાન ”

શ્રીમદ્ રાજ્ય દ્રણ

શ્રી યશોવિજયજીના આ ભાવણીના વચન ઉપચાર માત્ર નથી, પણ ખરેખરા છે, સાચેમાચા હૃદયના ઉદાહરણથી નીકળેલા અતરંગિયાર છે કારણ કે

આનંદન ચરણે શ્રી યશોવિજયજીને અત્ર મત્યક્ષ
યશોવિજયનું નમન વેદાયુ જણાય છે કે આ અનુભવ
જ્ઞાની પરમ યોગી પુરુષની પાસે

મહાદ્ ગમે તેટલું શાસ્ત્રજ્ઞાન (Theoretical knowledge) શૂન્યરૂપ છે, મોટું મીઠું છે, કારણ કે અધ્યાત્મ વિનાનું - આત્માનુભવ વિનાનું શાસ્ત્ર જોકે વિનાના મીઠા જેવું છે હું આટલા વર્ષ ન્યાય, દર્શન આદિ સર્વ આગમ-શાસ્ત્ર ભણ્યો, પણ લોહું જ રહ્યો પણ આ આત્મજ્ઞાનના નિધાનરૂપ પારસમણિ આનંદનના બાદ્ધ સ્પર્શથી લોહા જેવો હું સોનામા ફેરવાઈ ગયો ! જેવા સવેદનથી જેમનો આ મા પરમ ભાવાવેશમા આવી જઈ શ્રી આનંદનજીને સર્વ

પ્રદેશથી નમી પડ્યો, એમ અત્ર પ્રતીત થાય છે અને આવી નિર્દોષ લઘુતામા જ યથોચિત્ત્વની આવી ગુરુતા રહેલી છે

; આ આનંદવનના પ્રસંગ ઉપરથી વર્તમાનમા પણ જે દેખાઈ અદ્યતન અજ્ઞાની જન યત્ર તત્રથી કંઈક શીખી

આનંદવન	લઈ પોતાને જાની માની ભેસવાનો
યથોચિત્ત્વ	કૂકો રાખના હોય તેને ઘણો ધડો
પારમાર્થિક સંશુદ્ધિ	લેવા જેવું છે, અને આ મુલો
	ખાસ લખમા લેવા યોગ્ય છે કે—

આત્માનુભવી એવા સાચા સંશુદ્ધિના સમાગમ-યોગ વિનાનું ગમે તેટલું દ્રવ્ય શુદ્ધિજ્ઞાન પણ પરમાર્થથી મિથ્યા છે, એવા તથાસ્ત્ર વાવયોગી સંશુદ્ધિ પ્રાપ્ત ભાવશુદ્ધિ વિનાનું જ્ઞાન અકિંચિત્કર છે તેનું આ જ લક્ષણ ઉઠાડેલું છે જેને ‘કુચાલી શારદ’ —મૂછાળી સરસ્વતીનું બિરુદ મળ્યું હતું અને કલિયુગમા જે હર્ષિભદ્રનો લઘુ બધું કહેવાતો હતો, એવો ગુરુઓનો શુરો અને આચાર્યોનો આચાર્ય આ શ્રી યથોચિત્ત્વ જેવો ધર્મધરધર મહાશુભધર પુરુષ પણ ગણીરપણે નિખાલ સત્તાથી એકરાર કરે છે કે—‘હું આવા આત્મજ્ઞ સંતના દર્શન નમાત્રમ પહેલા લોહું હતો, ને આ પારસમણિના સમાગમ યોગ પછી સોનું બનેલો છું’

આ પારમાર્થિક સંશુદ્ધિનો અને તેવા આત્મજ્ઞાની પીતરાળ સંશુદ્ધિ યદી પ્રાપ્ત વાવ-શુદ્ધિમનો અપૂર્વ મહિમા સૂચવે છે સાસમા જે શુદ્ધિમહિમા બહુ ગાવામા આવ્યો છે તેનું રહસ્ય આ જ છે આમ તો આ પૂર્વે શ્રી યથોચિત્ત્વને

બીજા વ્યાવહારિક શુભ્ધોનો કાઈ તોટો ન્હોતો, ન્યાય, દર્શન, વિદ્યા આદિ અગે તેમને અનેક ઉત્તમ ગુરુ આપડયા હતા, છતાં તે 'લોહ' કેમ રહ્યા ? કારણ એનું જ કે પરમાર્થિક કલ્યાણ તો એક જાની પારમાર્થિક સંપ્રગુરુના યોગથીજ થાય છે શ્રી યથોવિજયજીને આનંદધનજીનો સમાગમ થતા આ પારમાર્થિક ગુરુની ખેટ પૂરાર્થ આમ આનંદધનજી શ્રી યથોવિજયજીના પરમ ઉપકારી પારમાર્થિક સંપ્રગુરુ છે, એ આ ઉપરથી ક્લિત થાય છે

“ જૂઝી ચહત જો પ્યાસકી, હૈ જૂઝનકી રીત,
પાવે નહિ ગુરુગમ ગિના, ચેહી અનાદિ સ્થિત ”

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી

“ ગમન મહત્તમે અધનિય કૃપા, ઉહા હે અમીકા વાસા,
મશુરા હોએ મો ભરણ પીવે, નશુરા બારે પ્યાસા ”

—શ્રી આનંદધનજી

શ્રી આનંદધનજીનો સમાગમ એ શ્રી યથોવિજયજીના જીવનનો પરમ ધન્ય અને મહત્વનો પ્રસંગ છે, અને આ પ્રસંગ આનંદધનજીના જીવન પર ઉપયોગી પ્રકાશ પાડે છે, એટલા માટે આ કંઈક વિચાર્યો છે

૨ ભક્ત ત્રિમૂર્તિ . એક તુલના

નમું આનંદોના ધન વરણે આનંદધનને,

નમું દેવચંદ્રા અમૃતજાલા જ્ઞાનધનને,

યશ શ્રીના સ્વામી શ્રુતનિધિ મયોવિજયનમું,

ત્રિમૂર્તિ ગીતાર્થે ગૌત અમૃત ભક્તિરસ રમે

—(ભગવાનદાસ)

ઉત્તમ ભક્તિ-અમૃતરસનો પ્રવાહ વહાવનારી કૃતિએ
રચનારા ત્રણ ભક્તરાએ મુપસિદ્ધ છે-શ્રીમાન્ આનંદધનજી
શ્રી દેવચ દ્રશ્ય, શ્રી યશોવિજયજી તેઓ પ્રત્યેકની શૈલી
કંઈ ને કંઈ વિશિષ્ટતાવાળી છે

શ્રી આનંદધનજીના મતવનોમા મહાજ સ્વયંબૂ
અધ્યાત્મરમતા ને નેના પ મ પગિપાક માથે આત્મ/નુભવના
અમરકાર દૃષ્ટિગોચર થાય છે તેમા પદે પદે ઉત્તમ કવિત્વમય
પ્રાસાદ ને માધુર્ય શુણ્ણી નિર્મલિ થાય છે અને તેની
ભાષાશૈલી સરલ માદી ને લાલિત્યમય પરમ સન્કારી છતા
પગ્મ અર્થગોચરવતી ને પરમાર્થ આશયમભીર-‘ સાગરવર
ગલીરા ’ છે

શ્રીમાન્ દેવચ દ્રશ્યની કૃતિમા ઉત્તમ તાત્ત્વિક ભક્તિની
પ્રધાનતા છે દ્રવ્યાનુયોગની મુખ્યતાથી પ્રભુનું શુદ્ધ તત્ત્વસ્વરૂપ
વિન્નારથી વર્ણવી, ને તેની ભક્તિના કાર્ય-કારણભાવની
તલઅર્પણ સૂક્ષ્મ મીમાંસા કરી, પ્રભુના શુભાતિશયથી
ઉપજતી પરમ પ્રીતિમય ભક્તિ અત્ર મુખ્યપણે ગાવામા
આવી છે શ્રી દેવચ દ્રશ્યની ચૈત્રી પ્રથમ દર્શને કંઈક કઠિન,
અર્ધધન ને પ્રોઢ છે, અને તેમા જોજસુ શુણ્ણી પ્રધાનતા
છે, છતા જેમ જેમ અવગાહન કરીએ-ઊંડા ઉતારીએ તેમ
તેમ ઉચ્ચ કવિત્વના અમરકાર યુક્ત ઊંડા ભક્તિરસ
પ્રવાહવાળી તે પ્રતીત થાય છે

“ નિર્મળતત્ત્વત્રયિ થઈ રે, મન મોહના રે લાલ
કરને, જિનપતિ ભક્તિ રે સર્વિ મોહના રે લાલ
દેવચદ્ર પદ પામશે રે મન
મુયશ મહોદય સુક્રિત રે ભવિં ”-શ્રીકેવચદ્ર

શ્રી યશોવિજયજીની આવનાવલીમા પ્રેમલક્ષણા
ભક્તિ મુખ્યપણે વર્ણવી હોઈ, તે પરમ પ્રેમ રસ પ્રવાહથી
છલકાતી છે તેની શૈલી આગાલવૃદ્ધ સમજી શકે એવી
અત્યંત સરલ મીઠાશવાગી ને મુપ્રમત્ત હોઈ, સાવ સાદી છે,
છતા ઉત્તમ કવિત્વમય પ્રાસાદ ને માધુર્ય શુભથી સંપન્ન
છે, ઉત્તમ ભક્તિરસમા નિમગ્નજન કરાવે એવી ઠે જેમકે—

“ કાજલબિંધ મુજ મત ગણે, લાવ લબિંધ તુમ હાથે રે,
લચરહુ પલુ ગજ બચ્ચુ, ગાળે ગજવર સાથે રે

“ લધુ પચ્ચુ હું તુમ મન નવિ માણુ રે,
જગશુર તુમને દિલમા લાણુ રે,
કુણને એ દીને સાખાગી કે ?

કહો સુવિધિ જિજ્ઞહ ! વિમાણી કે ? ”

આ પરમ ભક્ત-ત્રિમૂર્તિની તુલના માટે એક મ્યુવ
કલાન યોજીએ તો શ્રી આનંદધનજીની કૃતિ સાકળના ઘન
જેવી છે અર્થાત્ જેમ જેમ ચગાગીએ તેમ તેમ મીઠાશ
આવ્યા જ કરે છે, અને તેમા પશ્ચિમ પડતો નથી, તેના
અમૃતપનથી તન-મનનો થાક ઉતરી જાય છે

“ તે માટે ઉભા કં જોડી, જિનવર આગળ કહિયે રે,
સમય ચ તુ મેવા શુદ્ધ દેજો, જિમ આનંદધન લહિયેરે રે ”

શ્રી દેવમયદ્રશની કૃતિ શેરડીના ટૂકડા જેવી છે એટલે તેમા મીઠાશ તો સર્વ પ્રદેશે ભરેલી જ છે, પણ તેમા આવવાની મહેનત કરવી પડે તેમ છે, 'તોજ' તેની અમૃત સગી મીઠાશની ખબર પડે અર્થાત જેમ જેમ શેરડીનું સર્વજ્ઞ યાય-આવવામા આવે તેમ તેમ તેમાથી રસ આવે, તેની પેઠે જેમ જેમ આ ભક્તિરસભઠાર સ્તવનો જોડા ઉતરી અવગાહવામા આવે, તેમ તેમ તેમાથી રસનિષ્પત્તિ યથા જ કરે-ઓર ને ઓર માંડાશ આવ્યા જ કરે

શ્રીમાન્ યશોવિજયદ્રશની કવિતા શેરડીના તાલ રસ જેવી છે અને તેનું યથેચ્છ મધુર અમૃતપાન સહુ દોષ તત્કાળ મુગમતાથી કરી શકે એમ છે, તેમા તકલીફ પડતી નથી

આ જાગતી જ્યોત જેવા આ વ્રજોય સમ્યક્દષ્ટિ ભક્ત રાજેએ ઉત્તમ ભક્તિરમની બાહ્યાવી વહાવી, આપણને તેમા નિરતર નિમજ્જન કરી પાવન થવાની અનુકૂળતા કરી આપીને આપણા પર પરમ ઉપકાર કર્યો છે ભાગ્યવત જનો હોય તે જ તેમા નિમજ્જન કરી અવશ્ય પાવન થાય છે ને યથેચ્છ આત્માનંદ વૃદ્ધ છે

વહાવો છે જેણે સરસ સરિતા ભક્તિરસની,
બહાવી છે ધાગ અમૃતમય આત્માનુભવની,
જગાવી છે જોગાનવતણી ધૂણી જાગતી જગે,
ત્રિમૂર્તિ જોગીન્દ્રો પ્રણમુ જસ જ્યોતિ ઝગમગે

(જગવાનદાસ)

૩ આનંદધનજી અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી : એક તુલના

મેરે પ્રાન આનંદધન, તાન આનંદધન મેરેં

નાત આનંદધન, તાત આનંદધન,

ભાત આનંદધન, જાત આનંદધન મેરેં

કાજ આનંદધન, સાજ આનંદધન,

રાજ(?)આનંદધન, લાજ આનંદધન મેરેં

ગાજ આનંદધન, ગાજ આનંદધન,

નાજ આનંદધન, લાજ આનંદધન મેરેં

શ્રી આનંદધનજી

—આ અમૃત પદમા પોતાની આનંદધનમય અધ્યાત્મ

જીવનદશાની મસ્તી લલકારના આનંદધનજીના આ શબ્દો,—

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના સ્થળે સ્થળે તેવી જ પરમ

આત્માનંદમય અધ્યાત્મ દશાનું અફળુત સંવેદન દર્શાવનારા

તેવા જ ભાવવાળા શબ્દોનું અનુસ્મરણ કરાવે છે

મહાત્મા આનંદધનજી અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના

જીવનના અને ઠવનમા ધણુ સામ્ય દૃષ્ટ થાય છે જન્નેનું

જીવન પરમ અધ્યાત્મપ્રધાન છે, જન્ને આત્મગુણવિકાસની

ઉચ્ચ દશાને પામેલા સમ્યક્દષ્ટિ જ્ઞાની વીતરાગ પુરુષો છે

જન્ને વિશિષ્ટ આત્માનુભવને પામેલા યોગીન્દ્રો છે,—

આ એમના પ્રગટ અનુભવની આરસી જેવા વચનામૃતોથી

સુપ્રતીત થાય છે ભક્તશિરોમણિ શ્રી આનંદધનજીની પરમ

વીતરાગ ભકિત એમની સ્તવનાવલીમા પ્રત્યક્ષ થાય છે પરા

ભક્તિની પરાકાષ્ઠા વટાવી ગયેલા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીની

અનન્ય વીતરાગ ભક્તિ પદે પદે નિર્જરે છે જન્ને પરમાત્મ-

દર્શનને પામેલા હાક્ષાત્ર-દ્રષ્ટા પુરુષો છે

બન્નેની વીતરાગ શાસન પ્રત્યેની સાચી અતરદાઝ નિષ્કારણ કરવાથી શાસનપ્રભાવનની ભાવના રથે મેળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. બન્નેએ અપૂર્વ સદ્ગુણથી વીતરાગ-માર્ગની અનન્ય સેવા કરી છે, દર્યનપ્રભાવક પ્રયાદિ વડે 'સત્ય ધર્મના ઉદ્ધાર'રૂપ અનન્ય ઉપકાર કર્યો છે જેમ જેમ આ મહાત્માઓની યથાર્થ પીછાન-ઓળખાણ-સ્વરૂપરૂપિન થતુ જાયે, તેમ તેમ તેમના પરમ ઉપકારનો જનતાને પરિચય થતો જાયે પણ તે પૂજ્યપણ પીછાનતા વાડોને વખત લાગે છે, તેલો તેમને પોતાને જ લાભઅતરાય ને છે જગત્ વદે કે નિદે તેનુ આવા સમદર્શી સતપુત્રોને કાઈ પ્રયોજન નથી કે તેથી તેમને કંઈ લાભ-હાનિ નથી. લાભ-અલાભ તો વદક-નિદકને પોતાને જ છે સ્વદેહમા પણ નિ સ્પૃહ અને નિર્મમ ઓવા આ અવધૂત વીતરાગ સતપુરુષોએ તો વદક-નિદક બન્નેને સમ ગણ્યા છે, અને સ્તુતિનિંદાથી નિરપેક્ષપણે નિષ્કારણ કરવાથી જગત્નુ દેશાણુકાર્ય કરી તેઓ ચાલતા થયા છે.

સમાનરીત અને સમાનધર્મી સત્સંગી સાથા સત સુદ્ધોનો વિરલ બન્નેને અલ્પતપણે સંવેદાયો છે, છતાં તેઓના પુરુષાર્થ અસીમ છે, અસાધારણ છે મોક્ષમાર્ગના આ વિરલ પ્રવાસી પુરુષસિંહોએ અપૂર્વ આત્મમત્ત્યતિપૂર્વક મોક્ષમાર્ગે અપ્રમત્ત અખડ પ્રયાણ આદર્યું છે. "ધીઠાઈ કરી મારગ સચર, સેજ કોઈ ન રાય" એ શ્રી આનંદચંદના 'ઉદ્ધાર, તથા 'ઘણી ત્વરાથી પ્રવાસ પૂરે કરવાનો હતો,' 'જમે તેટલા હું બેઠે, જમે તેટલા પરિસહ

સહન કરો, ગમે તેટલા ઉપસર્ગ સહન કરો '—ઈત્યાદિ શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રશ્યના વચનામૃતો આ વાનની સાક્ષી પૂરે છે

જન્મે ઉચ્ચતમ કોટિના નૈર્ગર્ભિક કવોશ્વરો (Born poets) છે, 'કવિ' પ્રભાવકો છે પણ તેઓએ પોતાની અપૂર્વ કવિત્વશક્તિ પરમ શાત્વસમય પરમાર્થમા જ અવતારી છે યોગ શબ્દોમા ઘણું કહી નાખનાની જન્મેની અપ્રશયશક્તિ અફળુન છે, અસધાવ્ય છે જન્મેનું કવન અધ્યાત્મપ્રધાન હોય સર્વદા આત્માનું સદીર્ઘન છે જન્મેની રૌદ્રી મીઠી, માની, મરહ, મહાજ, સુપ્રસન્ન અને માધુર્ય અમૃતધી સમર ભરેલી છે એમનો એકેક અક્ષર આત્માનુભવરૂપ તીવ્ર સંવેદનથી અતરાતમાના ઊઠાણુમાથી નીકળેલો સુપ્રતીત થઈ, સદૃશ્ય શ્રોતાના હૃદય નોસડા નીકળી જાય એવો વેધક અને માર્મિક છે જન્મેનો આશય પરમાર્થપૂર્ણ 'સાગરવરગલીર' છે એકે પ્રમાણુમા (Quantity) આનંદધનજીનું શ્રય નિર્માણુ ઘણું અદ્ય છે, તેા પણ ગુણુદષ્ટિએ (Quality) સામાન્ય પણે આ હુવના છે આમ સામાન્યપણે આ જન્મે જ્ઞાની મહાત્માઓનું સામ્ય સમજાય છે આવી જગપાવનકર વિરલ વિમૃતિઓ માટે જરૂર ગાઢ શકાય કે—

“ જગપાવનકર તે અવતર્યા,

અન્ય માન ઉદ્દનો શ્વાર જીંચું ધન્ય તેહનું !

જાણે સત સંતુષ્ટા તેહને,

જેને હોય છેલ્લો અવતાર જીંચું ધન્ય તેહનું ! ”

—વૈષ્ણવ કવિ મનોરદાસ

II જિનભક્તિ પ્રયોજન

■ જિન પદ નિજ પદ એકતા, ભેદભાન નહિ કાઈ,
યજ્ઞ યજ્ઞને તેહનો કયા શાસ્ત્ર સુખનાયિ

શ્રીમ રાજચંદ્ર

હવે આ આનંદધન-સ્તવનાવલીનો ઉદ્દેશ અને તેના અભિર્થેય વિષયની ખીટિકા સમજવા માટે, સામાન્યપણે ભક્તિ પ્રયોજન સભધી કઈક વિશદ વિચારણા કરવાનું પ્રસંગથી પ્રાપ્ત થાય છે —

૧ 'જિન પદ નિજ પદ એકતા'

શ્રી જિન ભગવાનનું જેવું શુદ્ધ સહજ આત્મસ્વરૂપ છે, તેવું જ શુદ્ધ નિઃસ્વ નયની દૃષ્ટિએ આ આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ છે કર્મરૂપ આવરણ પામ્યું 'મૂળ શુદ્ધ તે હોવાથી ભગવાનનું તે સ્વરૂપ આત્મ પદ' સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વ-આવિર્ભાવ પામ્યું છે, આવરણ ખર્તીને હોવાથી આત્માનું તે સ્વરૂપ વિરોધાવ પામેલું હોઈ અવ્યક્ત-શક્તિ પહોં રહ્યું છે આમ કર્મઆવરણરૂપ ઓપાધિક ભેદને લીધે ભગવાનમાં અને આ આત્મામાં અતઃ પડ્યું છે, છવ અને ગિવનો ભેદ પડ્યો છે આનંદધનશૂન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો 'કર્મ વિપાકે હો રાણ ભેદને કોઈ કંઈ મતિમત' પણ મૂળ સ્વરૂપ દૃષ્ટિથી તે-બન્નેમાં કઈ પણ ભેદ નથી

તેવું 'અનત સુખસ્વરૂપ' તે જિનપદ છે, તેવું જ આ
'મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ' છે આ જિનપદ અને
નિજપદની એકતા છે, એ લક્ષ થવાને માટે જ સુખદાયક
એવા સર્વ શાસ્ત્રનું નિરૂપણ છે, અને એ જ આ ભક્તિનું
પ્રયોજન છે

એટલે એવા અનત સુખસ્વરૂપ મૂળ શુદ્ધ તે
આત્મપદને જે ઇચ્છે છે તે 'જોગીજને,' તે પ્રગટસ્વરૂપી
સયોગી જિન પદની અખડ
'હૃદય છે જે જોગીજન' એકનિષ્ઠાથી આરાધના અવશ્ય
કરવી જોઈએ

“ હૃદય છે જે જોગીજન અનત સુખ સ્વરૂપ,
મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિન સ્વરૂપ

—શ્રીમ. રાજવદ્રજી

કારણ કે તે જિન ભગવાને સ્વરૂપસિદ્ધિરૂપ નિજ કાર્ય
સિદ્ધ કર્યું છે એટલે તે સ્વરૂપસિદ્ધિરૂપ કાર્ય જે કરવા
ઈચ્છતા હોય, શુદ્ધ અવસ્થાસ્વરૂપ
કાર્યસિદ્ધિના કારણ યોગીજનની જે કામના રાખતા હોય
એવા મુમુક્ષુ હોય, તેના અમોઘ
કારણરૂપ તે કૃતકૃત્ય મિદ્ધ સ્વરૂપનું
અવનબન હેવું ઉપકારી છે કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ એમ
ને એમ તાબડતોળ થઈ જતી નથી, તે કાર્યસિદ્ધિના
કારણરૂપ બીજ પહેલા વારવા પડે છે પછી તેમથી અકુર

જિનભક્તિ પ્રયોજન

છોડ બની, અનુક્રમે મોટું વૃક્ષ થઈ, સિદ્ધિરૂપ ફૂલ-
ભારથી લચી પડે છે, તેમ મોક્ષરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ માટે
અમોઘ કારણરૂપ યોગબીજની ચિત્તભૂમિમા વાવણી
અતિ અતિ આવશ્યક છે, જે જે અમોઘ-અવધ્ય
યોગબીજમાથી ઉત્તમ યોગભાવાકુર પ્રગટી-ફૂટી નીકળી,
મુક્રમે મહાન્ મોક્ષવૃક્ષ ફુલીફાલી ફવ-ફલભાગ્યથી લચી
છે, અને સાક્ષાત્ જિનસ્વરૂપ અથવા નિર્વાણરૂપ પરમ
મૂલ ક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે એટલા માટે મોક્ષકાર્યની
સિદ્ધિ માટે મુમુક્ષુ જીવે તેના અવધ્ય કારણરૂપ મોક્ષસાધક
યોગ-બીજનો ચિત્તભૂમિમા પ્રમેષ કરવા યોગ્ય છે

અને તે યોગ-બીજમા સોથી પ્રથમ અને સૌથી
પ્રધાન એવું પરમ યોગબીજ શ્રી જિનેશ્વરની ભક્તિ છે,

કારણ જે વીતરાગ ઇશાને પામેલા

જિનભક્તિ

શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન રાગ-દ્વેષ-

ઉત્તમ યોગબીજ

મોહાદિ સમસ્ત અતરંગ અનુભોને

જીવી લઈ, સકલ કર્મકટકનો

તજ્ય કરી, શુદ્ધ સહેજ આ મસ્વરૂપમા જિરાજમાન થયેલા

શુદ્ધ આત્મા છે અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ

અને અનંત વીર્યથી સુક્ષ્મ એવા સુક્ષ્મ સિદ્ધ પરમાત્મા છે

અથવા પરમ યોગી સાક્ષાત્ શુદ્ધ સ્વભાવમય મોક્ષને પામેલા

શુદ્ધ આત્માને આદર્શ આત્માને આપી, તેની એકનિષ્ઠ

પ્રાગધના કરવી, તે સુખ્ય-પ્રધાન-અનુત્તમ યોગબીજ થઈ

જે એમા જરાયે આશ્ચર્ય નથી

“ જિનેપુ કુશલ ચિત્તં તન્નમસ્વાર ધર્મ ચ ।
પ્રણામાદિ ચ સશુદ્ધ યોગશ્રીજમનુષ્ઠમમ ॥ ”

શ્રી હરિભાગ્યાચાર્યજીન યોગદંષ્ટિસમુચ્ચય

ઘેળના ટોળામાં ચિરકાળથી વસેલા સિંહશિશુનું
દેહાત અત્ર ઘટે છે કોઈ સિંહનું જન્મ જન્મથી માફી
ઘેટાના ટોળામાં વસ્યું છે, ઉછર્યું
'અજકુલગત કેસરી' છે અને ચિર સવાસથી તે પોતાને
ઘેટું જ માની બેઠું છે ત્યાં કોઈ
સિંહ દેખાય છે તેને દેખી 'તે સિંહશિશુ ધારી ધારી તેનું
રૂપ જુએ છે, અને પાછું પોતાનું સ્વરૂપ નિહાળે છે તો
જન્મેનું સ્વરૂપ સમાન દેખાય છે, અને તેને જ્ઞાન થાય છે કે
હું ઘેટું નથી પણ સિંહશિશુ છું તેમ આ આત્મા પણ
અનાદિમાળથી પરભાવના સવાસમાં વસેલા છે, અને પોતાને
પરરૂપ જ માની બેઠો છે તેને સમાધિરસભર્યા સ્વરૂપસિંહ
પ્રભુના દર્શનથી ચિરવિસ્મૃત નિજ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે

“ અજકુલગત કેસરી લહે રે, નિજ પદ સિંહ નિહાળ,
તિમ પ્રભુ બકતે ભવિ લહે રે, આતમશક્તિ સલાળ
અનિત જિન તારજો દીનદયાળ ! ”

—શ્રી રત્નચંદ્ર

અને આમ તે જિન સમ સ્વરૂપસત્તા ઝાળખે છે એવે
તેના પ્રાગુભાવની-પ્રગટ આધિભાવની

છે, કે આણુ જિન જાગવાન જેવું
 સ્વરૂપરૂપિ પરમાત્મ હમય શુદ્ધ આત્મ હમય સ્વરૂપ
 અતરંગ અતરંગી અને પ્રગટે તો કેવું સારું ? એવી
 અતરંગ રચિત્વ તીવ્ર પ્રજ્ઞાથી
 તે પરપરિણતિમા નિરીક્ષ-નિષ્કામ અતરંગી બની આત્મ
 પરિણતિ બહી વળે છે

“ જિન સમ જિન સમ સત્તા ઓળખી હોય
 તથા પ્રાગ્ભાવની ઈશ્વર,
 અતરંગ અતરંગ આત્મતા સહી હોય
 પરપરિણતિ નિરીક્ષ નમિપ્રણ” — શ્રી દેવચંદ્ર

અને પછી એવો તે અતરંગી આદર્શ પરમાત્મ-સ્વરૂપની
 સાધના કરે છે એવો ઉપાસ્ય આદર્શ તેવી સિદ્ધિ થાય છે
 કુશલ શિષ્યી જેમ આદર્શને
 પ્રતિષ્ઠાસ્થાનીય પ્રણ (Model) નિરતર દર્શિ-સન્મુખ
 રાખી પોતાની કલ્પવૃત્તિ ધરે છે,
 તેમ સુમુક્ષુ આત્મા પણ પ્રતિષ્ઠાસ્થાનીય-આદર્શરૂપ પ્રણને
 નિરતર દર્શિ સન્મુખ રાખી નિજ આત્મસ્વરૂપની પૂર્વકલામય
 ઘનતા કરે છે ‘ દર્પણ જિન અવિકાર ’ પ્રણતા રૂપદર્પણમા
 નિજ સ્વરૂપનું દર્શન કરે છે

પ્રતિષ્ઠા પ્રતિષ્ઠા જિનરાજના હોય
 કરતા સાધક ભાવ,

કેવલ કેવલ પ અનુભવે હોય,
 શુદ્ધાત્મ પ્રાગ્ભાવ નમિપ્રણ” — શ્રી દેવચંદ્ર

11

१००
 १०१
 १०२
 १०३
 १०४
 १०५
 १०६
 १०७
 १०८
 १०९
 ११०
 १११
 ११२
 ११३
 ११४
 ११५
 ११६
 ११७
 ११८
 ११९
 १२०
 १२१
 १२२
 १२३
 १२४
 १२५
 १२६
 १२७
 १२८
 १२९
 १३०
 १३१
 १३२
 १३३
 १३४
 १३५
 १३६
 १३७
 १३८
 १३९
 १४०
 १४१
 १४२
 १४३
 १४४
 १४५
 १४६
 १४७
 १४८
 १४९
 १५०
 १५१
 १५२
 १५३
 १५४
 १५५
 १५६
 १५७
 १५८
 १५९
 १६०
 १६१
 १६२
 १६३
 १६४
 १६५
 १६६
 १६७
 १६८
 १६९
 १७०
 १७१
 १७२
 १७३
 १७४
 १७५
 १७६
 १७७
 १७८
 १७९
 १८०
 १८१
 १८२
 १८३
 १८४
 १८५
 १८६
 १८७
 १८८
 १८९
 १९०
 १९१
 १९२
 १९३
 १९४
 १९५
 १९६
 १९७
 १९८
 १९९
 २००

અને પૂર્વપ્રારંભાનુસાર વિચારવાપણ છે પણ ઘાતિ કર્મ
 સર્વથા ક્ષય થા નેને સમાન હોવાથી, અનત જ્ઞાન, અનત દર્શ
 અનત સુખ, અનત વીર્ય—એ અનતચતુષ્ટયનો આવિભ
 બન્નેમા સમાન છે, બન્નેનું સ્વરૂપરમણપણું એક સરખું
 બન્નેનું સદ્બ્રહ્મસ્વરૂપે મુચ્ચિતપણુ તુલ્ય છે એટલે સદ્
 સ્વાભાવિક શુદ્ધ સ્વરૂપને પામેલા સિદ્ધ ભગવાન કે અર્હ
 ભગવાનની ઉપાસનાથી આત્મા સ્વરૂપવચને પામી શકે
 માટે તે બન્નેની ઉપાસના સ્વરૂપ તિનુમુ પુરુષોએ કર્ત
 મહર્ષિ કુદકુદાચાર્યજીએ શ્રી પ્રવચનમારમા
 છે કે—“જે ભગવાન અર્હ તનુ સ્વરૂપ દ્રવ્ય શુષ્ક
 પર્માયથી બાણે, તે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ બાણે, અને તે
 નિશ્ચયે કરીને મોહ નાશ પામે ”

“ જા જાણદ અરિહત દરશગુણપદ્મવદિય ।

મા જાણદ મિય અપા, મોહા મરુ જાણય તત્ત્વ લય ।

“ શુદ્ધ દ્રવ્ય શુષ્ક પર્માય ધ્યાને,

શિવ દીએ પ્રભુ સપરાણો રે ”—શ્રી યમોવિજય

આ અર્હ ત ભગવતોમા પણ નેણે ‘ સવિ જીવ
 શાસનરમી ’ એવી પરમ ઉદાત્ત વિશ્વવત્સલ ભાવન

તીર્થ કર નામકર્મ ઉપાધ્યુર્તે

તીર્થ કર રેવ છે, તે કર્મ—તીર્થની

એવા તં

૧૪ વિશ્વતિરુ
 અસાધારણ

અતિથયો અમામાન્ય હોય છે, અને પરમાર્થ તત્ત્વના સદુપદેશદાનથી જગજ્જનો પર તેઓનો ઉપકાર અનન્ય હોય છે એક અર્થ કાગચકમા એવા ચોવીશ જિનેશ્વરો થાય છે આ વર્તમાન અવસર્પિણી કાળમા પણ એવા ચોવીશ તીર્થંકરો થયા છે-શ્રી ઋષભદેવથી શ્રીવર્ધમાનસ્વામી પર્યંત

તે અર્હંતો પણ પોતાનો તે ચરમ દેહપર્યાય પૂર્ણ થતા સિદ્ધ થાય છે, તેમ આ તીર્થંકર ભગવતો પણ વર્તમાનમા સિદ્ધાલયમા બિરાજે છે પણ ભૂતપ્રજ્ઞાપનીય નયથી શ્રી આનંદધનજીએ તે જિનેશ્વર ભગવતોની આ સ્તુતિ કરી છે

ભૂતપ્રજ્ઞાપનીય
નયથી સ્તુતિ

અર્થાત ભૂતકાળમા બની ગયેલા તે બનાવતું વર્તમાનમા તાદૃશ્યપણે અમરણ કરી તે ભગવાનોની તે જિનદશાદિપે સ્તવના કરી છે રાગદેવાદિ અશિલનો સર્વથા સહાર કરી, સકલ ધાતિ કર્મકલ્લનો સક્ષય કરી, તે ભગવતોએ શુદ્ધ સહજ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કર્યું હતું, અને દેહ છતાં દેહાતીત એવી પરમ ઉદાસીન કાયોત્સર્ગદશાએ શુદ્ધ સહજાત્મ સ્વરૂપમા બિરાજમાન તે પ્રભુ નિષ્કારણ કરુણાથી આ જગતીતલ પર વિહાર કરી, જગત્જનને પરમ કયાણુમાર્ગનો ઉપદેશ દેતા હતા, પરમાર્થ મેઘની વૃષ્ટિ કરી પરમ શાંતિ પ્રાપ્તિ મૃતનો પ્રવાહ વહાવતા હતા

એવા પરમ ઉપકારી સદેહે વિચરતા તે જિન ભગવતોને શ્રી આનંદધનજીએ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી સાક્ષાત દરય કરી

તેમની ઝંપ, નવના કરી છે અને
 'સ જાવ દેવ તે સર્વ મુમુક્ષુ આત્મજીવુઓને આકાંક્ષા
 પુર થેવો સરે ર' કર્યું છે કે—આ અર્હંત જગતને
 તમે પુરે—સૌથી પ્રથમ સેવો, 'સ જાવ

દેવ' તે પુર થેવો સરે ર' અર્થાત—આ વિવેચતા આ
 પ્રથમ આ લેખકે પ્રદર્શિત કર્યું છે તેમ—આ પરમ ઉપકારી
 પદ્મ કરુણાસિંધુ જિનદેવને તમે 'પુરે' સૌથી પ્રથમ, સૌથી
 પહેલું, પ્રધાન પદ આપીને સેવો, બીજા બધા કાર્ય કરતા
 એને પહેલું ધ્યાન આપીને સેવો જગતના બીજા બધા કામ
 પડતા નહીં, આ પ્રભુની સેવા કરવારૂપ આત્માર્થનું કામ સૌથી
 પહેલું કરો જગતના બીજા બધા કામ તુચ્છ-અલ્પ ફળદાયક
 અને આ લોક ખૂતા જ ઉપયોગી કે ઉપકારી છે પણ આ પ્રભુ
 સેવારૂપ ખરેખર 'સ્વાર્થ' કાર્ય તો પરમ મોહકલકાષી અને
 આ લોક-પરલોકમા આ માનુ પરમ કન્યાસુખી, પરમ ઉપકારક
 છે, માટે તે પ્રભુસેવાને પરમ ઉપાદેય ગણી, બીજા બધા
 કાર્ય કરતા એ પ્રથમ અનંત અનંત શુદ્ધિશિષ્ટ પર-
 'આદર' ધારણ કરી, તે સેવનકાર્યમા પદ્મ પ્રીતિ ભક્તિ
 લાગી જાયો ! લીન થઈ જાયો ! તાર્પર્ય કે—જગતના અન-
 કેદપણ પદાર્થ કરતા અનંત અનંતગણા મહિમાવાન એવા
 પરમ 'અર્હંત' પ્રભુને પરમ પૂજના પાત્ર, પરમપૂજ્ય, પર-
 આરાધ્ય, પરમ ઉપાસ્ય, અને પરમ સેવ્ય ગણી તેની પૂજના, તે-
 આગધનામા, તેની ઉપાસનામા, તેની સેવનામા સૌથી પ્રથ-
 મરૂપ આજો, હે સર્વ મુમુક્ષુ આત્મજીવુઓ ! આ પરમ પ્રભુ
 સેવામા લાગી જવા માટે હું તમને સર્વને પરમ પ્રેમ
 આમંત્રણ કરું છું

આમ આ આનંદધનજી આદિ પરમ ભક્ત મહાત્માઓના
પરચન પરથી ફેલિત થાય છે કે-આત્માર્થી મુમુક્ષુએ અર્હત-

સિદ્ધ ભગવતની ભક્તિ અવશ્ય

નાકાર નિરાકાર કરવા યોગ્ય છે બન્ને અલોદ સ્વરૂપ

સ્વરૂપાવલંબન હોવાથી એકની ભક્તિમા અન્યની

ભક્તિ અતર્કાવ યામે છે તેમા

પણ આકાર સજીવન મૂર્તિ હોવાથી અર્હત ભગવાનની ભક્તિ

પ્રાથમિક દશાવાળા સામાન્ય જનને પણ વિશેષ ઉપકારી થાય

છે સિદ્ધ ભગવાન નિરાકાર હોવાથી અર્હત તેઓનું સ્વરૂપ

એક ન ચિતવણ દુર્ગમ્ય થઈ પડે છે એ કે મુળ સ્વરૂપ

દૃષ્ટિએ અર્હતનું સ્વરૂપ ચિતવન તેણે જ દુર્ગમ્ય છે, તો પણ

આકાર હોવાથી સામાન્ય જીવને પણ તે ધ્યાન માટે અનુકૂળ

આવળંબનરૂપ થઈ પડે છે અરે ! તે સજીવન ચૈત્ય મૂર્તિની

સ્થાપનામૂર્તિ-વીતર્કગ : ભાવનું પ્રતિબિંબ પાડતી પાયાણ

પ્રતિમા પણ તેવી જ ધ્યાનાલંબનરૂપ ઉપકારી થઈ પડે છે

અને એટલા માટે જ ' જિનપડિમા જિન આરિખી ' એમ

સૂત્રમા કહ્યું છે

“ ચરમ જિનેમર ત્રિગત સ્વરૂપનુ રે, ધ્યાણુ કેમ સ્વરૂપ ?

માકારી નિષ્ઠુ ધ્યાન ન સ સવે રે, એઅવિદાને અરૂપ ”

—આનંદધનજી (૧)

અને આ આકાર અવલંબને વધુ નિરાકાર એવા શુદ્ધ

સ્વરૂપ ચિતન પર ચઢવાનું છે કે-જેણે આ અર્હત-સિદ્ધ

ભગવાનનું સ્વરૂપ જો તેણે જ આ મહારા-આત્માનું સ્વરૂપ છે

અને આમ શુદ્ધ નિઃસ્વરૂપી તો સર્વ જીવ સિદ્ધિ

સમાન છે, પણ તે તો જે સમ્યક્મકાં જે સમજે તે યાચ
 અને તેમ ચવામા નિમિત્ત કા ભૂરૂપ
 મર્વ છવ છે મિલ મમ' સફયુર આજ્ઞા, જિનદયા આદિ
 છે પણ ઉપાદાનનું નામ લઈ
 જે આ અનુપમ નિમિત્તને છોડી દે છે, તે કદી સિદ્ધપણુ
 પ્રાપ્તતા નથી, અને જ્ઞાતિમા જ નિયતિ કરે છે

“ સર્વ છવ છે સિદ્ધ સમ, જે સમજે તે યાચ,
 સફયુર આજ્ઞા જિનદયા, નિમિત્ત કારણમાય
 ઉપાદાનનું નામ લઈ, જે જે ત્યજે નિમિત્ત,
 પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે જ્ઞાતિમા સ્થિત ”
 —શ્રીમદ્ રાજચંદ્રભણીત શ્રી આત્મસિદ્ધિ

૩ ઉપાદાન અને નિમિત્ત

જેલાકે લોકો સમજ્યા વિના ઉપાદાનની વાતો કર્યા
 કરે છે, અને જાણ્યે અજાણ્યે નિમિત્તની ગોણતા ગણી
 તેનો અપભ્રાંસ-નિહનવ કરે છે તે તેમની અણુસમજદ્રુપ
 મિથ્યા જ્ઞાતિનો દોષ છે, કારણ કે ઉપાદાન અને નિમિત્ત
 એ કાઈ પરસ્પર વિરોધી નથી, કે પ્રતિષેદી નથી, પણ
 અવિરુદ્ધ સહકારી અને સહયોગી છે ઉપાદાનની જામતિ
 અને શુદ્ધિ તો અવશ્ય કર્તવ્ય છે, અને શુદ્ધ નિમિત્તના
 સેવનનો દેશ-લક્ષ્ય પણ તે જ છે પણ ઉપાદાનની શુદ્ધિ-
 જામતિ અર્થે, ઉપાદાનને ઉપાદાનકારણપણે પ્રગટાવવા
 અર્થે પણ જિનભક્તિ આદિ પગ્મ ઉપકારી નિમિત્ત કારણના

અવલબનની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે, એ આ મહાત્મભાવે ભૂલી જાય છે પ્રભુસેવા એ ઉપાદાનને ઉપાદાનકારણપણે પ્રગટાવવા પુષ્ટ આલબન-પુષ્ટ નિમિત્ત છે શાસ્ત્રકારોએ તો પોકારી પોકારીને કહ્યું છે કે-સમતા અમૃતની ખાણ એવા જિનરાજ જ પરમ નિમિત્ત હેતુ છે, અને તેના અવલબને જ 'નિયમા' સિદ્ધિ હોય છે સક્રાંશિરોમણિ દેવચ દ્રણએ ભાવથી ગાયું છે કે —

“ ઉપાદાન આત્મા સહી રે, પુષ્ટાલબન દેવ જિનવર પૂજે
ઉપાદાન કાળપણે રે, પ્રગટ કરે પ્રભુસેવ જિન ”

“ નિમિત્ત હેતુ જિનરાજ, સમતા અમૃત ખાણી,
પ્રભુ અવલબન સિદ્ધિ, નિયમા એક વખાણી ”

—શ્રી દેવચ દ્રણ

આવા પ્રગલ્ભ નિમિત્ત અવલબન વિના સીધેસીધું (Directly) સ્વરૂપજેટીએ થકવું અતિ અતિ દુષ્કર છે, પણ જેને પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટયું છે એવા સાક્ષાત્ સદ્બ્રહ્મસ્વરૂપી અર્હંત-સિદ્ધ પ્રભુના ધ્યાનાલબનથી તે અણીએ થકવું સુગમ થઈ પડે છે, કારણકે શ્રીમદ્ રાજચ દ્રણએ કહ્યું છે તેમ ‘ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિત્તન કરવું તે-પરમાર્યદષ્ટિવાન પુરુષોને ગોણુતાથી સ્વરૂપનું જ ચિત્તવન છે, જિનની પૂજા તે આત્મસ્વરૂપનું જ પૂજન છે ’ શ્રી દેવચ દ્રસ્વામીએ પણ કહ્યું છે કે, ‘જિનવર, પૂજા રે તે નિજ પૂજના રે’

તો સીધા ઉપાદાન આપ્યાને જ મળગીએ, માત્ર અધ્યાત્મ સ્વરૂપનું જ ચિતવન કરીએ પણ મુખ્ય અધ્યાત્મના ભવ્ય-આન આ તેમનું માનવું ભૂતમરેલું છે, કારણ કે આવળન વિનાનું તેવું અધ્યાત્મસ્વરૂપ ચિતવન તો અતિ ઉચ્ચ અમરત દશાને પામેલા ઉત્તમ અધિકારીએ માટે ॥ પણ તેવી તથાસ્પ ઉચ્ચ અધિકાર દશા વિના અમરસાર-વેદાત આદિ જેવા અધ્યાત્મ શાસ્ત્રો સ્વમતિકદપનાએ વાચી, ઉપાદાનના નામે માત્ર અધ્યાત્મ સ્વરૂપ ચિતવનની માત્રો કરવામાં અનેક દોષરૂપ ભયમ્યાનો રહેલા છે જેમકે-કવચિત્ તેથી હવને વ્યામોહ ઉપજે ॥ પોતાની તેવી આત્મદશા થઈ નહિ છતાં, પોતાની તેરી દશાની કંપનારૂપ પ્રાપ્તિ ઉપજે છે 'અહ પ્રજ્ઞાસ્મિ'ને બદલે પ્રમાન્નિ થઈ ભય છે ! કવચિત્ ભક્તિરસની આર્દ્રતાના અભાવે શુષ્કતા આવી ભય છે, શુ કઅધ્યાત્મીપણ થાય છે બધ-મોહ તો કદપન છે એમ વાણીમાં બોલે છે, પણ પોતે તો મોહાવેશમાં વર્તે ॥ એવું શુષ્કતાનીપણ ઉપજે છે અને તેથી સ્વછદાચારપણ હોય છે, અથવા જ્ઞાનના અશુદ્ધરૂપ-અપણિભનરૂપ ઉન્નત પ્રતાપ થાય છે અત્યંત મોહ છૂટ્યો નથી, 'સકલ જગત્ તે એકવત્ અમવા સ્વપ્ન સમાન' ભણ્યું નથી, અને એવી અમોહરૂપ જ્ઞાનદશા ઉપજી નથી, છતાં ઉન્નતની જેમ 'વાચાજ્ઞાન' દાખવે છે કે 'હમ તો જ્ઞાની હે, બધેલા જ નહિ તો શુકત કેસે હોવે ?' તેમજ કૃત્રિમતા, દાંભિકતાદિ દોષ પણ ઉપજે ॥ ઈત્યાદિ પ્રકારે અનેક દોષની ઉપપત્તિ, એવા નિગલજન અધ્યાત્મ-ચિતનમાં-સહજે, છે પણ

અમવદ્ભક્તિના આલંબનથી તેવા કોઈપણ દોષની સંભાવના નથી હોતી, અને આત્મા સ્વાભાવિક એવી અધ્યાત્મ ગુણશ્રેણીએ આરોહણ કરતો જાય છે આ અંગે પરમ તત્ત્વદષ્ટા શ્રીમદ્ ગણેશ દ્રશ્યના આ ટકોલીર્ણુ વચનો પ્રત્યેક અધ્યાત્મપ્રેમી મુમુક્ષુએ હૃદયમાં કોતરી રાખવા યોગ્ય ॥ —

“વળી માત્ર એકલુ અધ્યાત્મસ્વરૂપ ચિત્તવન જીવને વ્યાપ્તિ ઉપજાવે છે, ઘણા જીવોને શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરાવે છે, અથવા સ્વેચ્છાચારિણી ઉત્પન્ન કરે છે, અથવા ઉન્નત પ્રજાપદશા ઉત્પન્ન કરે છે ભગવાનના સ્વરૂપના ધ્યાનાલંબનથી ભક્તિપ્રધાન દષ્ટિ થાય છે, અને અધ્યાત્મદષ્ટિ ગોણુ થાય છે જેથી શુદ્ધતા, સ્વેચ્છાચારિણી અને ઉન્નતપ્રજાપતા થતા નથી આત્મદશાબળ થવાથી સ્વાભાવિક અધ્યાત્મપ્રધાનતા થાય છે આત્મા સ્વાભાવિક ઉચ્ચ ગુણોને ભજે છે, એટલે શુદ્ધતાદિ દોષો ઉત્પન્ન થતા નથી, અને ભક્તિમાર્ગ પ્રત્યે પણ જુગુપ્સિત થતા નથી. સ્વાભાવિક આત્મદશા સ્વરૂપહીનતા પામતી જાય છે જ્યાં અર્હંતાદિના સ્વરૂપધ્યાનાવલંબન વગર વૃત્તિ આત્માકારતા ભજે છે, ત્યો—” શ્રીમદ્ ગણેશ દ્રશ્ય આનંદધન ચોવીશી વિવેચનની પ્રસ્તાવના

એટલે આમ ભક્તિમય અધ્યાત્મ અથવા અધ્યાત્મમય ભક્તિના માર્ગે ચઢતા ઉક્ત દોષરૂપ પતન સ્થાન (Pitfalls) નથી હોતા ભક્તિપ્રધાનપણે વર્તેલા ભક્તિપ્રધાનપણે મહત્ત્વ જીવ અનુક્રમે ઉચ્ચ ઉચ્ચ અધ્યાત્મ અધ્યાત્મ દશા ગુણસ્થાનો સ્પર્શતો જાય છે, વ્યક્ત ગુણીના

અધ્યાત્મદશા પ્રગટે છે, અને છેવટે પૂર્ણ આ મણુવિકાસને પામે છે

“ હોહુ ધાતુ ક જન હુવે રે લાલ, પારસ ફરસન પામ રે,
પ્રગટે અધ્યાત્મ દશા રે લાલ વ્યકત ગુણી ગુણમામરે ’
—શ્રી દેવચ દ્રષ્ટ

૪. જિન આવળને નિજ આલળની

તેમ તેમ જિનવરના અવલળને છવ આગળ વધતો જઈ એકતાનતા સાધતો જાય છે, તેમ તેમ તે આત્માવલળની થતો જાય છે, અને પ્રભુના સ્વરૂપમાં ચિત્તવૃત્તિન તન્મયનારૂપ લય થતા સ પૂર્ણ સ્વરૂપાવલળની થાય છે. એટલે કે શ્રીમદ્ રાજચ દ્રષ્ટના મનનીય અમર શબ્દોમ ‘ પ્રભુના સ્વરૂપ આત્માવલળન વગર-નિરાલળનપણે વૃત્તિ આત્માકારતા બને છે ’

“ જિમ જિનવર આવળને વધે સધે એગ્તાન હો મિત,
તિમતિમ આત્માવળની મહે સ્વરૂપ નિનાન હો મિત
‘ પુષ્ટ નિમિત્તાલળન ધ્યાને, પ્રાસળન લય કાને,
દેવચ દ્ર ગુણને એકતાને, પહોંચે પૂરણ થાને
—શ્રી દેવચ દ્રષ્ટ

આમ ‘ પુષ્ટ નિમિત્ત ’ રૂપ પ્રભુનું આલળન ધ્યાન આત્માને સ્વરૂપરોકણ કરવાનો સુગમ ને ત્રેષ્ટ ઉપાય છે. રાજમાર્ગી જે વાટ દીવાન રાજમાર્ગ અને એકપદી ઉપાસના કરતા પોતે દીવો બને છે, તેમ આત્મા પરમાત્મા ઉપાસના કરતા સ્વય પરમાત્મા થાય છે, ઉપાસ્ય

જિન આવગને નિજ આવળની રાજમાની અને એકપદી ૫૧

હેપાસનાથી ઉપાસકે પોતે ઉપામ્ય જાને છે, 'નમો મુજ નમો મુજ' એવી આનદધનજીએ તેમજ તેવા પ્રકારે શ્રીમદ્ ગજચંદ્રજીએ આજેહી પરમ ધન્ય દયા પ્રાપ્ત થાય છે

“મિત્રાત્માનમુપાસ્યાત્મા પગો ભવતિ તાદૃશ ।

વર્તિત્તિ કર્પિયયોપાસ્ય મિત્રા ભવતિ તાદૃશી ॥”

—શ્રી પૂજ્યપાદશાસ્ત્રી દ્વન સમાવિરાતક

“જિન નવરૂપ થઈ જિન આરાધે, તે મહી જિનવર હોવે રે,
ભગી ઇલિખને ચટકાવે, તે ભૂગી જગ જોડે રે” આનદધનજી

અથવા આત્મા પોતે આત્મમથન કરી પરમ જાને છે,—
જેમ જાડ પોતાને મથીને પોતે અગ્રિ જાને છે તેમ પણ આ
તો કોઈ સમર્થ યોગીવિદ્યેષને યોગ્ય એવો એકપદીરૂપ માર્ગ
છે, અને તેમા અતિશય અસાધારણ જળ વાપરુ પડે છે
મથી મથીને મરી જાય તોપણ પ્રગટ પરમત્ત સ્વરૂપના
અવલગન વિના પોતાની મેળે યગ્મ પ ની પ્રાપ્તિ દુર્ધટ છે,
પણ તે યગ્મ પુરુષના અવલગને તે સાવ સુધ—સુગમ થઈ
પડે છે જે સસાર સમુદ્ર સમાન તરવો અગ્નિ દુસ્તર છે, તે
પ્રભુના અવલગને ગોખદ સમાન લીલા માનમા પાર ઉતરી
જવાય એવો જની જાય છે । એટલા માટે શ્રી દેવચંદ્રજી
જેવા ભક્તચિરોમણિ ગાઈ ગયા છે કે—જિનઆલળની
નિરાલગનતા પામી નિજઆલળની થાય છે, તેથી અમે
તો તે સમર્થ પ્રભુનું પ્રબળ અવલગન મહી નિજ
શુણના શુદ્ધ નદનવનમા રમશુ તે એક—સુધી કે
નિજ સપદાસુકેત આત્મતત્ત્વ જ્યા

ચાવતુ ગારમા ક્ષીણમોહ શુભુચ્ચાનના અતપર્યંત તેનું
અવવળન હું ઊઠીશ નહિ

‘ અતિ દુસ્તર છે જલમિ સમા સસાર એ
તે ગોપ. સમ કીધો પ્રભુ અવવળને રે હો,
જિન આવળની નિરાસળતા પામે એ
તિલે હુમ રમશુ નિજ શુભુ શુદ્ધ નહનવને રે હો
જગત દિવાકર શ્રી નમીધર૦ ’

“ શુદ્ધ તત્ત્વ નિજ સ પદા, ત્યાં જો પૂર્ણ ન થાય રે,
ત્યાં લગી જગમુકે દેવના સેવુ ચરણ મતાય
શ્રી અપભાનન વરિયે —” શ્રી દેવચંદ્ર

પગ્મ ઉપકારી જિનભક્તિરૂપ ઉત્તમ નિમિત્ત કારણનું
આપણું બધું શુભુ-ગોરવ બહુમાન જ્ઞાની મહાત્માઓ
ચરમાદરથી ગાઈ ગયા છે, છતાં શુદ્ધ અધ્યાત્મના ઉધા રવાડે
ચડી ગયેલા અધ્યાત્મઆભાસી લોકો આ ત્રીધી સાની સાચી
અપદ વાત મમણ શકતા નથી એ મહદ્ આશ્ચર્ય છે !
શુદ્ધ મહાત્મા આનંદધનણ્યો પણ જાણુ છે કે—

“ કારણજોગે હો કારણ નીપજે રે, એમા કોઈ ન વાડ,
પણ કારણ વિણ કારણ સાવિયે રે
એ નિજ મન ઉન્માદ સહનરેવ. ”

આમ ભક્તિને સર્વ શાસ્ત્રકારોએ એકી અવાજે
વખાણી છે. ભક્તિ એ સુહૃદનો ભવ્ય રાજમાર્ગ છે

‘ જિનપતિ ભક્તિ સુહૃદનો માર ।

‘ જિનપે જાન વિના કપૂ, અનુપમ શિવમુખદો રે, ’ એમ
નહિ ખૂટતુ હું જ દાવ ’ ભક્તરાજ દેવચંદ્ર કહે છે

‘ જિનપે જાવ વિના કપૂ નહિ

છૂટત દુખ દાવ' એમ પરમ ભાવિતાત્મા શ્રીમદ્ રાજચ દ્રજીનું
અનુભવવચન લાખે ॥ 'શામ્ભુસમુદ્રનું અવગાહન કરતા
મને આ સાર મળ્યો કે ભગવદ્ની ભક્તિ એ જ પરમાનંદ
સપદાઓનું બીજ છે'—એમ અવશામ્ભુપારગત શ્રી
યશોવિજયજીનું સુભાષિત છે

“સારમેતન્મયા લઘ્યં પ્રતાપ્થેરવગાહનાત્ ।

ભક્તિભાગવતી ધીમં પરમાનંદસપદામ્ ॥”

‘પ્રભુ દરશન મહાભેદ તણે પરવેશમે રે,
પરમાનંદ સુભિક્ષ યથા અમ દેશમે રે’ શ્રી દેવચ દ્રજી.

અને આવા ભક્તિપ્રધાનપણે વર્તતા જીવ અન્યાત્મ
માર્ગે—મોક્ષમાધકે યોગરૂપ મોક્ષમાર્ગે કેવી મરણતાથી—
મુગ્ધતાથી આગળ વધ્યો જાય છે,
આનંદધનજી તે જ મહાગીતાર્થ શ્રી આનંદ-
દિવ્ય મંગીત ધનજીએ આ પોતાના સ્તવનોમા
પરમ ભક્તિભાવથી મંગીત કર્યું
છે, દિવ્ય ધ્વનિથી લવકાર્યું છે,—જે દિવ્ય ધ્વનિ હજી તેવો
ને તેવો તાલે સકળું જનો સાલળે છે, અને નિરવધિ કાળ
પર્યંત સાલળશે ! જય આનંદધન !

૨૦૧૧, ૧૫ વડી ૫

૫, ચોપાની રોડ

મુમર્ષી, ૨

૧૦ લગનગતિસ મન સુખલાગ મહેતા

એમ બી બી એસ

વિપચાનુક્રમણિકા-

આનંદનંદનુ દિવ્ય જિનમાર્ગદર્શન

વિભાગ	વિષય	પૃષ્ઠ
	દશ્ય પહેલું 'પચેડા'ની સોચમાં	૧-૧૮
૧	ચર્મચતુર્થી માર્ગ દેખતાં જાન જૂનો લોક	૪-૫
૨	મૂળ ભરમ સાંજો જિનનો ૨'	૬-૧૨
	પગમાથો-ચવહારનો સાક્ષેપ સમ દ-સમન્વય	૮
	જ્ઞાન-ક્રિયાનો સુમેળ અગધના અને વિગધના	૯
	'સામરવ ગળીગ' યોગીગત્તમે વક્તવ્યજતિ	૧૨
૩	દિ મ 'આનંદનંદ' મર્તિનુ દર્શન	૧૩-૧૮
	'દશ બીજુ	૧૮-૫૮
	'ચન્દ્ર નયન કઠી માંગા લેનતો રે, લુહ્યો મયલ મમાડ'	
	(અતર્મત-સમાજની રિયતિનો કચ્છ ચિતાર)	
૧	જિનનો સાતત્ય સમ્પાદ્ય એક અભેદ મોક્ષમાર્ગ	૨૧-૩૦
	મન્થના ભેડ અને ક્ષિકાનનુ મોદસાધ્યત્વ	૨૩
	જિનના ખરેખરા અદ્વયામી બાવ જ્ઞેન' કેવા હોય ?	૨૫
	કવિજ્ઞાન અને દુર્જન બંધના	૨૬
	જિનદર્શન તરવ લક્ષનુ આત્મધર્મ મુદ	૨૭
	સવતરવ અભેદ અને સર્વ દર્શનની એકતા	૨૮
	જિનવરમો દરિયન સધા ઊ	૨૯
૨	ક્રિયાજ્ઞ અને શુદ્ધતાની નન્ને મોક્ષમાર્ગના અનધિકારી	૩૧-૩૪
૩	નિષય-ચવહા નુ પરસ્પર સાપેક્ષ સ્વરૂપ	૩૬-૪૫
૪	કેવ-ચુર-ધમની શુદ્ધિ કહો મિત રહે ?	૪૫-૫૦
	આતમતાની અમલ્ય રહારે બીજા તો દ્રવ્યરિતો ૨	૪૭
૫	સૂચ-કેલનનુ રહસ્ય	૫૧-૫૭
	'જ્ઞાનવિચાર્યા માણ : '—એ સૂતનો પગમાથો	૫૩
	બાવનુ પ્રાધાન્ય અને દ્રવ્યનુ મયાયોગ સ્થાન	૫૫
	સમાજ અંગે કચ્છાથી યોગિગત્તમે પોક્કાર	૫૭

વિભાગ	વિષય	પૃષ્ઠ
	દ્વિતીય ત્રીજી	૫૬-૭૭

વિષય 'યોગદષ્ટિ' નયનથી દિવ્ય જિનમાર્ગ દર્શન

- ૧ યોગદષ્ટિ 'ચરમ નયન' : યોગદષ્ટિ 'દિવ્ય નયન' ૬૧-૬૬
યોગદષ્ટિ અને યોગદષ્ટિનો તફાવત ૬૭
- ૨ આદ્ય યોગદષ્ટિનું સામાન્ય સ્વરૂપ ૬૧-૭૨
'શ્રુત યોગ' 'અધો અધ પદ્ધતિ' ૭૩-૧૧૯
- ૧ અધ પુરુષપરપગ પામેથી દિવ્ય નયનની આસા વ્યર્થ ૭૩-૭૮
દિવ્ય નયન પ્રાપ્તિ દષ્ટા પુરુષની કુર્જલતા ૭૪
ભાવાચાર્ય દ્રવ્યાચાર્ય આદિના વિવેકની જરૂર ૭૫
ભાવાચાર્ય આદિનું જ મુખ્યપણે માન્યપણું ૭૬
- ૨ નરત્વ વિચારે જેને આગમે કરી જે, ચરણ ધરણ નહીં દાવ' ૭૮-૮૧
કયા આગમોપદેશ ? કયા આચરણ ? ૭૯
માનાર્થ આદિની ખેતના તેટલી આત્માર્થની નહિં । ૮૦
- ૩ દષ્ટિઅધપાત્ર શી રીતે ? સમ્યગ્દષ્ટિ અને દષ્ટિરામ ૮૧-૮૭
કૃત્ત તાત્ત્વિક શ્રદ્ધા વિરમ અધ શ્રદ્ધા હેર હેર । ૮૪
સમ્યગ્દષ્ટિ વા વેદ મવેદ પદ એજ 'દિવ્ય નયન' ૮૫
સમ્યગ્દષ્ટિ અને દષ્ટિગમનો તફાવત ૮૬
- ૪ ભાગવતી દીક્ષા અને સત્ત્વ શાસનસંસ્કૃતિ ૮૮-૯૩
'ભાગવતી' દીક્ષાના મહાપાન દીક્ષાની યોગ્યતા ૮૯
સાચા સાધુ ભાવ મુનિ-જિનુ-મતિ-અમલ કોણ ? ૯૧
શાસનપાનન તે શાસનમંડલ ૯૩
- ૫ અત્મદેહ સદગુરુદ્વારા પ્રવચનઅજ્ઞાનથી દિવ્ય નયનપ્રાપ્તિ ૯૪-૧૦૨
'નિગ્ધ ધર ન લહો જે ધર્મ' । ૯૯
વિભાવ અધર્મ સ્વભાવ ધર્મ ૧૦૧
- ૬ ભાવગુરુમ મિના દિવ્ય નયનનો અસભવ ૧૦૨-૧૦૯

વિભાગ	વિષય	પૃષ્ઠ
	ભાવચરમ કુર્ષ્ણ ભાવનુત્તર આત્મજીવિત	૧૦૪
	ભાવ નત પ્રાપ્તિમાં દ્રવ્ય ચુતનો ઉપકાગ	૧૦૬
	'ગીતાઈ' શુદ્ધ અને શુદ્ધની જોખમદારી	૧૦૮
૭	અધ્યાત્મરસપરિણતિ વિનાનુ શાસ્ત્રજ્ઞાન અરસ	૧૦૯-૧૧૪
	વિદ્યાન અને જ્ઞાનીમાં આમલ પાતાવનુ અતર	૧૧૦
	આત્મજ્ઞાન વિનાનુ શાસ્ત્રજ્ઞાન એમના વિનાના મીઠા જેવું	૧૧૧
	ભાવનુત્તર થકી જ્ઞાનચરમ દીવામાંથી દીવે	૧૧૩
	આત્મજ્ઞાની સરચુર થકી અમન પ્રાપ્તિ	૧૧૪
૮	ભાવઅધ્યાત્મથી જ આત્મકલ્યાણ	૧૧૪-૧૧૬
	યોગમાર્ગ પ્રકીપ સમી યોગિગજની વીતવાણી	૧૧૮
	દશ્ય પાચમુ	૧૨૦-૧૫૫
	દિવ્યનયનનો નિરદ્ધ અને કાવલ્યમિત્રની પ્રતીક્ષા	
૧	તર્કવિચાર-દર્શનચર્ચાથી દિવ્યનયનઅસંભવ	૧૨૧-૧૨૫
૨	સ યગ્ન અનેકાન્ત દ્રિષ્ટી દિવ્યનયનની યોગ્યતા	૧૨૫-૧૩૦
	સર્વ વિરોધ મથનાગ્ગ એકાન્ત દર્શન	૧૨૬
૩	૭ દરેનુદર્શી 'દ્રષ્ટા' વિગત દિવ્ય નયન કુર્ષ્ણ	૧૩૦-૧૩૩
૪	વરણ વિચારમાં દિવ્ય નયનનો વિરદ્ધ	૧૩૩-૧૩૮
	અર્થાઠિ જલણુ, આત્મા ન જલણે	૧૩૬
	વિષમિત્ર અન્ન સમો વાસિત મોલ રિચાર	૧૩૮
૫	વાસિતમોલ વિગ્રુધો પાસેથી દિવ્યનયનઅસંભવ	૧૩૮-૧૪૨
	તરતમ યોગે રે તરતમ પાસના રે	૧૪૦
૬	કાવલ્યજિહ્વીની પ્રતીક્ષા અને પુરુષાર્થની રહસ્ય	૧૪૨-૧૪૬
૭	દ્રવ્ય-ભાવ આત્મા અને દિવ્ય જિહ્વમાર્ગના અધિકારી	૧૪૬-૧૫૧
	અપુનર્જન્મકાદિ જિહ્વ જિહ્વમાર્ગના અધિકારી	૧૫૦
૮	કાવલ્યજિહ્વ આત્મા અવનખને મુમુક્ષુનું પરમાર્થ જીવન	૧૫૨-૧૫૫
	કાવલ્યજિહ્વ લકી પચ નિદાજશુ રે	૧૫૨

પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા

વિભાગ	વિષય	પૃષ્ઠ
	પ્રથમ પગિન્ડો	૧૫૮-૧૬૬
	પ્રભુ સેવનનો બે અભય અદ્વેષ અખે	
	મોક્ષપ્રાસાદનો યોગીજી પાયો પ્રભુમક્તિ ઉત્તમ યોગીજી	૧૬૦
	સભવ દેવ તે હુર સેવો સવે રે	૧૬૩
	પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા અભય અદ્વેષ અખેદ	૧૬૫

દ્વિતીય પગિન્ડો

અભય-અદ્વેષ-અખે ની યાખ્યા ૧૬૭-૨૦૦

૧	અભય 'ભય અચનન હો જે પરિણમિની રે'	૧૬૮-૧૭૬
૨	અદ્વેષ દ્વેષ અરોચક ભાવ	૧૭૭-૧૮૧
	ભોજનનું દર્શાત : ગજત્રેનું દર્શાત	૧૭૭
	શાયક ભાવથી પ્રભુભક્તિ તબક્કાનું દર્શાત	૧૭૮
	અદ્વેષ એટલે મિત્રી ભાવના 'મિત્રા દષ્ટિ	૧૮૦
	અદ્વેષ એ નકામતમક મોટો ગુણ તે પણ વિ તા	૧૮૫
૩	અખે જે પ્રગતિ હો કરતાં થકીએ રે	૧૮૭-૨૦૦
	અર્થ-કામર્મા અયાક પ્રગતિ :-તેનું નદરથી કારણ	૧૮૯
	પગપ્રગતિમાં અખેદા આત્મપ્રગતિમાં ખેદા	૧૯૧
	ખેદાનિ આત્મ ચિત્તોપ અને તેની અકનના	૧૯૭

તૃતીય પગિન્ડો વનમાનર્ત મીમાસા ૨૦૧-૨૦૭

૧	ચરમાવર્ત-હે લો પુરુષનપતવર્ત તથાઅન્યત્રપાક	૨૦૧-૨૦૫
૨	ચરમાવર્તમાં જ યોગ્યતા કેમ ?	૨૦૫-૨૧૮
૩	ચરમાવર્તનું વ્યવહાર લક્ષણ : દુખી ત્યાગિ	૨૨૦-૨૨૩
૪	સાગબોધ : માન મોક્ષ અભિનાય	૨૨૪-૨૨૭

અદમ કન્ઝ અને તવાલ-ચત્વર પરિપાક

- ૧ અદમ કન્ઝ એટલે શું ? ૨૨૮-૨૩૩
 અપૂર્વ કરણ અપૂર્વ આત્મપુરપાથ ૨૩૦
 નવ કરણ અને અધિ બેદ ૨૩૧
- ૨ 'તથા રે ભવ પરિણતિ પરિપાક યોગ્યતાપરિપાક ૨૩૪-૨૩૮
 યોગ્યતાથીજ યોગ્યતાથી જાણિ કરે સત્ત્વ પુરુષ થ' ૨૩૫
 તાત્પર્ય યોગ્ય-પાત્ર સ્વના લક્ષણ ૨૩૭

પ્રથમ પર્વિષ્ઠક

૧૩૬-૧૬૨

દષ્ટિ હિમીયન અને પ્રવચન વાક્ય પ્રાપ્તિ

- ૧ દષ્ટિ ખૂને ભાગી રે ૨૪૦-૨૪૫
 આપદદષ્ટિ : યોગદષ્ટિ આપન ' દાત-નેત્રરોગીનુ દબ્દાન ૨૪૧
 ' મિના નપન પાવે નદિ મિના નાનકી બાત ' ૨૪૭
 આ દષ્ટિને યથાર્થ ઉપમા આ માનુ અર્થોમીટર ' ૨૫૦
 પહેલી આર દષ્ટિ સુધી મિથ્યાત્વ ' ગુણસ્થાનક ૨૫૧
 છતાં આ દષ્ટિ ભાગી ' કેમ ? મેરડીમાંથી શુદ્ધ સાકર ૨૫૨
 અમલ્યો મિત્રા આદિ દષ્ટિ પામવા અયોગ્ય-અપાત્ર ૨૫૪
- ૨ પ્રાપ્તિ પ્રવચન વાક્ય ૨૫૬-૨૬૨
 પ્રવચનસાર પ્રવચન પ્રયોજન ૨૫૮
 ' જિનેશ્વર તણી વાણી જાણી લેશે જાણી છે ' ૨૬૨
- ૫૪ પર્વિષ્ઠક સત્ત્વ ૧ અને લાનમવની દ્વીપુતા ૨૬૩-૨૭૭
- ૧ ' પરિચય પાતક પાતક સાદુ શું ' ૨૬૪-૨૭૨
 સાધુગુણપિત ભાવસાધન જ મ-વપણ ૨૬૫

ખાતકેવાતક સાધુ કેવા હોય ? આઠ્ઠાં નિર્મયનું સ્વરૂપ	૨૬૭
પરિચય એટલે શું સત્સંગનો અનન્ય મહિમા	૨૭૦
‘અકુશલ અપચય એવો’ ભાવમય અપતા	૨૭૩-૨૭૭
હિત પ્રદત્તિ અહિત નિદત્તિ	૨૭૬

સપ્તમ પરિચ્છેદ

૨૭૮-૨૮૮

અધ્યાત્મમથેના અનુભવ-મનન-પરિશીલન

૧ ‘મથ અધ્યાત્મ નક્ક્ય મનન કરી રે’	૨૭૮-૨૮૬
આત્મજ્ઞાની સદ્ગુણ સંપુરણ જ સદુપદેષ્ટા	૨૭૮
શુદ્ધિપૂર્વક અવશ્ય શુદ્ધિ વિનાનું અવશ્ય બર્થ	૨૮૧
સદ્ગુરુમુખે વા સત્સાધનમુખે અવશ્ય અધ્યાત્મ મનન	૨૮૪
૨. પરિશીલન ભાવના જ્ઞાન	૨૮૭-૨૮૮
શ્રુતજ્ઞાન ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાન	૨૮૮
૩ ‘પરિશીલન નય હેત’ અધ્યાત્મમાં નય પરિશીલન	૨૮૦-૨૮૩
અનેમત પરમાર્થ પ્રત્યે દ્વંદ્વો જય તે ‘નય’	૨૮૧
તત્ત્વવિનિમ્બ માટે નયનાની ઉપયોગિતા	૨૮૨
૪ આત્મામાં સપ્ત નયની અદ્ભુત ૫ માર્ગ ધરના	૨૮૪-૨૮૬

અષ્ટમ પરિચ્છેદ

૩૦૧-૩૧૫

માનવ યોગે કાર્યગિદ્ધિ નિમિત્ત અને ઉપાગન

૧ પુરુષાર્થનું પ્રાધાન્ય કર્તા અને ચાર કારણ	૩૦૨-૩૦૫
૨ ઉપાગન અને નિમિત્ત નિમિત્તનો પરમ ઉપમાર	૩૦૬-૩૧૦
૩ ભક્તિમય અધ્યાત્મ અથવા અધ્યાત્મમય ભક્તિ	૩૧૦-૩૧૪
નિગલ મન અધ્યાત્મ ચિંતનના ભયગ્યાનો	-૧૧

વિભાગ :

વિવર

પૃ

અક્ષિતમય અધ્યાત્મથી સદાજ અધ્યાત્મ દર્શા

૩૧

પણ કાગળવિણ કારણ સાધિમે એ નિર્ગમત ઉન્માદ

૩૧

નવમ પરિચ્છેદ

૩૧૫-૩૩

અગમ અનૃપ પ્રભુમેના અને દેવની પ્રાર્થના

૧ પચાદ જ્ઞાનિકાનું દિગ્ગ શૈન દિગ્ગ જિન માગ દર્શન ૩૧૬-૩૨

ભોક્ષાતર દેવ ભોક્ષાતર માર્ગ ૩૧

આધદષ્ટિ અને યોગદષ્ટિ ષ્ટ દષ્ટા યોગીયરો ૩૧

આત્મ નિરીક્ષણ-Introspection ૩૨

અપુનર્ગમ્યથી મોડી માગનો અધિકારી ૩૨

૨ 'શ્રુમધ સુમમ કરી સેવન આદરે' ૩૨૩-૩૨

પ્રભુમેવાની પ્રથમ જ્ઞાનિકા પણ વિકટ અને દુર્મમ ૩૨

કપટ રહેત ચામ આત્મ અગ્રજ્ઞા ૩૩

સુધેપણના આવિષ્કાર

વિવ-ગગ અનુદાન અને અનુદાન ૩૩

૩ 'સેવન અગમ અનૃપ : કવરની પ્રાર્થના ૩૨૮-૩૩

દન્ય-ભાવસેવા ૩૩

દેને કાગિન મેરક ચાચના ૩૩

પરિશિષ્ટ ૩૩૩-૩૪

શ્રીનર સમગ્ર દ્રશ્ય પ્રણીત શ્રી સુવલગિન સ્તવન વિવેચન

॥ ग्रंथમાં અવતરણુ લીધેલા ગ્રંથોની સૂચિ

અધિકર્તા

ગ્રંથો

આનંદવન ૭

દગિઠસાગિ

કુંકુદાયાઈ

દેવચંદ્ર

સિદ્ધસેન દિવાકર

નં સિદ્ધ મહેતા, કબીર, પ્રીતમ ૭૦૭૪૧૦-૫૦

સમતલદાયાઈ

યગોવિજય

શ્રીમદ રાજચંદ્ર

અ રં (જિનાગમ)

અમૃતચંદાયાઈ

ચિંતનદ્ર

પદનદિઆયાઈ

શુભચંદાયાઈ

પૂજ્યપાદ સ્વામી

મદાકવિ ધનપાન

પ્રો આનંદશકર કુવ

૦ કાવનંદ સ મ મહેતા

આનંદવન ચોવીથી, આનંદવન ૫૦

યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય, યોગચિન્તુ, યોગ

વિચિત્ર, સંબોધ પ્રકરણ, અષ્ટક,

૫ યાચક ચોડક, લનિતવિસ્તર,

ધર્મચિન્તુ શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય

સમવસાર, પ્રવચનસાગ, અષ્ટપ્રાશ્ન

દેવચંદ્ર ચોવીથી, ૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧

સ મતિતક, મંગલમંદિર

જૈન સ્વયં શૂસ્તોત્ર, આપ્તમીમાંસા

યગોવિજય ચોવીથી સાગ્ર તથુસો ગાથા

સ્તવન, સ્વાસો ગાથા સ્તવન યોગદષ્ટિ

સમગ્ર, દ્વાનિ સત્ દ્વાનિ ચિત્ર અધ્યાત્મ

સાગ, અધ્યાત્મોપનિષદ ઉપદેશ રહસ્ય

‘શ્રીમદ રાજચંદ્ર,’ આત્મસિદ્ધિ, મોક્ષમાળા

આચાર્ય સત્ર, સૂત્રપૂર્તિ

પુનર્ચંસિદ્ધિ ઉપાધ્ય, સમવસાર કળશ

પદાવલી

પદ્યનંદિ જયવિજયચિત્ર

નાનાર્થુવ

સમાધિસતક

સ્તુતિ

આપણો ધર્મ

યોગદષ્ટિસમુચ્ચય વિવેચન યોગદષ્ટિ

કળશ કાવ્ય, પ્રગામોધ

દિવ્યાત્માઓની પ્રાર્થના પ્રસાદી

વારવાર જિનગજ ! તુજ પદ સેવા હો હોજો નિર્મળી,
તુજ શામન અનુભવિ, વાસન વાસન હો તત્ત્વરમણ વળી
—શ્રી દેવચંદ્રજી

કમ્પે હો પ્રભુ ! કમ્પે મ રેશો છેક,
દેજો હો પ્રભુ ! દેજો સુખ દગ્ગિલુ તજોજી
—શ્રી યશોવિજયજી.

હે પરમ દુષાગ્ર દેવ ! x x આપની પરમ ભક્તિ
અને વીતગગ પુરુષના મૂળ ધર્મની ઉપાસના મારા હૃદયને
વિશે ભવધર્મ ત આખડ બાટત રહો એટલું માગુ હું તે
સદ્ગુણ યાઓ ! જી શાંતિ શાંતિ શાંતિ

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી.

તે માટે ઉભા કર જોડી, જિનવર આગળ કહિયે રે,
સમય ચરણ સેવા શુદ્ધ દેજો, જિમ આનંદધન લહિયે રે
પદ દરિશન જિન અગ ભણીજો—શ્રી આનંદધનજી.

આનંદઘનજીનું દ્વિતીય જિનમાર્ગદર્શન

લેખક —

૩૯ લગવાનદાસ મન મુખભાઈ મહેતા,

એમ બી બી એસ

૫ ચોપાની રોડ, મુમ, ૭

[શ્રી આનંદઘનજીના દ્વિતીય સ્તનન પાઠ
'આનંદઘનજીનું દ્વિતીય જિનમાર્ગદર્શન'
એ ઊર્ધ્વિક એ- વિરેચન ગર્ભિત લેખમાળા
આ લેખકે 'શ્રી જૈનવર્મ પ્રકાશ' મા
(૫ ૬૦ વી ૬૩, મ ૨૦૦૦ થી ૨૦૦૩) લખી
હતી ક્રમશઃ બારીશ લેખાકોશ છપાવેલી તે
લેખમાળા અત્રે ગ્રંથાન્તે રમતુ કરનામા આવી છે]

મહર્ષિ આનંદધનજી પ્રણીત

દ્વિતીય શ્રી અજિત જિન સ્તવન

પથડો નિહાળુ રે જીજ્ઞા જિન તણે રે,
અજિત અજિત ખુલનામ,
જે તે સ્થાવરે તિરો હું સ્તુતિથી રે,
પુનઃ પ્રિયુ મુજ નામ ? પથડો ૧

ચરમ નયણ કરી મારગ જોનતા રે,
ભૂરયો મયજ મસાન
જિણે નયણે કરી મારગ જો એ રે,
નયણ તે વિધિ વિચાર પથડો ૨

પુરુષ પરપર અનુભવ જોનતા રે,
અવાઅવ પયાય,
નરુ પિયારે કે જો આગમે કરી કે,
સ જા નહીં લય પથડો ૩

તકે વિચારે રે વા પરપગ રે,
પાગ ન પહોચ કોય,
અભિમત નરુ નમ્તુગને કહે રે,
ત વિન્યા જગ લેય પથડો ૪

વસ્તુ વિચારે રે વિધિ નયણ તોડે રે,
નિશ્ચ પડયો નિરવાન,
ત તમ જોગે રે તરતમ નસિના રે,
વાસિલ બેઠા આગર પથડો ૫

ગંગાકમ્બિ લહી પથ નિપ્પામનુ કે
એ આગા અવધન,
એ જન છો કે જિનજી જાણે રે,
આનંદધન મત અળ પથડો ૬

આનંદધનજીનું દિવ્ય જિનમાર્ગદર્શન

દશ્ય પહેલું ‘પથડો’ની શોધમા

[કોઈ એક અવધૂત યોગિનજ ધૂનમા ને ધૂનમા આપા જાય છે ‘પથડો પથડો’ એવું રટતા જાય છે તેની નિઃસર્ગગભીર સુખસત્ત સૌમ્ય મુખમુદ્રા પર પણ એક પ્રકારની વ્યગ્રતા છવાઈ રહી જણાય છે કોઈ જોવાઈ ગયેલી ‘વસ્તુ’ની શોધમા તે પડયા હોય, પણ તે વસ્તુ ક્યાય જડતી ન હોય એવું તેના ઇગિતાકાર પરથી, મુખ પર તરી આવતા ભાવ પરથી જણાય છે ‘પથડો’ નામની કોઈ અત્યંત વહાલી વસ્તુને ‘વિરહ’ તેને પડયો હોય, એમ તે શબ્દના તેના પુન પુન રટનથી-ધૂનથી સૂચિત થાય છે ચોતરફ તે ચકળવકળ ચમું ફેંગવી ગદ્યા છે છતાં કોઈ દિશામા તે પથડો કેમ કરીને તેની નજરે ચડતો નથી, એટલે તે પથડા માટેની તેની વ્યાકુલતા કણે કણે વધતી જાય છે]

આવા તે અવધૂત આપ્યા જાય છે ત્યાં ગ્રન્થામા તેને કોઈ વટેમાર્ગનો ભોટો વાય છે તે તેની વ્યગ્ર વ્યાકુલ દશા બોધ સહભાવથી પૂછે છે કે-હે મસ્તરાજ ! તમે આમ બેમાકળા કેમ બની ગયા છો ? તમારું શું જોવાઈ ગયું છે ? આ ચારે તરફ શું શોધો છો ? ને આ ‘પથડો પથડો’ શું બોલો છો ?

એટલે તે મસ્તરાજ બોલી ઉઠે છે—

“ પથડો નિહાળુ રે બીજા જિનતણો રે,
પથડો નિહાળુ રે બીજા જિનતણો રે ”

હે ભાઈ ! હું તો બીજા જિનના પથડાની શોધમાં છું મારો પથરા, વકાવો પથ પ્રિય માર્ગ હું શોધી જિનનો-વીતગગનો માર્ગ-પથ મને પરમ પ્રિય છે, ખોળી રહ્યો 'હું, પણ મને તે કયાય ગોત્યો જડતો આરે તરફ નજર ફેરવું છું, પણ કયાય એનો પતો નથી તમે કાંઈ તે ઠી બાળ આપી શકો એમ હો તો કહો વટેમાર્ગુ—આપ કાંઈ તે માર્ગની નિશાની આપો મારે પટે એમ તો અહીં અનેક માર્ગ છે તેમાં તમે માર્ગ શોધો છો તેની નિશાની વિના કેમ બતાવાય ? કાંઈ એ ધાણ આપો તો સમજાવું પડે

મસ્તરાજ—હું તો બીજા અજિત જિનનો-વીત-નો માર્ગ શોધું છું, ને ત્યો તેની નિશાની બતાવું એ જિનનો માર્ગ અજિત (રાગદ્વેષાદિ દોષથી અજિત બતાવેલો) ને શુભુ ધામ છે, નિર્દોષ ને શુભધામ તે માર્ગને હું શોધું છું આ એ ધાણવાળો માર્ગ તમને નજરે ચડ્યો હોય તો બતાવો, નહિ તો ચર્ચુ એમ ને પુનઃ મધુર સ્વરે લલકારે છે

“ પથડો નિહાળુ રે બીજા જિનતણો રે,
અજિત અજિત શુભુધામ. ”

વટેમાર્ગુ—અહોહો ! એમાં તે શું છે ? પણ એ માર્ગ તો, એ તો નપા દેખાય છે અજિત અજિત માર્ગ આદ્યા

અને પોતે અજિત થઈ નિર્દોષ ને શુભધામ જાન્યા, તેને પાંચે પગલે ચાલ્યા જાઓ અજિત જિનના સાચા ‘અનુયાયી’ જાની જાઓ અજિત રાગદ્વેષાદિથી અજિત ॥ તેમ તમે પણ ના દ્વેષાદિથી અજિત જાની જાઓ, એટલે તમે પણ અજિત થા નિર્દોષ ને શુભધામ જાનશો આમ ‘પથડો પથડો’ કયાં કરવાથી શુ ? માર્ગે પડો ! ચાલવા માટે !

મસ્તરાજ—(બ્યગમ) અરે સલા બાઈ ! વાતો કરવી મહેલી છે પણ અતશાત્રમાં તો ભાવે છે કે—માગમાં તો તેવી ભેઈતી ત્રેવડ નથી જે અજિતે જીત્યા છે તેને જીતવાની મારી પૂરેપૂરી તાકાત હજી દેખાતી નથી ઠીવડા તેલો (રાગ દિઓ) મને જીતી લીધો કે ખરેખર ! હું તો પુરુષ જ નથી, મને ‘પુરુષ’ નામ જ ઘનું નથી, કારણ કે ‘મરદ’ હોય તે હુતમનને હાથે માર ખાઈ-મ્હાત થઈ જોતી ગ્હે એમ જાને નહિ સાચો પુરુષ હોય તે તો શત્રુઓનો નાશ કરી નાખે પણ હું તો તેવો ‘પુરુષ’ નથી, એટલે તે અજિતના માર્ગે ચાલવા સમર્થ નથી

“જે તે જિત્યા રે, તિણે હું જિતિયો રે,
પુરુષ દિશ્યુ સુજ નામ ?
પથડો નિહાણુ રે બીલા જિનતાણો રે ” ૧

વળી તમે જે કહ્યું કે તેના પગલે પગલે ચાલ્યા જાઓ, પણ તેના પગલા જ દેખાતા નથી તો કેવી રીતે ચાલવા માડવું ? ખરેખર ! હું તો સુઝાઈ ગયો છું !

૧. 'ચરમ નયણુ કરી મારગ જોવતો રે,
ભૂંડ્યો મયલ મ માર'

વટેમાર્ગુ—અરે ભદ્ર પુત્ર ! તમે આમ શુ કહો છો ? પછે આ માર્ગ દેખાય, ત્યાં આટલા બધા માણસો તે માર્ગે ચાલી રહ્યા છે તે શુ તમારી નજરે નથી ચડતા ? તે શુ તમારી ગણતરીમાં આવતા નથી ? તેનું શુ તમને લેખુ નથી ? જુઓ ! આ પક્ષે સદેહ કપડાવાળા, હાથમાં હડવાળા, સુખવસ્ત્રના ધરતા મહાનુભાવ મનુષ્યોનું ટોળું ચાલ્યું જાય છે ! આ પેલી તરફ દિગ્ગાનું વસ્ત્ર પરિધાન કરતા, ડરમાં કમરળ પકડી મધુ પિચ્છ હલાવતા મહાજનોનું જૂથ ચાલ્યું જાય છે ! અને તેમના સમુદાયના અનુસારે ચાલ્યા જતા આ મોટી પાધડીવાળા, આ ઉજ્જવલ વસ્ત્ર પહેરેલા, 'જય જિનેશ્વર ! જય જિનેશ્વર ! જિનશાસનનો જય હો ! જિનશાસનનો જય હો !' એમ મુખેથી બોલતા ને 'ધામધૂમની ધમાધમ' મચાવતા સફૂલ્લેશ્વરો ને આ સગારીઓનો આવડો મોગે સમુદાય પણ શુ તમારી નજરે ચડતો નથી ? આ તે કેલું આશ્ચર્ય ? આ બધા શુ જિનના માર્ગે—જિનના પગલે નથી ચાલી રહ્યા ? એ બધા તો દાવો કરે છે કે—અમે જિનમાર્ગે જઈએ છીએ, અમે જિનમાર્ગને 'અનુસરીએ' છીએ, અમે જિનમાર્ગના 'અનુયાયી' છીએ શુ એ બધા ખોટા હશે ? ખોટું કરતા હશે ? માટે તમારું કહાપણુ છોડી દઈ એ માર્ગે ચાલવા માડો.

એટલે અવધૂત ખડખડાટ હમી પડ્યા ને કાણવાર મોન રહી બોલ્યા—ભાઈ ! તમે પણ લતા માણૂંમ જણાઓ છો, તદ્દન સુખ લાગે છે ! 'આધળે ચર્મચતુર્થી માં દેખના જહેરુ ફટાય છે' હું પૂછું છું કાઈ ને આન ભૂલેના લાક તમે જવળ આપો છા કાઈ ! મારો કહેવાનો 'આશય' તમે

સમજ્યા નથી તમે જે કહ્યું તે કોઈ અપેક્ષાએ માચું હોય તો પણ મુખ્ય વે પ્રાપ્તે તમે જે કહો એ તે તો સ્પૂર્ણ માર્ગ છે, બાહ્ય માર્ગ છે, દ્રવ્ય માર્ગ ■ ‘ચર્મચતુથી’ જે તે માર્ગ દેખાતો હોત તો આ બધી માયાફોડ ગાને કરત ? આખો મમાર ચર્મચતુથી માર્ગને જોતા ગોથું ખાઈ ગયો છે, બાહ્ય-અંતઃ દૃષ્ટિથી એ માર્ગને અવલોકવા જતા બૂલાવામા પડી ગયો છે ! તમે પણ એવું ગોથું ખાઈ ગયા છો ! અરે ! હું પણ પહેલા તો એવું જ ગોથું ખાઈ ગયેલો, હું પણ અત્યાર સુધી ‘ચર્મચતુ’-આખો ફાડી ફાડીને માર્ગ જોયા કરતો હતો, પણ મને ક્યાય તે દેખાયો નહિ, માર્ગ તો શુ, માર્ગનો પડછાયો પણ દેખાયો નહિ વગી તમે જે તે તે સમ્રાટ વગેરેની વાત કરી તેમા પણ કંઈ માન નથી એ માર્ગ કંઈ ‘વાડામા’ ધૂંગઈ ગયો નથી ! એવઠા મોટા વિચાર માર્ગ કંઈ નાના માકડા ‘ચીલા’મા સમાય જશે ? અને બહિર્દૃષ્ટિથી લોકો જે ‘માર્ગ માર્ગ’ માની બેઠા છે તે કંઈ માર્ગ નથી, કાન્થુકે તે માર્ગ તો અતરંગ માર્ગ છે, બહિરંગ માર્ગ નથી ધૂળ, માટી, પથ્થર વગેરેનો બનેલો માર્ગ હોય તે ચર્મચતુએ દેખાય, પણ આ કંઈ તેવો માર્ગ નથી કે ચર્મચતુએ દેખી શકાય આમ અતરંગ માર્ગને બહિરંગ માર્ગ માની લઈ આખો સમાગ (લોક) બૂલાવો ખાઈ ગયો છે, એ બધો માર્ગ માની બેઠો છે, તે તો પ્રાપ્તે મિથ્યાભિમાન સિવાય બીજું કંઈ નથી ખરો માર્ગ આધ્યાત્મિક જ છે, અને તે જ માર્ગ હું શોધું છું એમ કહીને યોગિરાજ પૂત લગાવે છે—

‘ચરમ નયણુ કઠી મારગ જોવતો રે,
ભૂલ્યો મકલ સસાગ’

વટમાર્ગ—મહારાજ ! આપે આ બધું મુઠ્ઠામાં કહ્યું, પણ મને તેમાં કાંઈ સમજણ પડી નહિ, માટે કૃપા કરી ફાડ પાડીને ખુલાસાથી કાંઈ વાત કહો તો સમજણ પડે. આપ જેવા અગમ જોગી તો ‘મર્મ’માં ઘોડા ગાળે કહી નાખે, પણ અમારા જેવા પ્રાકૃત જનને એમાં શી ગમ પડે ?

યોગિરાજ—હે ભદ્ર ! તારે જિજ્ઞાસા છે તો હે મલજ, તને રહસ્યવાર્તા કહું છું પણ આ કથની લાળી છે ને વિસ્તારથી વ્યથા બેસુ તો મહામવ બરાચ તેડી છે, તો પણ સંક્ષેપમાં તને મારજીત કહી બતાવું ॥ આવ પેલા નદીતટ પરના એકાંત શાંત સ્થળમાં, ત્યાં હું કહું તે ત્રિશ્વ-તાપી શાંત ચિત્તે શ્રવણ કરી શું મનન કરજે

૨ ‘મૂળ આરગ આવળો જિનનો રે’

(બન્ને એકાંત શાંત સ્થળે જાય છે યોગિગજના મુખારવિંદ પર કેઈ અફશુત પ્રસન્નતા, અફશુત ગભીરતા, અફશુત સ્વસ્થતા છવાઈ રહેલ છે યોગિરાજ પોતાની નિસર્ગ-મધુર, પરમાર્થ-ગભીર, માર્દવ-આર્જવભરી પરમ અમૃત વાણીમાં પોતાનું વક્તવ્ય આગળ ચલાવે છે—)

હે આત્મબધુ ! પ્રથમ તો એ વિચારવું ઘટે છે કે જિનમાર્ગ એટલે શું ? તે બાહ્ય માર્ગ છે કે અંતર્યમય માર્ગ ? તે દ્રવ્યમાર્ગ છે કે જ્ઞાનમાર્ગ ? તે વ્યવહારમાર્ગ છે કે નિઃસ્વય માર્ગ ? તે સંસાર માર્ગ છે કે મોક્ષમાર્ગ છે ? જિન-

જિનનો મૂળ માર્ગ :

પરમાર્થ આગ

માર્ગ એટલે જિન-વીતરાગ જે માર્ગે ગયા તે માર્ગે અને તે વીતરાગ માર્ગે તો મોક્ષનો છે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની એકતા તે મોક્ષમાર્ગ છે સર્વ અથવા દ્રવ્યથી ભિન્ન એવા શુદ્ધ આત્માનુ સમ્યગ્દર્શન, શુદ્ધ આત્માનુ સમ્યગ્જ્ઞાન, શુદ્ધ આત્માનુ સમ્યક્ચારિત્ર-એ ત્રણેની અસેદ એકતા આ મામા પરિણુ માવી, ભગવાન શુદ્ધ આત્મસ્વભાવરૂપ મોક્ષને પામ્યા એટલે શુદ્ધ આત્મદર્શન, આત્મજ્ઞાન ને આત્મચારિત્રની અભેદ એકતા સાધવી એ જિનનો મૂળ માર્ગ છે આમ આ જિનનો મૂળ માર્ગે તો કેવળ આત્મપરિણુતિરૂપ હોય મુખ્યપણે આધ્યાત્મિક માર્ગ છે, પરમાર્થ માર્ગ છે, નિશ્ચય માર્ગ છે જ્ઞાન માર્ગ છે, અતરંગ માર્ગ છે, બહિરંગ માર્ગ નથી આ વસ્તુતત્ત્વ તદ્દન સ્પષ્ટ છે જે કોઈ સિદ્ધ થયા છે, થાય છે કે થશે તે આ જિનના મૂળ પરમાર્થ માર્ગે પ્રયાણ કરીને જ-એમ સર્વ જ્ઞાની મતપુરુષોનો પરમ નિશ્ચય છે ગમે તે દેશમા, ગમે તે કાળમા એ જ એક ત્રિકાવાળાધિત મોક્ષ માર્ગ છે, એમ નિશ્ચય નિશ્ચયમિદ્વાત મ્થિત છે આમ શુદ્ધ આત્માને જાણવો, શ્રદ્ધવો ને આચરવો એ જ એક મનાતન નિશ્ચય સાધ્ય છે, દેય્ય છે, લક્ષ્ય છે તો પછી આ વ્યવહાર માર્ગનું નિરૂપણ શા માટે કરવામા આવ્યું હશે? એવો સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થશે તે વ્યવહાર માર્ગે પણ પરમાર્થનું વ્યવહાર માર્ગનું ઉપકારી જ પ્રતિપાદન કરવા માટે, પ્રમાણ પૂરમાર્થ મમજાવવા માટે જ પ્રરૂપવામા આવ્યો છે,

પરમાર્થરૂપ નિશ્ચય લક્ષ્ય પ્રત્યેજી જીવનું લક્ષ્ય હોરવા માટે
 [ધ્યેયવામા આવ્યો છે એવુંજીને સમજાવવા માટે જેમ એવુંજી
 જાણના પ્રયોગ કરવો પડે, તેમ પરમાર્થથી અનભિજ્ઞ જીવને
 પરમાર્થ પમાડવા માટે વ્યવહારનો ઉપયોગ આવશ્યક છે
 એટલેજી જ જાણના સ્પષ્ટ કર્યું છે કે-“ જે નિશ્ચયને-પરમા
 ર્થને છેદે છે, ઉત્થાપે છે, તે તત્ત્વને છેદે છે, અને જે વ્યવ
 હારને છેદે છે તે તીર્થને ઉત્થાપે છે *” પણ આ એક
 વાત ભૂવવા જેવી નથી કે પરમાર્થ જ સાધ્ય છે, વ્યવહાર
 સાધ્ય નથી, વ્યવહાર તો સાધન છે, પરમાર્થરૂપ લક્ષ્યને
 લક્ષ્ય કરવા માટે જ વ્યવહારની ઉપયોગિતા છે વ્યવહાર
 સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની ઉત્તરોત્તર શુદ્ધિ પણ કંમે
 કરીને આત્માને સ્વરૂપ પર પુનઃ આરોપવા માટે છે, સ્વરૂપ
 પર પુનઃ આરૂઢ કરવા માટે છે, તરણ કે સ્વરૂપમ્નષ્ટ થવાથી
 જ આત્માનું સસારપરિજ્ઞમણ થયું છે માટે સમન્ત વ્યવ
 હારનું પણ પ્રથમ ને એક જ પ્રયોજન આત્માને પુનઃ
 સ્વરૂપમા આણી ‘નિજ ઘર’ પધરાવવાનું છે અને પછી
 વ્યવહાર રત્નત્રયી દ્વારા આ સ્વરૂપઆરોપણરૂપ પ્રયત્ન
 ભૂમિકા-નિજ ‘પદ’ પ્રાપ્ત કરી, જીવ નિશ્ચય નત્રયીરૂપ
 મોક્ષમાર્ગનો સાધક-સાધુ બની, ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ ઉચ્ચ
 ભૂમિકાઓને-દશાઓને અપર્ણતો અપર્ણતો મોક્ષમાર્ગે આગ
 વવનો જાય છે, અને છેવટે આત્મશુદ્ધિની પરમ પરાક્રમને
 પ્રાપ્ત કરી તે શુદ્ધ આત્મસિદ્ધિરૂપ મોક્ષને પામે છે-સિદ્ધ બને છે

* ‘ જહ મિત્તમય પવજહ તા મા વવહારણિચ્છદ મુચ્ચ ।

એવે વિણ છિજ્જહ તિત્વ સ્વર્ણેણ રણ દરુચ ॥ ”

આમ નિશ્ચય-વ્યવહારનો પગપર સાપેક્ષ સંબંધ છે તેમા પરમાર્થ ભૂતાય છે, વ્યવહાર અભૂતાર્થ છે પરમાર્થ તે પરમાર્થ છે, વ્યવહાર તે વ્યવહાર પરમાર્થ-વ્યવહારનો છે પરમાર્થ તે વ્યવહાર નથી, સાપેક્ષ સંબંધ વ્યવહાર તે પરમાર્થ નથી વ્યવહારના આલેખન અધનથી પરમાર્થ પ્રત્યે આવી, જે પરમાર્થને પરમાર્થરૂપે આપે છે તે મોક્ષ પામે છે જે વ્યવહારને જ પરમાર્થ માની જેમી વ્યવહારના કુટાળામા જ ગોળ ગોળ ક્યાં કરે છે, તે મ સાગના કુટાળામા પણ ક્યાં કરે છે સમયમા આ જિનના મોક્ષમાર્ગની વ્યવસ્થા છે તાત્પર્ય એ કે-જે જિનના મૂળ પરમાર્થમાર્ગમા વર્તે છે તે સાક્ષાત્ જિનમાર્ગમા છે, તે મૂલ માર્ગનો સતત લક્ષ ગણી સકલ વ્યવહાર તેની સાધના પ્રત્યે પ્રવર્તે છે, તે જિનમાર્ગાનુમારી છે, અને જે વ્યવહારને જ પરમાર્થ માની તેને જ આરાધ્યા કરે છે તે જિનમાર્ગથી બાદ છે

આ ઉપરથી સારભૂત સુક્ત પદ્ય આ છે કે-જ્ઞાન ને ક્રિયા એ બન્ને નયની ‘ પગપર તીન મેરી કરાવી,’ શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન ને ગગદેવજ્ઞિત નિષ્કામ શુદ્ધ જ્ઞાન ક્રિયાનો સુમેળ આત્મપરિણતિરૂપ ક્રિયાનો સુમેળ આરાધના અને નિધના સાધવો, એ જ શુદ્ધ આત્મસ્વભાવરૂપ મોક્ષની નિદ્ધિનો પરમ ઉપયોગ છે એટલે કે પરપરિણતિને ત્યજવી ને આત્મપરિણતિને ભજવી તે મોક્ષમાર્ગની આગધના છે, પરપરિણતિને ભજવી ને આત્મપરિણતિને ત્યજવી ને મોક્ષમાર્ગની વિગધના

પરપરિણતિ ત્યજી આત્મપરિણતિને ભજનારો જીવ આરાધ્ય છે, આત્મપરિણતિ ત્યજી પરપરિણતિ ભજનારો જીવ વિરાધ્ય છે પરપરિણતિને ભજો છે તે જીવ પરવશ્વતુનો ચો હોઈ અપરાધી હડપાત્ર છે; પરપરિણતિને ત્યજો છે જીવ નિરપરાધી હોઈ હડપાત્ર નથી જેટલે અરો નિરપરાધી તેટલે અરો આરાધક, જેટલે અરો અપરાધી તેટલે અ વિરાધક આ પ્રમાણે જિનમાર્ગની ત્રિકાલ બાધિત શાસ્ત્ર સ્થિતિ છે ને આ જ તત્ત્વજ્ઞાનની હૃદય આવી છે

આમ જિનનો મોક્ષમાર્ગ તો સીધામા સીધો, મનઃ સત્ત્વ, રાગદ્વેષ, મદ્યમાદ્ય, સાદામા સાદો, દેહકામા દેહ ને ચોખખા

નિશ્ચય વ્યવહારનો	ચોખખો છે એમા કાઈ વિસ
મમન્વય	નથી, એમા કાઈ ગોળાનો ન
	ગોળાનો ને વિસવાદ તો તે
	અનુયાયી કહેવાતા લોકોએ

કર્યો છે આ લોકો મૂળ માર્ગને પ્રાય વિસરી ગ છે, ને પાડદાને પકડી બેસી બાહ્ય દુનિયા પૂજા વધારી હ મૂળ માર્ગથી લાજો ગાઉ દૂર પડ્યા છે નિશ્ચય-વ્યવહાર મથાથોમ્ય સમન્વય કરતા તેમને આવડતો નથી, એટલે એ પદને પકડી બેસી તેઓ મોર્ગબ્રહ્મ યાય છે કારણ કે વ્યવહારને છોડી દઈને યથાથોમ્ય આત્મદશા વિના કેવળ નિશ્ચય જ શ્રદ્ધ છે, તે સાધન વિના નિશ્ચયરૂપ સાધ્યને સાધશે રીતે ? તે તો જ્ઞાનદશા પામ્યા નથી ને સાધનદશા છોડી દે એટલે તે ભયબ્રહ્મ યાય છે જે નિશ્ચયને છોડી કેવળ વ્યવહાર જ વળાચા રહે છે, વ્યવહારરૂપ સાધનને સાધ્ય માને

લાકડાના ઘોડાને સાચો ઘોડો માને છે, 'સિંહ' કહેવાતા બિલાડાને સાચો સિંહ માને છે, તે તો વ્યવહારના વર્તુલમાં જ ભમ્યા કરે છે ને મધ્યબિન્દુરૂપ નિશ્ચય લક્ષ્યને ચૂકી જઈ અનત પરિબ્રમણમાં જ ભમ્યા કરે છે પણ સર્વ વ્યવહારસાધનને એક નિશ્ચયરૂપ મધ્યબિન્દુના લક્ષ્ય પ્રત્યે-સાધ્ય પ્રત્યે જે ઠોરી જાય છે, તે જ નિશ્ચયરૂપ આત્મવસ્તુની સિદ્ધિ કરે છે, તે જ પરમાર્થરૂપ મોક્ષમાર્ગને પામે છે, તે જ સિદ્ધ જની કૃતકૃત્ય થાય છે આમ યથાર્થ વસ્તુચિન્તિતુ તેમને જ્ઞાન નહિ હોવાથી તેઓ માર્ગને પામતા નથી.

મને તે પરમાત્મા પ્રત્યે પરમ પ્રીતિ-સહિત જાગી છે તે પરમ પ્રીતિના પ્રભાવે મારો કંઈક અતરાતમામાં પ્રવેશ થતા,

મને તે પરમાત્માના મર્વાગમુદર
'જાને છડે મૂળને મૂળ માં તું કંઈક દર્શન થયું છે
વજમા' આહો ! કેવો મુદર, સરસ, નિર્મલ
માર્ગ ! યધુ અહીં જકાર નજર

દેખુ હું તો તેની આસપાસ અનત જાગા ખાલી ગયા છે અનત યગ જામી નયા છે, તે મૂળમાર્ગનું જ્ઞાન કયાય દેખાતું નથી, માત્ર પાદડા કે ડાખગા પકડીને હોડો કૃતકૃત્યતા માની બેઠા છે ! એવે મારા આ મામા સ્વાભાવિક સંમોહ થયો કે આવો પરમ મુદર માર્ગ છતાં આ હોડો તેનું જ્ઞાન કેમ ભૂલી ગયા હશે ? આમ તે માર્ગ પરના પરમ પ્રેમથી મારા આત્મામાં તીવ્ર ખેદનું અવેદન થયું, જેથી સ્વાભાવિક અતરોદ્ગાર સહજ નાકળી પાયા કે —

“યથડો નિહાળું રે બીજા જિનતણો રે,
યથડો નિહાળું રે બીજા જિનતણો રે”

આ ઉપરનો હે આત્મબધુ ! તુ મારો આશય સમજી શક્યો હોઈશ, ઉક્ત દષ્ટિનિન્દુ લક્ષ્યમા રાખી ઉપર ને કડુ તેનો વિશેષ વિચાર કરી જોજે, એટલે તારી સર્વ શકાનું સમાધાન થશે. આ પ્રમાણે કહી યોગિરાજ મૌન રહ્યા.

એટલે તે પચિત્ત પરમ બાવોદલાસમા આવી નર્જ તે યોગિ જાના ચરણે પડ્યો ને જોવી ઉડ્યો—મહાગાન !

આપે તો બારે કરી ! થોડા

‘માગવશગ લીશ’ યોગી સાદા શબ્દોમા આપે આટલું રાજને બક્ત્યજ્ઞતિ બધું રહસ્ય દુષાન્યું હશે,

આટલો બધો આશય ગોપન્યો

હશે, આટલો બધો ‘ધ્વનિ’ રાખ્યો હશે એની માણ જોવા પામરને ખગર નહોતી, એટલે દોઢડાઘા

થાં મેં આપને માર્ગ દેખાડવાની ધૂટતા કરી તેથી ને કાઈ અવિનય થયો હોય તે માટે દામા કન્તો ! ખરેખર, આપ તો

‘માગવશગ લીશ’ છો, આપનો આશય મમુદ્ર જેવો અગાધ છે, આપ પરમ જ્ઞાની મહાત્મા છો, આપ આચાર્યોના આચાર્ય

છો, આપ ગુરુઓના ગુરુ ડો ને પૂર્વે કહી પણ કયાય સાબળ્યું નહોતું એવું અપૂર્વ માર્ગરહસ્ય સમજાવી, આપે

આ પામર પર પરમ ઉપકાર કર્યો ॥ આપની જિનમાર્ગ પ્રત્યેની અતરૂદાઝ પણ પરમ અદ્ભુત છે, જિનમાર્ગના સાચા

પરમ પ્રભાવક આપ ડો, જિનશાસનના સાચા શબ્દગાન આપ છો યોગિરાજ ! વર્તમાન સમાજ વગેરેને અપેક્ષીને આપે

ને કંઈ કહ્યું, તેનું વિશેષ અધ્યાત્મિકત્વ હું આપના શ્રીમુખે જ અવલુ કરવા ઇચ્છું ॥

યોગિરાજ—મહાનુભાવ ! આજે સમય બહુ થઈ ગયો છે મારે હજુ સ્વાધ્યાય-ધ્યાન આદિમા પ્રવર્તવાનું છે, માટે આજે હજુ છે તેનું મનન કરજે, ને કાલે આ સામેના ગિરિશિંગ પર પુનઃ પ્રાતઃ કાળે મળજે, જોટલે હું તારી નિઃશાસને તૃપ્ત કરીશ

વટેમાર્ગુ—જેવી આપની આજ્ઞા ! (જન્ને પોતપોતાને પથે પડે છે)

૩. દિવ્ય 'આનંદમય' મૂર્તિનું દર્શન

પથિક પોતાને આવાસે આવ્યો ત્યાં પહોં તેના મનમા અવધૂત યોગિરાજના વચનામૃતોનું મનન આવી ગયું હતું તે આજનો દિવસ ધન્ય ધન્ય યોગિરાજનું શુભદર્શન માનતો હતો આવા અદ્ભુત મહાત્મા મુનીશ્વરનો આકર્ષિક સમાગમ થયો તે પોતાનો પુણ્યોદય સમજતો હતો, તેમજ ચિત્તવતો હતો કે-મેં મારી આટલી જીવનયાત્રામા અનેક શ્રદ્ધાવિશ્વાસોનો સમાગમ કર્યો હશે, અનેક ન્યાયપારગત પડિતોનો પરિચય સાધ્યો હશે, અનેક આધુનિકોનો મસર્ગ સેવ્યો હશે, પણ મને કયાય આ અવધૂતના જેવી ચોખ્ખી, અપ્રદ, નિર્મલ વાત સાંભળવામા નહોતી આવી આજે મને અપૂર્વ શાંતિ ઉપજી છે અહો ! યોગિરાજની કેવી અદ્ભુત આત્મ સમાધિ ! કેવી તેમની સુપ્રસન્ન આનંદમય મૂર્તિ ! અહો ! એમનું મૌન પણ પરમ ઉપદેશ હેતુ હતું ! શી એમની મધુર વચનામૃતધારા ! મૌનીક પ્રવચનનું એમનું ગદ્યસ્વરૂપ

કેવુ અગાધ ! એમનો આશય કેટલો ગભીર ! એમનો બોધ કેવો વિશદ ! કેવો નિર્મલ ! એમનું હૃદય કેવું આદ્રી ! કેવું વાત્સલ્યવત ! હું ખરેખરો ધન્ય કે મને આવા પરમ સતતનું માક્ષાત્ દર્શન થયું ક્યારે સવાર પડે ને પુનઃ હું એ મહાત્માના દર્શન કરી પવન થઉં, તેમજ તેમના શ્રીમુખે મારી શકાઓનું સમાધાન પામી માર્ગરહસ્ય જાણું, કૃત્યાદિ ચિતવતો ચિતવતો તે યાત્રીયાત્રીને શયન કરી ગયો.

ગરિના પ્રાંતભાગમા તેને એક સુદર સ્વપ્ન આવ્યું
જાણે ઠોડી જાય મૂર્તિ-દિવ્ય પુરુષના તેને દર્શન થયા, ને
તેને ઉદ્દેશીને તે જાણે પોકારી રહ્યા

દિવ્ય આનંદધન હતા “એ જાય પથિકા જાગ,
મૂર્તિજી દર્શન જાગ ! આ વિષમ ભવમાર્ગમા
આમ ને આમ તારે ક્યાં સુધી

જામણ ક્યાં કરવું છે ? હે મુમાક્ષર ! આવી ને આવી અનંત રખડપટ્ટી ક્યાં છતા તું શું જણાયું શક્યો નથી ? હવે તો વિરામ પામ ! અત્યા ! તું તને પોતાને જ બૂલી ગયો ! આનાબી મોટું અમેર કયું ? એ જાનભૂના વરેમાર્ગ ! તારી આ ઘેર નિદ્રામાબી લેક, લેક ! જાગન થા ! જાગન થા ! ‘દ્રષ્ટિ’ ઉઘાડ ! ને નિજ સ્વરૂપનું જ્ઞાન પામવા આ આનંદ ધનસ્વરૂપ જાણાને જિનનું દર્શન કરી દર્શન કરી આ અનુપમ શુભધામ આનંદમૂર્તિ પરમાત્માને પ્રેમથી આરાધ, આરાધ ! ચિત્તપ્રમનનતાથી એની અખડિત પૂજા કરી પૂજન-સ્વતી પ્રાપ્તિ કરી કપલ રહિત કરી આ પરમ પ્રભુના અરણ્ય-કમલમા સર્વાત્માબી આત્માર્પણ કરી દે ! ને આનંદધનપત્રની

પ્રાપ્તિ કરા” એવું કહેતા જ તે દિવ્ય પુરુષ અતર્ધાન ચર્ચ ગયા.

ત્યાં તે પદ્મીઓના કુરુવધી તેની સ્વપ્નચિત્રિયા ભગ પડ્યો ને તે બાળી ઊઠ્યો તેના તન ને મન પ્રકુલ હતા. આનંદપ્રદ સ્વપ્નની ખુમારી હતી તેને ઊતરી નહોતી તેની સ્મૃતિ તેને વાગવાગ ચલા કરતી હતી.

પદ્મી આવશ્યક પ્રાત વિધિ અટપટ આટોપી લઈ તેણે પૂર્ણ ઉત્સાહથી ગિરિરાજ બાણી પગવ માડ્યા, ત્યારે ગગનમાં દિનમણિનો ઉદય થઈ ચૂક્યો હતો. બાલગવિના સોનેરી કિરણો પર્વત પર પડતા તે બાણે સુવર્ણમય હોય એવો દ્વરથી લાસ આપતો હતો. તેની નેકટમા એક બાણુ નાની સરિતા વહી જતી હતી તમેગીમાં એ સુદૃઢ મદિર હતું ને આણુઆણુ સકકાર આદિ વૃંદોની ઘટા આવી હતી પર્વતનો કટિપ્રદેશ વિપુલ વનરાજીથી વિરાજ રહ્યો હતો ને તેના શિખર પર દૂર દૂરથી દેવાવધના દર્શન થતા હતા.

તીવ્ર જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત બને તે બન્ધ જિજ્ઞાસુ પધિક યોગિરાજના દર્શનાર્થે ઉત્ક્રિષ્ટ થઈ ત્વરાવાં ચાલતો ચાલતો તમેગીએ આવી પહોંચ્યો, ને દર્શનનો ભાવ ઉપજતા મદિરમાં પેઠો ત્યાં તેને અદ્ભુત દિવ્ય જિનમુદ્રાના દર્શન થયા તે મૂર્તિ બાણે ‘અભિય ભગે રચી’ હોયની ! સકલ ઉપમાનથી વિવશણ હોઈ, તેને કેઈ ઉપમા ઘટતી નહોતી તે શાતસુધારસ સીલી ગડી હતી ને તેને નિગળતા કેમે કરીને તૃપ્તિ ઉપજતી નહોતી.

“અભિય ભગે મૂર્તિ રચી, ઉપમા ન ઘટે હોય,
શાતસુધ રમ જીવતી રે, નિરખત તૃપ્તિ ન દોય.”

વિમલ જિન ! દીઠા લોચના આજ " શ્રી આનંદવનજી

તે જિનની પ્રતિકૃતિના દર્શન બતા, તેના સુખમાધી
સહજ ઉદ્ધવા નીકળી પાયા કે— અટો ! આની દૃષ્ટિ દેવા

કપ્રસન્નમમા નિમગ્ન થયેલી છે !

‘અમિયલારી મૂ તિરગારે આતુ સુખમ્મવ દેવુ પ્રસન્ન, શાત,
સૌન્ય છે નથી દેખાતી આના

ખોજામા કામિની કે નવી આના હાથમા હથિયાત ! અહો !
સમભાવલારી એની દાઢ વાલો સુમ પગિણામે જગતને દેખી
ગી છે ! એની પ્રમન્ન સુખસુદ્રા પગમ ચિત્તપ્રસન્નતા વ્યક્ત
કરી રહી છે ! એની અસમન્ન વાળે ‘ઝવે’ પરભાવની પગિવર્તના
પ્રકાશી રહી છે એના ખુ ના ખાલી હાથ વાલો એમ સૂચવી
રહ્યા છે કે અમને હવે આ ચિત્રવિચિત્ર જગત નાથે કાઈ
લેવાદેવા નવી અમે અમાન કામ કરા લીધુ છે, હવે અમારે
કાઈ પણ વસ્તુપણ્ય રહ્યુ નથી અહો ! આવી અદ્ભુત નિર્વિકાર
સુદ્રા મે પૂર્વે કદી પણ દીઠી નટોની ખડખડ ! જગતમા કોઈ
વીતરાગ દેવ હોય તો તે આવા જ ઘટે હું ધન્ય હું ધન્ય હું
કે આવી દિવ્ય મૂર્તિના મને દર્શન થયા એમ ખોજતા તેના

* પ્રમત્તરત્તિમ્મ ત્તિપ્પુવ્વ પ્રવ્વન્ન વદત્તમ્મલ્લમ્મદ્દ કામિનીયક્કશલ્લ્યા !

કારુણમ્મપિ રત્તે વપ્પમરમ્મવપ્પ ત સિ અગ્ગતિ દેવો મીતરાગહ્વમ્મવ ॥

—મહાકવિ ધનપાવ

“ઉપશમ સ બી, સર્વજન સહરી,

મૂર્તિ જિનરાજની આજ પેખી

કા લો કાર્યનિષ્પત્તિ શ્રદ્ધાન છે

તિજે ભવમ્મલુની બીડ મેગી” —શ્રી દેવચંદ્રજી

રોમાચ ॥ ઘેનિન યયા, તેનો અતગન હ તનમા નહિ સમાના
આન દાશુધાગરૂપે છલકાવા લાગ્યો

એમ તે પધિક લાવિતાત્મા યધને વદન કરી બહાર
નીકળ્યો પછી ક્રમે કરીને ઉન્નત ગિરિ પર ચઢતા ચઢતા
ઉન્નત લાવ પર આરૂઢ થવા લાગ્યો
ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ આગલે દિવસે ચેગિરાજ પાસેથી
‘માહરો રે’ શ્રવણ કહેલી અશ્રુતપૂર્વ રહસ્યવાર્તા
તેના હૃદયમાં રમી રહી હતી, તેના

મનમાં તેનું મનન-અર્થણ ચા-ચા કરતું હતું તેથી ક્ષણે
ક્ષણે તેના ભાવમાં વૃદ્ધિ થવા કરતી હતી, ને તેમાં વળી
તેણે દીઠેલા દિવ્ય -વસ્ત્રે તથા અશ્રુત બિનમુદ્રાના દર્શને
તો ઓર વધારો કર્યો હતો તેને શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન પ્રત્યે
પરમ પ્રેમ સ્ફુર્ત્યો હતો, ને તેની શુદ્ધ ચૈતન્ય વૃત્તિએ તે
પરમાત્માને ‘પ્રિયતમ’ તરિકે માન્ય કર્યા હતા જેમ હમયતી
હંસદારા નગગજના ઉત્તમ શુણ્ણ પદોક્ષ વર્ણન સાબળી
મુગ્ધ થઈ તેને મનથી વરી ચૂકી હતી, તેમ તે ભવ્ય પધિકની
ચેતના પણ પદોક્ષ રીતે પ્રભુના અનુપમ શુણ્ણ શ્રવણ કરી
તેને અતરાત્માથી વરી ચૂકી હતી એટલે જગતના કોઈ પણ
અન્ય પદાર્થ કરતા અનેકગણો પ્રેમ તેને તે પરમાત્મારૂપ
પતિ પ્રતિ પ્રગળી ચૂક્યો હતો કારણ કે—

“ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે, ઓર ન ચાલું રે કંત,
રીઝ્યો સાદિજ સગ ન પરિહરે રે, લાગે સાદિ અનંત”

હવે તેની ચેતના તે પરમાત્માના સાક્ષાત્ દર્શનને, સાક્ષાત્કારને, સાક્ષાત્ મિતનને અર્પી રહી હતી જિનનું દર્શન કેમ થાય ? કયે માર્ગે જતા ભગવાનનું દર્શન પ્રાપ્ત થાય ? તે માર્ગ કેવો હશે ? તે આનંદધન ભગવાનનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ કેવું હશે ? તે મનમોહન મૂર્તિનું પ્રત્યક્ષ રૂપ દેખવાને હું ક્યારે બાબ્બચાળી ચર્ચશ ? ઇત્યાદિ બાલુવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા, ઉત્કેહા, તમન્ના તેને ઉત્પન્ન થઈ હતી આ બધા પ્રશ્નોનું મને યોગિરાજ ખસેથી તાગોપદેશ સમાધાન સાપડશે, એવી દૃઢ પ્રતીતિ તેના અતરાત્રમામા વમી હતી. એવી વિચાર-ભાવપર ભરામા નિમગ્ન થતો તે જિરિશૂંગે આવી પહોંચ્યો.

દશ્ય ખીલુ .

‘ચરમનયણે કરી મારગ જોવતો રે, બૂંટ્યો મયલ સંસાર’

(અ તર્કીત-સમાજની સ્થિતિનો કરણ ચિતાર)

ત્યા તો દેવાવયની દિશામાથી દૂરથી સુમધુર સ્વરે તેના
કર્ણપટમા અથડાયો—

“ચિત્ત પ્રસન્નમે રૂ પૂજન ફવ કહ્યું રે, પૂજા આજ ડિલ એહ

કપટ રહિત થા આતમ અરપણા રે, આનંદધન પેઠે એહ

જીવલ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે

પંથદા નિહાળુ રૂ ખીલ જિનતણી રે, અનિત અનિત ગુણધામ,

જે તે છત્યા રે તિણે હું છતિયો રે, પુરુષ કિશુ મુજ નામ? પં

ચરમ નયન કરી મારગ જોવતો રે, બૂંટ્યો મયલ સંસાર,

જિણે નયણે કરી મારગ જોઈએ રે, નયન તે દિવ્ય વિચાર પં

તે સ્વરના અનુસારે તેણે અનુમાન કર્યું કે યોગિરાજ

દેવાલયમા મિરાજતા હશે, માટે ચાલ, ત્યા જ જઈને તેમના

સુમધુર કઠમાથી નીકળતી ભક્તિનિર્ભર અમૃત રસવાણીનું

પાન કરું એમ વિચારી તેણે દેવાવયમાં પ્રવેશ કર્યો, ને

મોનપણે એક ગાળુ બેસો ગૃહીને જુએ છે તો યોગિરાજ

પ્રભુમુદ્રા પ્રત્યે સ્થિર એકતાન દૃષ્ટિ કરી ચરમ ભાવોદ્ઘાસથી

સલકારી રહ્યા હતા કે—

“કાળલબ્ધિ લહી પથ નિહાળશુ રે, એ આશા અવવળ,

એ જન છવે રે જિનજી! બાણુજો રે, આનંદાન મત અબળ—

એમ લવજરતા યોગિરાજ, સમાધિમા લીન થઈ ગયા

તે પચિકે તો અવધૂતની અદ્ભુત એકતાનતા, ભક્તિ-
તન્મયતા દેખીને દિગ જ થઈ ગયો આવી નિર્બંધ અપૂર્વ

પરા ભક્તિ તેણે કયાય પણ કહી

યોગિરાજની અદ્ભુત દીકરી નહોતી અવ્યાત્મનિમમ

પરાભક્તિ યોગિરાજ આવા ઉત્તમ ટોટિન

ભક્તરાજ હોઈ ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ-અમૃત

રસની આવી સરસ રમણતા નિષ્પન્ન કરી શકતા હશે, આભાસ
જમાવટ કરી શકતા હશે, એ તો એની કે પનામા પણ નહોતું તેને
અન્યાય સુધી તો લ્યા ત્યા દેવાલયાદિમા ધામધૂમની ધમાલ,
કેલાહલ, બેસૂંગ સમઠા, નાન્દીઆ ગાયનની ઢળતા નમાવ
એકકણા આદિ જોવાનું-માબળવાનું મળ્યું હતું આવી અપૂર્વ
શાંતિમય ભક્તિ તેણે કયાય અનુભવી નહોતી એટલે યોગિ
રાજ પ્રત્યેના તેને ભક્તિભાવ એર ને એર વધતો ચાલ્યો
ને એટલે તેના ઉદ્ગાર નીચી પડ્યા—‘ ધન્ય ! ધન્ય ! ’

એટલે યોગિરાજ સહજ સમાધિમાથી ભગવત થઈ પાદ
વાળીને જુએ છે તો પચિકેને દીકરી પત્રી પ્રભુને વદન કરી
તેઓ બહાર નીકળ્યા પચિકે પણ પ્રભુને પ્રણામ કરી તેમની
પાછળ પાછળ ચાલ્યો પત્રી એક વૃક્ષની છાયા તળે વિશુદ્ધ
શિલાપટ્ટ પર યોગિરાજ દંડ આસન જમાવીને મોનપણે બેઠો
પચિકેને સજ્જા કરી બેસવાનું કયું, એટલે તે પણ યોગિરાજ
વિનયોપચાર આચરીને બેઠો

યોગિરાજનું મોન પણ અદ્ભુત બોધ આપતું હતું તેમની

નિર્વિકાર વૈરાગ્યભાવ પ્રદર્શક સૌમ્ય મુખમુદ્રા, તેમની અદ્ભુત સહજ આત્મસમાધિ હબરો ગ્રંથો મુનિનું 'મોન' ભાષ્ય કે લાખો વ્યાખ્યાનો કરતા વધારે સચોટ ઉપદેશ આપતી હતી અરે ! પાપાણુમયી વીતરાગ જિનમુદ્રા પણ મોનવાણીથી તેવો જ અવાચ્ય, અનુપમ બોધ આપે છે, તેથી જ 'જિનપ્રતિમા જિન સારણી' એમ કહ્યું હશે, તો પછી આ તો સાક્ષાત્ વીતરાગ મુદ્રા, જ ગમ ચૈતન્યમૂર્તિ, હાલતુ આવતું 'ચૈત્ય' તેવો બોધ કેમ ન આપે ?

૧ જિનનો સનાતન સંપ્રદાય એક આખડ અભેદ મોક્ષમાર્ગ

પછી થોડી વારે પધિક મોનનો ભગ કગી વિનયથી બોલ્યો મુનિરાજ ! આપે ગાંગાકે વર્તમાન સમાજ, સંપ્રદાય આદિ અગે મારી જિજ્ઞાસા પરિતોષવાને જણાવ્યું હતું, તો તે સ્વભાવી આપત્રીનું વક્તાન્ય શ્રવણ કંવાનો હું અભિલાષી છું કૃપા કરો !

એટલે ધીર-ગભીર મિષ્ટ વાણીથી યોગીરાજ વધા-હે ભદ્ર ! શાંતિથી શ્રવણ કર જાણુ ય કહું છું પણ તે પહેલા એક વાત તને કહી દઉં તે તું આત્મહિતાર્થે તમ કે સતત લક્ષ્યમાં રાખજે સંપ્રદાય રહિત કથન આદિ અગે મે જે કંઈ કહ્યું હોય કે કહું, તેમાં આ આત્માને કંઈ દ્વેષભાવ નથી કે નામભાવ નથી કેવલ નિષ્પદાપાત ન્યાયથી, એકાત મધ્યસ્થતાથી, શુદ્ધ આશયથી પ્રેરિત આત્મહિતાર્થે

જુદીથી માત્ર સમન્ત કથન છે, કારણ કે આત્મધર્મ સિવાય બીજો કોઈ માગે ધર્મ નથી, ને તે આત્મધર્મને સિદ્ધ કર તે સિવાય બીજો માદો સમ્પ્રદાય નથી એટલે મારો દ્રશ્ય અન્યથા હોઈ શકે નહિ.

અને 'સમ્પ્રદાય' એટલે શું ? તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે, સત્પુરોગોનો સફળોદય, સફળ પરપરા દ્વારા, સત્સિદ્ધિ-પર પરપરાને, સમ્યક્પણે પ્રદાન નિતનો સનાતન સમ્પ્રદાય કરવામાં આવે તે 'સમ્પ્રદાય' આમ 'સમ્પ્રદાય' શબ્દનો મૂળ અર્થ તો પ્રચરત છે, પણ વર્તમાન કાળના લોકોએ તેનો સકુચિત્ત અર્થ કરી નાખી, ગમ્મ-વાડા આદિના આચરણે તેની માકડી મર્યાદા બાધી લઈ, તેની ઉદ્ધાર લાવવાને કુટિલ કરી મૂકી છે એટલે નાના નાના કુટાણા-નાના નાના વર્તુલો પડી ગયા છે, દોરા-સુદ્ધપત્તિ જેવા કે ચોથ-પાચમ જેવા નમાલા મન ભેદોના બોલો નીચે ફાળ પડી ગયા છે, કદાચહો ને સધર્મો વધ્યા છે અને સઘળા ઘટસ્તું છે.

જો જિનનો કોઈ સનાતન સમ્પ્રદાય હોય તો તે આ એક જ અખંડ અલોહ સમ્પ્રદાય છે ને તે સર્વમ માન્ય છે કે- સમ્યક્ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ - સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે મોક્ષ માર્ગ એકતા તે મોક્ષમાર્ગ માર્ગ ■ પૂર્વે કહ્યું હતું તેમ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની અલોહ એકતા આત્મામાં પરિણત કરવી તે મોક્ષમાર્ગ છે શુદ્ધ આત્માનું સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર એટલે કે

શુદ્ધ, આત્માને દેખવો, જાણવો ને આચરવો તે જ પરમાર્થ
મોક્ષમાર્ગ છે. આમ મોક્ષમાર્ગ તો આત્માશ્રિત છે,
તેમાર દેહાદિ આશ્રિત બાહ્ય લિંગ કારણભૂત નથી, જાતિવેષનો
આગ્રહ કાર્યકારી નથી. અમુક જાતિવાળાને જ, અમુક
વેષવાળાને જ, અમુક લિંગવાળાને જ મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય, એ
માન્યતા સર્વથા નિર્મૂળ છે. જાતિ-વેષાદિનો ભેદ કે આગ્રહ
એમા અક્રિયિકર છે. જે પરમાર્થથી ઉક્ત મોક્ષમાર્ગને^x
સાધે છે, આત્મામા પરિણમાવે છે, તે જ મોક્ષ પામે છે.

આમ સર્વથા નિરાધાર એવા ગચ્છ, વાડા, નાના નાના
સપ્રદાય, કદાચક આદિ કોઇને શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગની ગવેષણામા
ભિન્ના રહેવાનું સ્થાન રહેતું નથી.
ગચ્છના ભેદ અને કલિકાવતુ તત્ત્વમાર્ગનો ભેદ વિચાર કરીએ તો
કાલતું મોહસામ્રાજ્ય એ બધા એક સપાટ પાનાના મહેલના
જેમ પડી જાય છે. જ્યાં ગચ્છ-વાડા

* “વાચલિંગાણિ ચ ગિહલિંગાણિ ચ बहुष्यराणि ।

પિતૃ વદતિ મૃદા લિંગમિળ મોક્ષમમ્મો સિ ॥

જ હ હોદિ મોક્ષમમ્મો લિંગ જ દેહલિંગમમા અરિહા ।

લિંગ મુદતુ દક્ષણજ્વરિત્તણિ સેયતિ ॥” ઈત્યાદિ

શ્રી કૃદ્વદાન્યાર્થશ્રવણીત શ્રી સમયસાર

^x ‘જાતિ વેષનો ભેદ નહિ, કલો માર્ગ જો હોય,

સાધે તે મુક્તિ લહે એમાં ભેદ ન કાવ.

શ્રીમ. રાજ્ય દ્રશ્યશ્રવણીત આત્મસિદ્ધિ

“માવશ્યપદે અણાગ ટ્યેહિ ત ચવ સાદિ ત ચવ ॥

છયેવ વિહર વિચ્ચ મા વિહરણ અણદગ્ધેણ ॥ —શ્રી સમયસાર

આદિના આશ્રહ છે ત્યાં મોક્ષમાર્ગ નથી, ને જ્યાં મોક્ષમાર્ગ
 ■ ત્યાં તેવો આશ્રહ નથી, છતાં જો કોઈ ગમ્મના બેઠ
 આશ્રહને પકડી રાખતો હોય ને તત્ત્વજ્ઞાનની મોટી મોટી વાતો
 કરતો હોય તો તે નિર્વિબળ લાગતો નથી એમ કહેવું પડશે;
 ગરુડ કે તે બન્નેનો કોઈ કાળે મેળ આવ્યો એમ નથી
 ગમ્મનાદિના આશ્રહો તો ઉદરભરણુ આદિ પોતાનું કામ કાઢી
 લેવા ખાતર, કે સમાજમાં પોતાના માન-પ્રતિષ્ઠા-વર્ચસ્વ
 બળવવા ખાતર, કે પોતાની માનેલી લોકિક મોગાઈને-પોતાના
 સ્તંભારપુરસ્કારને હાનિ ન ઉપજે તેની ખાતર, તદ્દન કુદ્ર
 મતભેદોને-કદાચકોને પોષી રહ્યા છે, સમાજની ક્ષીણતા કરી
 રહ્યા છે અકસોસ ! અકસોસ ! પણ આ કવિકાળનું સામાન્ય
 પ્રવર્તી નહીં છે તેમાં મોક્ષનું આવું પ્રાબલ્ય ન હોય તો
 કયારે હોય ?

“ગમ્મના બેઠ બહુ નયન નિહાળના, તત્ત્વની વાત કરતાં ન લાગે,
 ઉદરભરણુદિ નિજ કાજ કરતા થકા, મોહ નડિયા કનિકાલ રાગે
 પારતરવારની મોહલી, દોહલી ચોદમા જિનતણી ચરણસેવા” —

આનંદધનજી

પરંતુ સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ સાધનવડે શુદ્ધ
 આત્મધર્મની સિદ્ધિ કરવી, શુદ્ધ આત્માને પ્રગટ કરવો, એજ

ભગવાન જિનેશ્વરનો સનાતન અપ્રદાય

એક અખંડ અબેદ છે, તેજ જોતધર્મ છે, તેજ જિનમાર્ગ

મોક્ષમાર્ગ ■ જે વાટે ભગવાન ઋષભદેવજી

તર્યાં તેજ વાટે ભગવાન મહાવીર

દેવ તર્યાં છે, તેજ વાટે અન્ય સર્વ કોઈ મોક્ષગામી જીવ

તરતે આમ ત્રણે કાળમા મોક્ષમાર્ગ એક અખંડ ને અભેદ છે
દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-સાવ આદિને આશ્રીને બાહ્ય લિંગ મન
આદિમા ભેદ પડે તે બલે, પણ મૂળમાર્ગ-પરમાર્થમાર્ગ તો
ત્રણે કાળમા એ- જ છે, અને તે પરમાર્થને ગ્રેરે-સાધ્ય કરે
એવો સદ્વ્યવહાર જ મતજનોને સમત છે

એવા શિષ્યસમત જિનમાર્ગને પરમાર્થથી નેટલે નેટલે
અશે જે જે અનુસરતા હોય તે તે તેટલે તેટલે અશે જિન
માર્ગમા છે બાકી ખીજા જે તે
જિનના ખરેખરા અનુયાયી માર્ગે ચાલવાનો દાવો કરે છે ને
'ભાવજૈન' કેવા હોય ? 'અમે જિનના અનુયાયી છીએ' એમ
કહે છે, તે બલે બાહ્ય દૃષ્ટિથી તેમ
કહેના હોય વા કહેવાના હોય, પણ અતઃગ દૃષ્ટિથી જોઈએ
તો ભાવથી, પરમાર્થથી, તત્ત્વથી જે જિનના માર્ગમા વિચરતા
હોય તે જ ખરા અર્થમા જિનના સાચા અનુયાયી વા
ભાવજૈન છે, બાકી તો નામજૈન છે-સખ્યાપૂરણ માત્ર છે,
કારણ કે 'જૈન' એ કાંઈ મત-આગ્રહવાચક શબ્દ નથી, પણ
તત્ત્વદર્શનવાચક શબ્દ છે એવા તત્ત્વદર્શનનો અનુયાયી તે
જૈન અથવા જિન-વીતગજનો અનુયાયી તે જૈન

આવો 'જૈન' જ્યાં જ્યાં હોય ત્યાં ત્યાં ન હોય રાગ
કે ન હોય દ્વેષ, ન હોય કલેશ કે ન હોય કષાય, ન હોય કલક
કે ન હોય વિસવાદ, ન હોય ઝઘડા કે ન હોય ટટાકિસાદ, ન
હોય દડાદડી કે ન હોય ગાલિપ્રદાન, ન હોય આગ્રહ કે ન
હોય અસહિષ્ણુતા, ત્યાં તો કેવળ વિશુદ્ધ આત્મપ્રેમનું વાતાવરણ
હોય, શાંતિનું માત્રાન્ત્ય હોય, 'દયા દયા નિર્મળ અવિરોધ'

હોય, સર્વ જીવ પ્રત્યે સમભાવ હોય, સ્વાક્રવાદી સમ્યક્ત્વિની ઉદ્ધાર ક્રિયાવિચારણા હોય, સમ્યક્ધર્મ-જ્ઞાન-ચાલિત્રી. પરમ વ્યક્તિથી નિર્મલ આરાધના-ઉપાસના હોય

આવા સાચા જિનભક્તોના દર્શન વર્તમાન દુષ્કાળમાં દુર્લભ યર્ષ પામ્યા છે, પારમર્થિક-આધ્યાત્મિક જિનમાર્ગે

પ્રવાસ કરતા આવા મહાનુભાવો કલિકાલ અને દુર્ગત વિરમ જણાય છે તેથી આ માર્ગે પ્રયત્ન ! પ્રાપ્ત શૂનકાર જેવો યર્ષ પામ્યો છે

કવચિત્ કવચિત્ અતરે અતરે અત્રે કોઈ સિંહશિશુ જેવો એન્ડ્રોકલ પ્રવામી નજરે પડે છે, ને તે પણ સગાથે વિહરનારા સકલોગીઓનો વિગ્ધ વેતા પોકારી બેઠે છે કે 'સે ગૂ કોઈ ન માથ' વળી એવો કોઈ મહાનુભાવ મહાદેવ સત આ કલિકાળમાં પાડે છે-ભૂલે પડી જાય છે તો તેને આદ્યપિ લોકો-જગતજીવો ઓળખી શકતા નથી, ને પોતાના કાઠલે તેનું માપ કરી તેના પ્રયેષ લાભ ઉઠાવવાને બદલે ભલગ તેને ઉપસર્ગ કરે છે ! નેમ શ્રીમદ્ધર્મા તળાવ સુક્રમ્ જતાં માછલીઓ એની એળે એાછી યાં ગઈ હોય છે ને રહીસહી હોય તે પણ જમલાની આજમાથી છટકી શકે નહિ, જગત તેને ખી ખી ખાય, તેમ આ કલિકાળરૂપ

*“ક્લાવેક સપુર્નવતિ કથમપ્યત્ર મપને

સ ચાપ્તતઃ કુર્ત્ર કથમ્દર્શનમીવતિ ચિરમ્ ।

મરિચીવ્ય ગુપ્તસર્વથ વિચરન્નપુરતથા

વકોટનામમે તારણકરી ગચ્છતિ કિમત્ ॥”

શ્રી પદ્મનાભ પંચવિગતિકા

પ્રીતમમા સાચા આત્મધર્મી પરમાર્થરંગી સત્પુરુષોત્તો આવિર્ભાવ
વેરલ છે, ને તેવા વિરલ સત્પુરુષોને પણ ખતમનોરૂપ બગલા
ઓની છિદાન્વેષણરૂપ આચમાથી છટકવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે,
અધિક દુર્જનોરૂપ બક-બકતો તેને પીંખી નાખવા સદા
તૃપ્ત રહે છે

આવી વિષમ પરિસ્થિતિમા જિનમાર્ગે પ્રવાસ કરવા
અતરાત્રાથી ઇચ્છતો હોય એવો સત્યતત્ત્વગવેષક મુરુ
જેશાસુ, પરમાર્થપ્રેરક સહકારી બળોના અભાવે એકલતા
પ્રતુભવતો સતો, કેમ પોકારો ન બેઠે ? કે—

“ચરમ નયન કરી આરણ જોવતો રે,
બૂદ્યો સયલ સસાર,
પથડો નિહાળુ રે બીજા જિનતણો રે ”

પથિક-યોગિરાજ ! જો આમ આપે કશું તેમ જિન
માર્ગની એકતા સિદ્ધ છે, તો ખરી તેના નામે આ જિન
જેજ સમઘાયો કેમ બધડતા હશે ? કેમ વિવાદ કરવા હશે ?

યોગિરાજ—હે ભદ્ર ! જો જ મહાજેદની વાર્તા છે
જિનસમઘાયની એકતા તો નિર્વિવાદ છે, મૂળ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ
વિચારતા એ સફળ પ્રકીર્ત થાય
જિનદર્શન તત્ત્વવૃક્ષ છે જાડનું મૂળ એક હોય છે, મૂળને
આત્મધર્મ મૂળ પકડીએ તો આપું જાડ હાથમા
આવે છે, હાળખા-પાદડા લિન્ન
મેનન અનેક હોય છે તો પકડે છે તેને આપું જાડ હાથમા
માવતું નથી. તેમ જિનદર્શનરૂપ તત્ત્વવૃક્ષનું આત્મ

ધર્મરૂપ* મૂળ જે પકડે છે, તેને આજો માર્ગ હાથમાં આવે છે, જે જાણ સાધન-વ્યવહારના લેઈકે પ કાળજી-પાલડા પકડે છે તેને તે હાથમાં આવતો નથી, તે તો ભ્રાંતિમાં જૂવા ભમે છે ને મિથ્યા ઝઘડામાં પડે છે, તેવા મતામહી જીવે! કેઈ કોણે કદયાણુ પામતા નથી, માટે તેવા મતામહીમાં પડેલુ આત્માર્થિને યોગ્ય નથી

“ પરમાત્મ પથ જે વહે, તે જ એક તત્ત્વ રે,
વ્યવહારે લખ જે લહે, તેકના લેઈ અનંત રે
ધરમ પરમ અરનાથનો

વ્યવહારે લખ દોહિલો, કાઈ ન આવે હાથ રે
શુદ્ધનય ધ્યાનના સેવતા, રહે ન દુવિધા સાથ રે

ધરમ પરમ ” — આનંદધનજી

વળી સર્વસરૂપ આરાધ્ય દેવ જે એક છે, તો તેના આરાધકોમાં કેમ ભેદ હોઈ શકે? વિશાળ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો

સર્વજ્ઞને માન્ય કરનારા સર્વ કોઈ—
તર્કજ્ઞ તત્ત્વ અભેદ અને જીન કે જેનેતર એક જ સપ્રદાયના
સર્વ દર્શનની એકતા છે જેમ કોઈ રાજાના અગ્રિય,

વિવિધ આનંદમાં નિયુક્ત થયેલા,
એવા અનેક નાના-મોટા સેવક-દાસ હોય, પણ તે બધામાં
તેના જીવ્યવર્ગમાં ગણાય છે, તેમ સર્વજ્ઞ પરમાત્મારૂપ આત્માને
માનનારા જીન તો શુ-અજીન પણ-તે એક જાગવાનના જ
સેવક બહુ હોઈ, એક જ સનાતન સપ્રદાયના અનુયાયી છે

* તેદ તત્ત્વરૂપ જુનુ, આત્મધર્મ ■ મૂળ

સ્વભાવની સિદ્ધિ કરે ધર્મ તે જ અનુકૂળ *

—મહાતત્ત્વજ્ઞ શ્રીમદ્ રાજ્યવદત્

ને આરાધ્ય જસર્વજ દેવ એક છે, તેના સ્વરૂપમા ભેદ નથી, અને ને સામાન્યથી સર્વ દર્શનવાદીઓ તેનો સ્વીકાર કરે છે ને તેના વિશેષ સ્વરૂપને તો અસર્વદર્શીઓ જાણતા નથી, તો પછી તે સર્વજ્ઞના આરાધક ભક્તો એક અભેદ સ પ્રદાયના કેમ ન ગણી શકાય વારુ ? સમર્થ યોગાચાર્ય મહર્ષિ હરિભદ્રા ચાર્યજીએ એમ જ ઉદાર વિચાર દર્શાવ્યા છે, તો પછી મત-દર્શનના ઝઘડા શા ? ટટા શા ? વિસવાદ શા ?

અરે ! ભગવાન જિનેશ્વરનું દર્શન તો સાગર જેવું છે જેમ સમગ્ર સગિતાઓ સમુદ્રમા સમાઈ જાય છે, તેમ ઇતર

દર્શનરૂપ સરિતાઓ જિનશાસનરૂપ

જિનવરમા દરિશન

સાગરના એક દેશમા સમાઈ જાય

સઘળા છે

છે-અતર્ભૂત વર્ષ જાય છે પરાધની

સખ્યમા નો સમાઈ જાય ખરા

કે નહિ ? છએ દર્શન સમ્યગ્દૃષ્ટિથી જોઈએ તો જિનદર્શનના અગમ્ય છે 'સ્વસમયમા પરસમય અવતારવાનું પદુત્વ ન આશ્ચર્ય તો જ્ઞાનગર્ભતા કેમ આવશે ?'

* "નહિ સર્વજો જુઝૂઆ છ, વેદના વગી દાસ
ભક્તિ દેવની પણ દહી છ, ચિત્ત અચિત્ત પ્રકાસ
મનમોહન, જિનજી ! મીડી તાહરી વાણુ

મી યથોચિત્તવજ્રકૃત યોગદૃષ્ટિ સમજાય

"યવકસ્પ સ્પર્શનેવદ્વોડપિ સમાધિતા ।

દુરાસનાદિમેદેડપિ તદ્દમુખ્યા ધવ એવે ॥

ધનસદ્ગત્વામેદન તથા સવજ્ઞનાદિન ।

સર્વે તત્તત્ત્વગા હેમા મિનાનરસ્તિના અપિ ॥"

—શ્રી યોગદૃષ્ટિસમ્પ્રવચક

૪ જિનવરના સમજા દર્શન છે, દર્શન જિનવર બ્રહ્મા રે;

સાગરમાં મઘળી તટિની સદી, તટિની સાગર કાન્તના રે

થડ દરશન જિન અજ બાણીએ — આનંદધનદેવે

આવા પરમ ઉદા જિનદર્શનનો જે અનુયાયી હોય તે
મત-પથ આદિનો આગ્રહી કેમ હોય ? ન જ હોય તે
મહાનુભાવ તો સર્વથા નિરાગ્રહી, અનેકાત દષ્ટિવાળો સ્વાસ્થ્ય
જ હોય, તેની દષ્ટિ અત્યંત વિરાળ હોય, તેનું હૃદય પરમ
ઉદાર હોય, તે સાપેક્ષ દષ્ટિથી જોનારો હોય, સર્વ વિરોધનું
મથન કરી સર્વ ડોળે પોતાના વિચાર પદમા શમાવનારો
હોય, તે વિશ્વબધુત્વની ભાવનાથી ભાવિત હોય વિશ્વવત્સલ હોય.

પણ વર્તમાન મમાળની સ્થિતિ વિચારીએ તો કોઈ
પણ સહુદયનું હૃદય ફલે એવી છે આ વર્તમાન કાળમાં

મોક્ષમાર્ગ ઘણો લોપ નેવો થયો

ક્રિયાજન અને શુદ્ધિની ગર્યા છે, તે જોઈ કરુણા ઉપજે
એવી સ્થિતિ છે કોઈ જીવો ટેવે

બાદ ક્રિયાના આગ્રહી — ‘ક્રિયાજનક’ થઈ બેઠા છે, તે કોઈ
ટેવણ ‘શુદ્ધિજ્ઞાની’ થઈ પડ્યા છે, ને પોતે મોક્ષમાર્ગ
આરાધે છે એમ માની આત્મસતોષ અનુભવે છે. કોઈ જીવો
ટેવણ નિશ્ચયને જ વળગી રહી વ્યવહારનો નિવેધ કરે
તો કોઈ વળી વ્યવહારનો જ કદાચ કરી નિશ્ચયનો દુર્લભ
કરે છે, ને તે પ્રત્યેક પોતે મોક્ષમાર્ગને અવલોકે છે એમ
મિથ્યા અભિમાન ધરે છે પણ સર્વ વિરોધનું મથન કરનાર
અનેકાત સ્વાસ્થ્યની દષ્ટિએ તે તે એકાતપક્ષવાદી જોગ છે
ટેવણ સ્વસ્થ કે વર્તે છે એમ જણાય છે

૨. ક્રિયાજડ અને શુષ્કતાની બન્ને મોક્ષમાર્ગના અનધિકારી

ગિરાસુ પચિક—મહાત્મન ! આપે આ ક્રિયાજડ ને
શુષ્કતાની કહ્યા, તેની કોઈ વિશેષ સ્પષ્ટતા કરવા કૃપા કરો

અવધૂન યોગિરાજ—મહાનુભાવ ! અત્રે જે ક્રિયાજડ લોકો
છે તેઓ પ્રાય બાદ્ય વ્યવહાર સાધનને સાધ્ય માની બેઠા છે

ને મુખ્ય નિષેધ સાધ્યને ભૂલી ગયા
‘કોઈ ક્રિયાજડ થઈ રહ્યા’ છે એટલે તેઓ અનેક પ્રકારની

દ્રવ્ય ક્રિયા કરવામાં ખૂબ પરિશ્રમ
ઉઠાવે છે, પણ પ્રાયે ભાવને સ્પર્શતા નથી, ક્રિયાજડપણે
યત્રયત્ ક્રિયા કર્યા કરે છે, પણ અતરંગ આત્મપરિણતિરૂપ
ભાવક્રિયાને—અધ્યાત્મ ક્રિયાને પ્રાયે સ્પર્શતા નથી, કંઈ પણ
અતર્લેહ અનુભવતા નથી વળી તેઓ જ્ઞાનમાર્ગનો નિષેધ
કરે છે એટલે જ એઓની ક્રિયામાં પ્રાયે નિગ્રહતા—શુષ્કતા
જણાય છે, ભાવરૂપ જૈનન્યરસની આર્દ્રતાની ખામી જણાય છે
તેમાં તે તે ક્રિયાનો કાંઈ દોષ નથી, તે તે પ્રત્યેક ક્રિયા તે
પગમ અદ્ભુત ને અવસાવસુદર દોષ અધ્યાત્મતઃ ગિણીમાં
નિમજ્જન કરાવનાર છે દોષ હોય તો આ જીવોની સમજણનો
છે, કારણ કે તેઓ તે તે ક્રિયાને અવગાહતા નથી, તેમાં
જોડા ઉતરતા નથી, તેનો અધ્યાત્મરસ ચાખતા નથી, પોતે
મીઠાશ અનુભવતા નથી, ને તે તે ક્રિયાના ઉદ્દિષ્ટ ઇષ્ટ પર
આર્થ ફળથી વચિત રહે છે. દીખવા તરીકે—ત્યાગ-વૈરાગ્ય

† આદિ એ મોક્ષમાર્ગના સાધન છે ખરા, પણ તેને આત્મજ્ઞાન સહિત પ્રવર્તતા હોય તો મોક્ષરૂપ એકાત રૂપ આપવાવડે કરીને સફળ છે, કારણ કે જેના ચિત્તમા-અતરંગમા-અતરાત્મામા ત્યાગવૈગમ્યનો દૃઢ રંગ ન લાગ્યો હોય તેને જ્ઞાન થાય નહિ, ને જે ત્યાગ-વૈશમ્યમા જ અડકી પડે-તેથી આગળ ઈષ્ટ નિશ્ચય લક્ષ્ય બણી ન વધે, તે પોતાનું જ જ્ઞાન ભૂલી જાય, ને મોક્ષરૂપ એકાત ઈષ્ટ રૂપ પામે નહિ હા, પુણ્યોપાર્જનરૂપ અનેકાત રૂપ પામે, પણ ભવ જમણું ટળે નહિ, એમ મ્થિતિ છે

“એક કહે સાધીએ વિવિધ કિરિયા કરી,

‡ જા અનેકાત લોચન ન રૂખે,

રૂપ અનેકાત કિરિયા કરી બાપડા,

ગડવડે ચાગ ગતિમાહે લેખે

ધારતરવારની પોકલી, હોકલી ચોખા જિનતણી ચરણનેવા

—આનંદધનજી

વગી કોઈ લોકો શુદ્ધ જ્ઞાનની જ ‘વાનો’ કરે છે આત્મા-આત્મા એમ દેહા કરે છે, ‘બધ-મોક્ષ આદિ કષ્ટપનો છે’ એમ કહે છે, પણ પોતે તે “શુદ્ધ જ્ઞાનમા કોઈ” મોહાવેશમા વર્ને છે ને સ્વચ્છ પ્રવર્તે છે ! તેઓ તો શુદ્ધ-

† ‘ત્યાગ વિગત ન ચિત્તમા થાય ન તેને જ્ઞાન

અટકે ત્યાગ વિરાગમા તો જુને નિજ જ્ઞાન

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો બે સડ આનંદમાન,

તેમજ આતમજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિષ્ટા નિાન ”—શ્રી આત્મસિ

જ્ઞાનીઓ, નામ અધ્યાત્મીઓ, કથન જ્ઞાનીઓ, પોણા જ્ઞાનીઓ છે તેમના મુખમાં જ્ઞાનની વાતો છે, પણ આત્મામાં આત્માનો નિશ્ચય નથી તેવા શુદ્ધજ્ઞાનીઓ અથવા તો શુદ્ધ અધ્યાત્મરસની આર્દ્રતા વિનાના ઠેરાધાકેડ અનાનીઓ બલે ‘જ્ઞાનદશા’ પામ્યા વિના ખાલી પેંકળ વાનો કરે, વાયાજ્ઞાન બતાવે, પાડિયનું પ્રદર્શન કરે, મોટા મોટા વ્યાખ્યાનો કરી વહ્નાબાછ કરે, પણ તેઓ તો જ્ઞાનીનો દ્રોહ જ કરે છે. સકલ જગત્ જોઈ જેવું કે સ્વપ્ન-ઈદ્રવળ જેવું જેને સાચેસાચી દૃઢ આત્મપ્રતિતિથી ભાસે તેવા નિર્મોહી જ જ્ઞાની છે, બાકી બીજા બધા તો નામઅધ્યાત્મી, વાતો કરનારા વાતુન-વાતોડિયા છે. કારણ કે તેઓ ‘અધ્યાત્મ અધ્યાત્મ’ કહ્યા કરે છે, પણ અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ સમજતા નથી કે—‘જે ક્રિયા નિજ સ્વરૂપને સાધે છે તે જ આત્મ છે, ને જે ક્રિયા કરી ચતુર્ગતિ માધે તે અધ્યાત્મ નથી, માટે નાચો અધ્યાત્મપ્રેમી હોય તે તો નામઅધ્યાત્મ આદિ છોડી દઈ, નિજ શુદ્ધને સાધનારા ‘સાવ અધ્યાત્મ’માં જ રહ લગાડીને મઠી પડે વસ્તુનો વિચાર કરે તે અધ્યાત્મ-અધ્યાત્મી છે, બાકી બીજા લગાડ છે, લપવપીયા છે.’

“નિજ સ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તેહ અધ્યાત્મ લડીએ રે,
જે કિરિયા કરી ચક્રગતિ સાધે, તેન અધ્યાત્મ કહીએ રે

શ્રી શ્રેયામજિન અતગ્ભમી, આતમગમી નામી રે.

નામ અધ્યાત્મ ઠવણ અધ્યાત્મ, દ્રવ્ય અધ્યાત્મ છડા રે,

સાવ અધ્યાત્મ નિજ શુદ્ધ સાધે, તો તેહનું રહ મરો રે

—શ્રી શ્રેયાસજિન૦

અ'યાનમ જે વસ્તુ વિચાર, બીજા જાણુ સંખ્યાની રે,
વસ્તુગને જે વસ્તુ પ્રકરે, આનંદધન મનવાસી રે

શ્રી શ્રેયામણિનં"

—આનંદધનજી

પથિકે—યોગિરાજ ! આણુ ક્રિયાજડપણુ ને શુધ્ધજ્ઞાની
પણુ બંધ જવાનું તું દારણ હશે ?

યોગિરાજ—નિરાસુ જલ્ય ! નિઃશય ને વ્યવહારના
સ્વરૂપની યવાયો ય નમજણુ નહિ હોવાથી, તેમ જ તે બેયનો
અપ્રયોગ્ય મમન્વય દરવાની આવડેલ

નિઃશય વ્યવહાર પ્રાપ્ત્ય નહિ હોવાથી તેમ જાને છે દારણ
અને વ્યવહાર નિઃશય જે હોઈ તો સમસ્ત વ્યવહારને એક
પ્રાપ્ત્ય જોઈએ પરમાર્થરૂપ નિઃશય લક્ષ્ય પ્રત્યે

જોડવાને જાણે વ્યવહારને જ
પરમાર્થ માની બેમી પરમાર્થથી વચિત થાય છે જેમ એક
લક્ષ્ય નિશાન પ્રત્યે જરાબંધ તાકીને જાણતું અનુસંધાન કરી
હોડવામા આવે, તો લક્ષ્ય મનઃપલ્લે વીધાય છે, અટકે જાય
છે, પણ તે ત યના અનુસંધાન વિના જો જાણુ હોડવામા
આવે તો નિઃશય ખાલી જાય છે, થૂકી જવાય છે, વચક
થાય છે, તેમ પરમાર્થરૂપ માન્ય નિઃશય લક્ષ્યને જરાબંધ
તાકીને જો વ્યવહારનો યોગ કરી, તથારૂપ સમ્યક ક્રિયા
કરવામા આવે, તો પરમાર્થપ્રાપ્તિરૂપ અવલોક દેલની અવશ્ય
પ્રાપ્તિ થાય, દારણ કે સોગ જાણવ ચક છે, ક્રિયા પણ

* ' શોભાંકવત્કલ્યાણ ચર્ચયતેડવચેત્ત્રયમ્ ।

શંખનાસ્ત્રિય - પરમાર્થપુરુષક્રિયોપમમ્ ॥ ' શ્રી યોગદર્શિસુ મય

અવચક છે, તો ફળ પણ અવચક હોય પણ ને પરમાર્થ લક્ષ્યને દુર્લ્લભ કરી, તેના અનુસધાન વિના વ્યવહાર યોગ-ક્રિયા કરવામા આવે, તો પરમાર્થપ્રાપ્તિરૂપ અવચક ફળ ન મળે, કારણ કે પરમાર્થ લક્ષ્ય ચૂંટી જવાથી વચક યોગ ને વચક ક્રિયાને લીધે ફળ પણ વચક હોય

“નિર્મલ સાધુ ભગતિ લહી સખી દેખણ દે!

યોગ અવચક હોય ર સખી૦

ક્રિયા અવચક તિમ સહી મખી૦

ફળ અવચક જોય ર સખી ” આનંદધનજી

નિશ્ચયતા નિરતર લક્ષ્ય વિનાનો વ્યવહાર ‘એકડા વિનાના મીડા’ જેવો ને ‘વર વિનાની જાન’ જેવો છે કારણ કે નિશ્ચય વ્યવહારસાપેક્ષ જોઈએ ને વ્યવહાર નિશ્ચયસાપેક્ષ જોઈએ એમ જિનવચન છે માટે નિશ્ચયનિરપેક્ષ વ્યવહાર એમતવાદી હોવાથી અનેમતી જિનવચનથી વિરુદ્ધપણે— ‘નિરપેક્ષપણે વર્તે છે, અને ‘વચનનિરપેક્ષ જે વ્યવહાર છે તે તો જૂઠો કઢ્યો છે, વચનસાપેક્ષ વ્યવહાર હોય તે જ સાચો વ્યવહાર છે, ‘વચનનિરપેક્ષ વ્યવહારનું ફળ સસાર છે’

“વચનનિર પેન વ્યવહાર જૂઠો કઢ્યો, વચનમાપેક્ષ વ્યવહાર સાચો, વચનનિરપેક્ષવ્યવહાર મસાર ફળ, સાલણી આઢરી કંઈ પાચો - ધાર તરવારની સોહલી, દોહલી ચોદમા જિનવણી ચરણમેવા ”

શ્રીમાન્ આનંદધનજી

નિશ્ચયનિરપેક્ષ વ્યવહાર માટે શાસ્ત્રમા એટલે સુધી કહ્યું છે કે ‘જેમ જેમ બહુશ્રુત-ધણા શાસ્ત્રનો બળુકાર હોય,

નિશ્ચયનિરપેક્ષ
વ્યવહાર જુએ

બહુજનને સમત હોય, ઘણા શિષ્ય
યગિવારવાળો હોય, પણ સમયમા
જો વિનિશ્ચિત ન હોય-નિશ્ચયવત
ન હોય તેમ તેમ તે સિદ્ધાંતો
પ્રત્યનીક છે-જિનશાસનનો વૈરી છે ' ' જો ચરણ-કરણ પ્રધાન
(ક્રિયાકાંડમા રમ્યાપર્યા રહેનારા) હોય, પણ સ્વસમય-
પરસમયના વ્યાપા-થી મુક્ત હોય, (સ્વસમય-પરસમયનું
જ્ઞાન ન હોય), તે ચરણ-કરણનો નિશ્ચયશુદ્ધ સા
જાણુતા નથી '

“ જહં જહં મહુરુખા સમ્મતો ॥ સીલગણસપરિહુનો ॥
અવિચિત્તો જ સમજ તદ્દ તદ્દ વિજ્ઞપદ્ધિનો ॥૬
ચરણચરણપદ્ધતિ સમયપરસમયમુરગવચ ॥
ચરણચરણ સાર નિશ્ચયમુદ્ધ ન ચાળતિ ॥ ”

—શ્રીસમ્ભતિ તર્કશત્ર

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે કેમને પોતાને નિશ્ચયનું
જ્ઞાન ન હોય, હતા હું બહુમુત હું-આગમધર્મ હું-ઘણા
શાસ્ત્રોનો જાણુપર મહાપડિત હું, 'મહારાજ મોટા વિદ્વાન
છે,' એમ જાણી ઘણા લોકો અને સન્માને છે-હું લોકસમત

૬ ' જિમ જિમ બહુમુત બહુજનસમત, બહુ શિષ્યે પરવરીઓ
તિમ તિમ જિનશાસનનો વૈરી, જો નવિ નિમય દરીઓ ૧
જિનજી ! વિનતરી અવધારો
ખડ ખડ પડિત જે હોવે તે નવિ કદોયે નાણી
નિમિત સમય નહે તે નાણી, સમતિની સદિનાણી ૨
જિનજી !

—શ્રી યતોવિજયજીન સાડાનજીસો ગાથાનું મતવન

ધુ, હું આટલા બધા ચેલા-ચેલી મુડીને આવડા મોટા શિષ્યપરિવારવાળો છું, એમ કોકો સાળી મિથ્યાભિમાન ધરતો હોય, તે તો જિનશાસનનો દુશ્મન છે, કારણ કે જિનશાસનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ પરમાર્થ તત્ત્વરૂપ નિશ્ચયની સિદ્ધિ છે ને તેનું તો તેને બાલ નહિ હોવાથી તેની નિશ્ચયો આવનારા દષ્ટિગતી ઈતર જનોને પણ તે C-માર્ગે દોરે છે, જિનના મૂળ તત્ત્વ-માર્ગથી વિમુખ કરે છે, તેની જોખમદારી પણ તે 'શુરુ' થઈ પડેલાને શિરે છે, તેથી આવો અજ્ઞાની ભલે અજ્ઞાનો ધણીરણી થઈ પડી પોતાની પાછળ ગાદગિયુ 'ટોગુ' ચલાવતો હોય, તો પણ તે જિનશાસનના દુશ્મનનું કામ સારે છે

અને જેને નિશ્ચયનું જ્ઞાન નથી એવા આત્મ-અજ્ઞાનીનો વ્યવહાર પણ શુદ્ધ નથી હોતો, કારણ કે ત્યાં આત્મતત્ત્વનો નિશ્ચય નથી ત્યાં સમ્યગ્દર્શન નથી, અને ત્યાં સમ્યગ્દર્શન

ન 'અજ્ઞાની નવિ હોવે મદાજન જો પણ મધવે ટોગુ, ધર્મદાસ ગણી વચન વિચારી, મન નવિ ખોળે જોણુ રે જિનજી ।'

અજ્ઞાની નિજ ઝંદે આવે, તસ નિશ્ચયે વિહારી અજ્ઞાની જો અજ્ઞો ચલવે, તે તો અનત સસારી રે જિનજી ।'

—સાડાત્રપુસો ગાથાનું રતનન

તત્ત્વગમ બાણુગ ત્યજ રે અજ્ઞનસમત જેહ મ' હડી જન આદર્શ રે, મુશુરુ દહાવે તેહ ચક્રાનન જિન

નથી ત્યાં જ્ઞાન અજ્ઞાન છે, ને ચારિત્ર પણ અમમ્મદ છે ।
કુચારિત્ર છે

વળી આ કિયાજડ જનોમા ઘણાં તેા ગમ્મ-મત આદિની
કદપનાને વ્યવહાર માને છે, ને ગમ્મ-કદામકુલ સાચવવામા
જ ઈતિર્ત્તવ્યના સમજે છે । એમા જ ધર્મ સમાર્થ ગયેા
એમ માને છે । પણ તે તેા અસદ્ યવત્તર છે અમ્મ
દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની જેથી વૃદ્ધિ થાય, પુણ્યતા થાય તે જ
સાચો વ્યવહાર છે

હવે જે શુદ્ધજ્ઞાની જનો છે તેઓ એકાત નિશ્ચયને
પકડે છે, ને તે પણ માત્ર શબ્દમા તેઓ નિશ્ચયનયની કેવળ

* દ્રવ્ય કિયારચિ છવ । રે, જાવ ધર્મ રચિદીન
ઉપેસદ પણ તેદવા રે શુ કરે છવ નરીન ।
રે ચદાનન જિન ।

ગત્ત કદામદ સાચવે રે, માને ધમ્મ પ્રમિદ્ધ
આતમગુણ અખ્યાયતા રે, ધર્મ ન જાણે શુદ્ધ
રે ચદાનન જિન ।

આણા સાધ્ય વિના કિયા રે, લોકે આ યો રે ધર્મ,
દશ્યુ નાણુ ચરિત્તો રે મુગ ન જાણ્યો અર્મ
રે ચદાનન જિન ।

તત્તવસિકે જન ચો ના રે જદુસો જનસવાન,
અણો છો જિનગજજ રે, સધળા એદ વિષાદ
રે ચદાનન જિન ।

—તત્તવગી મુનિનર્થ શ્રી કવચદ્રશ

શુદ્ધજ્ઞાની વ્યવહાર-
નિરપેક્ષ ક્રિયાજનક
નિશ્ચયનિરપેક્ષ

વાતો કરે છે, પણ તેના બાવને
અર્થતા નથી વળી તેઓ પરમાર્થના
સાધક વ્યવહાર સાધનને છોડી દે
છે ને સ્વચ્છ દે વર્ને છે આમ
તેઓ જ્ઞાનદશા પામ્યા નથી ને
સાધનદશા છોડી દીધે છે, એટલે ઉભયબ્રહ્મ યાચ છે યમ,
નિયમ, સચમ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, બક્ષિત આદિ સાધનો પરમાર્થ
સાધનામા ઉપકારી છે, તેને તે છોડી દે છે, ને તેનામા તેથી
જ્ઞાનદશા તો આવી નથી એટલે તે બવબ્રમણ્ય કરે છે આ
પ્રકારે વ્યવહારનિરપેક્ષ હોઈ, સ્વચ્છદપણે શુદ્ધજ્ઞાનીની
વર્તના હોય છે આમ ક્રિયાજનક જીવો વ્યવહારના આગ્રહી
યર્ષ નિશ્ચયનિરપેક્ષ હોય છે, તેથી મોક્ષમાર્ગના અનધિકારી
છે, અને શુદ્ધજ્ઞાની જીવો નિશ્ચયના આગ્રહી હોઈ અનધિકાર-
નિરપેક્ષ વર્તે છે, તેથી તેઓ પણ મોક્ષમાર્ગના અનધિકારી
જ છે આવા ક્રિયાજનક તે શુદ્ધજ્ઞાની જીવેનું વર્તમાનમા
બાહ્ય જોવામા આવે છે, તેથી મોક્ષમાર્ગનો દલો લોપ થઈ
ગયો જણાય છે જે દેખીને કઠણા ઉપર એવી પરિસ્થિતિ છે

૩ નિશ્ચય-વ્યવહારનું પરસ્પર આપેક્ષ સ્વરૂપ
પરિહર—મહાત્મન! નિશ્ચયનું સ્વરૂપ કહેવ કૃપા કરો
ચોગિરાજ—હો ભદ્ર ! નિશ્ચય એટલે શુદ્ધ તત્ત્વ
પરમાર્થ શુદ્ધ નયની અપેક્ષાએ જે વસ્તુ-વસ્તુ છે તે નિશ્ચય

નિશ્ચયનું સ્વરૂપ
ત્રણે કાગમા જે ન ફરે એવો નિશ્ચય
સિદ્ધાન્ત ને નિશ્ચય જેમ ભેદ તે
ચાર, તે એ તે દેશમા રહે તે

કાગમા ટ્રે નહિ, તેમ ચેતન ને જડ એ વચ્ચે કાગમા સિત્ત વચ્ચે છે, ચેતન તે ચેતન છે ને જડ તે જડ છે ચેતન પવનીને જડ થાય નહીં ને જડ પવનીને ચેતન થાય નહિ આ નિશ્ચય નિશ્ચયસિદ્ધાંત છે આ ઉપરથી સામ્ય નિશ્ચય તો સર્વ અન્ય દેહાદિ પરદાથી બિન એવા શુદ્ધ ચિત્તન્યમય આ મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું, એ 'ૐ' શ્લોક, શુદ્ધ દર્શન-જ્ઞાનમય, મદા અડધી છુ, પરમાત્મા માત્ર પણ પદ્મસ્તુ માઠી નથી' - આ સમયેપમા નિશ્ચયનો સાર છે, સમયનો સાર છે, સિદ્ધાંતનો સાર છે શુદ્ધ, શુદ્ધ, આનંદધન એવો ચિત્તન્યમૂર્તિ+ આત્મા જ માત્ર આદેય છે, બાકી બીજું બધું ય દેય છે-એ કાદશાગીને સામ્ય નિશ્ચય છે નિશ્ચયથી આત્મા નથી દેવ, નથી મનુષ્ય, નથી તિર્થંકર, નથી નારકી, નથી પુરુષ, નથી સ્ત્રી, નથી નપુસક, નથી પ્રાણી, નથી વૈશ્ય, નથી ક્ષત્રિય, નથી ગદ્ર, નથી જન, નથી વૈશ્ય, નથી બૌદ્ધ, નથી ઇસ્લામી, નથી રૂપેતાબર, નથી દિગબર, નથી પીતાબર નથી દુઢિએ, નથી તપો કે નની અન્ય દોષ આત્મા તો શુદ્ધ એક શાયક બાવ સિવાય બીજું કોઈ વસ્તુ નથી દર્શન-જ્ઞાન-આરિત્ર પણ તેમા જ અતર્ભાવ પામે છે 'શુદ્ધગતમય કર્મપ્રદેશમા

* બ્રહ્મિજો સ્વડ સુતો દસળળામદબો સદાચ્ચી ।

ઈતિ ભવિ મગ્ગ કિંચિત્તિ અગ્ગ પામણુમિત્તપિ ॥ *

—શ્રી સમયસાર

+ " સ્વ જિનશ્રવણમેદમદ્, સુત તતો ચાલમ્મનત્તમેદમ્ ।

સસ્મિનુરુદયતવા ચિદ્વાલમ્, તત્ત પરં દેવતયાદિવધાતિ ॥ *

—શ્રી પદ્મનદિ પચવિંશતિકા

થત આત્મા તે પરમમય છે, ને દર્શન-જ્ઞાન-
ગિત્રિમા સ્થિત આત્મા તે અવમમય છે. ' આ બધી
પેશમા નિશ્ચયવાર્તા છે ' .

પથિકુ—યોગિગજ ! આપે થોડા શબ્દોમા નિશ્ચયનું
થઈ ને મુદર સ્વરૂપ કહ્યું હવે વ્યવહારનું સ્વરૂપ થવળું
વા ઈચ્છુ છું આપે સાચો વ્યવહાર ને જૂઠો વ્યવહાર
હો, તેની પણ સ્પષ્ટતા કરવા કૃપા કરો

યોગિગજ—જિજ્ઞાસુ બ ય ! જે નિશ્ચયનું હમણા
સ્વરૂપ કહ્યું તે નિશ્ચયરૂપ સાધ્ય લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા માટે,
એટલે કે આત્મવસ્તુનું શુદ્ધ સ્વરૂપ
વ્યવહારનું સ્વરૂપ અને પ્રગટ કરવા માટે જે જે સાધન
તેની ઠઠ મુખી ઉપયોગિતા ઉપગ્રારી સાધ તે વ્યવહાર છે બીજા
શબ્દોમા કહીએ તો જ્યાં મુખી
આત્મવસ્તુ સાથે જે અન્ય

યોગ છે—ઈર્મરૂપ વસ્તુનો સબધ છે, તે સર્વથા દૂર ન
જાય ત્યાં લગી, અમાર છે ને ત્યાંલગી વ્યવહાર છે, એટલે
શુદ્ધ આત્મસ્વભાવની જ્યાં સ્થિરતા છે એણે કેવળજ્ઞાન જ્યાં
લગી ન થાય ત્યાં લગી વ્યવહારની આવત્યકતા છે, અને

‘ બીજો ચરિત્તદક્ષણગાઠિઓ ત દિ સસમય જાણ ।

પુમલક્ષ્મપદેસદ્વિય ચ ॥ જળ પાસમવ ॥ —શ્રી સમયસારે

‘ શુદ્ધાત્મ અનુભવ સત્, તે સ્વસમયવિનાસ રે

પગવડી પાંદડી જ્યાં પડે તે પગસમય નિવાસ રે

ધ મ પરમ અન્યાયનો

—શ્રીમોન અ

એટલા માટે જ શાસ્ત્રમાં બાગ્મા કુશુલધ્યાનક્રમાં એ ત પર્યંત
શુભજ્ઞાનનું અવલંબન કરવું છે, તેમાં ઘણું ગદ્ય છે જેમ
સોનું પોડશ વર્ણિતવાળું શુદ્ધ મુવર્ણ ન થાય ત્યાં મુધી તેને
અગ્નિ-તાપની અપેક્ષા રહે છે, પણ પોડશ વર્ણિકા પ્રાપ્ત થયા
પછી તેની અપેક્ષા નહેતી નથી, તેમ જ્યાં મુધી આત્મા
નિર્મળ કર્મચ્છિન્ન શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ પામતો નથી ત્યાં
મુધી તેને શુદ્ધ વ્યવહારરૂપ અગ્નિ-તાપદ્વારા આત્મશુદ્ધિ પ્રાપ્ત
કરવાની અપેક્ષા રહે છે, પણ નિમળ પરમાત્મદશાને પામેલા
યોગ્યરૂદા પરમર્ષિઓને તેની અપેક્ષા નહેતી નથી તેવા
પુરુષો કે પાતીત હોય છે, યાનુ તેવી પરમ દશા પ્રાપ્ત થયા
પૂર્વે પોતાની તેવી દશા કરી લઈ, જે શિથિલાચારી,
સ્વચ્છ દિવિહારી જનો શુદ્ધ વ્યવહારનું અવલંબન છોડી દે છે,
તેઓ માર્ગભ્રષ્ટ બાય છે, એટલું જ નહિ પણ અધ પાતને
પણ પામે છે, સયમશ્રેણીથી લડડડતા લડડડતા પડેલે
કુશુલધ્યાનકે પણ આવી પડે છે

જે પરમાર્થનો સાધક થાય તે જ અદ્વૈત્યવહાર છે,
જે પદ્માર્થનો બાધક થાય તે અમદ્વૈત્યવહાર છે સમન્ના

૬ શુદ્ધ તત્ત્વ નિજ સપદા, ત્યાં સર્વ પૂર્ણ ન થાય,
ત્યાં જમે જગત્તુ દેવના સેતુ ચરણ સદાય. થી સપમાનન વહીએ
—શ્રી દેવચંદ્ર

* શુદ્ધો શુદ્ધાદત્તો જાયન્તો પરમમવદરિસીદ્ધિ ।
ચાહરદર્શિદા પુણ જે દુ બપરમે દિગ્ગ માવે ॥ —શ્રી સમસ્ત
વ્યવહરણમ સ્યાદ્યપિ પ્રાર્પદન્વા-મિદ્ધ નિદિત્પદાનાં હન હસ્તાવંશ
તદપિ પરમમથ ચિત્તમ્કારમાત્ર પરવિરહિતમ્કાત્ પરવર્તા નિપ દિવિદ્ધ ॥
—શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યશ્રુત શ્રી સમયસારકવર

જિનવાણી પણ પરમાર્થસાધક
 પરમાર્થનો સાધક વ્યવહારના વિવરણરૂપ છે એટલે
 તે જ મ વ્યવહાર પરમાર્થમૂળ જિનવચનપ્રાપ્તિ ને
 વ્યવહાર છે તે સાચો વ્યવહાર છે,
 બાકી બીજો બધો વચનનિરપેક્ષ વ્યવહાર તે જૂઠો વ્યવહાર
 છે કેટલાક લોકો ગચ્છ-મનની જે ક.પના છે તેને વ્યવહાર
 માની બેઠા છે, વાકાના કઠાબંધ સાચવવામાં ને પોતામાં જ
 વ્યવહારની પર્યાયિ માની બેઠા છે, પરંતુ તે તો અસહ્ય વ્યવહાર
 છે, તે તો અલૌકિક લોકોત્તર માર્ગને લૌકિક કરી મૂકવા
 જેવું છે, કારણ કે જ્યાં ભગવાન જિનેશ્વરનો પન્થ ઉદાર
 સુવિશાલ તત્ત્વમાર્ગ ? કયા ગુહ્ય મતભેદોના નિવાનમ્થાનરૂપ
 સ્ફુટિત ગચ્છભેદના નામે ચાલતા સાકડા ચીવા ? તે બન્નેને
 મેળ કાઈ ઢાળે થાય એમ નથી વર્તમાન કાગળ ઘણા લોકો
 ગચ્છ-કઠ બંધ ને પોતપોતાના 'વાકા' સાચવવાના ગૂઝા-પૂર
 છે, છતાં તત્ત્વની મોટી મોટી વાતો કરતા લાજતા નથી !
 આ પણ કાળની બલિહારી છે ! !

“ગચ્છના લોક બહુ નયન નિહાળના, તત્ત્વની વાત કરના ન લાગે !
 ઉગ્ગમ શ્રાદ્ધિનિજ કાજ કરતા થમ, મોહ નરિયા કવિકાલ રાજે
 ધાર તરવાગની એહલી, દોકડી ચૌદમા જિનતણી ચરણમેવા’
 શ્રીમાનુ આન દધનજી

સાચો વ્યવહાર તો શુદ્ધ આત્મનારૂપ સત વસ્તુને જે
 સાધ્ય કરે, તેના સાધનમાં જે નિમિત્તભૂત કંઈ ઉપદા ! થાય,
 તે છે દર્શન-જ્ઞાન-ચગ્રિ એ
 મ વ્યવહાર સાધન આત્માનુ ત્વરૂપ છે, એટલે
 દર્શન-જ્ઞાન-ચગ્રિની

ધાય, પુષ્ટિ ધાય, નિર્મળના ધાય, તે સર્વ સાધન મદ્યવહાર
 રૂપ છે 'જેમ કાંઈ અર્થનો અર્થી' પુરુષ પ્રથમ
 તો રાજાને જાણે, સદહે ને પછી પ્રયત્નથી અનુચરે
 તેમ માક્ષનો અર્થી-મુમુક્ષુ આત્માથી જીવ-રાજાને
 (આત્માને) જાણે, સદહે ને પ્રયત્નથી અનુચરે ' શુદ્ધ
 આત્માનું જ્ઞાન બધામાં, દર્શન થવામાં ને અનુચરણ થવામાં જે
 જે દ્રવ્ય જ્ઞાન માધન ઉપકારી ધાય, તેનું તેનું અવલંબન આત્માથી
 અવશ્ય પ્રકટા કરે તેમાં પણ દ્રવ્ય સાધન, ભાવની દરપત્તિમાં
 નિમિત્તભૂત બધાના કારણે ઉપમગી ધાય છે, ને તેમ ધાય
 તો જ તેની સફળતા છે નહિ તો ભાવ વિના કે ભાવના
 લક્ષ વિના દ્રવ્ય માધન અનતવાર ક્યાં કરે તો પણ કાંઈ
 રૂપ આવે નહિ, ભાવ વિના બધું ચ લૂપ્ત છે, દ્રવ્ય ખોખું
 છે, ભાવ પ્રાણ છે આમ સર્વનં +ભાવની મુખ્યતા છે

જ્ઞાન, શીલ, તપ ને ભાવ એ ચતુર્વિધ ધર્મની આગધન
 પણ સદ્-વ્યવહારના અંગભૂત છે દેહમાં, શુભેચ્છાથી માડીને

* ' જહ જામ કો વિ પુરિસો રાયજા જાગિજન સરહરિ ।
 તે સ અણુચરિદ પુણે જાગ્યોઓ વવત્તા ॥
 ગ્વ હિ જાગરાયા ગાયબો સહ ॥ સદહેદવ્યો ।
 અણુચરિદ-ઓ ચ પુણો સો ચર હુ મોવલકામેજ ॥
 દહજનજરિતણિ સેવેદવ્યાણિ સદુણા ગિરચ ।
 તર્ણિ પુણ જાણ તિજિવિ સખ્યાન ચર ગિચ્છવદો ॥ '

—શ્રી સમવસા

+ નામ ધર્મ તો દ્રવ્ય ધર્મ તથા અન્ય ક્ષેત્ર તિમ કાલ
 માવધર્મના હા હેતુ તથે જના, ભાવ વિના સદ્ આણ
 સ્વામી સ્વપ્રમજને અહિ જામતે " —શ્રી દેવચ દ્રવ્ય

પ્રેક્ષેશીકરણ પર્યંતની સમન્ત ભૂમિકાઓ, ને સામાન્ય
સદાચારથી માંડીને ચમ-નિયમાદિ અષ્ટાંગ યોગની સાધનાઓ
ઈત્યાદિ સર્વ સત્સાધન આ સફળ્યવહારમાં સમાય છે

દેવતાત્વ, ગુરુતાત્વ ને ધર્મતાત્વની શુદ્ધિ એ
સફળ્યવહારના મુખ્ય સાધનભૂત છે, ને તે શુદ્ધિનો આધાર
પણ શુદ્ધ શ્રદ્ધાનું પણ છે સદેવ, મહાગુરુ ને સદ્ધર્મનું યથાર્થ
સ્વરૂપ બાળ્યા વિના શ્રદ્ધાન શુદ્ધ કેમ હોય ? ને શ્રદ્ધાન શુદ્ધ
ન હોય તો દેવ-ગુરુ-ધર્મની શુદ્ધિ પણ તો કેમ હોય ?
તેવા શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વિના જે જાડ ક્રિયા કરવામાં આવે તે તો
'છાગ પા લિ પણા' જેવી નિષ્ફળ વાડ પડે

“દેવ ગુરુ ધર્મની શુદ્ધિ કહો કિમ રહે ?

કિમ રહે-શુદ્ધ શ્રદ્ધા ન આણે,

શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વિણ જેઠ કિંઈયા કરી,

છાગ પા લિ પણા તેઠ બાણે ધાર તરવારની સોહલી.”

શ્રી આનંદધનજી

ખેડની વાર્તા છે કે-વર્તમાનમાં ઘણા જીવોને આ દેવ-
ગુરુ-ધર્મની યથાર્થ શ્રદ્ધા નથી, -શ્રદ્ધા તો ફર રહી, સમજવું
પણ નથી, તેથી તેમની ક્રિયા પણ 'છાગ પા લિ પણા' જેવી
પ્રાયે થઈ પડી છે

૪ ‘દેવ-ગુરુ-ધર્મની શુદ્ધિ કહો કિમ રહે ?’

‘પથિક-મહાત્મન’ તે કેવી ગીતે ? તેની સમજણ
પાડે તત્ત્વનું તત્ત્વ દર્શાવતી આપની માર્મિક તત્ત્વવાર્તા
સામળતા તૃપ્તિ થતી નથી, આજે મારા કર્ણને ઉત્સવ પ્રાપ્ત

થયો છે, છતાં આપના મર્મવેધક વચનામૃતનું પાન કરવાની
પિપાસા વધતી જાય છે

ચોગિરાજ—હે ભદ્ર ! જે લોહોત્તર વીતરાગ દેવ છે
તેને લોહો લૌકિક ભાવથી ભર્યો છે ! જે વીતરાગ દેવની આજ્ઞા

શ્રુતિ પાળી દેખના જ મામા માણસને
'જે લોહોત્તરદેવનનુ નમસ્કાર ગ્રેર છે—હારી દે છે, તેવી
લૌકિકથી'' નિર્ગમ્ય શુદ્ધાને પણ લોહો દેખાદેખીથી

અનિગમ્ય બાહ્ય કંઠારો કળી, પરમ
ભાવવાહી મૃગ નકંજ સ્વરૂપ કમલુ દલિન ચર્મ પડે એવી કરી મૂકે
છે ! સમવસરણ, પ્રાતિહાર્ય આદિ બહુ મહિમા એ જ માત્ર
જણે જિનચરણ સ્વરૂપ છે એમ પ્રાપ્ત બાહ્યદષ્ટિ છ'ને મમલે
છે, પણ એટલું જાણના નથી કે આગે ક્રમહિમા તો ઇશ્વર
જાવીઆ પણ કરી દેખાડે પ્રભુનો ખરો મહિમા તો તેમના
અતરંગ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો છે, વીતરાગતાનો છે, તેનો
તેમને લક્ષ નથી જેમ દેવ-દેવીની માનતા કરે છે તેમ લોહો
વીતરાગની પણ માનતા કરે છે, ને સસાંથી પણ એવા તે
લોહોત્તર દેવની પાનેવી પણ સાનારિઠ-લૌકિક દુલ્લની અપેક્ષા
રાખે છે ! પણ નિજ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલા જિન ભગવતની
શુદ્ધ ભાવભક્તિથી નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો લક્ષ રાખવાનો

' ' દેવાઋણમૌયવત્તમરાત્રિચિન્મય ।

માયાવિષ્ણુવિ દસ્યન્તે નત્તમ્નમસિ નો મહાન્ ॥ '

—શ્રી સમતત્ત્વદ્રાવ્યાર્થ

ચિંતેન માટે જુએ શ્રીયગોનિષ્ઠયદ્વૈતા કાન્તિરાત

કાન્તિશિખરતર્જિત જિન મહાન્ય દ્વાત્રિશિક્ષા

" જે લોહોત્તર 'વ નહુ લૌકિકથી

—શ્રી દેવચંદ્ર

તે દંકાર કરતા નથી । ‘અંકાર દૂષણથી રહિત એવા મનવિદ્યાથી
વીતરાગ દેવનું ચર્ચાર્ય સ્વરૂપ પાગળીને જે જિનવરના ગુણ
ગાય છે, તે દીનળધુની મહેર નજરથી આનંદધન’ પદ પામે
છે,’ એ નિઃસંદેહ વાર્તા છે, પણ મહુ અદ્ય જનો જ તેનું
ચર્ચાર્ય સ્વરૂપ સમજે છે

“ ઈશુવિધ પરખી મન વિદ્યારામી, જિનવર ગુણ જે ગાવે રે,
દીનળધુની મહેર નજરથી, આનંદધન પદ પાવે રે
‘તેવક કિમ અવગણિયે, હો મલિનિનિન ।’ શ્રી આનંદધનજી

વળી બાદ ત્યાગી-આધુરેષધારી, પણ આત્મજ્ઞાનથી
રહિત એવાઓને તેઓ શુરુ કરીને યાપે છે, અથવા તો આ
‘અમારા’ કુલ સ પ્રદાયના છે એમ
‘આત્મજ્ઞાની શ્રમણ બાણી તે પ્રત્યે શુરુપણાનું મમત્વ
હૃદાયે ખીખ તો રાખે છે આમ તે રૂઢિબદ્ધ જનો
‘દ્રવ્યવિગી રે’ પોતાના કુલ સ પ્રદાયના દ્રવ્યવિગી
સાધુવેષધારીઓને શુરુ માને છે,

પણ સાધુ-શ્રમણ-શુરુના આચાર્ય સ્વરૂપને બાણતા નથી જે
આત્મજ્ઞાની, બાવયોગી, બાવમાધુ, બાવાચાર્ય હોય,
સાધુ સાધુપણના-આશોકન નિર્થ થપણના સદ્ગુણથી શોભના
હોય, આચાર્યપણના લક્ષણથી વિરાગતા હોય, તે જ સાચા

X “ શત્ત્વં પર્યતિ નિઃ, મધ્યમતુદિર્વિચારયતિ વૃક્ષમ્ ।

ધાગમતત્ત્વં તુ શુષ્ક, પરોક્ષતે સર્વથાનેન ॥

શાલ નિઃપત્તિનિષ્ઠ, તત્પ્રતિવદ્ધા ન ચમનિષ્ઠતિ ।

ધારયતિ કાર્યવણ્ણો, યસ્માન્ન વિદ્યમ્બોડ્યેતર ॥ ”

—શ્રી હરિભદ્રચરિત્ર પાઠશક ૧, ૨-૪

સાધુ-જમણ છે, તે જ સાચા સજ્જુ છે, એમ પ્રશાસન
સ્પષ્ટ કર્યું છે જેણે કયામુકુટરૂપ આત્મની મુકે -“મુકાર્પ
હોય તે જ માયા ભાવમુનિ છે, છતાં જાણ લોકા ત
સાધુના કષ્ટા પહેર્યા, વેષપટ્ટો કર્યો, દ્રવ્યલિંગ ધારણ કર્યું
એટલે શુરુ બની ગયા એમ માને છે પણ તેઓને ખબર નહ
કે-‘જેનાંમા શુદ્ધ આત્મનાન હોય, જે સમકિતી-સમ્યગ્દર્શ
હોય, જે આગમધર, સ પ્રદાયી ને અવચક હોય, જે સવરસ
(સવરપ્રધાન) કિયાના કરનારા હોય, શુદ્ધ આત્માભાવ
હોય,’ તે જ શુરુ છે, તે જ મુનિ છે, તે જ જમણ છે
“આતમજ્ઞાની જમણ કહાવે, બીજા તો દ્રવ્યલિંગી રે,
વસ્તુગતે જે વસ્તુ પ્રકાશે, આનંદધન મત સગી રે,
વાસુપૂત્ય જિન !

“આગમવર શુરુ સમકિતી, કિરિયા મવર આર રે,
સ પ્રદાયી અવચક સદા, શુચિ અનુભવ આધાર રે
શાંતિ જિન ! એક મુજ વિનતિ ”-શ્રી આનંદધન

૪ જાણાર્યોદિષ્વરિ ત્વતદિગુદ માધયોગિણુ ।
વૈયાક્રય ચ નિષિદ્ધદાશયવિશેષત ॥ —શ્રી યોગદ્વિસમુદ
૫ કારજસિદ્ધ ભયોતિનકો, જિને અતર મુક મુકાય લીયા
—શ્રી ચિત્તન

(આધી હિન્દુ) —

“ નિજ ગણુ સને મન નવિ ખુને, મથ ભણી જન વચિ
હુચે કેલ ન સુચે માલા, તો મત ન રહે પચે
યોગ મથના ભાવ ન જાણે જાણે તો ન પ્રકારો
ક્રમત મોટાર્ધ મન રાખે તસ શુણુ દુરે નાજે

“ પરપરિણિ પોતાની માટે, વરતે આગતધ્યાને
મથ મોક્ષ કારણ ન પીળને તે રહિલે શુણુવરો ”

1 —શ્રી યશોવિજયજીવિત સાધનજીસો ગાથાનુ સ્ત

હમરો દ્રવ્યલિંગીઓની જમાત એકઠી થતા પણ જે જનકલ્યાણ કે શાસનઉદ્યોત નથી કરી શકતી, તે એક સાચો આદર્શ ભાવનિર્ઘ્ન થ સહજ સ્વભાવે કરી શકે છે,—જેમ એક જ સૂર્ય કે ચંદ્ર વિશ્વમા પ્રકાશ દેતાંબી શકે છે, હમરો ટમટમતા તારાઓ એકત્રપણે પણ તેમ કરી શકતા નથી બાકી તો જે યથોક્ત શુરગુણરૂપ તથારૂપ યોગ્યતા વિના 'શુર' બની બેસે છે ને શિષ્યાદિના વિનયનો ગેરલાભ ટપે છે, તે મહામોહનીય કર્મના ભારથી 'શુર' (ભારે) બની ભવસાગરમા ખૂડી બાય છે પણ તે બિચારાને પરમાર્થનું જ્ઞાન નથી એટલે તેમ કરે એમા શુ આશ્ચર્ય છે ? તેના કરતા તો જગત્ના યેવા યવુ સાગ

“ જગત શુર મેરા, મે જગતકા ચેરા,
મિટ ગયા વાહવિવાહકા ડેરા ”—શ્રી આનંદધનંજી

માત્ર બાહ્ય દ્રવ્ય ક્રિયાકાંડને અથવા ગત્યના કદાચક્ર સાચવવાને લોકો ધર્મ માને છે, પણ નિષ્કલ્યાણતારૂપ સાચો આત્મધર્મ આરાધતા નથી !

“ ધરમ ધરમ કરતો સહુ જગ દિરે,
ધર્મ ન બાણે હો મર્મ જિનેસર !

ધર્મ જિનેસર ગાઉં રગથુ ”—શ્રી આનંદધનંજી
“ એક કહે સાધીએ વિવિધ કિરિયા કરી,
ફલ અનેકાત લોચન ન ફેળે,

ફલ અનેકાન કિરિયા કરી બાપકા,
રડવડે ચાર ગતિમાહિ લેજે ”—શ્રી આનંદધનંજી

અર્થગણીર રહસ્યપૂર્ણ સૂત્રાત્મક વચન તે સત્પુરુષોની કથનપદ્ધતિની અદ્ભુત અમરકૃતિ છે અથવા સૂત્ર એવે દોરો દોર હાથમા હોય ત્યાં મુઠ્ઠી પતંગ ગમે તેટલે ડાંચે ચઢાવી શકાય, પણ દોર હાથમાથી છૂટી જતા પતંગ તરત પડી જાય છે, તેમ સૂત્ર હાથમા રાખતા-અનુસરતા તત્ત્વજ્ઞાનની પતંગ ગમે તેટલે ચઢાવી શકાય, પણ સૂત્ર છોડી દેતા તે નિરાધારપણે શીઘ્ર પડી જાય છે અથવા તો સૂત્રનો-દોરાનો નાનકડો દડો વિટાડવામાં આવ્યો હોય તો તે મુઠ્ઠીમાં સમાઈ જાય, પણ તે જો ઉકેલવામાં આવે તો તેનો વિસ્તાર ગાંઠના ગાંઠ જેટલો થાય, તેમ ન્હાનકડું સૂત્રવચન થોડા શબ્દોમાં કહેવામાં આવી હોય, પણ તેનું કોઈકું જો ઉકેલવામાં આવે તો તેનો વિસ્તાર અથોના અથો ભરાય તેટલો થાય જેમકે આર્હતી મુષ્ટિ—‘રાગદ્વેષથી બંધ છે ને સંવરથી મોક્ષ છે’, ‘ઉપશમ વિવેક ને સંવર’ અથવા એક સૂત્રમાં-દોરામાં મણકા પરા-આ હોય તો હાર બને, પણ એક સૂત્ર વિના હાર ન બને, તેમ વચનરૂપ મણકા એક સૂત્રમાં અનુવિદ્ધ-પરાવાયેલા હોય તો તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ હાર બને, પણ એક સૂત્રમાં નહિ પરાવાયેલા-અનુવિદ્ધ વિનુબંધ વચનનો તત્ત્વરૂપ હાર ન બને અથવા વિવિધ મુઠ્ઠી પુષ્પો એક સૂત્રથી-દોરાથી ગુથવામાં આવતા એક સુંદર પુષ્પમાળા બને, તેમ વિવિધ મુશ્કાવિત વચન-પુષ્પો એક સૂત્રથી ગુથવામાં આવતા એક સુંદર તત્ત્વમાળા બને આ બધા સ્પૂર્ણ દૃષ્ટાંત છે, પણ તે ‘સૂત્ર’ શબ્દમાં ઘણું રહસ્ય છે એમ સૂચવે ■ સમસ્ત જિનવચન એકસૂત્રરૂપ ■, એકવાક્યતા ધરાવે છે, એક જ અર્થ પ્રત્યે લઈ જાય છે જે-વળુ દાખલા લઈએ—

‘સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાગ ।’—સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર એ મોક્ષમાર્ગ છે આ સૂત્ર કેટલું બધું અર્થગભીરું છે ? એ મૂળભૂત વચનના વિસ્તારરૂપ આપું જિનશાસન છે

‘વત્સુસહાયો ધર્મો’—વસ્તુનો સ્વભાવ તે ધર્મ આત્મવસ્તુનો સ્વભાવ તે આત્મધર્મ આ આત્મસ્વભાવ પણ જે સાધનથી પ્રગટ થાય તે પણ ધર્મ અને એ સાધન પણ મુખ્યપણે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર જ છે આમ આ ધર્મની વ્યાખ્યા પણ કેટલી બધી વ્યાપક ને સર્વગ્રાહી છે ?

‘જ્ઞાનક્રિયામ્યા મોક્ષ’—જ્ઞાન ને ક્રિયાથી મોક્ષ છે, એ સૂત્ર પણ એટલું જ અર્થગભીરું રહસ્યપૂર્ણ છે, પણ તે ઉકેલતા આવડવું બોધએ ઢેલલાંક લોક ‘જ્ઞાનક્રિયામ્યા મોક્ષ’ આ સૂત્ર ઉચ્ચારે છે, પણ જ્ઞાન શું એ સૂત્રનો પરમાર્થ ને ક્રિયા શું ? તેનું તેમને વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી હોતું દેવના આટલા લોક, નરખના આટલા પાથડા, ઇત્યાદિ સર્ગજાતક્રમા જ માત્ર તેઓ જ્ઞાનની પર્ચાસિ માને છે, ને બાહ્ય દ્રવ્ય ક્રિયામા જ-શરીરાદિની ચેષ્ટામા જ ક્રિયાની પૂર્ણતા માને છે પણ દ્રવ્યશુદ્ધતાનના આવબનથી પણ ભાવશુદ્ધજ્ઞાન એટલે કે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે જ વાસ્તવિક જ્ઞાન છે, ને દ્રવ્ય ક્રિયાનું આવબન લઈને પણ અંતરૂમા ભાવ-દીપક પ્રગટાવવો, અંતરાત્મામા ભાવક્રિયા સાધવી, શુદ્ધ આત્માનું અનુચરણ કરવું તે જ વાસ્તવિક ક્રિયા ના ચારિત્ર છે આવા શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન

ને શુદ્ધ આત્મચારિત્રો ન્યારે મુખે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ
 મેક્ષની પ્રાપ્તિ થાય એમા કોઈ વાદ નથી જાણી તે
 શાસ્ત્રમા સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહ્યું છે કે—‘જો નવ પૂર્વ
 સુધી બંધ્યો હોય, પણ જીવને બંધ્યો ન હોય, તે
 તે મર્વ આજ્ઞાન છે’ કારણ કે તે દ્રવ્યજ્ઞાન તેને
 બાવશ્યતરૂપે-શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનરૂપે પરિવૃત્તિ નથી જીવતું તે
 તે અનધિકારી જીવને મિથ્યાભિમાનનું કારણ પણ થઈ
 પડવાનો સંભવ છે કે—અહો ! હું આટલું બધું શ્રુત જાણુ
 છું, હું સકલ આગમનો રહસ્યવેદા છું, હું શ્રુતધર-આગમધર
 છું, હું શાસ્ત્રનું કેવું વ્યાખ્યાન કરી ચકુ છું ! લોકો મને
 કેવો વક્તા-શિરોમણિ માને છે ! એવા મિથ્યાભિમાનથી તે
 કૃત્રીને કાળકે બને છે, ને ‘જોણુ પાત્ર ન અવિકૃત બંધ્યો’
 તેના જેવું થાય છે ઉપમિતિ લવપ્રયચ્ચ કયામા વર્ણવેલું
 સિંહસૂરિત દષ્ટાત અત્રે બરાબર લાગુ પડે છે પણ તે
 બિચારાને ખબર નથી કે ‘આગ્નિ+રાત્ર’ કે વ્યાલની
 જેમ અમલુપણુ દુર્ગંહીત હોય-બરાબર ન ગ્રહી

* ફલ જ્ઞાનક્રિયાયોગે સર્વમેવોપવર્તે ।

તયોરપિ ચ તદમવપરમાર્થેન નાન્વયા ॥ ”

—શ્રી હરિભદ્રસંસ્કૃત જ્ઞાનનાર્તા સમુચ્ચય

+ ‘અતઃ एव च शस्त्रानिव्याहृतप्रवृत्तिमा ।

ધામણ્યદુષ્ટહોસ્ત્વન્ત શાસ્ત્ર તજ્ઞો મહાત્મયિ ॥

મિત્રવચકામિત્યેવ નાતઃ સ્જાણ્યા સુનીતિત ।

યથાડ્યગાયાજિતા સપદ્ધિપાકવિરસત્વત ॥ ”

—શ્રી હરિભદ્રાચાર્ય-અપ્રણીત શ્રી યોગાભિદ્

હોય-જિહ્વુ પકડ્યું હોય, તો તે અર્ન થકારક થઈ પડે છે ' એમ તોx અલબ્ધો પણ તેવું દ્રવ્યશ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પણ ભાવશ્રુતજ્ઞાન પામવાને કદી યોગ્ય હોતા નથી, તેથી જ તે અલબ્ધ રહે છે, કદી પણ મોક્ષ પામવાને યોગ્ય હોતા નથી

સારાશ એ છે કે-જ્ઞાન શબ્દથી ભાવશ્રુતજ્ઞાન અથવા શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, ક્રિયા શબ્દથી ભાવચારિત્ર અથવા શુદ્ધ આત્મચારિત્ર વિવક્ષિત છે એવા ભાવનું પ્રાધાન્ય અને ભાવ જ્ઞાન-ક્રિયાનો મેળ મળે ત્યારે જ પર ચઢવા માટે દ્રવ્યનું મોક્ષ મળે એ નિશ્ચય છે બાકી પણ યથાર્થ સ્થાન ક્રિયા એટલે દ્રવ્ય ક્રિયા જ એવો અર્થ ને કરીએ, તો અનતકાળથી આ છુપ એવી તો અનત ક્રિયાઓ ઠગતો આવ્યો છે તેણે અનેક વાર સાધુનો વેષ પહેર્યો હશે, અનેક વાર દ્રવ્ય હીક્ષા લીધી હશે, અનેક વાર આચાર્ય થઈ પાટ શોભાવી હશે, અનેક વાર વ્યાખ્યાનો આપી વ્યાખ્યાનશાળાઓ ગમવી હશે છતાં કદાચ નથી થયું તેનું શું કારણ ? કારણ એવું જ કે તે ભાવ પર ન હોતો આવ્યો. 'યસ્માત્ ક્રિયા પ્રતિફલતિ ન ભાવશૂન્યા' ભાવશૂન્ય ક્રિયાઓ ફળવતી થતી નથી પણ આ ઉપરથી એમ સમજવું નથી કે દ્રવ્ય જ્ઞાન કે દ્રવ્ય ક્રિયા નિવિદ્ધ છે દ્રવ્ય જ્ઞાન ને દ્રવ્ય ક્રિયા તો અવશ્યમેવ આરાધવા યોગ્ય છે, પરમ ઉપકારી છે, ભાવ પર ચઢવા માટે પ્રબળ આલ્ષળ્યમૂલ છે; પણ તેનું આલ્ષળ્ય લઈને પણ ભાવ પર

x " જ મુચ્ચદ પચદ્વિમમ્બો શુદ્ધિ અજ્ઞાદગ્ન સ્તવાનિ ।

શુદ્ધિર્દપિ પિવતા ન પળ્યા વિવિસા હુતિ ॥"—શ્રી સમયસાર

આરૂઢ થવાનો નિરતર લક્ષ રાખવામા આવે તો જ તેની સફળતા છે કેવળ શુદ્ધ બુદ્ધિથી કથવામા આવતું મારું આ સમસ્ત કથન સાપેક્ષ છે—એકાતિક નથી, એ લક્ષમા રાખજો આમ આ ત્રણે સૂત્રની એકવાક્યના છે, એ જ પ્રકારે સમસ્ત જિનવચન એકસૂત્રરૂપ છે, કારણ કે તેનો હ્રિં ઉદ્દેશ

એક જ છે કે—શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ઉત્સૂચ ભાવણુ આચરણુ ત્રિવિધ કરવી અને આ હ્રિં ઉદ્દેશનો ફલેક્ષ કરી, એ સૂત્રરૂપ જિનવચનથી

વિરુદ્ધ ને ભાષણ કે આચરણુ કરવું, તે ઉત્સૂચ ભાષણ કે આચરણુ છે આ ને બધું સંક્ષેપમા સામ્બૂત કહ્યું તેનો શાંતિથી સમાજ પરત્વે વિચાર કરતા તને એ ને આગળ કહ્યું હતું તેની ખાત્રી થશે કે—

“ ચરમ નયણુ કરી મારગ જોવતા રે,
બૂધ્યો સચલ મ સાર

પ યડો નિહાણુ રે બીજા જિનતણો રે ”

ખરેખર ! વર્તમાન સમાજની એદજનક—દયાજનક પરિસ્થિતિ નિહાળના મારા એ અતરોદ્ગાર નીકળી પડ્યા હતા જિજ્ઞાસુ પથિક—યોગીરાજ ! ત્યાર માર્ગતુ દર્શન કેવી રીતે થાય ? કેવા નયનથી થાય ? તે દર્શાવવા કૃપા કરો યોગીરાજ—જે નયને કરી માર્ગ દેખાય તે તો દિવ્ય નયન છે

“ જિણે નયણે કરી મારગ જોઈએ રે,
નયણુ તે દિવ્ય વિચાર ” પ યડો નિહાણુ રે
જિજ્ઞાસુ—યોગીરાજ ! તે દિવ્ય નયન શું ? ને તે કેમ પ્રાપ્ત થાય ? અને તેવું દિવ્ય નયન પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા છે

યોગિશઞ—અરો જિનામુ ! તારી જિજ્ઞાસાના અતિરેકમા મધ્યાહ્ન થયો તેનું પણ તને લાગ નથી જાણું ખરેખર ! સન્માર્ગના જિજ્ઞાસુમા આવી જ ઉત્કેટ જિજ્ઞાસા જોઈએ તેવી પ્રશન્ત જિજ્ઞાસાથી અહો ! બન્ધ ! તારો યોગમાર્ગમા પ્રવેશ થઈ ચૂક્યો છે પણ જાહેર મોડું થયું હોવાથી, હમણાં તું જા, અને આવતી કાલે પ્રાત કાળે તળેટીનાં દેવ લયની પાર્શ્વભૂમિમા મને મળજે ત્યારે હું તારી જિજ્ઞાસાને વિન્નારથી સતોષીશ

પથિક—જેવી આપની આજ્ઞા

(બન્ને પોતપોતાની દિશામા જાય છે)

પથિક યોગીશઞ પાસેથી છુટો પડીને પોતાના નિવાસસ્થાને આવ્યો યોગિશઞની વેધક અમૃત વાણી હંજી તેના ધાનમા શુભ રહી હતી અને તેના સમાજ અંગે નિષ્કારણ અર્થનું તેના હૃદયમા મથન ચાલી કરજાથી યોગિશઞનો જાણું હતું આવી અપૂર્વ તરવવાર્તા કરજા પોઠાર તેણે પૂર્વે કદી સાંભળી નહોતી યોગિશઞના શ્રીમુખે તે શ્રવણ કરવાનું અહોભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું તેથી તે પોતાની પરમ ધ યતા માનતો હતો હું આ તીર્થસ્થળે આવી થક્યો એ જાહેર સારૂ થયું મારી આ તીર્થયાત્રા જાહેર ફળવતી થઈ નહિ તો આવા સ પુરુષ-વિરલ સતના દર્શન-સમાગમનો લાભ ક્યાથી મળત ? આ કેઈ પૂર્વપ્રણયનો અકુર કૂટી નિકળ્યો, તેથી અકસ્માત આ જગમ તીર્થસ્થળ મહાત્મા યોગિશઞનો મને અહીં લેગે થઈ ગયો આવા સમાગમ, અવધૂન, સાચા નિર્મલ મુનીશ્વરનો 'જોગ' જનવો ખરેખર

દેવોને પણ દુર્લભ ॥ એમ તે ચિંતવતો હતો. યોગિરાજ
ઠહેલી પ્રત્યેક તત્ત્વવાર્તા તેના હૃદયમાં સચોટ લાગી હતી.
પ્રતીન અહીં હતી તેમણે માર્ગ સમધી ઉઠાવેલો કરુણ પોત
તેના સાહુદય હૃદયને કરુણાભાવથી આર્દ્ર કરી વલોવી ગદ્યો હતો.
ઠારણ કે કુશલ સફવેદની માફક સમાજની નાક બરાબર પારખ
આ સાચા સાધુપુરો તેના રોગનુ સાધુ નિકળ કરી, તે
નિવારણનો સાચો ને સચોટ ઉપાય બતાવ્યો છે, એમ તે
અતગતમા સાક્ષી પૂરનો હતો. કવચિત્ તેમનો મીઠા ઠપ
રૂપ પ્રુદયમકોપ ઠી આવતો હતો, તે પણ તેમની જિનશાસ
પ્રત્યેની અતરૂઝાજવાણી પ મ લાજિન સૂચવતો હોઈ પ્રશ
ભવ્ય ભાસતો હતો.

હજી પણ તેને એક શકા રહી હતી ચર્મચમુશી મ
એઈ રહેલો નમસ્ત સસાર જૂલ ખાઈ ગયો છે એ વાત
તેને સમજાઈ, પણ જે નયને કરી માર્ગ જોઈએ, તે તો નિ
નયન છે, એમ જે યોગિરાજે કહ્યું, તેમા દિવ્ય નયન તે શું ?
એને હજી સમજણ પડતી નહોતી તે દિવ્ય નયન શું ?
દેવતાઈ થણુ હશે ? કે કોઈ અદ્ભુત બાહુઈ શક્તિવ
દષ્ટિ હશે ? કે કોઈ અજબ નજરબાંધીનો ચમત્કાર હશે
કે બીજી કોઈ બંધ ? એ હજી તેને સમજાતું નહોતું.
યોગિરાજ પાનેથી પ્રાત કાળે તેનું ચલાયે અ સમાધાન
જશે એમ તેને ખાતરી હતી એટલે જાહુ વિરૂપ કર્યાંથી શું
એમ ચિંતવતો ચિંતવતો તે શયન કરી ગયો.

દશમ ગ્રંથ

દિવ્ય 'યોગદષ્ટિ' નયનથી દિવ્ય જિનમાર્ગ દર્શન

પરી પ્રાતઃક્રમે વહેલા જીકી, પ્રાતઃવિધિથી પરવારી તેણે
ગિરિજાની તળેટી બધી પાછા માર્યા ને અનુક્રમે ત્યા
પહોંચ્યો ત્યા દેવાવયમા પ્રભુને પ્રણામ કરી, તે તેની પશ્ચાત્
ભૂમિકામા પ્રવિષ્ટ થયો. ત્યા સુદર આશ્વત્થિના હાલી જિયા
આશ્વત્થિના ફલભારથી લચી રહ્યા હતા કેવલ મધુર સ્વરે ટહુકા
કરી રહી હતી મુખથી પુષ્પકોમળી સોરભથી વાતાવરણ
મધમધી રહ્યું હતું ને તેનાથી આકર્ષાઈને, જામરા શુભાન્વ
કરી ગયા હતા.

"રૂઠા મ સ વસત ફળી વનરાજી રે, શવલ ને નવમર , વાલા
ઢેલકી ભાઈ ને માલગી રે, જામર કરે શુભર વાવા "

—વચકન્યાજીક પૂર્ણ

મહુરાજ વસતનો બાણે અત્ર આવતાર થયો હતો,
પ્રકૃતિ બાણે આનંદથી પ્રકુ કેળી નૃત્ય કરી રહી હતી,
આવા મુગ્ધ મ્હામા તેણે આશુકાનુ નવર કરી, પણ
યોગિરાજ દેખાયા નહિ એવું એ એક ચિલાતવ પર જાણ
ને યોગિરાજની પ્રતીક્ષા કેવા થયો.

ત્યા યોગી વાર સ્ત્રી રેવતીની દિશામાંથી ધસ
ઠણું મધુર ધ્વનિ તેને સહાઈ તેની. હલક ઉપરથી તેમ
યોગિરાજનો અણ પગ દેખાયો, એટલે તે અચિતે
સાબળવા લાગ્યો—

“ ચરમ નયન કરી મારગ જોવતો રે,
 ભૂંડ્યો મયલ મ સાર;
 જિણે નયણે કરી માગગ જોઈએ,
 નયન તે દિવ્ય વિચાર
 પથડો નિહાળુ રે જીભ જિનતણે કે
 પુરુષ પર પર અનુભવ જોવતા રે,
 અધોઅધ પલાય,
 વસ્તુ વિચારે રે જો આગમે કરી કે,
 ચરણ ધરણ નહિ ઠાય પથ
 કાળલબ્ધિ લાડી પથ નિહાળણુ રે,
 એ આરા અવલબ,
 એ જન હવે રે જિનજી બાણજો રે,
 આનંદધન મત અબ પથ

આ પદ્ધતિએ યોગિરાજે એટલા બધા મહાન ભાવને
 પુન પુન લલકારીને એટલું બધું ભક્તિપૂર વહાણું કે
 ‘પાવન’ પ્રવાહ જેને જેને અપર
 અપૂર્વ ભક્તિ ત મયતા સર્વ અપૂર્વ ભક્તિરસમા ત
 લાગ્યા તે પરિક્રમે અતારામ
 તે પરમ ભક્તિનિર્ભર સ્તવન સાક્ષી અત્યંત ઉદવસિત
 તેના ભાવ રોમાચ બડા થયા, આનંદાશુ અર્વા લાગ્યા
 તે ભક્તિ તરંગિણીમાં નિમજ્જન કરવા લાગ્યો અને
 એલો બધા ત મય થઈ ગયો કે તે આનુગામીનું
 પણ બૂની ગયો પછી થોડી વારે જ્યારે યોગિરાજ

મે આવીને 'અહો ! ભગ્ય ! તું વહેલો વહેલો આવી
 છે કે ?' એમ મીઠા અવાજે બેઠ્યા ત્યારે તેને ખબર
 પડે યોગિરાજ તો આવી ગયા છે એટલે સબ્રમથી તે
 કંઠમ ઊભો થયો ને વિનયથી નમસ્કાર કરી બોલ્યો—
 કાત્મન્ ! ક્ષમા કરજો ! આપ આવ્યા છો એની મને
 ખબર નહિ હતું તો આપે વહાવેલા પરમ અફળુત ભક્તિરસને
 અસ્વાદ લઈ રહ્યો હતો અને એની ખુમારી એટલી બધી
 પડી કે મને આપના આગમનની પણ ખબર ન પડી !

યોગિરાજ—હો ભદ્ર ! એમા ક્ષમા કરવા જેવું છે શું ?
 તારી એટલા તો ખુશી થવા જેવી છે, પ્રમોદ પામવા જેવી
 આ દેખી મારા ચિત્ત અત્યંત પ્રસન્ન થયું છે, કાનણ કે
 ભક્તિમા આહાર આદિ સર્વ સજ્ઞા ભૂલાઈ જાય તે જ
 શુદ્ધ ભક્તિ છે, અને તે જ અવધ્ય યોગબીજ છે એમ
 ગાથાર્થ લગવાનું હરિભક્તસૂત્રિએ કહ્યું છે આવી લગવડ
 ભક્તિની પ્રાપ્તિ થવી એ ચરમાવર્તનું લક્ષણ છે જેને છે વો
 અવ-દેશ હોય તેને આવી પરમાનંદ પદ આપનારી ભક્તિ
 મટે માટે હો ભગ્ય ! એક ન કર, પણ પ્રમોદ પામ

૧ યોગદષ્ટિ તે 'ચરમ નયન' યોગદષ્ટિ તે 'દિવ્ય નયન'

એમ કહી યોગિરાજ શિવાપટ પ્રમાણને તે ઉપર
 મેરાન્યા, ને પથિને પણ બેસવાને સજ્ઞા કરી, એટલે તે

આશય કરે છે આવા પરમ ઉદારચિત્ત સાગરવરગણી ।
 મહાત્મા ભોગીજનની જે વિશ્વમાદિણી ને વિદ્યેષદ્ધારિણી
 પરમ ઉદાર દષ્ટિ તે યોગદષ્ટિ છે; કારણ કે તે તે દર્શન
 તે તે નયની અપેક્ષાએ આવુ દે, એમ આ યોગિજનો
 મારો પેઠે જાણે છે, એવું સર્વ દર્શનને તેઓ એક
 જિનદર્શનના અથવા શુદ્ધ આત્મદર્શનના અગરૂપ માને
 છે, એક આત્મતત્ત્વના મૂળમા તે સર્વ વ્યાપ્ત છે એમ જાણે
 છે એથી ઠીન તેઓ પરી ખટન-મડનની મિથ્યા કહાકૂટમા
 પડ્યા નથી

આમ બોધદષ્ટિ માડનીઆ પ્રવાહ જેવો, લૌકિકભાવવાળી
 છે, ને યોગદષ્ટિ તત્ત્વચારિણી, ચળમાર્ગદર્શી નયા લોકોત્તર
 ભાવવાળી ■ બોધદષ્ટિમા પોતપોતાના મન-દર્શનનો આગ્રહ
 હોય છે, અને મારું તે સાચુ એમ માને છે, યોગદષ્ટિમા
 કોઈ મત-દર્શનનો આગ્રહ કે વિકરૂપ હોય નથી. સાચુ તે
 મારું એમ માને ■ બોધદષ્ટિ સકુચિત ને હીછરી હોય છે,
 યોગદષ્ટિ વિશાળ ને ગંભીર આશયવાળી હોઈ સર્વનો

વિનિવૃત્તાગ્રહતયા મૈત્ર્યાદિપરતન્ત્ર્યેગ મીતોદારશમ્ભવ્ જરિચરિક્ષત્રીવન્ધ્ય
 શરકચારણનીત્યેવિતિ ” —મી હરિવલ્લભચરિત્ર યોગદષ્ટિશબ્દઅર્થવૃત્તિ

‘ સવન અવન દિન રવજિમાં, જાણ વિકન ને અનેરા રે

અર્થ જુએ જેમ જુઓઆ, તિમ બોધ નજરના ફેગ રે

વીર જિનેશ્વર દેહના

દર્શન’સમનના નવ મહે આપ રહે નિજ વાવે રે,

દિનકરી જનો સજ્જવની, ચારો તેહ ચારે રે વીર૦ ”

મી યશોવિજયજીવૃત્ત મી યોગદષ્ટિ સમજાય

સમાવેશ કરે છે યોગદૃષ્ટિવાળો ભવાલિનદી હોય ત્યોકપદ્ધિમાં
બેસે છે, તે જનમન-રજન્યાર્થ પ્રવૃત્તિ કરે છે, યોગદૃષ્ટિવાળો
મુમુક્ષુ આત્માર્થ પુરુષ લોકપદ્ધિથી પર હોય કેવળ
આત્મકયાવાર્થ સમસ્ત પ્રવૃત્તિ કરે છે

આ યોગદૃષ્ટિ જેમ જેમ ખુલે છે, તેમ તેમ વસ્તુતત્ત્વનું
વિશેષ નિર્મલ દર્શન થતું જાય છે જેમ આખી મીચેલી
હોય, તે જરાક ઉઘડે તો પાસેના

દ્રષ્ટિ ઉન્નિવૃત્તિ પ્રમાણે પદાર્થનું આખું દર્શન થાય, વધારે
દર્શન વધારે ઉઘડના વધારે દૂર દૂરનું

દર્શન થતું જાય છે ને છેવટ સંપૂર્ણ
પ્રજ્ઞતા અનંત આકાશ ખણી દેખાય છે, તેમ યોગદૃષ્ટિ જરાક
ઉન્નિવૃત્તિ થતા-ઉઘડતા તત્ત્વનું આખું મહા દર્શન થાય છે,
વિશેષ પ્રજ્ઞતા વિશેષ દેખાય છે ને સંપૂર્ણ પ્રજ્ઞતા અનંત
વિશ્વસ્વરૂપ પ્રગટ જાને છે દૃષ્ટિના ઉન્નિવૃત્તિ પ્રમાણે દર્શનની
તરતરતા હોય છે

✕ લોકારાધનદેતોર્વા મલ્લિનેનાન્તાત્મના ।

ક્રિયસે સર્વિયા છાત્ર લોકપચિદ્વાદના ॥

મલાભિનન્દિનો લોકપચિદ્વાદના ચર્ચામિતિ ।

મહતો હિન્દુઓચ્ચેદુરતો તદ્વિદો વિદુઃ ॥ ”

—શ્રી હરિભદ્રસંવિદ્યુત યોગિનિ દુ

જગતને રૂકે દેખાડના અનંતવાર પ્રવૃત્તિ કર્યો તેથી રૂકે થયું
નથી કેમકે પરિમિતનું અને પરિમિતનું હેતુઓ હજી પ્રત્યક્ષ રહ્યા
છે એકે ભવ જો આત્માનું રૂકે થાય તેમ વ્યતીત કરવામાં જરો, તો
અનંત ભવનું સાદું વળી રહેશે એમ હું લખુલભાવે સમજાવ્યો છું

—મહાતત્ત્વ-દ્રષ્ટા શ્રીમદ્ રાજગુરુ

આમ ક્ષતિસ્વરૂપથી યોગદષ્ટિ એકરૂપ છતાં, આવશ્ય
અપાયના ભેદથી એના આઠ યુગ ભેદ પડે છે જેમ આખ
આઠે આવરણરૂપ પડેલા ગાઢ હોય
સ દષ્ટિ એકરૂપ છતાં તેા ઘાતું જોણું દેખાય, પછી જેમ
આઠ પ્રકારની જેમ આવરણ પટલ દ્વર થતું જાય
તેમ તેમ વધુ દેખાય છે, ને છેવટે
સંપૂર્ણ આવરણ ખસતા સંપૂર્ણ દર્શન થાય છે, તેમ સમ્યક્
દર્શનને આવરણભૂત મોહનો પડેલા જેમ જેમ ખસતો જાય
છે, તેમ તેમ નિર્મલ શુદ્ધ દર્શન થતું જાય છે આમ
યોગીઓની સદૃષ્ટિ એકરૂપ છતાં વ્યક્તિભેદે સ્પષ્ટ આઠ
પ્રકારની છે

૨ આઠ યોગદષ્ટિનું સામાન્ય સ્વરૂપ
પશ્ચિક—મહાત્મનું ! તે આઠ દષ્ટિ કઈ છે ? તેનું
સ્વરૂપ શું છે ? તે કહેવા કૃપા કરો
યોગિરાજ—જિજ્ઞાસુ ભવ્ય ! આ વિષય ઘણો મોટો
છે તે સમજવા માટે ઘણી ધીરજ જોઈશે અને અત્રે
વિસ્તારવા જતા વિષયાતર થઈ
આઠ યોગદ્રષ્ટિ જવાનો ભય છે, છતાં તારી જિજ્ઞાસા
છે તો સાવ સંક્ષેપમાં કહું છું
મિત્રા, તારા, બહા, સીમા અને સ્થિરા, કાતા, પ્રલા,
પરા એ આઠ યોગદષ્ટિના નામ છે તે દષ્ટિઓમા જોધ—

* ૧૧ દ્ય વ વસ્તુપાવમેદાદશવિધા સમૃતા ।

સામાયેન વિશેષણુ મૂર્યાસ સુક્ષ્મમેદત ॥ ૧

—શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચય

કાશની જે તરતમતા છે તે સમજવા માટે જ્ઞાનીઓએ આ માણે ઉપમા યોજી છે મિત્રા, તારા, બવા ને દીપ્તા એ ચાર દષ્ટિઓનો બોધ-પ્રકાશ અનુક્રમે તૃણના અગ્નિકણ જેવો, છાણાના અગ્નિકણ જેવો, કાષ્ઠના અગ્નિકણ જેવો ને પથ્થરની પ્રભા જેવો હોય છે, અને ચિથરા, કાતા, પ્રભા, પરા એ ચાર દષ્ટિઓનો બોધ-પ્રકાશ અનુક્રમે રત્નની પ્રભા જેવો, માગ, સૂર્ય ને ચંદ્રની પ્રભા જેવો છે એથી દીપ્તા દષ્ટિ મુખી મિથ્યાત્વની સભાવના છે, સ્થિતગતી માડીને સમ્યક્ત્વ કહેય છે

પથિક—યોગિરાજ ! પ્રથમ ચાર દષ્ટિમા મિથ્યાત્વ કહેય છે, છતા તેને યોગીઓની સદ્દષ્ટિમા-સમ્યગ્દષ્ટિમા સંમ ગણી ?

યોગિરાજ—કારણમા કાર્યના ઉપચારથી મિત્રાદિ પ્રથમ ચાર દષ્ટિમા મિથ્યાત્વ છે એ ખરૂં, પણ તે ઉત્તર કાળમા સમ્યગ્દષ્ટિના અમોઘ મિત્રાદિ પ્રથમ ચારમા કારણરૂપક થાય છે, એટલે તેને મિથ્યાત્વ છતા સદ્દષ્ટિ પણ સદ્દષ્ટિ કહી આ સમજવા શી રીતે ?

માટે આ સૂક્ષ્મ દષ્ટાંત છે—શુદ્ધ માકરના ચોસવાની બનાવટમા અનેક પ્રયોગમાથી પસાર થવું પડે છે ત્યારે તેની બનાવટ નીપજે

× “ ભવન્ન્યસદ્દષ્ટિદેતુરેન મિત્રાદિદૃષ્ટીનામપિ સતીત્વાદિતિ । વર્ષોજ દર્શનજ્ઞતાવિદ્યુરસકથ્વગુહકલ્યા સારનેતા સખદશક્રમાસ્યન્દવર્ષોરકસમાથેતરા દત્ત્યાચાર્યા । દ્વ્યદીનામેવ સયામવનદિતિ દચ્ચાદિગોચરા પર્વતાઃ પ્તેયમેવ સવેગમાધુર્યોપત્તિ । છુક્રસ્વાદિતિ ગલાદિકલ્પસ્તયાડમબ્યા સવેગમધુર્ય શન્યવાત । ”
—શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચ ૪ વૃત્તિ

છે પ્રથમ તો ઇશુ-શેરડી જોઈએ, પછી તેનો રસ કાઢવામાં આવે, તેને ઉકાળાને કાવો બનાવે, તેમાંથી ગોળ બને, પછી ખાંડ થાય, તેમાંથી શર્કરા-જીણી સાકર બને, તેમાંથી અશુદ્ધ સાકરના ગટ્ટ થાય ને છેવટે શુદ્ધ સાકરના ચોસવા બને.

આમાં શેરડીથી માડીને ગોળ સુધીની અવસ્થા યગળાભિ મિત્રા આદિ ચાર દષ્ટિ છે, અને ખાંડથી માડીને ગુ

ચોસવા સુધીની અવસ્થા યગળાભિ

ઇષુ આદિનું પ્રજ્ઞાત છેલ્લી ચાર દષ્ટિ છે પણ પ્રથમ પૂર્વ ચાર અવસ્થા ન હોય તે

ઉત્તર ચાર અવસ્થા ઉપર જ કેમ ? મૂળ શેરડી જ ન હોય તો શુદ્ધ સામગ્રી આશા રાખવી તે આકાશકુસુમ જેવી વધ્યાપુત્ર સમાન છે મિત્રા દષ્ટિને શેરડી સાથે સરખાવે તે બરાબર છે, કારણ કે તેમાંથી સવેગરૂપ માધુર્યની-મરસની નિષ્પત્તિ થાય છે બબ્બે જીવોને જ આ મિત્રા દષ્ટિ સાપડે છે,—અબ યોને કદી નહિ કારણ કે તે અલગ તો બરુ જેવા છે બરુને ગમે તેટલો પીયો તો પણ તેમ રસ નીકળે નહિ, તેમ અલ-મને કોઈ કાળે સવેગરૂપ માધુર્યનીપજતું નથી આમ આ મિત્રાદિ દષ્ટિ ઇશુ આદિ સ્થાન હોઈ ઉત્તર સદ્દષ્ટિના કારણરૂપ થાય છે, તેથી તેને ઉપચારથી સદ્દષ્ટિમાં ગણી છે બાકી પગમાધથી તો દ્વિતી આદિ છેલ્લી ચાર દષ્ટિ જ નિરુપચરિત સમ્યગ્દષ્ટિ છે આઠ યોગદષ્ટિમાં અનુક્રમે યમ, નિયમ આદિ આઠ યોગ

* ‘ યમોદયોગયુક્તાનાં સેવાદિપરિહારત્ત ।

અદંવાદિગુણસ્વાન યમયૈવાસર્તા મતા ॥ ’—શ્રી યોગદષ્ટિગમુન

છે, જેદ આદિ આઠ દોષનો ત્યાગ થાય છે, ને અદ્રેષ, યમાસા આદિ આઠ ગુણ પ્રગટે છે તેનું વિશેષ સ્વરૂપ બાણુવા ન્હોતો હો તો તુ અવકાશે યોગાચાર્ય શ્રી હરિભદ્રજીવિત યોગદંડિમમુચ્યય, યોગભિન્દુ આદિ ઉત્તમ ગ્રંથ-ત્તો ગાતિથી અવલોકને

પરિચ્છે—આ યોગદંડિ છે એમ કયા સામા ધ લક્ષણે યોગપ્રાપ્ત ? ને તેનું ફલ શુ ?

યોગિરાજ—સતશ્રદ્ધાસંગત બોધઃ તે દંડિ કહેવાય એટલે જ્યાં સતપુત્રની ને સતપુત્રના વચનની શ્રદ્ધાવાળો બોધ હોય છે, અને સ્વચ્છદનો યોગદંડિનું સફાળ અને ત્યાગ હોય છે ત્યાં સામાન્યપણે આ દંડિની પ્રાપ્તિ સમજવી અને આપો શ્રદ્ધામુક્ત બોધ જ્યાં હોય છે ત્યાં નિપિદ્ધ એવી અમત પ્રવૃત્તિનો વ્યાધાત થાય છે, મસત પ્રવૃત્તિ અડી પડે છે અને સતપ્રવૃત્તિપદ મુક્તિપદ એવાઈને નિકટ આવતું જાય છે આ મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ એ જ આ યોગદંડિનું ઉવટનું ફળ છે, કારણ કે મોક્ષની સાથે યોગે યોગ કહેવાય છે ‘ મોક્ષેણ યોગનાદ યોગ ’ એવા યોગ પ્રબંધિની દંડિ તે યોગદંડિ છે, એટલે યોગદંડિનું ફલ મોક્ષ છે

ઉક્ત આઠ દંડિમા મિત્રા આદિ પ્રથમની ચાર દંડિ

સચ્છદાસજ્ઞતો જોષો દશિતિર્વિમીયતે ।

અસતપ્રવૃત્તિમ્પતતસતપ્રવૃત્તિપદાવહ ॥ ’

—યો ૬ સ

પ્રતિપાતી+ પણ હોય છે, આવીને પાછી ચા-ની પણ જાય,-
 -ચા-ની જાય જ જોમ નહિ જોડે
 મિત્રાદિ ચાર પ્રતિપાતી કે તે પ્રતિપાતી કે અપ્રતિપાતી હોય
 પણ દોમ ત્રિચરદિ પ્રતિપાતી થાય તો તે આપાય હોય
 ચાર અપ્રતિપાતી જ છે-જોડે કે નરકાદિ અપાયશુભ
 હોય છે એ લી ચાર તો અપ્રતિપાતી
 જ હોય છે, આખ્યા પડી કઠી પડની નવાં અપ્રતિપાતી દર્શિ
 નાત થયા પડી મોક્ષ પર્યંત કઠી પતન થતું નથી, ને મુક્તિ
 માર્ગે જમડ પ્રયાણ થયા કરે છે કદાચિ વચ્ચે રાતવાસા
 જેવા દેવાદિ ભવ કરવા પડે, તેથી ચરણનો વિધાત-અતરાય
 ઉપજે છે, તો પણ પ્રયાણનો ભગ થતો નથી અમુક વ્યજે
 જવા નીકળેલો સુસાદર વચ્ચેમા જોમ રાતવાસો કરી પોતાનો
 ધાકે ઉતારી નાખે છે, તેમ આ મુક્તિમાર્ગનો વટેમાર્ગ પણ

+ ' પ્રતિપાતયુતાશ્વચા ર દો મોક્ષદસ્થા ।

સાધ્યાશ્વ અપિ ચાસ્ત્વપ્રતિપત્તન નેતરા ' —પૃ. ૬ સ

* " પ્રદાનમદ્વાભાવેન મિત્રિ સ્વજનમ પુન ।

વિપતો દિગ્મયમન્ય વસ્તુવત્ત્રાવતે ॥ ' —શ્રી યોગદ્વિગમુચ્ચય

દષ્ટિ મિત્રાદિક ચારમાં મુર્ગતપ્રવાણ ન જાજે ર

૨૫જી શબ્દ જોમ અમ કરે સુરનર સુખ તિમ જાજે ર " વીર૦

—શ્રી યોગદ્વિગમુચ્ચય

મુક્તિમાર્ગે જમન કરવા ઇચ્છી યોગી પ્રવાસી

માડે મિત્રામદિ મજલ તે શુદ્ધ બારે ઉતારી,

વચ્ચે વચ્ચે કવચિત કરતો દિવ્ય જ મે રિસામ

હોએ છે ત પ્રગતિ કરતો સચ્ચિ ૧૧૬ ધામા

શ્રી યોગદ્વિગમ (ડા. ભગવાનદાસ વિરચિત)

દેવાદિ ભવરૂપ રાત્રિવામ કરે છે, પણ તેથી કાંઈ મુક્તિ માર્ગના અખડ પ્રયાણમાં લગ પડતો નથી આમા પાછા પડવાની, પીછેહઠ કરવાની તો વાત જ નથી, આગળ જ વધવાનું છે, આગળ જ પ્રગતિ કરવાની છે, એટલે યોગમાર્ગ આગળ ધપનો ધપનો આ દિ ય નયનને પામેલો યોગદષ્ટિવાન મુમુક્ષુ પધિક પોતાના દષ્ટિ મોક્ષસ્થાને પહોંચે જ છે આવો અતુલ મહામહાવ આ દિવ્ય નયનનો-યોગદષ્ટિનો છે

અને આ ઉપરથી તને પ્રતીત થશે કે આ દિવ્ય નયન એટલે મુખ્યપણે પરમાર્થથી સ્વિચ્છા આદિ યોગદષ્ટિ જ છે, કારણ કે તે દષ્ટિમા જ નિશ્ચયથી દિવ્ય યોગદષ્ટિ નયનથી સ્વસંવેન જ્ઞાન અથવા પ્રત્યક્ષ દિવ્ય જિનમાર્ગ દર્શન આત્મદર્શન થાય છે બીજા શબ્દોમા કહીએ તો નિશ્ચય વેદ્યમવેદ્યપદ અથવા નિશ્ચય સમ્યક્દર્શન અહીં જ પ્રાપ્ત થાય છે આવા આ દિવ્ય નયનને અથવા પરમાર્થ સમ્યક્દષ્ટિને જે પામે છે, તે જ સાચાત માર્ગ દેખી શકે છે કારણ કે ભગવાન જિનેશ્વરનો મૂળ માર્ગ + પરમાર્થપ્રત્યયી છે, અને પરમાર્થ નિશ્ચય સમ્યક્દષ્ટિથી જ તે સમ્યક્પણે દેખી શકાય છે જાણી બીજા જે અર્થઅમુથી-ગ્રાહ્ય દષ્ટિમાં તે માર્ગ એવા જાય છે, તે પ્રતિથી ભૂતા પડી ગોચુ ખાઈ જાય છે એટલા માટે જ મેં કહ્યું હતું કે—

+ ' જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની શુદ્ધતા રે,

એમપણે અને અવિરુદ્ધ યુગ માગ્ય સંજગો જિનનો રે.

જિનમારગ તે પરમાયથી રે એમ મધુ સિદ્ધાંતે શુદ્ધ મૂળ મારગ.

“ સ્વસ્થ નયણ કરી માગ્ય લેવતો રે,
ભૂલ્યો મમલ સમાર,
લેણું નયણ કરી માગ્ય લેધ્યો રે,
નયન તે દિવ્ય વિચાર

પથડો નિહાળુ રે બીજા જિનણો રે ” ૩

વારુ, આજે આગુ જસ છે તે મનન કરો અને
કાલે પુનઃ આજ સ્વર્ગે મળશે

પથિડ—તેવી આના

(જન્મે લાય છે)

ધિત્ર અને ભેટો જે વપના રે, દ્રવ દેશમગાદિ ભેદ ના માગ્ય
પણ નનાની જે સુદતા રે, તે તો વને કાલે અમે. મુળ મમલ

—મહાત્મજીના આમ નાજયદલ

દશ્ય ચોથું

‘અ ધોઅધ પલાય’

[બીજા દિને પચિક તે જ મથળે યોગિનજને મળે છે અને નિરામાથી પૂઠે છે—]

૧ અધ પુરુષ પર પરા પામેથી દિવ્ય નયનની
આગા વ્યર્થ

પચિક—મહાત્મન! આ દિવ્ય નયન તો કેમ અદ્ભુત
વસ્તુ છે ! આના દિ ય નયનથી—સમ્યક્ યોગશિલ્પી જ
મોક્ષમાર્ગ દેખી શકાય એ આપનું
આ અદ્ભુત દિવ્ય કથન હવે મને સમજાવા લાગ્યું છે
નયનની પ્રાપ્તિ ખરેખર ! એ દિ ય નયન જ પરમ
કેમ થાય ? કથાજી આપનાર છે સાચા મુમુક્ષુ
પુરુષે તે પ્રાપ્ત કરવા સર્વાત્માથી
પરમ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ આપે આ તેનું રસપ્રદ સ્વરૂપ
હુકમા કહ્યું તે પણ કેટલું બધું રોચક ને હૃદયગમ છે !
તો ખરી તેની સાક્ષત્ પ્રાપ્તિ તો કેટલી બધી આનંદદાયક
ને પરમાર્થમાર્ગપ્રદર્શક થઈ પડે ? તેનો હવે મને કંઈક
ખ્યાલ આવે છે એ પરમાર્થદષ્ટિ વિના તો બધું જ અધારુ
છે ‘આખ વિના અધારુ રે’ એમ લોકેશ્વર કહેવાય છે,
તે અહીં પરમાર્થમાર્ગમા સાચા સાચી જણાય છે યોગિરાજ !
તે દિવ્ય નયન પ્રાપ્ત કરવાની મને તીવ્ર ઈચ્છા ઉપજી છે
તે કેમ પ્રાપ્ત થાય ? કેની પામેથી પ્રાપ્ત થાય ? કેવી રીતે
પ્રાપ્ત થાય ? તેનો મુગમ ઉપાય આપ કૃપા કરીને દર્શાવો
આત્મી બધી આ પુરુષપર પરા છે, તેમાથી શું કયાય એ

દિય દહિની પ્રાપ્તિ થશે ? જુઓ ! આટલા બધા આચાર્ય નામધારીઓ છે ભક્તજનો તેની ગિરદાવલી બોલે છે કેઈ આચાર્ય-ચક્રવર્તી, કેઈ આચાર્ય-ચૂડમણિ, કેઈ સૂરીશ્વર કહેવાય છે કેઈ જિનથાસનોદારક, કેઈ અર્હતગાસનપ્રભાવક કેઈ જિનાગમરહસ્યજ્ઞાતા, કેઈ આજ્ઞાત સરસ્વતી વગેરે ગિરુઠ ધરાવે ॥ કેઈ ધીર ગણીર સ્વરે શાન બ્યાખ્યાનો આપે છે, ને કેઈ મોગ સ્વરે દીક્ષામા પર્યાપ્તિ પામતા ઉદ્ધમ ઉપદેશો કરે છે તેઓની પાસેથી શુ આ દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ થશે ? વળી આજ્ઞા બધા ઉપાધ્યાય આદિ પદવીના ધારક પુરપો છે, મોગ વિઠાન્ પડિત ગણાય છે, વાનીને પાજિત કરે એવા તર્કનિપુણ ને ખડનમઠનનિપ્જાત છે શાસ્ત્રના અઠંગ અભ્યાસી ને અભ્યાસ કરાવનાર છે, તેઓની પાસેથી શુ દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ થશે ? વળી સેકડોની મજ્યામા સાધુવેપધારીઓ દષ્ટિગોચર થાય છે તેઓ બહુ ક્રિયાકાંડમા ચીવવાળા ને કાયકવૈશરૂપ તપશ્ચર્યામા એકકા છે ગૂઢચો 'જીજી' કહીને તેમનો પડયો બોલ ઝીલે છે, ને તેઓ પશુ તે ગૂઢચોને પોતપોતાના વાડામા ગરામર ખૂંધ રહેવાનો બોધ દેડ કરવાની તકેદારી રાખે છે તેઓનાં પાસેવી શુ આ દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ થશે ? આ સબધી આપનો અનુભવ શુ કહે છે ? તે હું બાણવા ઈન્ધુ છું

ચોગિરાજ—હે બચા ! જે પામેલો હોય તેની પાનેથી પમાય દીવામાથી દીવો પ્રગટે કુવામા હોય તો હવાડામા આવે આ નગ્ન સત્ય છે

દિવ્ય નયનપ્રાપ્તિ દ્રષ્ટા દેખનો હોય તે દેખાડે, એટલે કે પુરુષની દુશબતા કેઈ દિયચતુ પ્રાપ્ત દ્રષ્ટા પુરુષ હોય તો તે અવશ્ય માર્ગ દેખાડી

શકે, દિવ્ય ચક્ષુ આપી શકે; પણ ખેડની વાત એ છે કે વર્તમાન સમાજની સ્થિતિનો વિચાર કરીએ છીએ તો આખે અધારા આવે એવી કસણ સ્થિતિ છે, કારણ કે પરમાર્થથી સાક્ષાત્ માર્ગદર્શક એવા દિવ્ય નયન-પ્રાપ્ત પુરુષની અગે બહુ બહુ ખામી જણાય છે ભારી ખોટ જણાય છે આ કાળ દુષ્કમ છે, એટલે જ એવા સમગ્રદષ્ટિ જ્ઞાની પુરુષનો ભેગ મળવો પરમ દુર્લભ છે હમણા તો મને એવો કોઈ દિવ્ય નયન પામેલો પુરુષ પ્રાપ્તે દખાતો નથી ને આ જે પુરુષપર પગની ટુવાન કરે છે, તેમા પણ કાંઈ સાર નથી-કાંઈ ખાલ નથી.

કારણ કે તે જે આચાર્યાદિ કલા તે આચાર્યાદિમા હોવા યોગ્ય શાસ્ત્રોક્ત શુભલક્ષણથી રહિત હોય તો પ્રાપ્તે તે પણ મુખ્યત્વે દ્રવ્યથી છે, ભાવથી નહીં પણ ભાવથી આચાર્યપણુ, ઉપદેશપણુ કે માધુષણુ છે કે નહીં, તે પ્રાપ્તે કોઈ ભેતું નથી, તેની કોઈ ખરીદા કરતું નથી ! જેને પણ

ભાગ્યાર્થ-દ્ર વ્યાખ્યા
આદિના વિવેકની
જરૂર

પરમેષ્ઠિમા ગૌરવભર્યું સ્થાન આપવામા આ સુ છે એવા ભગવાન આચાર્યાદિની આત્મદશા કેવી અદ્ભુત, કેવી વીનરાગ, કેવી પ્રશ્નપ્રધાન હોવી ભેદજ્ઞ, તેનું શુભસ્થાન કેવું ઊંચું હોય ભેદજ્ઞ, તેનો વિચાર કરવા કોઈ તમ્બી લેતું નથી ! આ તો અમારા કુલ સમદાયના આચાર્ય છે, અમારો માર્ગદર્શક છે,

* 'ધન્ય તે મુનિવત્તા રે, જે ચાતે સમજાવે

ભવસાગર લીલાએ ઉતરે, સચમ કિલિના નાવે ધ ૧૦"

શ્રી યતોવિજયજીવિત સાક્ષાત્ત્રયસો ગાથાનુ સ્તનન

એવા મમત્વભાવથી પ્રેરણને પ્રાપ્તિ લોકો પોતાના કુલગુરુનું
મમત્વ-અભિમાન રાખે છે, પણ ભાવયોગી એવા ભાવાચાર્ય,
ભાવઉપાધ્યાય, ભાવઆધુનું જ મુખ્યપણે માન્યપણ શાસ્ત્રમાં કહ્યું
છે, તે લક્ષમાં ગણતા નથી એટલે જ પ્રાપ્તિ નર્તમાન મમાજની
શૈશ્યનીય અવદશા થઈ પડી છે, કાગળ કે લેકો દ્રવ્યસાધુ-
ભાવસાધુનો વિવેક કરતા નથી, કે જાણતા નથી, ને વેપમાં
સાધુપણ માની ગમે તેવા દ્રવ્યલિંગીને આદર આપે છે ને
પાપે છે + એટલે લોકઅભિપ્રાયનું કોઈ પણ નિયત્રણ નહિ
રહેવાથી, માધુજો પાત્ર કવચિત્ શિથિલાચારી બની ભાવસાધુપણ

પામવાને બદલે વેરની વિકળના

ભાવાચાર્ય આદિતું જ કષ્ટ એવી જ ભાવના રહે છે આથી
મુખ્યપણે માન્યપણુ બિચકું જો લોકો ભાવસાધુને જ
માન્ય કરતા હોય, તો તેણે

શિથિલાચારીપણુ પ્રવેશવા ન પામે, ને માધુજો પણ ભાવ
સાધુત્વ માધવા બહી સતત પ્રયત્નરીતે જ અને કેટલાક
આચાર્યોના મત તો એવો છે કે-ભાવસાધુત્વ પ્રથમ હોય
જોઈએ ને પછી તેના સૂચક પ્રતીકરૂપ દ્રવ્યલિંગ ધારણ
કરવું જોઈએ ગાડી આગળ ઘોડો હોતો જોઈએ, નહિ કે
ગાડી પાછળ, તેમ ભાવસાધુત્વ પ્રથમ હોવું જોઈએ ને પછી

+ 'કૂટ નિમ જિમ પ્રવટ તિ બા જાણી નમતા દોષ

નિદ્રધસ જાણીને નમતા તિમજ દલીલસ પોષરે જિનજી !

શ્રી વરોધિજયજીવ સાડા નવસો ગાથાનુ સ્તવન
વશ્યવચ્ચગજ ચાક નવચ તદિતસ્વાપિ ।

કાનુરમાપ્રયાગજ હિ મુજગ વિવિષો મવનિ ॥

શ્રી હરિભદ્રસંસ્કૃત પોડશક

દ્રવ્ય અથવા બીજી અપેક્ષાએ દ્રવ્ય પ્રથમ ગણીએ તો પણ તે ભાવમાધુત્વનું કારણ થઈ પડે તો જ તેનું સફળપણ અને કોઈ અપેક્ષાએ માન્યપણું છે, નહિ તો વેપવિઠબના માત્ર જ થઈ પડે! આ ગમે તેમ હો, પણ સર્વત્ર ભાવાચાર્ય આદિનું જ મુખ્યપણું માન્યપણું છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે અને તેવા પ્રકારે યોગાચાર્ય ભગવાન હરિશ્ચંદ્રસૂરિએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે —

ભાર્ગવોદિષ્વપિ ભેદગ્નિગ્નિઃ ભાવયોગિનિ ।

વૈયાકૃત્ય ચ વિધિવત્કુદ્યસ્યવિશેષતઃ ॥ શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચય
અર્થાત્-ભાવયોગી એવા આચાર્યાદિ પ્રત્યે આ વિશુદ્ધ કુશળ ચિત્તાદિ રાખવું તે ઉત્તમ યોગબીજ છે, અને વિધિયુક્તપણે શુદ્ધ આશયવિશેષથી તેમનું (ભાવાચાર્યઆદિનું) વૈયાકૃત્ય કરવું તે પણ યોગબીજ છે

પણ મોટા ખેદની વાત છે કે વર્તમાનમાં તથાપ્રકાશના ભાવયોગી, ભાવાચાર્ય, ભાવસાધુ* આદિના દર્શન અતિ અતિ દુર્લભ થઈ પડ્યા છે કોઈ જણે ખાચરે કોઈ વિરલ સત હોય તો ભલે, બાકી દ્રવ્યાચાર્ય-દ્રવ્યસાધુ આદિની તો વિપુલતા છે, પણ તેથી કાંઈ વળે નહિ, કારણ કે દ્રવ્યાચાર્યાદિને માનવા તે કૃટ્ઙ્ખમા* અકૃત્ણુદ્ધિરૂપ છે, ફેડાને ફેડા માનવા

x "સાત્વત સ્થાની શુ મનતા તન મન વ્યતે સાચા,

દ્રવ્ય-ભાવ સુધા જે ભાષે સાચી જિનની વાચા ધન્ય

શ્રી યરોવિજયજી

* વિનિશ્ચિટેષુ! ભાદ્ર માવયગિપુ' । ન દ્રવ્યચાર્યાદિષ્વર્મજલજ્ઞેષુ
કૃત્તરે રત્નવૃત્તુવ્યેત્પદ્યદરાતદ્ । ' શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચયવૃત્તિ
' ભાવાચાર્ય જ સેવના, ભત્ર ઉત્તે સુખો રે ' — શ્રી યોગદષ્ટિ સમજાવ

બરાબર છે અને તે સારું નથી, એમ શ્રી હરિભદ્રમૂર્તિએ
ચોક્કસબોધ્યું હતું છે એટલે આવી પુરુષપરપરા પામેથી
દિવ્ય નયનની આશા રાખવી તે બ્યર્થ છે, કારણ કે ઉત્તરોત્તર
સદ્ગુણપ્રસાદથી દિવ્ય નયન પ્રાપ્ત કરતી મળગ પુરુષપરપરા
પણુ પ્રાપ્તે કયા રહી છે ? અને તો પ્રાપ્તે અધની પાછળ
અધ દોડે એના જેવી સ્થિતિ છે

“ પુરુષપરપર અનુભવ જોવતા રે,
અધોઅધ પલાય ”

મધ્યામ એમ હાલો કરે છે કે—અમે જિનની પરપરામા
છીએ સૌ પોતપોતાની ગાય છે, પણ તેઓને અનુભવ ને
જોઈએ છીએ તો તેમા કાંઈ દિવ્ય
‘પુરુષપરપર અનુભવ નયનને અમત્કાર દેખાતો નથી.
જોવતા રે અધોઅધ જિન જેવા પગ્ગાત્માની પરપરા
પલાય’ સાચવવાનો હાલો કરનાર પુરુષમા
જેવો આત્મનુભવ જોઈએ, જેવો

આત્મવિકાસ જોઈએ, જેવો અધ્યાત્મપરિણતિભાવ જોઈએ,
જેવો દિવ્ય દષ્ટિનો આવિષ્કાર જોઈએ, તેનો છટો પણ પ્રાપ્તે અન
દેખાતો નથી એટલે આ પુરુષપરપરા પણ પ્રાપ્તે આધજાની
પાછળ આધજા દોડતા હોય એવી છે, પ્રાપ્તે ગારરિયા પ્રવાહ
જેવી ગતાનુગતિકના અનુસરનારી છે

૨ ‘વસ્તુ વિચારે રે ને આગમે કરી રે,
ચરણુ ધરણુ નહિ ઠાય ’

પથિકે—મહાત્મનું ! આપ એમ કેમ કહો છો ? કયા
આધારથી કહો છો ?

કયા આગયોપદેશ? કયા આચરણ?

૭૬

યોગિગણ—હે જાહ ! શુદ્ધ હેતુપૂર્વક, અનુભવથી
કર્તું છું, શાસ્ત્ર આધારથી કર્તું છું, કામથી હે આગમનો ને
મુનિપણનો-શ્રમણપણનો+ નિર્મલ
કયા આગયોપદેશ? આદર્શ છે, તેને અનુસરીને ભે
કયા આચરણ? વસ્તુ વિન વા ભેસે, વસ્તુરિધતિ
અવેરે, તે એવા કથનમાં ને જા

હોજાના આચરણમાં આગમ-પદ્ધતિનું કારણ છે, 'સર્વ
ધર્મ નહિ કાય'—પરંતુ મુખ્યત્વે શુદ્ધ હેતુથી, કારણકે
આગમમાં ત્યારે વીતરાનવાની વાત કરી છે, ને દેવે
કાલો તો તેને અનુસરવો જ છે, શુદ્ધ હેતુથી જ
રાગદોષ ! વીતરાને કહે છે નિર્મલ પુણ્ય નિર્મલ જ્ઞાન
ઉપદેશી છે એ- આ કારણકે જુદા જુદા આગમ-પદ્ધતિ-
વાદા બંધીને જુદા જુદા હેતુથી જુદા જુદા કથન-વેદ્ય
ફર કરવાનું કર્યું છે ને આ અનુસરવે. પ્રાચીન ધર્માચારી
અત્યંત જુદા જુદા જોના નામક રોગાનો કાલો કરવા
ગદી તે જ કારણકે જુદા જુદા હેતુથી તત્ત્વશાસ્ત્ર નાના નાના
મુદ્દાને-જોડીને નિર્મલ નિર્મલ અર્વાચીને નિમિત્તે મોટા
મોટા અગમ-પદ્ધતિ-રીતિના ઉપદેશ કરે છે ! યોગ વિનાશવાદ

+ ' થાના આર્થ અત્યંત જાણી, જોના આર્થમાં જોના

તેમાં પણ પશ્ચિમ જાણી, શ્રમણ અત્યંત-જુદા જોના

—શ્રી યશોવિજયજી

'શુદ્ધ હેતુપૂર્વકે જાણવો જુદાજાણવો' જુદા જુદા !

નમણું નમણું સરખાવેલું જુદું જાણવું !!

શ્રી

જુદા જુદા

ભલા કરી સમય ને શક્તિનો અપયય કરી સમાજની શીળતા કરે છે । જે વીતગગનુ નામ પશુ શાંતિ ફેલાવે છે તે વીતરાગ ધર્મના અનુયાયીઓમાં તો વીતગગતાનુ જ વલણ હોય, નહિ તો તે અનુયાયી શાના ? નામ માત્ર અનુયાયી હોય તો ભલે હા ! કેઈ શાંત વૃત્તિવાળા મહાત્મજીવ સાચા મુમુક્ષુ આત્માઓ પશુ છે, પરંતુ તે વિરલાઓ બહુ અ પ માટે વર્તમાન પુરુષપર પ । પામેથી દિવ્ય નયનની અપેક્ષા રાખવી તે પ્રાય અભાગલક્ષ્મીને જેવી બ્યર્થ છે, માટે જ મારે સંબેદ કહેવું પડે છે કે—

“ પુરુષપર પર અનુભવ જોવતા ર,
અ ધોઅ ધ પહાય,

વરતુ વિચારે રે જો આગમે કરી રે,
ચરણુ ધરણુ નહિ કાય

પથડો નિહાળુ રે બીજા જિનતણો રે ” ૩

આ બધું હું મારા જાતિ અનુભવથી કહું છું, કારણ કે હું તે તે લોકોની મધ્યે પૂર્વે ઘણો વખત વચ્ચે છું તેઓના નિકટ પરિચયમાં આવ્યો છું તેઓના માનાર્થ આદિની જોવા આચાર, વિચાર, દશા આદિ મે તેટલી આત્માર્થની જોયા છે, અને શ્રમણ લગવાનું નહિ ! મહાવીરના મૂળ પરમાર્થ

માર્ગથી—અધ્યાત્મપરિણતિમય મોક્ષ માર્ગથી કેવળ દૂર-સુદૂર છે તે સંજો અનુભવ્યું છે તે પરમ શાંતિપ્રદ માર્ગનો તેમને તાત્વિક લક્ષ નથી, એટલે

તેઓ કા તો તથાદ્રુષ આત્મપરિણતિમય ક્રિયા ધરના શુદ્ધ
જ્ઞાનમા તણાઈ ગયા છે, અને કા તો અતરંગ બાવરૂપ અર્થ
વિનાના બાહ્ય ક્રિયાકાંડમા જડપણે રાચતા રહી પ્રાય ક્રિયાજડ
તાથી અન્ત થયા છે તેઓમા મે
પ્રગટ દષ્ટિઅ ધપણુ જેટલી લોકને રીઝવવા માટેની વાસના
દીઠી તેટલી આત્માને ઝૂઝવવાની
લાવના ન દીઠી ! તેઓમા મે જેટલી ધામધૂમની ધમાલને બાહ્ય
આડબરની વિપુલતા દીઠી, તેટલી જ્ઞાનમાર્ગ-માટેની પિપાસા
ઢે આત્મધર્મ-આગધના પ્રત્યેની વૃત્તિ ન દીઠી ! પોતાના
પૂજા-સત્કાર-માનાદિની જેટલી ખેવના દીઠી તેટલી આત્માર્થ
માટેની તમજા ન દીઠી ! તેઓમા પ્રાય દિય નયનના
અભાવથી મે પરમાર્થથી ઠેવળ દષ્ટિઅ ધપણુ દીકુ આમ
આમાન્યપણે બાહ્યથી મે જે પરિસ્થિતિ નિહાળી તે અદ્વેષપણે
ઠેવળ કરુણાભાવથી કહી દેખાડી, એમા પવિત્ર જિનશાસન
પ્રત્યેની અતરૂદાઝ સિવાય કોઈ અન્ય હેતુ નથી

૩ દષ્ટિઅ ધપણુ શી રીતે ? સમ્યક્દષ્ટિ-અને
દષ્ટિરાગનો તફાવત

પથિકે—મહારામને ! આપ આ ‘અધોઅધ પલાય’
એમ કહો છો, તે અધપણુ શી રીતે ? તે કઈક સ્પષ્ટ કરવા
કૃપા કરો

ચોગિરાજ—આ અધપણુ એટલે દષ્ટિઅ ધપણુ ન્યા

લગી મિથ્યાત્વ નહ્યું નથી, દર્શનમોહ દૂર થયો નથી અને સમ્યગ્દષ્ટિ ખુલી નથી ત્યાં લગી પરમાર્થથી દષ્ટિઅધ્યક્ષ જ કહેવા યોગ્ય છે જેની દષ્ટિ જરાજર હોય તે જ માન દેખી શકે છે, ન હોય તે નહિ, તેમ પરમાર્થભોગ પણ જે સમ્યગ્દષ્ટિ ઉઘડી હોય તે જ દેખી શકે છે, બીજા નહિ એ મેં પૂર્વે તને વિસ્તારથી જણાવી દીધું છે, એટલે પુનઃ કહેવાની આવશ્યકતા નથી

પથિકે—પણ અત્રે કોઈ લોડો તો પોતાનું સમ્યગ્દષ્ટિપણ માને છે તેનું કેમ ?

ચોગિરાજ—હે ભદ્ર ! માનવ અને હોવા એમ ઘણો તફાવત છે માયાનું ફળ નથી, તથાસ્પ ભાવનું ફળ નથી એ પોતાનામા તથા ભાવથી સમ્યગ્દષ્ટિપણ પ્રકારના શુભનો આવિર્ભાવ ન હોય ત્યાં જાનવા વિના સમક્ષિતી તો માનવાથી શું વધી જવા શકે છે ? ને નહિ માયાથી શું ધન જવાનું હવે ? જોવડું નહિ હોય

છતાં માનવું કે મનાવવું તે તો હવે જ ગણ્યમ, આત્મભવ થયો ને પરવચના જ કહેવાય અને મેં હાભોગ તો સાવ સજીવ સરલ છે, વાકોચક્ર નથી, એટલે ત્યાં પ્રવેશવા માટે સજીવપણું સરલપણું નિર્દોષપણું જ જોઈએ એટલે કે તેમ જ સજીવ-સરલ-નિર્દોષી આત્માઓ જ પ્રવેશ કરી શકે છે હવે, માયાચારી, ઢાંગીઓનું ત્યાં કામ નથી ને તેઓ

* આત્મર્થિના સતસય જ્યો દમોઽનવનિવચનમ્ ।

પ્રદેઃ સ્વાન્નમૂતસ્યેયગમે પ્રતિષ્ઠાદિતમ્ ॥ —શ્રી અધ્યાત્મસા

તેનું નામ સુદ્ધા લેવાનો અધિકાર નથી આ સર્વમાન્ય આમાન્ય સત્ય છે માટે પોતાનામાં તથા રૂપ આત્મનિશ્ચયથી સમ્યગ્દષ્ટિપણ ન પ્રગટયું હોય, પોતાને પોતાના આત્મસ્વરૂપનું ચાર્ચ એકાગ્રણ ન થયું હોય, દેહાદિથી ભિન્ન એવો શુદ્ધ આત્મા જોણે મ્યાનથી તત્ત્વારની જેમ પ્રગટ ભિન્ન ન અનુભવે હોય, દેહ આત્મપ્રતીતિ-નિશ્ચય રૂપ શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન જેને ન ઉપજાયું હોય, નૈશ્વર્યિક વેદસંવેદન જેનો ન સંવેદન હોય, તેને પરમાર્થથી પોતાનું સમક્તિપણ માનવાનો કે કહેવાનો શો અધિકાર છે ? અથવા પ્રથમ યોગદષ્ટિમા પ્રાપ્ત થતા ગુણના સ્થાનરૂપ 'મુખ્ય'—ખરેખરા પહેલા 'શુભકાળ'નું પણ ઠેકાણું નહિ છતાં, તેથી ભલે કવચિત્ પોતાને થોડે કે છૂટે શુભકાળે માનવાનું મિશ્યભિમાન ધરે, તો પણ તેથી પરમાર્થથી શું ફળ છે ?

વળી જાઓ જિનમાર્ગ ભાવ પર ત્યાગેલો છે ભાવ એ જ એનું જીવન છે, તે ન હોય તો ખાલી ખોખું જ રહે. અને ભાવ એટલે તથા રૂપ ભવન—તેવા પ્રકારે હોય તે, તથા પ્રકારે આત્મભાવનો આવિર્ભાવ થવો તે, તેવા પ્રકારે આત્મપરિણમન થવું તે અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિપણ એટલે સમ્યગ્દષ્ટિપણનો ભાવ આત્મામા પ્રગટવો તે, આત્માનું સમ્યગ્દષ્ટિરૂપે પરિણમન હોય તે મુનિપણ, એટલે આત્મામા મુનિપણનો—સાધુપણનો ભાવ પ્રગટવો તે, સાધુ-શુદ્ધ પરિણમી જેનો આત્મા સાધુ હોય, તે સાધુ-મુનિ આમ સમ્યગ્દષ્ટિપણ—મુનિપણ આદિ અતરંગ પરિણમનરૂપ આત્માવળી શુભ-ભાવ છે ત્યાં પછી બહિરંગ કલ્પનાનો કે

જન્મપનાનો શો અવગણ છે ? કદાપિ વ્યવહારથી દેવ-શુર-ધર્મની શ્રદ્ધાથી સમક્રિતીપણે માનવામાં શુદ્ધ તાત્ત્વિક શ્રદ્ધા આવે તો કલ્પિત તેનો સંભવ વિરલ : અધશ્રદ્ધા નવી એમ કહેવાનો એકાંતે આશય ઠેરઠેર ! નથી એવા શુદ્ધ શ્રદ્ધા હોય તો તે પરપરાએ પરમાર્થ સમક્રિતનું કારણ થઈ પડે એ ખરૂં છે, પણ તે દેવ-શુર-ધર્મની તથા શુદ્ધ તાત્ત્વિક શ્રદ્ધા પણ કયા દેખાય છે ? તે પણ ખરેખર અત્યંત વિરલ જણાય છે હાં ગાહનિયા પ્રવાહરૂપ અધશ્રદ્ધા તો ઠેરઠેર દેખાય છે

પણ અત્રે તો મુખ્યપાત્રે પરમાર્થ સમ્યગ્દષ્ટિ જ વિવક્ષિત છે પરમાર્થથી-નિશ્ચયથી એ જ 'દિવ્ય નયન' છે નિશ્ચય 'વેદસવેદ પદ' મમ્યગ્દષ્ટિ અથવા એ એનું બીજું નામ ■ કારણ કે 'વેદસવેદ પદ' એ જ તેમાં સવેદનીય વસ્તુસ્વરૂપનું વસ્તુસ્થિતિ પ્રમાણે સમ્યક્ સવેદન થાય છે, વસ્તુગતે વસ્તુ જણાય છે-અનુભવાય છે આત્માનુભૂતિ, આત્માનુભવ, આત્મજ્ઞાન, ભોજ્ઞાન એ વગેરે એના અન્વર્થ-અર્થ અર્થને અનુમરનાર પર્યાય નામ છે તેથી બિલકુલ, જ્યાં તેણે આત્મસવેદન પ્રગટ્યું નથી, પ્રગટ આત્માનુભવ થયો નથી, તે 'અવેદસવેદ' પદ કહેવાય છે, અથવા તો પરમાર્થથી તે અપદ જ છે, કારણ કે જોગીજનોને સમગ્ર એણે પદ તે પ્રવૃત્ત વેદસવેદ પદ જ છે, તે પદ જ સમ્યક્ અવસ્થાનરૂપ-

સમ્યક્ રિચિતિવાળું અને બિ નયધિ આદિ લક્ષણવાળું હેઇ, 'પદ' નામને યોગ્ય છે અને તેવા પ્રકરે સમર્થ યોગાચાર્ય ભગવાન હરિભદ્રસૂરિજીએ દર્શુ છે કે—

‘ઋવેદમયેષપદમદ પામયન ।

પદ દુ યદયંવેગપદમેવ દિ ચોખિનામ્ ॥

વેગ સવગતે ચસ્મિન્નપાદાદિનિવંધનમ્ ।

તથાઽપ્રવૃત્તિસુદયણિ ક્વચિન્નમગ્નિગુદયા ॥

*તપ્તદ સ્વચ્ચક્ષ્ણાનાદ્વિષ્ણમન્યદિલ્લુપ્તમ્ ।

અન્વયશોભસ્ત્ર વેદમવગ્નુચ્યતે ॥ —શ્રી યોગેશ્વરમુન્યય

આણુ આ વેદમવેદ પદx કે જેમાં વાન્તવિક્ર મમ્યગૃહિ ઉન્મીલન પામે દ—ઉઘટે છે અને સૂક્ષ્મ બોધ સાપડે છે, તેનો આત્મલાભ/ પાત્રમી સ્થિરતા દૃષ્ટિમાં જ થાય છે એટલે કે તે પહેલાનીx ચાર દૃષ્ટિ મુખી તો અવેદસવેદપદ દોષ મિથ્યાત્વની જ સંભાવના છે, અર્થાત્ ‘શુભાન્વનક ના ખરેખરા અર્થમાં ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિ પામતું ‘મિથ્યાત્વ શુભાન્વનક’ જ હોય છે એટલે મે જે દર્શુ તે અવિસવાદી જ છે

* ‘ વેદ બધ સિવ હેતુ છે જી, સવેન તસ નાણુ

નય નિનયે અતિ લાગુજી, વેદસવધ પ્રમાણુ મનમોહન

શ્રી યોગેશ્વરમુન્યય યોગેશ્વરિની સજ્જાય

x આ અગે વિદેય, બિનમુએ આ લેખકે સવિસ્તર વિવેચન કરેલ યોગેશ્વરમુન્યય, મયનુ અવતોમ્ન દરેક

વળી કેટલીક વખત દષ્ટિરાગની ક્ષુભિતે પણ સમ્યક્દષ્ટિપણુ માની લેવાની બાતિગત જૂલ થાય છે એ પણ અત્ર લક્ષમા રાખવા યોગ્ય છે

પશ્ચિદુ—યોગિરાજ ! તે કેવા રીતે ?

યોગિરાજ—જહો નિરાશુ ! દષ્ટિરાગ અને સમ્યક્દષ્ટિપણુ એ બન્ને કેવળ જુદી વસ્તુ છે જેમ રાગીન કય આખ અડે ધર્મે હોય તો સમ્યક્દષ્ટિ અને જધુય રગાયેલુ દેખાય છે, પણ દષ્ટિરાગનો તકાન્ત તેવો કય આખ આટા ન હોય તો સ્પષ્ટ જરાજર દેખાય છે, તેમ

દષ્ટિરાગથી જે દર્શન થય છે તે તેવા રાગ બાવથી રગાયેલુ ને મલિન હોઈ અસમ્યક્ હોય છે, અને સમ્યક્દષ્ટિથી જે દર્શન થય છે તે રાગબાવના અનુરજન વિનાનુ નિર્મલ ને અવગ્રહિત સમ્યક્ હોય છે પોતાના કુલ-સપ્રદાયના આગ્રહથી અને તત્ત્વજ્ઞ રાગથી દેવ-શુર-ધર્મનુ મન્યપણુ કાણુ તેમા, અને તત્ત્વથી દેવ-શુર-ધર્મનુ શુદ્ધ સમ્યક્ સ્વરૂપ જાણી અન્યપણુ કાણુ તેમા આકાશ-પતાલનુ અતર પ્રથમમા દષ્ટિરાગનો નશ છે, બીજામા વ્યવહાર સમ્યક્દષ્ટિપણુ છે દાખલા તરીકે—પોતાના કુલધર્મના શુર, મહુશુરમા અવશ્ય

* “ અવગુણ દાકણ મજ કરુ જિનમત કિવા ।

છકુ ન અવગુણ આન અનાદિની જે વિના ।

દષ્ટિરાગ । પોષ તેહ સમકિત મુ ।

સ્વદ્વાદની રીત ન જાણુ નિમ્નપણુ । ચિદરમાન ”

—મુનિવચ્ચ શ્રી દેવચંદ્ર

હોવા યોગ્ય આત્મજ્ઞાન-વીતરાગતા આદિ લક્ષણથી રહિત હોય, છતાં પોતાના મતસંપ્રદાયના આશયથી અને પોતાના માની લીધેલા કુવધર્મના મતત્વજન્ય રાગથી, તેને શુરુ માનવા તે પ્રગટ દષ્ટિરાગપણ છે અથવા નોના પ્રત્યે પોતાને રાગ છે એવા અમુક પુરુષવિશેષ જ સચ્ચા છે ને તેમાં જ સર્વસ્વ છે, બીજા બધા ખોટા છે ને તેમાં કાર્ષ્ણ્ય નથી, એમ માનવું તે પણ દષ્ટિરાગનો પ્રકાર છે કાલ તો જ્યાં જુઓ ત્યાં પ્રાચે દષ્ટિરાગનું જ મામાત્મ્ય વ્યાપી જાય છે ગૃહસ્થો સાધુના ગંગી ને સાધુઓ ગૃહસ્થના ગંગી ! આ દષ્ટિરાગ છોડવો ધણો મુશ્કેલ છે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીએ તો વીતરાગ પામે પોકાર પાડ્યો છે ઠે-ઠે ભગવન્ ! એકરાગ છોડવો સ્તેવો છે, કામરજ છોડવો મ્હેલો છે, પણ આ દુષ્ટ દષ્ટિરાગ છોડવો કોણેલો છે, દુઃસ્વજ છે

આ સમ્યગ્દષ્ટિપણમાં તેવો રાગ દોતો નથી એન્ધે તેમાં તો વસ્તુનું વસ્તુસ્વરૂપે દર્શન થાય છે મહાદેવનું, નરશુરેનું, સદ્ધર્મનું મમ્યક્ સ્વરૂપ સમજી તેનું તથાસ્વ પ્રતીતિમય માન્યપણ હોય છે તાત્પર્ય કે દષ્ટિરાગમાં 'મત'નું માન્યપણ છે, અને મમ્યગ્દષ્ટિમાં 'સત્'નું માન્યપણ ॥ દષ્ટિરાગી 'મારું તે સાચું' માને છે, અને સમ્યગ્દષ્ટિ 'સચું તે મારું' માને છે આમ જો બન્નેનો પ્રગટ લેવો છે એટલે મૂંઝા તેમાં જાણતિ પામે નહિ વધારે શું કહેવું ?

૪ ‘ભાગવતી દીક્ષા’ અને સાચું શાસનનું રક્ષણ

પ્રશ્ન—પણ યોગિરાજ ! અત્રે કોણ લોકો તો મને ‘ભાગવતી દીક્ષા’ લીધી છે એવો અભિપ્રાય ધરે છે, અને સાધુ છીએ, મુનિ છીએ, સિમ્હ છીએ, યતિ છીએ એમ માને છે, અને પોતે જિનશાસનના સરથક છે એવો દાવો કરે છે તેનું કેમ ?

યોગિરાજ—મહાનુભાવ ! આ વાત : અર્થાસ્પદ વિષય છે અને તેની હાળી અર્થાત્મા અને ઉત્તમ પ્રવૃત્તિ નથી તેમજ મને પસંદ પણ નથી, પણ તુ તો, એક પ્રશ્નમાથી નવા નવા પ્રશ્નો ઉભે છે, એટલે તારી જિજ્ઞાસા સંતોષવા ખાતર સભેષે કહેવું પડે છે કે—તેઓ તમ માનતા હોય કે કહેતા હોય તેમા આપણને શો વાધો હોઈ શકે ? તથાપ્રકારે વાવથી પોતે છે કે કેમ તે તેમણે પોતે પોતાના અત્માત્માને પૂછવાનું ॥ બાકી જે વિરેડી જનો છે તે તો તેમ માનવાથી જે દાવો કરવાથી કાંઈ તેનો સ્વીકાર કરતા નથી તેઓ તો તત્ત્વથી—પરમાર્થથી તથાપ્રકારે સ્થિતિ છે કે કેમ ત—તપાસે છે, ચકાસે છે, અને તથાપ આત્મસ્થિતિ હોય તો જ સાચું પ્રદીક્ષિતપણું—સાધુપણું માને છે તથાતપ શાસનપાલન હોય તો જ શાસનસરથકપદ સ્વીકારે છે, નહિ તો ‘નમ મોહુ ને દર્શન મોહુ’ થઈ પડે છે !

કારણ કે ‘ભાગવતી દીક્ષા’ એ નામ જ ઉત્તમ

× ‘કા જ સિદ્ધ થયો તિનકો જિને અતર મુઠ મુઠાવ સિવા રે’

—શ્રી ચિદાનંદજી

ગોરવભરેલું છે ભગવાન જિનેશ્વર વીતનાગ દેવે જે દીક્ષા-મુનિપણ-સાધુ વનો સંસ્થાપ
પરમ ધ ય 'ભાગવતી' અગીકાર કરીને પરમ ધન્ય કર્યો
દીક્ષાના મહાપાત્ર હતો, તે ઉત્તમ મુનિભાવરૂપ
સરકારનું આત્મામા સ્થાપિતપણ,
તેનું નામ 'ભાગવતી દીક્ષા' છે અર્થાત્ વીતનાગ શાસ્ત્રી
પુરુષ જેવા પુરુષમિદે આદરેલી દ્રવ્ય ભાવ નિર્મલધર્મથી
આદરવી-પરમ આદરપૂર્વક આચરવી તેનું નામ 'ભાગવતી
દીક્ષા' છે તે પરમ ક્ષમાશ્રમણે-આશ્રય કંઠેલા વિશુદ્ધ
દર્શન-જ્ઞાનપ્રધાન કથાશ્રમનો આશ્રય કરી માન્યને-
સમપણને-શ્રમણપણને બાજુ તેનું નામ 'ભાગવતી દીક્ષા'
આવી ભગવતના જેવી ઉત્તમ વીતનાગ દગ્ધ સાધવાની ન્યા
પ્રતિજ્ઞા લેવાની હોય, તે ભાગવતી દીક્ષા કેવી ઉત્તમ વસ્તુ
છે ? અને તેનું પાત્ર પણ કેવું ઉત્તમ હોવું જોઈએ ?
ચિંતાળ જેવા કાયર જનોનું અત્રે કામ નથી, આત્મપરાક્રમી
એવા + પુરુષસિંહોને જ પ્રાપ્તિ આ પ્રાપ્ત કરવાનો મુખ્ય અધિકાર

* તેષાં ત્રિમુદ્રદદશનજગદ્ગણસમ સમાસેજ ।

સ્વસત્ત્વમિ સમ્મા જતો જિવ્ધાનગપત્તો ॥' —શ્રી પ્રત્યક્ષસાર
તત્ત્વ ગણો સ્તો જિત્તે જ્ઞાત્તેષો તુ મધ્યમ ।

વહિત સવચ્ચેન સસદત્ત્વ પરીખતે ॥"

—શ્રી યથોવિજયજી કૃત શ્રી, ૬૧ ૬૨

+ = હરિના, માગ્ય કે ચાલો નદિ કાચરું કામ તોને ।

પ્રથમ પહેલું મસ્તક મરી, વળતી લેવું નામ તોને ।'

—શ્રી પ્રીતમ વાકત

છે, અને તેઓ જ તેને દીધાવી ગકે છે સિંહોના કાંઈ ટોળે ટોળા હોતા નથી, તેમ આવા પુરુષસિંહો પણ વિરલ હોય છે

આવી ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે પણ ડેટલી બધી યોગ્યતા હોવી જોઈએ ? કેટલી બધી પૂર્વ સેવા-પૂર્વ તૈયારી જોઈએ ? કેટલો બધો દીક્ષાની યોગ્યતા દીર્ઘકાલીન અભ્યાસ જોઈએ ? કેટલો બધો ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય જોઈએ ? કેવો સવેગ વેગ જોઈએ ? કેવો આત્મેત્વાસમય પરમ ઉત્સાહ જોઈએ ? કેવી ખીસ્તા જોઈએ ? કેવી વીરતા જોઈએ ? કેવી રિધરતા જોઈએ ? તેની પાત્રતા મારેના ઉત્તમ લક્ષણો શ્રી 'હરિભદ્રસૂરિએ ધર્મખિન્દુમા સ્પષ્ટપણે દર્શાવ્યા છે પણ હાલ તેનો બહુ ઓછો વિચાર કરે છે ને =એવા-એલી વધારી પોતાની લૌકિક મહત્તા પોષવાની વૃત્તિ વિશેષપણે દર્શિગોચર થાય છે !

વીરજને ચરણે નાથ વીરપણ્ય તે માથ રે

મિયા મોહ તિમિર બપ બાથ, છત નમારુ વામુ રે

—શ્રી આનંદધનજી

‘ મોહપક તડ ઉપર ભેગ પકજ પર ને ન્યાગ,

સિદ્ધ પર નિજ વિક્રમ યજા જિજીવન જન આધાગ

ધન્ય તે મુનિવરા રે, ને જાને સમભાવે શ્રી યશોવિજયજી

== “ નિજ મણ સને મન નવિ ખચે ગ્રથ કણ્ડી જન વચે

હુચે કેશ ન મુચે મયા, તો ન હો મન પચે ’

—શ્રી યશોવિજયજી

કવચિત્ યોગ્યતા-અયોગ્યતા સમ્યક્ વિચાર્યા વિના ઝટપટ દીક્ષા આપી દઈ ચોતા ॥ શિષ્યસંખ્યામા વધારે કરવાની વૃત્તિ પણ સેવવામાં આવે છે ।-જે કોઈ પ્રકારે આર્ત-ધ્યનનું ને કલેશનું કારણ થઈ, કવચિત્ શાસન નિહાના કારણભૂત થાય છે વળી કવચિત્ હુ ખનિર્મિત વૈરાગ્યના^{૧૧} આવેશમ-કોઈ સામારિક હુ ખના માર્યા 'મમાણીઆ વૈરાગ્યમા' અવી જઈ દીક્ષા લેવા નીકળી પડે છે । કોઈ તરવની સમજણ વિનાના મોહમૂઢ છવો દીક્ષા લેવા નીકળી પડે છે । પણ તરવની યથાર્થ સમજણવાળા કોઈ વિરલા જ દીક્ષા લે છે હા, એમા પણ કોઈ ભદ્રવૃત્તિવાળા મહાનુભાવ મુમુક્ષુ પણ હોય છે

અને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-આરિત્રમય શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગની જે નિરતર નિર્મલ સાધના મ્તો હોય તે જ સાચો સાધુ છે, બાકી તો વેવધારી છે જે શુદ્ધ સાચા સાધુ, ભાવ મુનિ, આત્મસ્વરૂપને જાણતો હોય, બિંદુ, યતિ, ચમત્ અનુભવતો હોય, જે આત્મારામી હોય તે જ ભાવ મુનિ^x છે, બાકી તો નામ મુનિ છે જે દેહયાત્રા માત્ર

* 'ભાતપાનાસ્થમેક સ્વન્મોહગર્મ તપપરમ્ ।

સગ્જ્ઞાનર્થગત ચેતિ વૈરાગ્ય ત્રિવિધ સ્મૃતમ્ ॥'

—શ્રી હરિભદ્રસંસ્કૃત અષ્ટક ૧૦

x સાયત સ સારી ઇદિરામી, મુનિગણ આતગરામી રે,

મુખ્યપણે જે આતમરામી, તે કદિયે નિઃકામી રે 'શ્રી આનંદનજી

છે, અને તેઓ જ તેને દીધાવી શકે છે સિદ્ધાન્ત દાઢ ટાળે
મેળા હોતા નથી, તેમ આવા પુત્રપસિદ્ધા પણ વિરલ હોય છે

માવી ભાગવતી દીક્ષા થઈજી કરવા માટે પણ કેટલી
ઝાંઝી ચોગ્યતા હોવી જોઈએ ? કેટલી ઝાંઝી પૂર્વ મેવા-

પૂર્વ તૈયારી જોઈએ ? કેટલો ઝાંઝી

દીક્ષાની ચોગ્યતા દીર્ઘકાલીન અભ્યાસ જોઈએ ?

કેવા ઝાંઝી ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય જોઈએ ?

કેવો સવેગ વેગ જોઈએ ? કેવો આત્મેલ્લાસમય પરમ

ઉત્સાહ જોઈએ ? કેવી ધીરતા જોઈએ ? કેવી વીરતા જોઈએ ?

કેવી નિશ્ચિન્તા જોઈએ ? તેની ખાત્રતા માટેના ઉત્તમ લક્ષણો

શ્રી 'હરિભદ્રસૂરિએ ધર્મખિન્દુમા અષ્ટપદો દર્શાવ્યા

જે પણ હોય તેનો ઝાંઝીઓ વિચાર કરે છે ને જોવા-ઘેલી

વધારી પોતાની લૌકિક મજા પાપવા િ વૃત્તિ વિશેષપદો

દર્શિગોચર થાય ॥ ૧ ॥

વીરુદ્ધને ચરણે લાગુ વીરપદ્ય તે માયુ ૨

મિયા મોહ તિમિર ભય ભાયુ, છત ન્યાન વાયુ ૨

—શ્રી આનંદનંદ

મોહપક તાજ ઉપર બેગ પકજ પરે જે ન્યાન

સિદ્ધ પરે નિજ વિક્રમ ચણ નિશુવન જન આધાન

ધ ય તે મુનિવરા ૨, જે ચાલે સમજાવે 'શ્રી યશોવિજયલ

નિજ મણ સચે મન નવિ ખમે, યથ વણી જન વમે

લુચે કેઈ ન મુચે મયા તો ન હો વન પમે. '

—શ્રી યશોવિજયલ

કવચિત્ યોગ્યતા-અયોગ્યતા સમ્યક્ વિચાર્યા વિના
 ઝટપટ દીક્ષા આપી દઈ પોતાની શિષ્યમખ્યામા વધારે
 કબ્બાની વૃત્તિ પણ સેવવામાં આવે છે ।-જે કોઈ પ્રકારે
 આર્ત-ધ્યનનું ને કલેશનું કારણ થઈ, કવચિત્ શાસન
 નિહાના કામ્યભૂત થાય છે વગી કવચિત્ દુઃખગર્ભિત
 વૈરાગ્યના આવેશમાં-કોઈ સાસારિક દુઃખના માર્ગ
 'મમાલ્પીઆ વૈરાગ્યમા' અવી જઈ દીક્ષા લેવા નીકળી પડે
 છે । કોઈ તત્ત્વની સમજણ વિનાના મોહમૂઢ છરો દીક્ષા
 લેવા નીકળી પડે છે । પણ તત્ત્વની યથાર્થ સમજણવાળા
 કોઈ વિરક્તા જ દીક્ષા લે છે હા, એમાં પણ કોઈ
 ભદ્રવૃત્તિવાળા મહાતુભાવ યુક્ત પણ હોય છે

અને સમ્યક્ચર્ચન-જ્ઞાન-ચારિત્રમય શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગની
 જે નિરતર નિર્મલ સાધના કરતો હોય તે જ સાચો સાધુ
 છે, બાકી તો વેવધારી છે જે શુદ્ધ
 સાચા સાધુ, બાવ મુનિ, આત્મસ્વરૂપને જાણતો હોય,
 બિંમ્બુ, યતિ, યમજ . અનુભવતો હોય, જે આત્માગમી
 કોણ ? હોય તે જ બાવ મુનિX છે, બાકી
 તો નામ મુનિ છે જે દેહધારા માત્ર

* 'કર્તૃજ્ઞાનકલ્પમેક સ્ય નૃબોદ્ધમર્મે સ્વભાવ' ।

જગજ્ઞનકલ્પતં ચતિ વૈરાગ્ય ત્રિવિધ સ્વભાવ ક"

—શ્રી હરિભક્તસંહિતા અ'૮૩ ૧૦

X સાવત સસારી હરિવરામી, મુનિજણ આત્માગમી ર,

મુખ્યપણે જે આનંદગમી, તે કદિયે નિષ્કામી ર 'શ્રી આનંદનંદ

‘આત્મા તે જ શ્રમણ છે,’ બાપી તો નામશ્રમણ છે
દ્રવ્યલિંગી છે

વળી શાસનસરક્ષણ થયું વાસ્તવિક રીતે તો જે ભગવાન
જિનેશ્વરના શાસનને-આજ્ઞાને^૨ પાળે છે, રચે^૩ છે, તે જ કરે
છે, અને તે મુખ્ય શાસન તો
શામનપાતન તે વીતરાગતા જ છે, તે નેટલે અથે
શામનસરક્ષણ જે કંઈ માધના હોય તેટલે અથે
તે ભગવાનના શામનના સરક્ષક
કહેવા યોગ્ય છે-પાલક કહેવા યોગ્ય છે બાકી જે ખાલી
‘શાસન’ ‘શાસન’ શબ્દ પોકારી, માત્ર શાબ્દિક શાસનપ્રીતિ
બતાવી સ્વચ્છંદે વિચરતા હોય ને રાગ-દ્વેષની ઉપાસના કરતા
હોય, એવા વિરાધક વૃત્તિવાળા છવેને શાસનનું નામ
લેવાનો અધિકાર નથી

આ ઉપરથી તને સમજશે કે જેનામા સાચું શ્રમણપણું
હોય તે જ ભાગવતી દીક્ષાના દીપાવનારા પાત્ર અધિકારી છે,

૧ મુષિદિદપત્યસુતો સમમત્તમજુદો વિગદરાગો ।

“ સમગી સમસુદ્ધુજ્જો મણિદો મુદ્ધોવમોગોતિ ॥ ” -શ્રી પ્રવનચસાર

“આતમતાની શ્રમણ દહાવે, બીજા તો દ્રવ્યલિંગી રે,

વરતુરતે જે વરતુ પ્રકાશે, આનંધન મતસમી રે.

શ્રી આનંધન

૨ ‘યસ્ય ચારાધનોમાય સદાન્તમ્પ્રાસ એવ દિ ।

યયશ્ચિ વિધાનેન નિયમત્ત્વ ચ ફલપ્રદ ॥’

—શ્રીમાન હરિભદ્રસંસ્કૃત અષ્ટક

અને જે વીતનગપાણુ સાધતા હોય તે જ સાચા શામનસ રસિક
 ■ બાકી તો નામ માત્ર છે

૫ આત્મદષ્ટા મહાશુરદ્વારા પ્રવચન અજન થકી
 દિવ્ય નયન પ્રાપ્તિ

પથિક—યોગિરાજ ! આમ અધ પુરુષપરપરા પાસેથી
 આ દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ જો અસંભવિત છે, તો બીજી કઈ રીતે
 જો દિવ્ય નયન સાપડે ? શુ શાસ્ત્રથી—આગમથી જો દિવ્ય
 નયન મળે ખરું ? જોમા જોની પ્રાપ્તિનો માર્ગ શુ નહિ
 બતાવે હોય ?

યોગિરાજ—હે ભદ્ર ! આગમમાં જોની પ્રાપ્તિનો માર્ગ
 જરૂર બતાવ્યો છે, પણ કેવળ આગમદ્વારા જોની મળે કઈ
 દિવ્ય નયન પ્રાપ્ત થઈ જતું નથી દિવ્ય નયનને પામેલા
 એવા મહાશુરના ‘નયન’ પ્રવિના-દોષવર્ણી વિના જો ‘દિવ્ય
 નયન’ પ્રાપ્ત થતું નથી કારણ કે આગમમાં માર્ગ કહ્યો છે,
 મર્મ નહિ, મર્મ તો જ્ઞાની સતપુરુષના હૃદયમાં રહ્યો છે

પથિક—યોગિરાજ ! તે કેવા રીતે ? તે સ્પષ્ટ અમલવવા
 કૃપા કરે

યોગિરાજ—આગમ જોડે આપ જ્ઞાનીપુરુષના વચન
 આ આપપુરુષ અનુભવજ્ઞાની હતા તેમજો અખંડ આત્મવસ્તુ

x' બિના નયન પાવે નહિ, બિના નમનકી જ્ઞાત

સેવે મહાશુરે ચરન, સો પાવે સાક્ષાત ' —શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

સાક્ષાત્ અનુભવી હતી, અને એવી
આગમમા માર્ગ મર્મ તે આત્માનુભવૈકગમ્ય વસ્તુ એક
અત્યુચ્ચના હૃદયમા આત્માને જ અનુભવમા આવે એમ
હોવાથી વચનદ્વારા તેનું સર્વથા
નિરૂપણ પ્રાય અશક્ય હતું અવાચ્ય હતું એટલે શાસ્ત્રમા તે
સાનમા હિંસારામા સમજાવ્યું છે, તે વસ્તુનું માત્ર સામાન્યથી
+દિગ્ શૂન કયું છે અને તેની પ્રાપ્તિમા માર્ગનો દ્વરથી
અશુદ્ધિનિર્દેશ કર્યો છે કે-ભુઓ, આ માર્ગે આ-યા જાઓ
અને તે માર્ગે પણ અનુભવજ્ઞાની એવા પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના યોગે
જ પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે આગમ એ આત્માનુભવી જ્ઞાની
પુરુષના વચન હોઈ, સાક્ષાત્ અનુભવજ્ઞાની-આત્મ નુભવી
એવા પારમાર્થિક મહાગુરુ જ તેના મર્મને-હૃદયને-રહસ્યને

* ‘નય નિરૂપે રે જોહ ન જાણિરે, નવિ જિહા પ્રમરે પ્રમાણ
શુદ્ધ સ્વરૂપે રે તે જ્ઞાન દાખવે, કેવળ અનુભવ જાણ
વીગ જિનધર પરમેશ્વર જયો ’ —શ્રી આનંદધનજી (૧)

‘અનખ અમીશ્વર અનુપમ અચનો, કાણ કહી જાણે રે ભેદ
સદજ વિશુદ્ધ રે અનુભવ વચન જે, સાચ તે સધનો રે ખેડ વીર ’
—શ્રી આનંદધનજી (૧)

+ ‘તિથિ દેખાડી રે શાસ્ત્ર સવિ રહે ન લહે અમોચર વાત,
કા જ સાધક પાધક રહિત જે અનુભવ મિત વિખ્યાત વીર ’
શ્રી આનંદધનજી

“પદમાત્ર દિ નાચેતિ જાત્ર રિદ્ધર્શનોત્તરમ્ ।

જ્ઞાનયોગો મુને પાર્થમાર્ગિવત્ય ન મુચ્યતિ ॥”

શ્રી યશોવિજયજીકૃત અધ્યાત્મોપનિષદ

પામે છે, અને તે જ એક તે જતાવવાને માટે સમર્થ છે
બાકી જીવ આત્માનુભવ વિનાના દ્રવ્યશુભાસી એવા કહેવાતા
ગુરુઓ ભલે પોતાને ‘આગમરહસ્યવેત્તા’ માનતા હોય કે
કહેવડાવતા હોય, પણ તેવા સેક્ટો ગુરુઓ પણ તે પરમાર્થ
માર્ગ જતાવવાને સમર્થ થતા નથી માત્ર આવા લક્ષણવાળા
મહાગુરુ જ તે જતાવી શકે છે—

“ આગમધર ગુરુ સમકિતી, કિરિયા સવર સાર રે,
મ પ્રદાયી અવચક સભ, શુચિ અનુભવ આધાર કે
સાતિજિન ! એક મુગ વિનતિ ”—શ્રી આનંદ ઘનનંદુ

એવા શુદ્ધ આત્માનુભવના આધારરૂપ મહાગુરુ જો
પ્રવચનનું—આત્મવચનનું અજન કરે, તો પરમ નિધાન કેમે,
અને હૃદય-નયન જગધણીને નિહાળે, કે જોનો મહિમા મેરુ
સમાન છે

“ પ્રવચન અજન જો મહાગુરુ કરે, કેમે પરમ નિધાન,
હૃદયનયન નિહાળે જગધણી, મહિમા મેરુ સમાન
ધર્મ જિનેસર ગાઉ રગશુ ”—શ્રી આનંદ ઘનનંદુ

પશ્ચિક—મહાત્મન ! એનો પરમાર્થ શો ?

યોગિરાજ—જેમ કેલ નેત્રોગી હોય, તેને કેલ
નેત્રવિગ્રાપગત : સદૃષ્ટ મળી આવે ને તે ઉત્તમ ગુણવાળું
નેત્રોગદારી આજ્ઞા શળી પર
પ્રવચન અજન જો સદૃષ્ટ લઈને તેની આખમા આજો તો
કરે, કેમે પરમ નિધાન’ તેનો તે નેત્રોગ દ્રવ્ય થાય, તેમ
મિત્યાત્વરૂપ-દર્શનમોહરૂપ દૃષ્ટિઅધ

પણનો મહારોગ જીવને લાગુ પડ્યો છે, તેને જો અધ્યાત્મવિદ્યામાં
પરગત એવા કોઈ માણાત આત્માનુભવી સદ્ગુરુરૂપ
સદ્વૈવનો જોગ થાય, અને તે સદ્ગુરુ પોતાની પ્રજારૂપ
શલાકામાં પ્રવચનરૂપ દિવ્ય અજન લઈ તેને આજે—
‘અજનશલાકા’ કરે, તો જ જીવના આ દષ્ટિરોગ દૂર
થાય, તો જ આ દિવ્ય નયન ઉન્મીલન પામે, તો જ આ
દિવ્ય ચક્ષુ ઉઘડે એટલા માટે જ કહ્યું છે કે—

“અજ્ઞાનતિમિત્તિયોગો નનોજનશલાકયા ।

નૈત્રમુગીન્તિ યેન, તસ્મૈ સદ્ગુરુષ નમ ॥

અને જેમ આખ અધ હોય, અથવા બધ હોય ત્યા
સુધી પાસે જ ઉત્તમ નિધાન—પ્રુલ્લે ખજાનો પડ્યો હોય છતા
તેની ખબર ત પડે અને જેવી

‘હૃદય નયન નિદાને આખ ખુલે કે તરત જ તે દેખે;
જગધણી’ તેમ ત્યા લગી જીવની દષ્ટિ બધ

હોય—દષ્ટિઅધતા હોય, ત્યા લગી

આત્મવચ્ચુરૂપ પરમ શુણ્ણરત્નનો નિધાન પોતાની પાસે જ
પ્રુલ્લે પડ્યો છતા દેખાય નહિ, પણ જેવી ‘દષ્ટિ’ પ્રુલ્લે—
દષ્ટિઅધતા દૂર થાય કે ત ત જ આ પોતાની પાસે જ
રહેલો—પોતામાં જ રહેલો આ આત્મવચ્ચુરૂપ શુણ્ણરત્નનો
નિધાન પ્રગટ દેખાય, પ્રુલ્લે પ્રુલ્લે ખજાનો નજરે પડે,
આત્મા પ્રગટ અનુભવાય—સવેદાય, અને આર્ત આ ઉઘડેલુ
હૃદયનયન—આતર ચક્ષુ—દિવ્ય નયન જગતના ધણી એવા
પરમાત્મ તત્ત્વને દેખે કે જેનો મહિમા મેરુ મમ્મો મહાન છે

પધિક—યોગિરાજ ! સદ્ગુરુ આજે છે તે પ્રવચન—અજન

કેવુંક હોય છે તેનું ઉદાહરણ આપી સમજાવે।

યોગિગજ—અહો ભવ્ય ! પરમ કુશળ એવા સફળરૂ
વૈદ્ય એને આવું પ્રવચન—અજ્ઞત આજી પરમ કબજાથી
સમજાવે છે કે—હે મુમુક્ષુ ! તું આ
'પરમનિધાન પ્રગટ મુખ તારા મુખ આગળ પ્રગટ પરમ
આગળે જાત ઉદ્ધારી નિધાન પડ્યું છે તે કા દેખતો
હો ભવ !' નથી ? અને દૃષ્ટિઅધપણાથી એને
ઉદ્ધારીને કેમ ચાચો ભવ છે ? આ તો

તુ પેના ખજાનાની શોધમાં નીકળેલા પ્રાણીઓ જેવું મૂર્ખપણું
આચર છે ! તે પ્રાણીઓ નીકળ્યા હતા તો ખજાનાની શોધમાં,
પણ જ્યાં ખજાનાવાળી જગ્યા આવે છે ત્યાં 'આધળા કેમ
ચાવતા હશે ?' તે અજમાવી જોવાનો તુકો તેમના મનમાં
ઊઠ્યો એટલે આખો મીચીને ચાતતા તેઓ તે ખજાને
ઉઘડી ગયા ! અને તેનું તેમને જ્ઞાન નહિ હોવાથી તેઓ
હજી તેની શોધમાં આગળ ને આગળ દોડ્યા ભવ છે ! તેમ
આ જગત પણ પરમ શુભરત્નના નિધાનરૂપ આ ધર્મમૂર્તિ
આત્મા પ્રગટ મુખ આગળ રહ્યો છે, છતાં તેને ઉદ્ધારીને
ખંડાર ધર્મની શોધ કરવા નીકળી પડ્યું છે ! ખરેખર !
જગદીશ—જગત્પતિ એવા પરમાત્મ તત્ત્વની જ્યોતિના પ્રકાશ
વિના, આ જગત અધની પાછળ અધ પલાયન કરતા હોય,
એવી ચેષ્ટા કરી રહ્યું છે ।

* "ભતિઅધતો રે દોષ ન આકરે, જે નવિ દેવે રે અર્ધ"

મિથ્યાદષ્ટિ રે તેદથી આકરે, માને અર્થ અનર્થ

—શ્રી યશોવિજયજીવન સનાસો ગાથાનુ સ્તવન

‘નિજ ઘર ન સહોરે ધર્મ !’ - - -

૯૯

“ પરમ નિધાન પ્રગટ મુખ આગળે, જગત ઉત્સાહી હો જાય !
જ્યોતિ વિના જુઓ જગદીશની, અધોઅધ પચાય
ધર્મ જિનેસર ”—શ્રી આનંદદાસજી

અહો જાય ! તુ પણ આ ધર્મની શોધમાં બહાર કા
ભળ્યા કરે છે ? પારકે ઘર+ તુ કા ધર્મ જોતો ફરે છે ? ને તારા
પોતાના ઘરમાં જ—નિજ ગૃહમાં જ
‘નિજ ઘર ન સહોરે ધર્મ !’ ધર્મ છે, એ કેમ દેખતો નથી ?
આ તો તુ કસ્તૂરીઆ મૃગ જેવું
આચળ્ય કરે છે ! કસ્તૂરીઆ મૃગની નાભિમાં જ કસ્તૂરી
વસે છે, છતાં તે મૃગને તેનો પરિમલ ક્યાથી આવે છે તેનું
જ્ઞાન નથી, એટલે તે ગિચાએ તેની શોધમાં બહાર ભળ્યા
કરે છે ! તેમ આ ધર્મ તો તારા પોતાના આત્મામાં જ
રહ્યો છે, છતાં અહીંથી મળશે કે તહીંથી મળશે એવી ખોટી
આશાએ તેને શોધવા માટે ચાર કોર આવા નાખી તુ શા
માટે હિંગાન થાય છે ?

આ તારા પોતાના આત્મામાં જ ધર્મ છે અથવા આ
આત્મા પોતે જ ધર્મ છે, એટલી સીધી સતી વાત તુ કા

+ “ પરમર જોતાં રે ધર્મ તુમે ફરે, નિજ ઘર ન સહોરે ધર્મ
જેમ નવિ જાણે રે મૃગ કસ્તૂરીઓ, મૃગમદ પરિમલ મર્મ
શ્રી સીમંધર

જેમ તે જુઓ રે મૃગ દિશ દિશ ફરે, લેવા મૃગમદ મધ
તેમ જગે ફુટે રે જાદિર ધર્મને મિથ્યાદષ્ટિ રે અધ
શ્રી સીમંધર,

સમજતો નથી ? આત્માનો સ્વભાવ
'જેમ નિર્મલતા રે રત્ન એ જ ધર્મ' જેમ નિર્મલતા એ
'સ્ફટિક તળી'

સ્ફટિક રત્નનો સ્વભાવ હોય તેનો ધર્મ
છે, તેમ ક્ષાય મલાવરૂપ નિર્મલતા
એ જ આત્માનો સ્વભાવ હોય આત્માનો ધર્મ છે, અર્થાત્
શુદ્ધ આત્મા એ જ ધર્મ છે, આત્મશુદ્ધિ એ જ ધર્મ છે, તેથી
વિપરીત તે અધર્મ છે પણ સ્કૃતિક રત્નનો સ્વભાવ નિર્મલ
છતા, પાને રાતું કૂલ હોય તો તેમા ચતી ગાઇ-છાયા પડે છે,
કાચુ કૂલ હોય તો કાળી ગાઇ પડે છે, આમ બાહ્ય ઉપાધિને
લીધે સ્કૃતિકની નિર્મલતામા ઉપરાગરૂપ આવરણ આવે
તેમ કર્મરૂપ બાહ્ય ઉપાધિને લીધે રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ વિભાવ

* " જેમ નિર્મલતા રે રત્ન સ્ફટિકતળી, તેમજ જીવ સ્વભાવ
તે જિન વીર રે ધર્મ પ્રકાશિયો, પ્રમગ ક્ષાય અભાવ
શ્રી સીમધર "

—શ્રી યશોવિજયજીવૃત સવાસો ગાથાત્મ રતવન
ધરમ ધરમ કરતો સદુ જગ દિરે, ધર્મ ન જાણે હો મર્મ
જિનેસર
ધર્મ જિનેસર ચરણ અગા પછી કોઈ ન આધિ હો કર્મ
જિનેસર

—શ્રી આનંદનદ્યુતિ

x " જેમ તે રાતે રે ફૂને રાતડુ સ્થામ ફૂનથી સ્થામ
પાપ પ્રુણથી રે તેમ જગજીવને રાગદ્વેષ પરિણામ શ્રી સીમધર
ધર્મ ન કહીએ રે નિર્મલે તેહને, જેહ વિભાવ વડ અ્યાધિ,
પહેને બાંધે રે એજીપેરે બાંધિયું, કરમેહોએ ઉપાધિ શ્રી સીમધર

—શ્રી યશોવિજયજીવૃત

પરિણામોના ઉપરાગથી આત્માની નિર્મલતા અવરાય છે,-
ધ્યાનમાં રાખજે કે અવગય છે-ઠકાય છે, નાશ નથી પામતી
વળી ઉપાધિ દૂર થાય જોડે સ્ફટિક જેમ સ્વયમેવ શુદ્ધ
નિર્મલ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે, તેમ રાગાદિ વિભાવ ઉપાધિ દૂર
થયે આત્મા સ્વય શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશે છે આત્માનો નિર્મલ
શુદ્ધ સ્વભાવ તો નિશ્ચયથી ત્રિકાવાળાધિત ને સ્વયન્મિત ॥
જ,-આવશ્યક દૂર થયું કે સી પ્રગળ છે જોડે કે આત્માના
શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ ધર્મને પ્રગટ કરવા માટે ચાગદિ વિભાવ
પરિણામરૂપ કર્મને જ દૂર કરવાની જરૂર છે.

આમ જોડે જોડે અશે કર્મરૂપ આવશ્યક ખરે, વિભાવ
ઉપાધિ દૂર, નિરુપાધિપણુ આવે તેટલે તેટલે અશે આ
આત્મધર્મની સિદ્ધિ છે, અને તેણે
વિભાવ અધર્મઃ નિરુપાધિપણુ સમ્યગ્દષ્ટિથી માંડી
સ્વભાવ ધર્મ મોક્ષપ્રાપ્તિ પર્યંત જેમ જેમ
ઉત્તરોત્તર પ્રગળુ બંધ છે, તેમ
તેમ આત્માનો સ્વભાવ ધર્મ આવિર્ભાવ પામતો બંધ ॥

* જે જે અશે રે નિરુપાધિપણુ, તે તે જાણે રે ધર્મ,
સમ્યગ્દષ્ટિ રે યુગાણુચક્રી, જાવ લહે સિવધર્મ ' શ્રી સીમધર
" પારિણામિક જે ધર્મ તુમારો, તેલેવો અમયો ધર્મ
શ્રદ્ધા ભાસન રમણુ વિયોગે વળજો વિભાવ અધર્મ
રે સ્વામી ! વિનવિયે મન રંગે '
" નામ ધર્મ હો દણુ ધર્મ તયા, દ્રવ્ય ક્ષેત્ર તિમ કલ
ભાવધર્મના હો હેતુપણે લના, ભાવ વિના સદુ આવ. '
—મુનિવચ્ચ શ્રી દેવચ ૬૭

તાત્પર્ય કે-સમ્યગ્દષ્ટિપાત્ર એ જ ધર્મનું બીજ છે, આ
ત્યાથી માંડીને જ વાસ્તવિક ધર્મની શરૂઆત થાય
માટે આત્મસ્વભાવને ઓળખી વિભાવ ઉપાધિને દૂર કરી
જેમ બને તેમ આત્મપ્રવૃત્તિમાત્ર અત્યંત જન્યત થા
પરપ્રવૃત્તિમા બહેરો, મૂળો ને આધણો બની જા !

આવા પ્રવચન અજનવટે જ્યારે સફળ અજનશલ
કરે છે ત્યારે જ આ પરમ શુભનિધાન આત્મસ્વરૂપને
છે વળી આ પ્રવચનરૂપ-આગમરૂપ પરમ નિધાન તો છે
પણ તેની ન્દુર્ય-આવી તો સફળતા હાથમા જ છે તે
તે બતાવે, તો જ તે ખજાનો ખુલે, નહિ તો તેની ખ
પણ ન પડે

૬ સાવ ગુરુગમ વિના આગમથી પણ દિવ્ય
નયનનો અસંભવ

આમ ગુરુગમ વિના આગમ અગમ થઈ પડે છે
નયનને પામેવો એવો કોઈ પ્રત્યક્ષ આ માનુલની સફળ
તેની સૂઝ પાડે-સમજણ પાડે, તો કાંઈ સૂઝ પડે એમ

+ ' જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામેલ દુરખ અનુત
સમજાયું તે પદ નયુ શ્રી સંયુક્ત ભગવત

—શ્રી આત્મરિ

૧૧ " ભગવદ્ગીતાવિશ્વાનંદ, પરબ્રહ્મો વધિરામગુરુ ।

સદા ચિદાનંદપદોન્મયો લોકોત્તર સામ્યકુર્વતિ યોગી ॥ "

—શ્રી અધ્યાત્મોપનિ

ભાત્રી એવા ગુરુગમ વિના માત્ર સ્વચ્છદ મતિકૃત્પનાએ આગમની ગમ પડે એમ નથી, એમા મર સૂઝે એમ નથી, પગ મડાય એમ નથી, પગ મૂકવાનું ઠેકાણું નથી

માટે માત્ર શબ્દરૂપ આગમદ્વારા-દ્રવ્યશ્રુતજ્ઞાનના અવ્યાસ માત્રથી વસ્તુ વિચારવા ભેસીએ તો સમજી સમજાય એમ નથી તે ગમજવા માટે તો જેને સાવશ્રુતજ્ઞાન અર્થાત્ સાક્ષાત્ આત્મજ્ઞાન પ્રગમ્યું છે, એવા અધ્યાત્મરમપરિણત જ્ઞાની+ સદ્ગુરુનો યોગ ભેઠએ

“ વસ્તુ વિચારે ભે આગમે કરી રે,

ચરણ ધરણ નહિ ઠાય પથકે નિહાણ રે બીજા જિનતણે રે ”

“ પ્રેમ પ્રતીત વિચારો દૂકડી, ગુરુગમ લેજો રે ભેડ ”

શ્રી આનંદધનજી

નહિ તો ગમ પડયા વિનાના આગમ બિલટા અનર્થકારક પણ થઈ પડે-અભિમાનાદિ વિકાર દોષ પણ ઉપજાવે એવી

સલાવના છે જેમ મદ પાચન

ગમ પડયા વિના શક્તિવાળાને પૌષ્ટિક અન્ન પાચન

આગમનો અપયો ! ન થાય, પણ તેથી તો બિલટું

અર્થ ઉપજે, તેમ અનધિકારી

જીવને આગમરૂપ પરમાત્મ પથે નહિ, એમ્યું જ નહિ પણ

‘ હું આટલું બધું શ્રુત લખ્યો છું, હું આવો બહુશ્રુત આગમધર

છું, હું આવા સરમ વ્યાખ્યાનો કરી લોકોને મત્રસુધ કરી

+ “ આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચારે ઉત્પ પ્રયોગ

અપૂર્વ વાણી પગમ જુત, સદ્ગુરુ સમક્ષ યોગ ”—શ્રી આત્મસિદ્ધિ

શકુ છું'—ઈત્યાદિ પ્રકારે શાસ્ત્રનો અપયો થાય, ખરન-મન વગેરેમા શાસ્ત્રનો શાસ્ત્ર તરીકે દુરુપયોગ પણ થાય! પણ જેમ સફેદની અગ્નિપદ્મ માયથી જેનો મદામિ દૂર થયો છે, જેની પાચનશક્તિ ઉત્તેજિત થઈ છે, તેને પૌષ્ટિક અન્ન સરળતાથી પાચન થાય છે, તેમજ તેના બાળીય આદિની વૃદ્ધિ-પુષ્ટિ થાય છે, તેમ ઉત્તમ સદ્ગુરુરૂપ વેદની ઉપદેશરૂપ માયાથી જેનો મદબુદ્ધિરૂપ અગ્નિ ઉદ્દીપિત થયો છે, તેને આગમરૂપ પરમા સહેજે પાચન થાય છે, ને તેના આત્મબળ-વીર્યાદિની વૃદ્ધિ થાય છે શુદ્ધ આત્મધર્મની પુષ્ટિરૂપ 'પોસહ' થાય છે, ને આત્મ સમીપે નિરતર વામરૂપ 'ઉપવાસ' થાય છે

આમ આ ઉપરથી તને પ્રતીત થશે કે આગમ સમજવા માટે પણ ગુરુગમની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે તે વિના બધું થ અધાર છે ને આગમ પણ બાન શુભમ પરમ દુર્લભ બધ બળનો રહે છે એવો પાશ્વમાર્થિક ગુરુગમ ત્રણે કાળમા મળવો પરમ દુર્લભ છે, અને વર્તમાનમા તો માથે ઢાઈ દેખાનો નથી, એ જ મોટો વિખવાદ છે હું આ બધું 'શ્રુત અનુસાર વિચારી બોલું છું' પણ તથાવિધ ઢાઈ સદ્ગુરુ મળતો નથી એ

× " આત્મમતિ સમ રામ નહિ સદ્ગુરુ વૈવ સુગત્યુ
ગુરુ ગ્યાણ સમ પથ નહિ, ઔપધ વિચાર ધ્વાન "

■ જિન પ્રવચન દુર્ગમતા, યકે અતિ મતિમાન
અવતગન શ્રી સદ્ગુર, સુગમ અને સુખખાણ "

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ખેદની વાત છે, માટે આવી વર્તમાન સ્થિતિમા તથાવિધ શુભગમના અભાવે માત્ર આગમથી પણ દિય નયનની પ્રાપ્તિનો પ્રાપ્તે મલવ દેખાનો નહી

“ આગમવાદે હો શુભગમ કો નહિ

‘ શ્રુત અનુચિત વિચારી બોલુ, મુશુર તથાવિધિ ન મિલે રે ”

શ્રી આનંદધનજી

પથિક—મહાત્મન! આપે તો આ અજ્ઞાન વાન કરી ! આ આત્મા બધા આચાર્યો, આટલા બધા ‘શુભો,’ આટલા બધા સાધુઓ વિચમાન છે, છતાં આપ કહો છો કે ‘શુભગમ’ દુર્લભ છે, એ વાત મને તો એકદમ ગળે ઉતરતી નથી આ લોકો શુ આગમ બાજુતા નથી ? આ લોકો શુ શુભગમથી સમજતા નથી ? અરે ! એમાના અનેક તો એવા છે કે જેને આગમના આગમ મુખપાઠે છે—શાસ્ત્રના શાસ્ત્ર મોઢે છે, અને એટલે જ જે આગમધર, શાસ્ત્રવિશારદ, સકલાગમરહસ્યવેત્તા વગેરે બિરુદાવલિ ધગવે છે આમાના અનેક તો સર્વ દર્શનના નયને બાજુનારા ને ખડન-મટનના ભેદમા નિષ્ણાન એવા ધુરધર વિદ્વાનો છે, છતાં આપ એમ કેમ કહો છો ? તે મારી સમજણમા આવતું નથી

યોગિરાજ—હે ભદ્ર ! તું મારો કહેવાનો આશય સમજ્યો નથી, ને મે આગળ કહેતું તે તું ભૂલી ગયો લાગે છે માટે તને પુનઃ યાદ આપુ છું તે આ બધા

ભાવશુભર આત્મજ્ઞાની આગમધરોની-શુભધરોની વાત કરી વિરતા , તેની હું કયા ના પાડુ છું ? તે

બધા આગમના—

દ્રવ્ય શુદ્ધતા પાઠી, દ્રવ્ય શુદ્ધતા અવધામી તો ઘણું ય છે, એવા શાસ્ત્રપરગત તો અનેક છે, પણ તેમાંથી જેને ભાવશુદ્ધિપ્રાપ્તિ આત્મજ્ઞાન પ્રગટ આત્માનુભવ ઉપજાયો હોય એવા ભાવશુદ્ધિપ્રાપ્તિ-ભાવઆગમધર્મે કેટલા છે ? તે વિચારવા યોગ્ય છે, કારણ કે તેવા શાસ્ત્રપંડિત માત્રથી કાર્મિક જ્ઞાન થઈ જતું નથી નિશ્ચયથી જ શાસ્ત્ર પોતે અચેતન હોઈ જ્ઞાન નથી, પણ તે જ્ઞાનપ્રાપ્તિના ઉત્તમ નિમિત્તરૂપ-સાધનરૂપ હોઈ ઉપચારથી તેને જ્ઞાન કરી શકાય છે, માટે એકલા દ્રવ્ય શુદ્ધતા શુદ્ધિપાઠ જેવા શુદ્ધ જ્ઞાનથી કાર્મિક જ્ઞાન થયું કહેવાતું નથી, પણ જો તેણે ઉત્તમ નિમિત્ત પામી આત્મા પોતે જ્ઞાનરૂપે પરિણમે અર્થાત્ આત્માના ભાવશુદ્ધિપ્રાપ્તિ પ્રગટે-આત્મજ્ઞાન ઉપજે, તો જ વાસ્તવિક જ્ઞાન થયું કહેવાય છે એમ ન હોત ને દ્રવ્ય શુદ્ધતા પાઠ માત્રથી જ્ઞાન થઈ જતું હોત તો બધામાં સહેલાઈથી જ્ઞાની બની ગેમત ! ને જાણી ખરખર નહેત નહિ !

એટલે દ્રવ્ય શુદ્ધિ પરમ અવલંબનરૂપ-સાધનરૂપ હોઈ ભાવશુદ્ધિની પ્રાપ્તિમાં તેનો પરમ ઉપકાર છે, છતાં જો તે ભાવશુદ્ધિની પ્રાપ્તિનો ઈષ્ટ ઉદ્દેશ તેના ભાવશુદ્ધિ પ્રાપ્તિમાં દ્રવ્ય શુદ્ધિને ન સધાયો અથવા તે ઈષ્ટ શુદ્ધિનો પરમ ઉપકાર ઉદ્દેશ અર્થે તેનો સાધન તરીકે ઉપયોગ ન કરાયો, તો તેણે દ્રવ્યશુદ્ધિ પરમાર્થથી અકિંચિત્કર છે, અર્થ છે વાતપર્યં કે-દ્રવ્યશુદ્ધિ ભાવશુદ્ધિ સહિત હોય અથવા ભાવશુદ્ધિના કારણરૂપ થાય તો

* સત્ય જ્ઞાન જ હવે જમ્હા સત્ય જ જ્ઞાનરૂપે કિંચિત્ ।

સમ્હા જ્ઞાન જ્ઞાન જ્ઞાન સત્ય જિજ્ઞાસિતિ ॥ —શ્રી રામયસાર

અત્યુગતિક ઘડું જનોનો માનીતો હોય, ભવે તે કડો કે હાથે શિષ્યોના પરિવારથી પરિવરેલો મોટો ગુરુ કે આચાર્ય કહેવાતો હોય, તો તે જિનશાસનનો દુશ્મન છે, એમ સિદ્ધસેન દિવાકરજીએ સમ્ભવિતકર્મા અષ્ટ કહ્યું છે -

જહ જહ ચક્રસ્થાનો સમ્મજો અ સોષણસપિગુશે અ ।

અવિનિવિઝમો અ સદા તદ તદ સિદ્ધતપઙ્ગિનો ॥ ’

અને ગીતાર્થને જ ગુરુપણનો પ્રધિકાર કહ્યો છે, એ વાતમા ધાડું રહેલું છે, કારણ કે ગીતાર્થ એટલે કેટલાક લોકો માન સૂત્રપાઠી સમજે છે એમ ગીતાર્થ ’ ગુરુ અને નહિ, પણ જેણે શાસ્ત્રનો સૂત્રનો ગુરુપદના જોખમદારી અર્થ-પરમાર્થ ગીત કર્યો છે, અત્યંત હૃદયગત-પરિણત કર્યો છે, સગીતની જેમ અવિભવાદીપણે આત્મામા તન્મય-એકતાર કર્યો છે, આત્માકાર કર્યો છે, આત્માનુભૂતિમય કર્યો છે, તે ગીતાર્થ અર્થાત્ જેણે અર્થ-આત્મતત્ત્વ ગીત કર્યું છે-અત્યંત અનુભૂત કર્યું છે તે ગીતાર્થ એવા ગીતાર્થ+આત્માનુભવી જ્ઞાની પુરુષ જ ગુરુ થવાને યોગ્ય ॥ બાકી તથાદૃષ્ટ યોગ્યતા વિના બીજા બની બેઠેલા ગુરુઓ તો કર્મ ભારથી ‘ ગુરુ ’ બને છે, કારણ કે શિષ્યોના કે અનુયાયીઓના

૪-જીવતા મવિગ્ના વિરજ્જ્ઞા વસ્તવસાધના ।

જિનમયડગોમકા સમ્મત્તમાવગા મુણિનો ॥

—મો હરિભદ્રચરિત્ર સંબોધકરખા ૩-૨૨૭

અર્થાત્-ગીતાર્થ, સચિન, નિ સદા અરવ આસક્તિ ત્વજ દીધી ॥
એવા જિનમતના ઉચોત્કર, સમ્યક્ત્વ પ્રભાવક એવા મુનિઓ હોય.

અધ્યાત્મ-અધ્યાત્મની ભોખમદારી તેમને શિરે છે એટલે એવું ભોખમદારીભર્યું ગુરુપદ લેના પહેલા તેમણે કા તો લાખો વાર વિચાર કરવો ભોમ્મો, અને કા તો શિષ્યોના વિનયનો ગેરલાભ લઈ મહામોહનીવ કર્મથી 'ગુરુ'-ભારે બની ભવમાગરમાઝ ફૂળી જવા તૈયાર રહેવું ભોમ્મો ! હાલમા તો આ ગુરુપદની ભોખમદારીનો સાચો જ કોઈ વિચાર કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેને માટે પડપડી કરે છે !

૭ અધ્યાત્મરસ પરિણતિ વિનાનુ શાસ્ત્રજ્ઞાન ભારરૂપ

(યોગિરાજ આનન્દ ચતાવે છે)—

વળી એ પણ ખાસ યાદ રાખવા જેવું છે કે અધ્યાત્મરસ પરિણતિ વિનાનુ જે શાસ્ત્રજ્ઞાન તે ભારરૂપ જ છે ગંધેડા ચંદનનો ભાર ઉપાડે છે, પણ તેનો ભોગ તો કોઈ સામ્યશાળી જ પામે

અત્તાની નિજ છટે આને, તસ નિશ્ચયે વિહતી

અત્તાની ભોખમ્મને ચનવે તે તો અનત સંસારી રે જિનનુ ।

ઉપાલ ઓ યશોવિજયનુ

અસદ્ગુરુ એ વિનયનો લહે લાભ ભોમ્મ

મહામોહનીવ કર્મથી, ખૂડે ભવજળમાંદિ ” શ્રી આત્મસિદ્ધિ

‘ભગીરથકુસીર્તેહિ સગ તિવિદેજ વોસિરે ।

મુવશમગ્ગમિ મે વિમ્મ પહો તેજગ જહા ॥ શાભેલમ્મકરણુ, ૨ ૯૯

અર્પાત્-અર્પીતાર્થ અને કુશીલો, સાથેનો સગ હું ત્રિવિધે વોસર

(ઉાડ) ખુ-કે જે સગ માર્ગમાં ચોરની જેમ મોઘ માર્ગમાં મને

વિદા રૂપ છે

છે, તેમ જ શાસ્ત્રનો ભાર તો અનેક વહે છે, પણ તેનો આધ્યાત્મરસ તો કોઈ વિરલો જ આપે છે કુશ્ક માન એટલો જ છે કે- ગર્થડો પોતાના શરીર પર બોલે ઉઠાવે છે, અને આ શાસ્ત્ર-ગર્હલ પોતાના મન પર બોલે ઉઠાવે છે ! પણ બન્નેનું ભારવાહકપણું સરખું છે !

પુસ્તકપટિતરૂપ વિદ્વાનમા અને આત્માનુભવી જ્ઞાનીમા આકાશ-પાતાલનું અંતર ૩ બાકી બીજી બધું જ જાણતો હોય, પણ એક આત્માને ન જાણતો વિદ્વાન અને જ્ઞાનીમા હોય, તો તે શાસ્ત્રવેત્તા વિદ્વા ૧ પણ આકાશ પાતાલનું અજ્ઞાની છે અને એક આત્માને અંતર જાણતો હોય ને બીજી કાંઈ ન પણ જાણતો હોય તો તે અવિદ્વા ૧ પણ જ્ઞાની છે આમ વિદ્વાન ને જ્ઞાનીમાં પ્રગટ ભેદ છે આત્માનુભવ રહિત તે વિદ્વાન ને આત્માનુભવ સહિત તે જ્ઞાની, અથવા પરમાર્થથી આત્મજ્ઞાની એ જ સાચો વિદ્વાન અથવા પકિત જન છે, બાકી બીજા કહેવાતા વિદ્વાનોની ગણના પણ અજ્ઞાની અથવા બાલ જીવોમા જ છે નિરક્ષર પણ જ્ઞાની હોઈ શકે ને સાક્ષર પણ અજ્ઞાની હોઈ શકે,—એવી આ વિવક્ષણ વાત વિચક્ષણ વિવેકી જનો જ સમજી શકે છે

* વેદાદશાસ્ત્રનિત્યભેદ, રસમધ્યાહ્ન્યાહ્નવિત્ ।

માગ્યમૃત્તોમ્મમ્જોતિઃ, વદતિ ચદત સ્વરઃ ॥ ' —શ્રી અધ્યાત્મસાર

‘તિમ શ્રુતપાઠી પકિતકુ પણ, પ્રવચન કદત અજન ૨

સાર લઘા વિન બાર કલો શ્રુત પર દર્શ્યત પ્રમાણ ’

—શ્રી ચિત્તનંદ

એટલા માટે જ શાસ્ત્રમાત્ર પણ કહ્યું છે કે જો દ્વયથી નવ પૂર્વ પણ લખેલ હોય, નવ પૂર્વનો પણ પાઠી-અભ્યાસી હોય, પણ જો આત્માને ન લખ્યો હોય તો તે અજ્ઞાની છે આત્મ જ્ઞાન નવ પૂર્વ જેવું જુન લખેલો એવો અધ્યાત્મ-રસપન્નિત્વ વિનાનો મુક્તિજાની બહુજુન પણ અજ્ઞાની કહ્યો છે, તો પછી આજકાલના અપશ્રુત મુક્ત વાચ્યજ્ઞાનીઓની તો શી વાત કરવી ?

વ્યાકરણનું-શબ્દશાસ્ત્રનું કે ભાષાનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન નથી, ન્યાયનું કે દર્શનશાસ્ત્રનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન નથી, કાવ્યનું કે કે અલંકારશાસ્ત્રનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન આત્મજ્ઞાન વિનાનું ભર્વ નથી. ન્યેતિપૂત્ર કે વૈદકનું જ્ઞાન શાસ્ત્ર જ્ઞાન એકતા તે જ્ઞાન નથી, વિજ્ઞાનનું કે અન્ય વિનાના મીઠા જેવું ! શાસ્ત્રનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન નથી, અથવા આ બધાય જ્ઞાન ઔપચારિક જ્ઞાન

છે-દ્રવ્ય જુતજ્ઞાનના પ્રકાર છે પારમાર્થિક જ્ઞાન તો એક ભાવ જુતજ્ઞાન અથવા આત્મજ્ઞાન જ છે એક આત્મવિદ્યા જ વિદ્યા છે, બાળી બીજી બધી ય વિદ્યા અવિદ્યા જ છે અથવા ઔપચારિક

“જો હોય પૂર્વ લખેલ નવ પણ જીવને લખ્યો નહીં, તો સર્વ તે અજ્ઞાન બાખ્યું સાક્ષી છે આવમ અહો, એ પૂર્વ સર્વ કલા વિશેષે જીવ કરવા નિર્મળે, જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને સર્વ બધો સર્વજ્ઞ નહિ મધમાદિ જ્ઞાન બાખ્યું, જ્ઞાન નહિ કવિયાતુરી નહિ મનનજ્ઞાન જ્ઞાન નહિ બાળા દરી નહિ અન્ય રથને જ્ઞાન બાખ્યું, જ્ઞાન જ્ઞાનીમાં કલા જિનવર.”

વિદ્યા છે, અને તે ઔપચારિકપણુ પણ—તે તે વિદ્યાઓ ને આત્મવિદ્યાની સાધનામાં સહકારી કારણપણે ઉપયુક્ત થતી હોય—તો જ ઘટે છે આ ઉપરથી તને સ્પષ્ટપણે પ્રતીત થશે કે સર્વશાસ્ત્રનું જ્ઞાન પણ ને એક આત્મવસ્તુ હાથ ન આવી તો ગૃન્યરૂપ જ છે, મોટા મીડારૂપ જ છે, ‘ષ્કો’—આત્મા હાથમાં ન આપે, તો ત બધા એકઠા વિનાના મીડા છે ! એટલે આત્મ-અજ્ઞાની એવો કેઈ પણ ભલે પોતાની કંપના+ પ્રમાણે હજારો શ્રેયો રચે, ભલે હજારો વ્યાખ્યાનો આપી જન-મન-રજન કરે, ભલે વક્તૃત્વ કળાનું પ્રદર્શન કરી વાચસ્પતિપદ્મ બતાવે, તો પણ તે પોતાના શૂન્યપણાનું જ પ્રદર્શન કરે છે, અથવા પોતાના મનનો આમળો પૂરા કરી, પોતાના મિથ્યાભિમાનને જ પોરે છે એમ વિવેકી વિચારણા સમજે છે *

આ પ્રમુત્ત દ્રવ્યશતજ્ઞાન પણ ગુરુગમ વિના પ્રાપ્ત થતું નથી એ વાત પણ સાવ સાચી છે, પણ તે ગુરુગમ દ્રવ્યથી

+“નિજ કંપનાથી કાગી શાઓ માત્ર મનનો આમળો

જિનર કહે છે જ્ઞાન તેને સર્વ બધો સાંજો

શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્રહ

*‘સગ શાસ્ત્રનકે નય ધારિ દિયે મત મડન જનને નિયે
વહ સાધન ખાર અનત મિયો, તદપિ કહુ હાથ હજુ ન પર્યો

‘કરના હમ પ્રાવત હે પ્રમકી, વહ જાત રહી સુયુગ ગમકી
પરમે પ્રગટે મુખ આમળે, જગ સદ્યુગ ચર્ન સુપ્રેમ બસે ”

શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્રહ

પથિક—મહાત્મનું ! આ ગૃહાર્થમાં મને તો કાંઈ સમજણ પડી નહીં

યોગિરાજ—હે ભાગ્ય ! ગગનમંડલ એટલે ચિહ્નકાથ તેની મધ્યે એક અમૃતનો કુવો છે, એટલે અમૃતસ્વરૂપી શાત સુધારસમય આત્માનો ત્યાં વાસ આત્મજ્ઞાની સદ્ગુરુ થકી છે જેને સદ્ગુરુ મળ્યા છે, તે જ અમૃત પ્રાપ્તિ તે અમૃતકૃપામાંથી શાત સુધારસ ભરી ભરીને પીએ છે, તેમની નૃપા છીપે છે—ભવતૃષ્ણા શાત થાય છે, અને તે અમૃતપાનથી તે અમૃતપણાને પામે છે બાકી જેને સદ્ગુરુનો યોગ નથી મળ્યો, તે તે અમૃતપાનના લાભથી વચિત રહે છે, તરસ્યા આ'યા ભય છે, એટલે તેમની ભવતૃષ્ણા બૃજાતી નથી, અને તે અમૃતપણાને જ પામે છે, અર્થાત્ જન્મ-મરણપર પરા ક્યાં જ કરે છે, તેના જન્મ-મરણનો છેડા આવતો નથી.

૮ ભાવ અધ્યાત્મથી જ આત્મકલ્યાણ

પથિક—મહાત્મનું ! આ લોકો પણ જ્ઞાનની વાતો તો કરે છે અને અધ્યાત્મની ચર્ચા પણ કરે છે, તેનું કેમ ?

યોગિરાજ—મહાનુભાવ ! વાતો કરવાથી કાંઈ વળે નહિ, કે માત્ર ચર્ચા કરવાથી કાંઈ મળે નહિ અતરૂપર્શ વિનાની

* જાત્રી ચલત નો ખાસકી દે જાત્રનકી રીત

પાવે નહિ શુરમ જિના, ચેહી અનાદિ સિયત.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી

વાત તે એક પ્રકારનો 'વાત' જ
 ભાવ અધ્યાત્મની છે-વાયુ જ છે ! ને એવી 'વાત'
 વિસ્તૃતતા જેવી વાત તો વાતમા જ-વાયુમા
 જ લાગી જાય છે ! અને આત્માની
 અર્થા વિનાની અર્થા એ તો વાચ્યતા જ છે-વાતુલતા જ
 છે ! વાચ્યતા માત્ર જ છે ! મુખથી જ્ઞાનની વાતો કરતા
 હોય ને જેનો અતરંગ મોહ ન છૂટ્યો હોય, જેના પરનો
 મોહનો અધિકાર ટળ્યો ન હોય, એવા શુદ્ધ વાચ્યજ્ઞાનીઓ
 તો માત્ર જ્ઞાનીનો x કોહ જ કરે છે આત્માની* વાતો કરનારા
 પડિતો તો ઘેર ઘેર છે, પણ તેની સાક્ષાત્ પ્રાપ્તિ કરનારા
 અનુભવજ્ઞાનીઓ તો કોઈ વિરલા જ છે નવનીત-માખણ તો
 કોઈક વિરલાને જ મળે છે, બાકી આખું જગત્ છાસથી
 ભરમાય છે ! નામ અધ્યાત્મીઓ, શબ્દ અધ્યાત્મીઓ, ઠવણ
 અધ્યાત્મીઓ ને દ્રવ્ય અધ્યાત્મીઓનો તો જગતમા મુકાળ છે,
 પણ ભાવઅધ્યાત્મની જ વિસ્તૃતતા છે ! એટલા માટે જ
 અધ્યાત્મની વ્યાખ્યા કરતા સ્ફુટ કર્યું હતું કે-નિજ સ્વરૂપને-

x "મુખથી જ્ઞાન કહે અને, અતર છૂપ્યો ન મોહ,

તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો કોહ. '

શ્રીમદ્ રાજવ્ય દ્વલ

* " દ્યન્તે મુખિ કિં ન તે કૃત્તિય સ્વભાવનીતાધિરમ્,

યે લીલો પરમેષ્ઠિન પ્રતિદિન તન્નિ વામિ પરામ્ ।

ત સાક્ષદનુમૂય નિત્યપસ્માનદમ્કુરુણિ પુનઃ,

યે જમત્રમમુસર્જનિ પુણ્ય ધન્યાસ્તુ તે કુર્લમા ॥ '

—શ્રીમાન્ શુભવદ્રાચાર્યજીવ શ્રી જ્ઞાનાર્જુન

આત્મસ્વરૂપને જે ક્રિયા સાધે છે તે જ અધ્યાત્મ+ છે, જે ક્રિયા કરીને ચાર ગતિ સાધે છે તે અધ્યાત્મ નથી નામ અધ્યાત્મ, સ્થાપના અધ્યાત્મ ને દ્રવ્ય અધ્યાત્મને છોડો, અને ભાવ અધ્યાત્મ કે જે નિજ ગુણને-આત્મગુણને સાધે છે, તેમા '૨૬ લગાડીને મઠી પડો'

“નિજ સ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તેહ અધ્યાત્મ કહિયે ૨;
જે કિરિયા કરી ચઢગતિ સાધે, તે ન અધ્યાત્મ કહિયે ૨
શ્રી શ્રેયાસન્નિન

નામ અધ્યાત્મ ઈવણુ અધ્યાત્મ, દ્રવ્ય અધ્યાત્મ છોડો ૨
ભાવ અધ્યાત્મ નિજ ગુણ સાધે, તો તેહ શું ૨૬ મઠો ૨
શ્રી શ્રેયાસન્નિન” —શ્રી આનંદધનજી

અધ્યાત્મ તો જ્યાં આત્મવસ્તુનો વિચાર હોય તે છે, બાકી બીજા તો લગાસી છે-લપલપીયા વાતોડીયા છે ! વસ્તુગતે-વસ્તુસ્વરૂપે જે વસ્તુ પ્રકાશે છે-પ્રગટ બતાવે છે, તે જ આનંદધન મતના વાસી છે

“અધ્યાત્મ જે વસ્તુ વિચારી, બીજા બાણ લગાસી ૨,
વસ્તુગતે જે વસ્તુ પ્રકાશે, આનંદધન મત વાસી ૨
શ્રી શ્રેયાસન્નિન૦”

માટે અધ્યાત્મની વાતો ને અર્થા કર્યાથી કાંઈ અર્થ સરે નહિ. તથારૂપ અધ્યાત્મરસ પરિણતિ થાય ને આત્મસ્વરૂપની અર્થા થાય તો જ નિજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય વાતો એ છાસબાકળા છે અને અનુભવ એ નવનીત ■ જગત્ એ

+ “મત્તમોદ્ધાધિકારેણાત્માનમ્પિજ્જસ્ય યા ।

’ પ્રવર્તેતે ક્રિયા શુદ્ધાં તદધ્યાત્મ જગુ જિના ઇ —”શ્રી અધ્યાત્મસાર

છાસથી ભરમાઈ ચક્રું છે' ! પણ માખણુ તો કોઈ વિરલાને
જ સાપડે છે !

“ગગનમંડળમે જઈ નિહાની, ધરતી દૂધ જમાયા,
માખન યા સો વિરલા પાયા, છામ જગન, ભરમાયા
અવધૂ ! તો ભોગી મેંરા ”

શ્રી આનેદંધનજી

પથિક—યોગિગજ ! આપે આ જે બધું સ્પષ્ટીકરણ
કયું તેથી મારા મનનુ મમાધાન ચક્રું અને—

“પુરુષ પર પર અનુભવ ભેવતા રે,
અ ધોઅ ધ પલ્લોય,
વરતુ વિચારે ભો આગમે ઠરી રે,
ચરણ ધરણ નહિ ઠાય

પ થડો નિહાળું રે બીજા જિનતેણો રે” ૩

—જો આપના વચનની સંત્યતાની મને પ્રતીતિ ઉપજ
છે આમ ભો ગુરુગર્ભ વિના આગમ અગમ ચક્રું પડે છે, અને
એવો ગુરુગર્ભ ભો અત્યંત દુર્લભ છે, તો પછી આ દિવ્ય
નયનની પ્રાપ્તિ બીજા કઈ રીતે થાય ? આ ઓટલા બંધા
દર્શનેવાગીઓ આટલી બધી દર્શનચર્ચા ‘કરી’ રહ્યા ॥ તેની
પાસેથી શું, એની પ્રાપ્તિ ચરે ? શું અનુમાન પ્રમાણથી કે
તર્કવાદથી એની પ્રાપ્તિ થવાનો સંભવ છે ખરો ?

* ‘ગગનમંડળમે’ ગાય વીમાંણી, વસુધા દૂધ જમાય’ રે,

સઉ રે સુનો ‘ભાઈ વસોણા વસોઈ’ કાઇ એક અર્પિત પાઈ રે

અવધૂ ”

યોગિરાજ—અહો જિજ્ઞાસુ ! જો ! આ મધ્યાહ્ન થવા આવ્યો છે ! જાજની આપણી તત્ત્વવાર્તા તો ખૂબ લાગી આવી ! સમયનું જ્ઞાન પણ, તું ભૂલી ગયો ! આવી તત્ત્વધિપાસા ખરેખર પત્થ કયાણુકારી છે અને તે જોઈને મ્હારું ચિત્ત અતિ પ્રસન્ન થયું છે, પણ હમણાં તો તું સ્વસ્થાને જ તારા આ નવીન પ્રશ્નનું સમાધાન હું આવતી કાલે કરીશ આવતી કાલે પ્રભાત સમયે તું ગામની બાગોળે અમશાનભૂમિની બાજુમાં આવેલ દેરી આગળ મને મળજે

પથિક—જેવી આજ્ઞા ! (મને પોતપોતાને સ્થાને જાય છે)

પથિક યોગિરાજ પાસેથી છટો પડી પોતાના નિવાસસ્થાને આ યો અને ઉચિત દિનચર્યામાં પ્રવૃત્ત થયો, પણ તેના અંતરમાં તો યોગિરાજની ટકોટીથી યોગમાર્ગ પ્રતીષ્ઠ સમી વીરવાણીનું જ મનન ચાલ્યા કરતું યોગિરાજની ટકોટીની હેતુ અહો ! આજે મને કેવી વીરવાણી અપૂર્વ તત્ત્વવાર્તા સામળવા મળી ! માર્ગ સંબંધી કેવો અદ્ભુત પ્રકાશ

યોગિરાજે નાખ્યો ! જિનમાર્ગ આવે દિવ્ય છતાં, ચર્મચતુર્થી જો માર્ગને જોઈ રહેલો આ સકળ સંસાર ભૂલ્યો છે, કારણ કે એ દિવ્ય માર્ગને દેખવા માટે દિવ્ય નયન જ જોઈએ,— એ યોગિરાજનું કથન કેવું યથાર્થ છે ! કેટલું બધું માયું છે ! પુરુષપરપરાનો અનુભવ જો જોઈએ છીએ તો આધ્યાત્મિક પાછળ આધ્યાત્મિક દોડતા હોય—‘અધ્યાત્મ પલાય’—એવી કરુણ પરિસ્થિતિ છે, એ વચનો પાછળ સમાજની આધ્યાત્મિક પતિત અવસ્થા અંગેનો યોગિરાજનો કેવો કરુણ ચીત્કાર

સબળાય છે ! કેવી ઊંડી શાસનદાઝ સવેદાય છે ! કેવો પારમાર્થિક જોદ દેખાય છે ! આગમના આધારે નો વિચાર કરે તો ‘ચરણ ધરણ નહિ ઠાય’-પગ મૂકવાનું પણ ઠેકાણું નથી એવી વિષમ દુસ્થિતિ છે, -જો વચનમા સાગણીભર્યા પોકાર સાથે યોગિરાજની કેવી અનન્ય આગમભક્તિ વ્યક્ત થાય છે ! ને આગમોક્ત આદર્શ આચળુ ‘વિધિ’ પ્રત્યેના કેવો પ્રેમ પ્રગટ દેખાય છે ! આમ થોડા શબ્દોમા આ મહાત્માએ કેવો અફસુન આશય સમાવ્યો છે ! જેમ જેમ આ યોગિરાજના વચનમા હું સૂક્ષ્મ વિચારથી ઊઠા ઉતરુ છું, તેમ તેમ તેની સત્યતાની મને પ્રતીતિ થતી જાય છે મોક્ષમાર્ગના પ્રવાસી મારા જેવા ‘પથિક’ને આ યોગમાર્ગ-પ્રદીપ સમા ઉપદેશવચન ખરેખર અપૂર્વ માર્ગદર્શક થઈ પડ્યા છે ઇત્યાદિ પ્રકારે ચિંતવતાં તેનો આત્મા કોઈ અવર્ણનીય આનંદમા વિલસી રહ્યો હતો પછી શેષ કર્તવ્ય કરી તે રાત્રે યથાસમયે સમાધિભાવે શયન કરી ગયો.

૬૨૪ પાંચમું

દિવ્ય નયનનો વિરહ અને કાલક્રાંતિની પ્રતીક્ષા

પછી વળતે દિવસે પ્રભાતે, બેઠા ઉઠી, પ્રાત વિધિથી
પરવારી તેણે સંસ્કૃતગ્રંથ સમી પઠતા માળ્યા; ને યોડીવારે તે
તેની, નિઃકલ આવી પહોંચ્યો ત્યાં તેનાઃ શ્રવણપથમાં ધ્વનિ
અથડાયો —

“શિવ શ કર જગદીશ્વર રે, ચિન્તાનંદ ભગવાન—લલના

જિન અરિહા તીર્થ કરે રે, અયોતિ સરૂપ અમમાન—લલના”

(આનંદધનશ)

એની એ ધૂન એને પુન પુન સભાવા લાગી આવી
અપૂર્વ ભાવાવેશવાળી એકાગ્રતા તેણે કદી પણ દીઠી નહોતી
તે કર્ણપ્રિય મધુર સ્વરના અનુસારે
અહો ! ભાવિતાત્મા તે આવવા લાગ્યો ત્યાં તે
ભક્તરાજ ! એક દેરીના દર્શન થયા તેના
ઘોટલા પર ગિરાજમાન થઈ
યોગિરાજ ભજન ધૂન લલકારી-રહ્યા હતા તેમની મુખકૃતિ
અત્યંત સુમસન, પરમ શાંત ને સૌમ્ય હીસતી હતી ભક્તિનો
પરમ આનંદોદ્ભાસ તેમની મુખમુદ્રા પર તરવરતો હતો તેમની
આત્મશાંતિ કેઈ અપૂર્વ હતી અદિતીય બ્રાહ્મ તેજ તેમના
લલાટમાં જળહનુ હતું તેમના દર્શનથી પથિકના હૃદયમાં કેઈ
અજળ છાપ પડી અને તે આશ્ચર્યચકિત થઈ ભાવવા લાગ્યો—
અહો ! આ મહાત્મા ભક્તરાજની અનન્ય ભક્તિ ! અહો !
આ ભાવયોગીની ભવિતાત્મતા ! અહો ! આ ‘મતપુરુષ’ની

અપૂર્વ આત્મશાંતિ ! ભારે , આજનો દિન ધન્ય છે કે મને આવા સાધુગુણસખન, દર્શનથી પણ પાવન સાચા સાધુપુરુષના દર્શન થયા ! ।

એમ બાવતો બાવનો તે દેરીની સમીપે આવી પહોંચ્યો ને ઝોગલાની એક બાબુએ મોનપણે રહ્યો, અને યોગિરજની બજનધૂન પૂરી થઈ એટલે સામે આવી વિનયથી નમસ્કાર કરી બિલો રહ્યો , યોગિરાજે તેને ઝોટલા પર મામે બેસવાની ઇચ્છા રત કહી એટલે તે ત્યાં વિનયથી નમસ્કાર કરીને બેઠો

૧

તર્કવિચાર-દર્શનચર્ચાથી દિવ્ય નયનનો અસભવ

પછી થોડી વાર મોન રહી તે બોલ્યો—યોગિરાજ ! ગમ કાલે આપે દર્શનવાદીઓ પાસેથી દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ સંભવી ! ખુલાસો કરવાનું વચન આપ્યું હતું તો તે સંભવી આપનું પ્રવચન શ્રવણ કરવા હું ઉત્કર્ષિત છું આ બધા દર્શનવાદીઓ તર્કવિચારપૂર્વક અનેક પ્રકારની દર્શનચર્ચા કરી રહ્યા છે, તેની પાસેથી શું આ દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિનો સંભવ છે ?

યોગિરાજ—અહો જિજ્ઞાસુ ભવ્ય ! આ દર્શનવાદીઓ પાસેથી દિવ્ય નયન પામવાની આશા સેવવી એ જ મોટી ખાતિ છે । તો એ ખાતિભાથી શાંતિ ક્યાથી આવે ? આ ઝોટલા દર્શનવાદીઓ અનાદિ કાળથી વાદવિવાદ કરી રહ્યા

'તર્કવિચારે રે'

વાદ પર પરા રે'

અનાદિ કાળથી વાદવિવાદ કરી રહ્યા છે, પણ તેમ કરતા કોઈ ત,

અતઃ પામ્યું હોય એમ જણાતું નથી; કારણ કે વાદની સામે પ્રતિવાદ ને તેની સામે પાછો પ્રતિવાદ, એમ અનંત પરપરા ચા-ચા જ કરે છે ! તેનો આશ આપનો નવી ને કોઈ નિવેડો થતો નથી ! કોઈ એક સમર્થ વાગી યુક્તિપૂર્વક પૂર્વપક્ષ કહે છે, તો તેને સામે વાગી ઉત્તર પક્ષ કરી બળવંતર યુક્તિપ્રમાણોથી ખડિત કહે છે તેને વળી કોઈ ત્રીજો વાદી અધિક બળવાન તર્કબલથી ખડે છે આમ વાદ-પ્રતિવાદનો 'ઘાણીના બેલ'ની પેઠે અંત નથી આવતો આખે પાટા બાધેલા ઘાણીનો બેલ ગમે તેટલું અંતર કાપે, પણ તે તો હંતો ત્યાનો ત્યા જ ! એટલા જ કુડાળામાં ગોળ ગોળ ફર્યાં કરે, જરાય આગળ વધે નહિં । તેમ મતાધપણના પાટા જેણે આખે બાધેલા છે, એવા દર્શનવાદીઓ ગમે તેટલું *વાદવિવાદનું અંતર કાપ્યા કરે, પણ તે તો હંતા ત્યાના ત્યા જ ! એટલા જ વાદચક્રના વર્તુલમાં ઘૂમ્યા કરે, જરાય આગળ વધે નહિં । આમ તર્કવિચારથી વાદપરપરા ચા-ચા જ કરે છે, ને એનો પાર કોઈ પામી શકતું નથી એટલે તર્કવિચારથી, વાદવિવાદથી, દર્શનવ્યવર્થાથી કદી માર્ગદર્શન કરાવનારી દિવ્ય હૃદયની પ્રાપ્તિ સંભવતી નથી

* “ વાર્તાય પ્રતિવાદોથ વદતો વિધિતાસ્તથા ।

તસ્માન્તં મૈવ મદ્યગ્નિત તિલપોત્ક્રમદગતી ॥ ” —શ્રી યોગાન્ત્રિ દુ

“ સન્નેનાનુભિનોઽપ્યર્થ કુશર્ત્તુમાનુભિઃ ।

ભમિયુક્તરૈરન્યૈરયથૈવોત્પાદતે ॥ ’

—શ્રી યોગાદિસમુચ્ચયમા ભર્તૃહરિનિ મુખાપિત

“તર્કવિચારે રે, વાદપર પરા રે, પાર, ન પહોચે કોય,
અભિમત વસ્તુ વસ્તુગતે કહે રે, તે વિરલા જગ જોય
પથઠો નિહાળુ ખીજ જિન તણો રે” ૪

પચિત્ર—યોગિરાજ ! આપે આ જો કહ્યું તે દૃષ્ટ-
ઉદાહરણથી વિશેષ અષ્ટ સમજાવવા કૃપા કરો

યોગિરાજ—મહાનુભાવ ! જો કોઈ ઈર્શનવાદી સ્વઈર્શન
સમત મુક્તિથી આત્મસ્તત્ત્વને અળખ કહે છે, તો તેને ખીજે
વાદી મનમાં રીઝ લાવીને પૂછે છે
ઈર્શન વાદીઓનું કે આ આત્મા ક્રિયા કરતો દીસે
પરસ્પર ખંડન છે, તો તે ક્રિયાનું ફળ, કહો, કોણ
લોગવશે ? માટે આ તમે’ અળખ
કહો છો તે ગિધ્યા છે ત્યા વળી કોઈ ખીજે વાદી કહે છે
કે—જડ—ચેતન આ એક જ આત્મા છે, સ્થાવર જગમ—ચરાચર
ગાનને સરખા છે એટલે તેને અન્યવાદી જવાળ આપે

અર્થાત્—કુશલ અનુમાત્રોથી—મુક્તિવાદીઓથી ચતુર્થી અનુમાન
કુશલો આપેલો. અર્થ પણ વધારે અગિયુક્ત એવા બોલોએથી
અથવા જ ઉપપાદિત કરાય છે, ખીજ જ પ્રકારે સામિત કરાય છે ।
* ‘કોઈ અળખ આત્મ તત્ત્વ માને, ગિરિયા કરતો દીસે,
ક્રિયાતણુ કૃષ્ણ કહેડા કુણુ બોગવે ઈમ પૂઠમુ ચિત્ત રીસે મુનિમુન્દા,
જડ ચેતન એ આત્મ એક જ સ્થાવર જગમ સરખો,
કુશલ મુખ સ કર દુષણ આવે, ચિત્ત વિચારી જો પરખો મુનિમુન્દા,
એક કહે નિત્ય જ અતમત્ત્વ આત્મ દરિસણુ લીજો
ફાલિનાસ અકૃતામમ દુષણ, નવિ રોમે મનિદીપ્તો મુનિમુન્દા”
શ્રી જ્ઞાનદાસજી

છે' કે-આમ જો તમે 'માનશે' તો સુખદુઃખની વ્યવસ્થા કેમ થઈશે ? તત્ત્વની સેજલોગરૂપ સઠર દોષ આવશે' ચિત્તમા વિચાર કરી પરીક્ષા કરશે' તો આમ જરૂર જાસશે ત્યા આત્મદર્શનમા સ્ત્રીન જોવો વાઢી કહે છે કે આ આત્મા નિત્ય જ છે તેને પ્રતિવાદી આમ યુક્તિથી નિરુત્તર કરે છે કે-જો મેં માનશે તો કૃતનાથ ને અકૃતાગમ વગેરે દ્રવ્ય આવશે, તે તો મતિહીન હોય તે જ દેખતો તથી

ત્યા વળી કમુગતનો અનુયાયી (બોદ)વાદી વદે છે કે-આ આત્મા તો ક્ષણિક છે એમ જાણે. તેને જીને વાદી જવાબ આપે છે કે-આત્મા જો ક્ષણિક માનશે તો સુખ-દુઃખ કેમ થઈશે ? બધે મેં ક્ષણ વ્યવસ્થા કેમ થઈશે ? જો વિચાર તમારા ચિત્તમા લાવી જુઓ. ત્યા વળી કૌતવાદી (ચાર્વાક) બોલી જાડે છે કે-ભૂતચતુષ્ક અર્થાત્ પૃથ્વી, પાણી, વાયુ ને અગ્નિ જો આર ભૂત સિવાયની અલગી એવી કંઈ આત્મતત્ત્વની સત્તા થઈતી નથી તેને જીને પ્રતિવાદી ઉત્તર આપે છે કે-આધર્મો ગાડાને ન દેજે, તો તેમા ગાડાનો શો વાક ? પ્રગટ ચેતનસ્વરૂપ આત્મા છે એવી ચોકખી દીવા જેવી વાત તમે ન સમજો, તો તેમા તે છતી વસ્તુનો શો દોષ ? આધર્મો ગાડાને દેખતો નથી તે કંઈ ગાડાનો દોષ નથી, પણ તેના

* સૌમત મતિ રાગી કહે વાદી, ક્ષણિક જો આત્મ જાણે!

બધેમેક્ષ સુખદુઃખ ન થઈ, એક વિચાર મન આણે. મુનિમુક્ત ભૂતચતુષ્ક વર્ણિત આત્મ તત્ત્વ સત્તા અલગી ન થઈ

અંધ શકટ જો નજર ન દેજે, તો શુભાગે સકટે ! મુનિમુક્ત

શ્રી આનંદધનજી

પોતાના દૃષ્ટિઅધપણનો જ દોષ છે, તેમ તમે આ પ્રગટ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મવસ્તુને દેખતા નથી, તે તમારા દૃષ્ટિ અધપણનો જ દોષ ॥

એમ એક આત્મવસ્તુસંબંધી અનેક વાદીઓ અનંત વાદવિવાદ કરે છે, સુદ્ધિતબલથી-સ્વ સ્વ દર્શનસમત ન્યાયબળથી પોતપોતાના મતનું સ્થાપન કરે છે તેઓના મતવિભ્રમના સકટમાં પડી ગયેલો આ આત્મા ચિત્તસમાધિ પામતો નથી વસ્તુતત્ત્વ આમ હશે કે તેમ હશે ? એમ તેનું ચિત્ત ડહોળાઈ જવાથી કોઈ રીતે સમાધાનને પામતું નથી વિભ્રમરૂપ વાદચક્રને ચક્રડાળે ચડી ગયેલું ચિત્ત વિભ્રમદશાને પામી ચારે કોર ભ્રમણ કર્યા કરે છે, ને આત્મજ્ઞાતિને હીથે કદી શાંતિ લાજતું નથી

“એમ અનેક વાદી મત વિભ્રમ, સકટ પડિયો ન લહે,
ચિત્તસમાધિ તે માટે પૂછુ, તુમ વિણ ન તત્ત્વ કોઈ ન કહે
સુનિસુમન જિનરાજ ! સુજ એક વિનતિ નિમુણે ॥”

શ્રી આનંદધનજી

આમ તર્કવિચારરૂપ દર્શનચર્ચાથી કાંઈ તત્ત્વનો નિવેડો આવતો નથી, કાંઈ તત્ત્વવિનિશ્ચય મતો નથી, તેનાથી દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ કેમ સંભવે ?

૨. સ્મર્યગ્ આનેકાન્ત દષ્ટિથી દિવ્ય નયનની યોગ્યતા

પથિક—યોગિરાજ ! આપે આ, કહ્યું તે મને સમજાયું પણ આ બધા દર્શનવાદ કરતા આ દર્શનોમા છેવટે સર્વનું સમાધાન કરી શકે એવું પ્રમાણભૂત કોઈ દર્શન નહિ હોય ?

કે જેની પાસે ગાથા દર્શનવાદ નિરુત્તર થઈ પડે એવું નો
કોઈ દર્શન હોય તો તેનાથી શુ દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ ન થાય ?

ચોગિરાજ—અહો ભદ્ર ! હા, એવું દર્શન જરૂર જાય
છે, અને તેવું દર્શન નો કોઈ હોય તો તે અનેકાંતદર્શન
જ છે તેની સમક્ષ પ્રતિતીર્થિકા

સર્વ વિરોધતું મયન	વિવાદ કરી શક્તા નથી, કારણ કે
કરનાર વિશાળ	તે તે અન્ય દર્શનવાદીઓ કોઈ એક
અનેકાંત દર્શન	એકાંત પક્ષને જ ગ્રહી, તેના આગ્રહી
	બની, પોતપોતાનો મત કથાપે છે,

‘મત મત બેઠે નો જઈ પૂછિયે, સહુ થાપે અહમેવ’, ત્યારે
આ અનેકાંતદર્શન કોઈ એક એકાંત પક્ષને નહિ ગ્રહતા,
સર્વથા નિરાગ્રહી રહી, સત્ વસ્તુના અનેક અતનું-ધર્મનું
મધ્યસ્થપણે દર્શન કરાવી કેવળ ‘સત્’નું જ પ્રતિપાદન કરે
છે, સમ્યક્ તત્ત્વનું જ સ્થાપન કરે છે એટલે તે તે નયની
ઉચિત મર્યાદા પ્રમાણે તે મર્વગ્રાહી હેઠળ યથોચિત રીતે
સર્વનું સમાધાન કરવાને પરિપૂર્ણ સમર્થ છે, કાળજી કે તે
સ્વાધ્વાદ દર્શન+ એટલું બધું ઉદાર છે કે-તે ‘મ્યાત્’ પદનો
ન્યાસ કરી તે તે એકાંતપક્ષને ખત્તુ પોતાના વિશાળ પદમા
લેળવી લે છે, પોતાના અગમ્યૂત કરી મૂકે છે ‘સ્વાત્’ એટલે

× ‘યસ્ય પુસ્તાદિગણિતમાના, ન પ્રતિતોષ્યાં મુવિ વિવદન્તે ।’

‘શ્રી સમ તસદ્રાચાર્યજીત બૃહતસ્ત્રયભૂસ્તોત્ર

+ રચના જિન ઉપદેશકી પરમેષ્ઠમ તિનુ કાવ

ધનમે સગ મત રહત હે કરતે નિજ સબાન ”

શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્રજી

કથયિત કોઈ અપેક્ષાવિશેષે તે તે દર્શન સત્ય છે, એવી પ્રરૂપણાથી તે સ્ફુટતી નહીં. આથી સર્વ દર્શનના વિરોધનું મથન કરી નાખે છે !

“પડ દર્શન જિનઅગ લાણીજે, ન્યાસ પડગ લે સાધે રે,
નમિ જિનવરના ચરણ ઉપાસક, પડ દર્શન આરાધે રે પડો”

શ્રી આનંદધનજી

અનેકાન્ત દર્શન આર્તુ અફુલ્લ ને પરમ સમર્થ હતા, તેની પણ અર્થાભાવથી કાંઈ દિવ્ય નયન પ્રાપ્ત થઈ જતું નથી, કારણ કે આગળ કહ્યું તેમ સમ્યગ્ અનેકાન્ત દષ્ટિથી અર્થો તે અર્થો છે ને વાત તે વાત દિવ્ય નયનની છે કાંઈ અર્થો કે વાત કયાં માત્રથી યોગ્યતા પ્રસ્તુત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ જતી નથી વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે તો તથાગ્ર પ આત્મપરિણમન જોઈએ, વિશાળ અનેકાન્તદષ્ટિ જીવનમાં ઉત્પન્ન જોઈએ, મતદર્શનના પ્રાપ્તિથી રહિત એવી મધ્યમ્યતા કેળવાવી જોઈએ, વસ્તુને યથાર્થ—સમ્યક્ સ્વરૂપે કેળવાવી સમ્યગ્ દષ્ટિ સાપડવી જોઈએ એમ થાય તો જ દિવ્ય નયનની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય

પાંચ—મહાત્મન ! જો આમ દર્શનઅર્થથી કાંઈ વળે

* “ પરમાગમ્ય જીવ નિષિદ્ધજાત્યપિ પુરુષિષનમ્ ।

સકલનયવિલસિતાનાં વિરોધમથન નમામ્યનેકાન્તમ્ ॥ ”

શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યજીવિત શ્રી પુરુષાર્થસિદ્ધિઉપાય

x ‘જોડી મતદર્શન તણા, આગ્રહ તેમ વિકલ્પ

કલો માર્ગ, જનમ તેહના અત્પ ” શ્રી આત્મસિદ્ધિ

એમ નથી તો દિ ય નયનના ઇચ્છકે મલ-દર્શનની માથાફાડમા શા માટે પડવું જોઈએ ? ખડન-મડનની કંટાફૂટ શા માટે કરવી જોઈએ ? તો પત્રી આત્માર્થીએ શું કરવું જોઈએ ?

યોગિરાજ—જિજ્ઞાસુ બલ્ય ! મતામહની દષ્ટિએ દર્શન ચર્ચાથી કાંઈ વળે એમ નથી એ વાત સાચી છે, પણ તે એકાંતે નિર્ણયક તો એમ નથી તત્ત્વ દર્શનચર્ચા આત્માર્થ ઉપકારી, અનાર્થ નહિ સમજવા માટે + ધર્મવાદયુક્ત મહંશ્વર વિચારણાપૂર્વક નિરામલ્યાયે તે કરવામા આવે, તો તે કોઈ અપેક્ષાએ આત્માર્થીને ઉપકારી થાય

એમ છે, કારણ કે તે તે દર્શન મુખ્યપણે તો પરમાર્થ સમજવા માટે કહ્યા છે, કે જેથી તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જીવની વિચારદષ્ટિ જામત થાય, માટે પરમાર્થના લક્ષ્યપૂર્વક સ-યાયથી કરવામા આવતી હોય તો તે દર્શનચર્ચા સત્ય તત્ત્વગવેષક જિજ્ઞાસુને કંઈક *ઉપકારી થવાનો સંભવ છે, પણ મતામહની દષ્ટિએ તો તે જીવતી અપકારી, હાનિકારક ને રાગદ્વેષનું કારણ થઈ પડે છે અને ‘જેવી દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ,’ એ સૂત્ર પ્રમાણે પરમાર્થદષ્ટિથી તે તે દર્શનોના ચર્ચાર્થ ‘દર્શન’ માટે પણ

+ ‘પરલોકગમ્યનેન મમ્પરવન મ્મ ધીમતા ।

સ્વચાલનતત્ત્વેન ધમવાદ વદાદ્યત ॥

—શ્રી અષ્ટક

પરલોકપ્રધાન મમ્પરવ, શુદ્ધિમત અને સ્વચાલના તત્ત્વના જાણુ એવા પુરુષથી જે કરવામા આવે તે ધર્મવાદ કહી છે

* ‘વિજયેડસ્ય ફલ મર્મપ્રતિપ્રત્યાપનિદિતમ્ ।

જાતમનો મોહનાશય નિશ્ચિન્તાપરાજ્યાત્ ॥ ’

—શ્રી અષ્ટક

‘દિવ્ય નયન’ની જરૂર છે મિથ્યાશાસ્ત્ર સમ્યક્દષ્ટિને સમ્યક્પણે પરિણમે છે, અને સમ્યક્શાસ્ત્ર પણ મિથ્યાદષ્ટિને મિથ્યાપણે પરિણમે છે. શ્રી ગૌતમસ્વામીજીને મહાવીરદેવે સમ્યક્ને આપ્યા ત્યારે વેદ પણ સમ્યક્પણે સમજાય, માટે ‘દષ્ટિ’ સમ્યક્ જોઈએ એટલે આત્માર્થીએ તો તેની પ્રાપ્તિ માટે જ સર્વાત્માથી પ્રવર્તવું જોઈએ.

માટે આત્માર્થીએ તો સર્વ પક્ષપાત છોડી દઈ, રાગ-દ્વેષ-મોહ પક્ષથી વર્જિતપણે આત્મામા રહ લગાડીને મડી પડવું એટલું જ બસ કર્તાવ્ય છે. પક્ષપાત છોડી આત્મામા એટલે આત્મ વસ્તુ શું છે ? કેવી મડી પડો ! છે ? તેનું સ્વરૂપ શું છે ? એની

આત્માનુભવથી આપોઆપ ખબર પડશે, ને પછી વિઠ્ઠલ-જદપનો અવકાશ જ નહિ રહે. આમ જે આત્મધ્યાન કરે છે, તે ફરી આ વાદવિવાદમા પડતો નથી, કારણ કે બીજી બધું વાતૂભલ માત્ર છે, એમ તે જાણે છે, આ તત્ત્વ ચિત્તમા લાવે છે.

“વળતું જગજુર ઈંચિ પેરે જાણે, પક્ષપાત સખ છડી,
રાગ, દ્વેષ મોહ પખ વરજિત, આતમ શું રહ મડી

મુનિમુવત.

આતમધ્યાન ધરે જે ઢોહ, સો ફિર ઈંચમે નાંવે,
માગજલ બીજી સહુ જાણે, એહ તત્ત્વ ચિત્ત લાવે.

મુનિમુવત.”

શ્રી આચદધનજી

બાફી, શુદ્ધ તર્કવાદમા જો પડી ગયા તો કાર્ય પત્તો

ખાય એમ નથી. એની ભૂવભૂવામણીમા પડ્યા કે આત્માર્થ જ ભૂવાર્થ જાય છે, અને આત્માર્થને તેમ કર્યું પાલવે એમ નથી, કારણ પ્રેક્ષાવતોનો પ્રયાસ અતીન્દ્રિયક અર્થની સિદ્ધિ અર્થે હોય છે અને તે અતીન્દ્રિય અર્થ કવચિત્ પણ શુદ્ધતર્કને ગોચર હોતો નથી, માટે તર્કવિચારથી દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ આકાશકુસુમવત્ છે

૩ ઇષ્ટ વસ્તુ કહેનારા ‘દ્રષ્ટા’ વિરલા હોઈ દિવ્ય નયન દુર્લભ

વળી આ દર્શનવાદીઓમા પણ, અભિમત-ઈષ્ટ વસ્તુ વસ્તુગતે-વસ્તુના મથાર્થ સ્વરૂપે કહે એવા જન તો જગત્મા વિરલા જણાય છે, કારણ કે વસ્તુનું ‘અભિમતવસ્તુ વસ્તુગતે મથાવત્ ‘દર્શન’ કર્યું હોય, કહે ર તે વિરલા સાક્ષાત્કાર કર્યો હોય, એવા ‘પ્રાપ્ત’ જન એય’ સત જનનો ભેગ જગત્મા પરમ દુર્લભ થઈ પડ્યો છે વસ્તુની ખાલી પોકળ વાતો કરનારા ને તર્કવાદ વિસ્તારનારા શુદ્ધ જ્ઞાનીઓ તો અનેક પડ્યા છે, પણ વસ્તુનું સાક્ષાત્ દર્શન પામેલા, દિવ્ય નયન પાપ્ત સાચા અનુભવજ્ઞાનીઓનો જ જગત્મા દુકાળ છે તેવા ‘દ્રષ્ટા’ મુરુખ જ દિવ્ય દષ્ટિ આપી વસ્તુનું

* “ ભતૌન્દ્રિયાર્થોસિદ્ધયર્થ મયાભોગિનક્ષરિણમ્ ।

પ્રયાસ શુદ્ધતર્કસ્ય ન વાઘો ગોચરઃ કવચિત્ ॥ ”

—શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચય

સ્વરૂપદર્શન કરાવવાને સમર્થ હોય છે, એટલે તેવા 'આત્મ' પુરુષ જ દિવ્ય દર્શનની પ્રાપ્તિમાં 'આત્મ' છે, આત્માથીને પ્રગમ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય છે બાકી બીજાથી શું ?

"તર્કવિચારે રે વાદ પર પરા રે, પાર ન ખોચે કોય,
અભિમત વસ્તુ વસ્તુગતે કહે રે, તે વિરલા જગ ભોય
પથડો નિહાળુ રે બીજા જિનતણો રે" ૪

પથિક—યોગિરાજ ! અભિમત વસ્તુ કહેનારા જગત્મા વિરલા છે એમ આપ કેમ કહો છો ? આ અભિમત વસ્તુની વાર્તા કરનારા તો જગત્મા આટલા બધા 'જનો' જણાય છે, છતાં આપે 'વિરલા છે' એમ કહો છો તેથી આશ્ચર્ય થાય છે

યોગિરાજ—હે ભદ્ર ! તું મ્હારા 'કહેવાનો' આશય સમજ્યો નથી વસ્તુને વસ્તુગતે અર્થાત્ વસ્તુનું જેમ સ્વરૂપ છે તેમ યથાર્થપણે—સમ્યક્પણે કહેનારા આત્માનુભવી દ્રષ્ટા વિરલ : વિરલા છે એમ મારું કહેવું છે અને ખાલી વાતો કરનારા વિપુલ તેવા પ્રકારે વસ્તુગતે પણ તે જ કહી શકે કે જેને વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું સ્વેદન થયું હોય—માક્ષાત્ અનુભવન થયું હોય એવા આત્માનુભવી 'દ્રષ્ટા' જ્ઞાની પુરુષ જ તે કહેવાને સમર્થ છે એમ આગળ પણ સ્પષ્ટ કહ્યું હતું અને તથારૂપ જ્ઞાની તો વિરલા જ છે, બાકી પોતાને પોતાનું પણ જ્ઞાન નહિ છતાં—આત્મપ્રવીતિ નહિ છતાં, ઠેક સિદ્ધપદ સુધીના છહેચોક ઉપદેશ કરનારા, વ્યાસપીઠ પરથી મોટા મોટા વ્યાખ્યાનો કરનારા જગત્મા કંઈક પડ્યા છે ! અરે ! પોતાના

આત્મસ્વરૂપની પણ અત પ્રતીતિ નહિ હતા, મોક્ષ સુધીની નિષ્કળ વાતો કરનારાનો જગત્માં કાંઈ તેટલો નથી પણ લૌકિક માન લેવા ખાતર કે અન્ય હેતુએ તથારૂપ અત પ્રતીતિ વિના-ભાવરૂપથી વિના અથવા સાચી તત્ત્વજિજ્ઞાસા વિના તેવી ખાલી વાતો કરવી તે તો માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ જ [૧], અથવા કોઈ અપેક્ષાએ ઋમહામૃતાવાદ જ છે, અમત્સ ભાષણ જ છે

પરિચ્છેદ—મહાત્મનું ! આપ એને મહામૃતાવાદ કેમ કહો છો ?

યોગિરાજ—અહો ભાન્ય ! આ સમજવા માટે એક જ હુટાવ બસ થશે — ‘ઠાળેજ મોળેજ જાળેજ મળ્યાજ વોસિરામિ’ — ‘સ્થાનથી, મૌનથી,

મહામૃતાવાદનું ઉદાહરણ ધ્યાનથી હું આત્માને વોસરાવું છું,

ઉત્તમ ભાષણ એવી પ્રતિજ્ઞા કાયોત્સર્ગી કરનાર હો

છે પણ તથારૂપ અર્થાલંબન ન હોય,

અર્થાત્ તેવો કાયોત્સર્ગી ભાવ હૃદયને વિષે ન હોય, અથવા

માત્ર અખંડોચ્ચારરૂપ ભાવશૂન્ય તે ક્રિયા હોય, તો તે વચન

બોલવું તે મૃતાવાદ જ છે, એમ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ યોગ

વિશિક્ષામાં* સ્પષ્ટ ભાષ્યું છે આ ઉપરથી પરમાર્થ એ

સમજવાનો છે કે—સમ્યક્દષ્ટિ આદિ તથારૂપ ભાવ વિના તે

x મુખ્યથી જ્ઞાન કયે અને, છલ્લો ન અતર મોહ

તે પામર પ્રણી કરે, માન જ્ઞાનીનો દ્રોહ શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્રજી

* રૂપ ઠ કાયવોસિરામિય બહવા મહામુતાવાનો ।

તાં બજુરુવાળ ચિમ કાવલો ધ્યવિજાસો ॥ ”

(ભુજો) હરિભદ્રચાર્યજીકૃત યોગવિશિક્ષા

કાયોત્સર્ગ મળી પ્રતિજ્ઞાવચનનું ઉચ્ચારણ અવિધિરૂપ હોઈ જેમ મિથ્યા છે, ખોટું છે, અપેક્ષાએ મહામૃધાવાદ જ છે, તેમ અત્રે પણ વસ્તુવિચારની ખાળતમા તત્વથી તથા રૂપ આત્મેભાવ વિનાનો એક અક્ષર પણ, ઉચ્ચારવો તે પણ અતથાવિધિ હોઈ મિથ્યા છે, ખોટો છે, મહામૃધાવાદ જ છે, અથવા તો એક પ્રકારનું ઉત્સવ ભાષણ જ છે, કારણ કે સૂત્ર પ્રમાણે ક્રિયા અર્થાત્ આત્મપરિણતિરૂપ આચરણ નહિ છતાં, વાણી, વિચાર અને વર્તનનો સુમેળ નહિ છતાં, આચાર, વિચાર ને ઉચ્ચારની એકવાક્યતા નહિ છતાં, તે વચનનું ઉચ્ચારણ તે સૂત્રના ભાવથી ઉચ્ચ હોઈ, જેમ ઉત્સવ ભાષણ છે, તેમ અત્રે પણ સમજવાનું છે, અને આ જે ઉત્સવ ભાષણ છે તેના ફેલું તો કોઈ પાપ નથી

“પાપ નહિ કોઈ ઉત્સવ ભાષણ જિસો,
ધર્મ નહિ કોઈ જગ સૂત્ર સરિખો,
સૂત્ર અનુસાર જે ભવિક કિરિયા કરે,
તેહનો શુદ્ધ ચારિત્ર પરિખો
ધાર તલવારની—” શ્રી આનંદધનજી

૪ ‘વસ્તુવિચારે કે દિવ્ય નયન તણો રે,
‘વિરહ’ પડ્યો નિરધાર’

પ્રથિકે—મહાત્મન ! સમ્યક્ સમજણ વિના વસ્તુની માત્ર વાતો કરનારા મિથ્યાભાવી ભાવશૂન્ય જનો તો જગતમાં

૧ આલમન ફગા દેખાડે, સુખ લોકને પાડે

આણાભન તિલક તે કાળુ, ચાપે આપ નિલાડે રે જિનજી !

—શ્રી યોગવિજયજીવૃત સાગ્ર ત્રણસો શાયાનું

ધણાય છે, પણ વસ્તુને વસ્તુગતે કહેનારા પરિણત જ્ઞાની પુરુષો તો વિરલ જ છે, એ આ ઉપશ્ચી ગને મમજાનું પણ આ વિરલ હોવાનું કારણ શું ?

યોગિરાજ—મહાનુભાવ ! એનું કારણ વસ્તુ વિચારની જાળમાં દિવ્ય નયનનો ‘વિરલ’ પડ્યો છે, એ છે એટલે દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ વિના યથાર્થ વસ્તુ વિચારમાં દિવ્ય વસ્તુવિચાર થતો નથી, સમ્યક્ નયનનો ‘વિરલ’ તરવરપરિણામ થતું નથી જેમ સમ્યક્દષ્ટિ (ચક્ષુ) વિના બાહ્ય પદાર્થનું યથાર્થ—સમ્યક્ દર્શન થતું નથી, તેમ સમ્યક્ યોગદષ્ટિ વિના આત્માદિ અતીન્દ્રિય પદાર્થનું સમ્યક્ સ્વરૂપદર્શન થતું નથી, આ નિશ્ચય છે અને પરમાયુષ્મદિવ્ય નયનની—સમ્યક્ યોગદષ્ટિની દુર્લભતા તો સર્વ કાળમાં છે વિશેષે કરીને અતિ વિષમ એવા આ કાલકલિકાલમાં તો તેની અત્યંત દુર્લભતા વર્તે છે એટલે પરમાર્થમાર્ગની ક્ષીણતાયુષ્મદિવ્ય આ કાળને જ્ઞાની પુરુષોએ x

x ‘ જિનાગમમાં આ કાળને ‘દુઃશ્વર’ એવી સરખા કહી છે. તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કેમકે દુઃશ્વર શબ્દનો અર્થ દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય એવો થાય છે તે દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય તો એવો એક પરમાર્થમાર્ગ ચુખ્યપણે કહી શકાય અને તેવી રીતે પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે જો કે પરમાર્થમાર્ગનું દુઃસ્વભાવનું તો સર્વ કાળને વિષે છે, પણ આવા કાળને વિષે તો વિશેષ કરીને કાળ પણ દુઃસ્વભાવજ્ઞાન કારણુપ છે ”

—પરમતત્ત્વદ્રષ્ટા શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

‘દુઃસમ’ એવું યથાર્થ નામ આપ્યું છે, તો પછી આવા પગ્માર્થક્ષીણતારૂપ કાળમા યથાર્થ વક્તા સમ્યગ્વૃત્તિ જ્ઞાની પુરુષોની વિરલતા કેમ ન હોય ?

પથિક—યોગિરાજ ! જો આમ વસ્તુગતે વસ્તુ કહેનારા ‘જગત્મા’ વિરલા છે, તો પછી વસ્તુનો સ્વયમેવ વિચાર કરતા શું તેની પ્રાપ્તિ ન થાય ? વસ્તુસ્વરૂપનો પોતાની મેળે ઊઠાપોઠ કરતા શું તે ન જણાય ?

યોગિરાજ—ઝરે ! સલા માણુમ ! તું તો ભૂલકણો જ લાગે છે ! એ હમણાજ હજુ કે ‘દિવ્ય નયન’ વિના આ કાંઈ જનતું સંભવતું નથી એ દિવ્ય નયન ‘વિરહે’ દિવ્ય નયનના વિરહે સલા ! વસ્તુ વિચાર અસંભવ વસ્તુનો યથાર્થ વિચાર પણ કેમ જને ? એ દિવ્ય નયન વિના ગમે તેટલા વિચાર કરે તો પણ પગ્માર્થથી શૂન્ય જ છે ત્યાંમુખી અલૌકિક યોગદષ્ટિરૂપ દિવ્ય નયન ઉન્મીલન પામ્યું નથી, ખુદ્યું નથી, ત્યાંમુખી ઓઘદષ્ટિએ, લૌકિક દષ્ટિએ, પ્રવાહપતિત ગતાનુગતિક દષ્ટિએ, ગમે તેટલા સ્વચ્છદ વિચાર કરવામા આવે તો પણ મોટું મીઠું જ છે એમ તો આ છવે અનતવાર આખા પ્રજ્ઞાકના પદાર્થ સળધી અનેક વિચાર કર્યા છે, પણ તે ઓઘદષ્ટિએ, યોગદષ્ટિએ નહિ. ખગોળ હો

“ કરતસેત્ર માનવપણો રે, લીધો દુઃસમ કાલ,

જિન ખૂવખર વિરહથી રે, દુલહો સાધન ચાલો રે ચદાનન જિન.”

—મુનિવચ્ચ શ્રી દેવચ દ્રશ્ય

કે બૂગોળ હો, અર્થશાસ્ત્ર હો કે વર્કશાસ્ત્ર હો શિષ્ય હો કે
કલા હો, વિજ્ઞાન હો કે અન્ય જ્ઞાન હો, ઇત્યાદિ ગમે તે હો
તે સર્વ વસ્તુ મળધી વિચાર કરવામા આ જીવે બાકી
નથી રાખી પણ આ બધુ છતાં તેણે એક મૂલ્યમૂલ કેન્દ્રસ્થ
વસ્તુનો ભાગ્યે જ વિચાર કર્યો છે હું પોતે કોણ છું ? x કયાથી
ઉત્પન્ન થયો છું ? મહાર ખરૂં સ્વરૂપ શું છે ? - એ મુખ્ય
વસ્તુનો વિવેકપૂર્વક જ્ઞાતભાવે વિચાર તેણે કદી કર્યો જણાવે
નથી એટલે એ આખા લોકને બાણવાની *એષ્ટા કરે છે

પણ કેહ-દેવળમા સ્થિતિ કરતા
સમાઠ જાણ્યું, પોતાના આત્માના સ્વરૂપને બાણવાની
આત્મા ન જાણ્યો ! તમા કરતો નથી ! અને કરે છે
તો લૌકિક દૃષ્ટિએ ! આમ તે પોતે

પોતાને ભૂલી ગયો છે ને જગતને બાણવા બેઠો છે ! આનાથી
તે મોટું અધર કયું ? + એ સ્મૃતિમા આવતા વિવેકી વિચારવતને

x 'હું કોણ છું ? કયાથી થયો ? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરૂં ?
કોના સબધી વળમળા છે ? રાખું કે એ પરિહર !
એના વિચાર વિવેકપૂર્વક, જ્ઞાતભાવે એ કયા
તો સર્વ આત્મિક જ્ઞાનના સિદ્ધાંત 'તત્ત્વ અનુભવમા "

—મીમંસુ રાજ્ય દ્રશ્યપ્રણીત મોક્ષમાળા, પાઠ ૧૮

* 'આદ્યો આચરણ્ય લોક-ઉપચારથી, શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાઈ કાંઈથી
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વળી આત્મ અવલંબ વિપ્ત, તેલવે કામ' તિણે કો ન સીધો
તાર હો તાર પ્રશ્ન ! " —મીમાન્સુ દેવથ દ્રશ્ય

+ 'આપ આપકુ જૂલ ગયા, ઈન સે કયા અધર !,
સુમર સુમર અળ દસત હે, નહિ જુરેગે ફેર "

તો પરમાર્થગતીર ફાસ્ય છેપરો છે કે, જુઓ ! આને પોતાનું તો જ્ઞાન નથી ને વિશ્વનું જ્ઞાન મેળવવા નીકળ્યો છે !

આ ઉપરથી તાત્પર્ય એ છે કે—મુખ્ય પ્રયોજનભૂત વસ્તુના વિચાર વિનાના સર્વ વિચાર પરમાર્થથી અકિંચિત્કર છે—નિષ્ફળ છે તે મુખ્ય પ્રયોજનભૂત વસ્તુનો યથાર્થ વિચાર પણ દિવ્ય નયનના વિરહે ઉદ્ભવતો નથી, કારણ કે, કૃષિમા જલ જેમ મુખ્ય હેતુ છે, તેમ તત્ત્વવિચારમા પરમાર્થરૂપ દિવ્યદૃષ્ટિ એ જ મુખ્ય હેતુ છે અને તે પરમાર્થદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ પણ શુરુગમ આધીન છે, તે વિના તત્ત્વવિચાર સુધારસધારાનું પાન થાય કેમ ? અને દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ પણ મળવે કેમ ?

“ તત્ત્વવિચાર સુધારસ ધારા,
શુરુગમ વિષ્ણુ કિમ પીજે રે ”—શ્રી આને દંધનજી
“ વસ્તુવિચારે રે દિવ્ય નયન તણો રે,
વિગ્ધ પડ્યો નિરધાર ”

છતાં આ દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ વિનાનો કોઈ વિશિષ્ટ યોગશક્તિવાળો પણ જે જે વિચાર કરે છે તે પણ અસત્

“જન જા યો નિજ રૂપો, તન જાન્યો સન સોક
નહિ જાન્યો નિજ રૂપો સન જા યો સો રૂક”

—શ્રીમદ્ રાજયદ્રજી

“ કીર્તે જ્ઞાતમનિ નો’મૂયો જાત્યેમવશિષ્વતે ।

મજાતે પુનરેતસિન્ જ્ઞાનમન્યનિર્ભયમ્ ॥ —શ્રી અધ્યાત્મસાર

કે ભૂગોળ હો, અર્થશાસ્ત્ર હો કે તર્કશાસ્ત્ર હો ચિદ્ધ હો
કલા હો, વિજ્ઞાન હો કે અન્ય જ્ઞાન હો, ઇત્યાદિ ગમે તે હો
તે સર્વ વસ્તુ સળધી વિચાર કરવામા આ હવે બા
નથી રાખી પણ આ બધુ છતાં તેણે એક મૂલમૂલ કેન્દ્રસ
વસ્તુનો ભાગ્યે જ વિચાર કર્યો છે હું પોતે કાણ છું ? x કયા
ઉત્પન્ન થયો છું ? મારું ખરૂં સ્વરૂપ શું છે ? - એ મુખ્ય
વસ્તુનો વિવેકપૂર્વક ચાતભાવે વિચાર તેણે કદી કર્યો જણાતો
નથી. એટલે એ આખા લોકને બાણવાની #ચેષ્ટા કરે છે

પણ દેહ-દેવળભા મિથિતિ કરત
પ્રમાદ બળ્યુ, પોતાના આત્માના સ્વરૂપને બાણવાન
આત્મા ન બાળ્યો ! તમા કરતો નથી ! અને કરે
તો લૌકિક ક્ષિત્તિ ! આમ તે પો

પોતાને ભૂવી ગયો છે ને જ્ઞાતને બાણવા બેઠો છે ! આત્મા
તે મોટું અધર કયું ? + એસ્મૃતિમા આવતા વિવેકી વિચારવ ત

x "હું કાણ છું ? ક્યાંથી થયો ? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરૂં ?
કોના સળધી વળગ્યો છે ? રાખુ કે એ પરિહર !
એના વિચાર વિવેકપૂર્વક, ચાતભાવે એ ક્યાં
તો સર્વ આત્મિક જ્ઞાનના સિદ્ધાંત તાર બનુભઆ "

—મીમંસ સમ્યક્ દ્રશ્યપ્રણીત મોક્ષમાળા, પાઠ ૬

* "આદ્યો આચરણ લોક-ઉપચારથી, શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ કીધા
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વળી આત્મ અવલન વિપ્, તેહવે કામ તિણે કા ન સીધો
તાર તાર 'મશુ' ! " —મીમાન્સ દેવચ દ્રશ્ય

+ 'આપ' આપકું જૂલ ગયા, ઇન સે ક્યા અધર !
સુમર સુમર બન દસત હે, નાદિ શોગે ફેર "

તો પરમાર્થજાણીર ફાસ્ય ઉપજે કે, જુઓ ! જ્ઞાને પોતાનું
તો જ્ઞાન નથી ને વિશ્વનું જ્ઞાન મેળવવા નીકળ્યો છે !

આ ઉપગ્રી તાત્પર્ય એ છે કે—મુખ્ય પ્રયોજનભૂત
વસ્તુના વિચાર વિનાના સર્વ વિચાર પરમાર્થથી અકિંચિત્ક
છે—નિષ્ફળ છે તે મુખ્ય પ્રયોજનભૂત વસ્તુનો યથાર્થ વિચાર
પણ દિવ્ય નયનના વિરહે ઉફલવતો નથી, કારણ કે, કૃષિમા
જલ જેમ મુખ્ય હેતુ છે, તેમ તત્ત્વવિચારમા પરમાર્થરૂપ
દિવ્યદ્રષ્ટિ એ જ મુખ્ય હેતુ છે અને તે પરમાર્થદ્રષ્ટિની
પ્રાપ્તિ પણ શુરુગમ આધીન છે, તે વિના તત્ત્વવિચાર
મુધાગ્રસધારાનું પાન થાય કેમ ? અને દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ
પણ મળવે કેમ ?

“ તત્ત્વવિચાર મુધારસ ધારા,

શુરુગમ વિષુ કિમ' પીજે રે ”—શ્રી આનંદધનજી

“ વસ્તુવિચારે રે દિવ્ય નયન તણો રે,

વિરહે પડ્યો નિરધાર ”

હતા આ દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ વિનાનો કોઈ વિશિષ્ટ
યોગશક્તિવાળો પણ જે જે વિચાર કરે છે તે પણ અસત્

“ જળ ન યો નિજ રૂપો, તથા જળ-યો સજ સોઠ,

નદિ જળ-યો નિજ રૂપો સજ જળ યો સો રૂપ ”

—શ્રીમદ્ રાજયદ્રજી

“ સુતે કાલમનિ ચો મૂયો જ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે ।

‘મશાતે પુનરેતર્લિનં જ્ઞાનમ્નર્મિતર્યદમ્ ॥ ”—શ્રી અધ્યાત્મસાર

વાસનાથી વાસિત હોઈ અસત્,
વિરમિથ અગ્ર સમો કલ્પનારૂપ હોય છે, કારણ કે જ્યાં
વાસિત બોધ વિચાર લગી આ પરમાર્થ દૃષ્ટિ સાપડી
નથી, ત્યાં લગી xભવાભિનદીપણને

લીધે ગમે તેવો ક્ષયોપશમસપ્ન પુરુષ પણ સમ્યક્
તત્ત્વવિચારને પામી શકતો નથી. તેવા પુરુષને જેમ જેમ
મન-વચન-કાયાના યોગબળનું તરતમપણુ હોય છે, તેમ તેમ
તેની વામનાનું પણ તેવું તરતમપણુ હોય છે કેઈ
અપરમાર્થદૃષ્ટિ એવા મહત્વાકાંક્ષી પુરુષના મન-વચન-કાયાની
શક્તિનું પ્રબલપણુ હોય, તો તેની લોકમા મનાવા-પૂજવા
વગેરે અસત્ વામનાનું પણ તેવું જ પ્રબલપણુ પ્રાયે
દૃશ્યમાન થાય છે એટલે તેવા વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમી જીવનો
જે બોધ છે, તે પણ અસત્ વાસનાથી વાસિત હોઈ અસત્
જ હોય છે અને આમ અસત્ વાસના વિષયી વાસિત
એવો આ બોધ અસત્* પરિણામથી અનુવિદ્ય હોઈ વિવરિત

x ભવાભિનદી લક્ષણ—

‘કુરો જન્મતિર્દાનો મમસી મયવાન્ જાઠ ।

જહો મવાભિનદી સ્વાભિષ્કારમ્મસગત ॥’ —શ્રી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય
અર્થાત્— લેખી કૃપણુ દવામણે ૭ માયી મચ્છર દાણુ

ભવાભિનદી ભવ ભર્તો ૭, અદ્વૈત આરભ અપાણુ.’

—શ્રી પદ્માવિજયજી

* ‘દ્વયસર્પરિણામણુચ્છેદો બોબો ન મુદર ।

તત્ત્વદેવ ત્રિયમદિક્ષત્કલ્પાન્નવન્ ॥’ —શ્રી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય

‘અસત્ પરિણામિ ન બોધ આરુ, બધુ વિષ સપ્તજા ન અત સાર ।

—શ્રી યોગદૃષ્ટિ દર્શન (૩૬ ભગવાનનાસ વિરચિત)

અત્તની જેમ અમુદર જ હોય છે, અસત્ કપનારૂપ હોઈ
પરમાર્થથી અબોધસ્વરૂપ વા કુબોધસ્વરૂપ જ હોય છે

૫ વામિત બોધવાળા વિબુધો પાસેથી દિવ્ય નયનનો અનુભવ

પશ્ચિદુ—યોગિરાજ ! આમ સ્વયં વિચારથી જો વસ્તુનો
પત્તો ખાય એમ નથી, અને દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ અમુલ્ય
છે, તો પછી આટલા બધા મોટા વિચારકો-તત્ત્વચિંતકો થઈ
ગયા છે, આવા મહાબુદ્ધિશાળી પ્રખર વિદ્વાન્ પડિતો થયા
છે, તેઓએ જે વસ્તુનો વિચાર કર્યો છે, તેના અવલંબનથી
હું આ વસ્તુવિચારની ઉત્પત્તિ ન થાય ? એઓએ આટલો
બધો પરિશ્રમ કરી તત્ત્વસંશોધન કર્યું છે તેનો લાભ
હઠાવવાથી દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ ન થાય ?

યોગિરાજ—અહો ભદ્ર ! ‘યથાર્થ’ સમ્યક્ બોધવાળા
તત્ત્વચિંતકોના સંબોધ ‘અવલંબનથી તત્ત્વવિચારની ઉત્પત્તિનો
જરૂર સંભવ છે, સમ્યક્ યોગદૃષ્ટિ
‘તત્ત્વમ યંત્રે ચ તત્ત્વમ સુખમ મતોના વચનામૃતથી દિવ્ય
વામના ચ, વાસિત નયનની યોગ્યતાનો તથારૂપ
બોધ આધાર’ આત્મલાભ થવાની અવશ્ય મ લાવના
છે, પણ તેવા યથાર્થ બોધમયન
સમ્યક્દૃષ્ટિ તત્ત્વચિંતકો બહુ અત્પ છે-વિરલ છે બાકી
સમ્યક્દૃષ્ટિરૂપ દિવ્ય નયનથી સંહિત તે તે મમર્થ તત્ત્વચિંતકોના-
તત્ત્વવિચારકોના વિચારો પણ મધ્યમ્યપણે જોઈ જોઈને જોઈએ

તો તેઓનો બોધ પ્રાપ્તે અસત્ વાસનાથી વાસિત દેખાય છે, શુદ્ધ બોધ દેખાતો નથી તે તે તત્ત્વચિત્તકો મોટા યોગબળવાળા હતા એ ખરૂં એમનું મન-વચન-કાયાનું સામર્થ્ય અહંભુત હતું એ ખરૂં, પણ તે સર્વ યોગ સામર્થ્ય રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ અસત્ વાસનાથી વાસિત હતું એટલે તે વિષમિશ્રિત અર્થ સમાન થઈ પડ્યું જો કોઈનામા તેવું તેવું યોગબળ હતું, તો તેની માથે સાથે વાસના-અહંકાર, મમકાર, માન, પૂજા, લૌકિક પ્રતિષ્ઠાદિની વિષ સમાન કામના-પણ તેવી જ તરતમ પ્રકારની હતી, જો મન-વચન-કાયાની ક્ષયોપશમ શક્તિ તેવી પ્રબળ હતી, તો વામના પણ તેવી તરતમતાવાળી પ્રબળ હતી એ/દિ આવો અસત્ વાસનાવાસિત બધો બોધ અયથાર્થ હોઈ, અયથાર્થ બોધની ઉત્પત્તિમા શા ખપેનો ? અને એવા અયથાર્થ-અસમ્યક્ બોધથી દિવ્ય દષ્ટિની પ્રાપ્તિ કેમ થાય ?

“ તરતમ યોગે રે તરતમ વામના રે,

વાસિત બોધ આધાર

પ થડો નિહાળુ રે બીજા જિનતાણો રે ” પ

પરિચ્છે—મહાત્મન ! આપે આ તરતમ યોગે તરતમ વાસના કહી તે ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમન્તવવા કૃપા કરે

યોગિરાજ—ધારો કે કોઈનામા વચનયોગ પ્રબળ છે, તો તે કવચિત્ત તેના અહંકારને વશ થઈ વક્તાબાણવટે વાચ્યઅપતિપણુ દાખવી જન-મનરજન કરવા પ્રયાસ

‘તરતમ યોગે રે તરતમ કરે છે ! અથવા તો અભિમાનના વાસેના રે’

અભિનિવેશમા કે અસત્ તત્ત્વના કેવચિત્ત પેતાની

હોશિયારી બતાવવા અસતપ્રકૃષ્ણા પણ કરે છે ! અથવા કવચિત્ વાચાલતા દાખવી પરવચનાર્થે જ્વૈગચરમ બતાવે છે અને જનરજનાર્થે ધર્મોપદેશ કરે છે ! અરે ! પાણી જેવા વાણીના પ્રવાહમાં તળાતો તે મામર પ્રાણી, ચિતામણિ કરતા અધિક મૂલ્યવતા ધર્મનું કાણી નજોડીના મૂલ્યે વેચાણુ કરના પણ આચકો ખાતો નથી ! વળી કોઈનામાં મનોયોગનું પ્રબલપણું હોય છે, તો તે કવચિત્ પોતાની બુદ્ધિમત્તાનું અભિમાન ધરાવતો સ્ત્રી, પોતાની મતિની અમરત્વતિથી બીજાને આજી નાખવાનો પ્રયાસ કરવા તત્પર જણાય છે ! પોતાના મતિદ્વયોપશમના અહ ભાવથી— પાકિત્યના ગર્વથી મદમતિ જનોનો તિરસ્કાર કરી લોકેષણી આકાશ સેવતો રહી તે લોકારાધન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ! પોતાની બુદ્ધિના મિથ્યાભિમાનથી આવિષ્ટ થઈ અનેક વાર કુચુકિત પ્રયુક્ત કરવામાં પણ પોતાની કુચળતા માને છે !

✥ ‘ વૈરાગ્યોગ્ગ પરવચનાય, ’ ધર્મોપદેશો અનરખનાય ।

વાદાય વિષાખ્યન ચ મેડમૂર, કિન્નર મુદે હાસ્યજર સમીપ ॥ ’

—શ્રી રતનાકરપ ચવિ શતિકા

“જન મનરજન ધર્મનું, મૂલ ન એક જાતમ” —શ્રી ચિદાનંદજી

† કામક્રોધાદિકે અધિકનું, ધર્મનું કે નવિ મૂલ રે,

દોકડે કુચુર તે જાખવે, શુ થયું એહ જન્મ સત રે

સ્વામી સીમધર ! વિનતિ

કવચારી કદાચદભર્ષા ચાપતા આપણા બોવ રે,

ગિનવચન અન્યથા દાખવે, આજ તો વાજતે દોવ રે સ્વામી.”

—શ્રી યશોવિજયજી કૃત સવાસો ગા સ્ત.

નિશ્ચયરૂપ પરમાર્થ સમજ્યા વિના, બહુશ્ચાસોનો શુકપાઠ કેરી, કહેવાતો બહુદ્યુત બની, ચેલા-ચેલી મુંડી ઘણો શિષ્યપરિવાર એકઠો કરી, ઘણીવાર તે પ્રવચનનું પ્રત્યનીકપણું પણ આપ્યું છે ! જિનશાસનના નામે સ્વચ્છ દે વિચરી જિનશાસનના હુસ્મનનું કામ સારું છે ! પોતાના કષ્ટિરાગીઓનું જીવન એકદમ કરી પોતાનું વર્ચસ્વ સ્થાપવા તે કવચિત્ નવા વાકા-અર્થ-સમ્રાટ્યાદિ વધારી પોતાના મિથ્યાભિમાન શુદ્ધ કરવાનું પોષે છે ! મનાવા-પૂજવાની તુલ્ય કામનાના હુમ્મલથી અસ્ત થઈ, પોતાની મનશક્તિનો કાંકો રાખનારા તે સ્વચ્છ દી વચક જીવ આત્મભાન ભૂલી આત્મચેષ્ટથી વચિત થાય છે !-ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારે તરતમ યોગે તરતમ વાસનાના વિચિત્ર આવિષ્કારો દેખાય છે

૬ કાળજીધની પ્રતીક્ષા અને પુરુષાર્થની સ્ફુરણા પાંચકે—યોગિરાજ ! ‘ તરતમ યોગે દે તરતમ

* “જિમ જિમ બહુદ્યુત બહુજનસમત, બહુ સિધ્ધે પરિવરિયો
તિમ તિમ જિનશાસનનો વધારી જો નવિ નિશ્ચય ધરિયો દે જિનજી !”
“ નિજ મણ સચે મન નવિ ખચે ત્રય વણી જન વચે
હુચે કેસ ન સુચે માયા, તે ન રહે મત પચે ”

—શ્રી યશોનિજયજીવિત સાગ્ર નજીસો ગા સ્ત૦

x ‘કાંઈ નિજ દોષને ગોપવા રોપવા કેઈ મતકદ દે
ધર્મની કેસના પાતડે, સત્ય જાણે નહિ મદ દે સ્વામી સીમધર”
શ્રી યશોનિજયજીવિત

‘અર્થ કદામદ સાચવે દે માને ધર્મ પ્રસિદ્ધ !

આત્મમુણ્યઅકષાયતા દે ધર્મ ન જાણે શુદ્ધ દે.” —શ્રી દેવચ દ્રજી

દષ્ટિથી આ અધ્યાત્મપ્રધાન જિન કાળસંબંધિતું અવલંબન, માર્ગનું દર્શન કરવા ઇચ્છનારને એ જ મુમુક્ષુની આશા તો કેવળ નિરાશા જ સાપડવા સર્જાયેલી છે અર્થાત્મધી આ દિવ્ય દર્શનનું દર્શન કરવા જનારને માટે તો આશાનું એક પણ કિરણ નથી, પણ આતર દષ્ટિથી આ અધ્યાત્મ માર્ગરૂપ પરમાર્થ દર્શનનું ‘માર્ગણ’* કરવાની-સંશોધન કરવાની જેને સાચી અતરંગ વિજ્ઞાસા જાગી છે, તત્ત્વપિપાસા ઉપજી છે, તેને તો અવશ્ય તથારૂપ દર્શનનો માર્ગ પણ મળી આવશે પરંતુ તેમા પણ ધીરજની બહુ બહુ જરૂર છે, કાલજ કે ‘ઉતાવળે આખા પાકે નહિ’ એ લોકેષિકા અને સાચી ઠરે છે કાંઈપણ કાર્યની સિદ્ધિ કાળપરિપાક વિના થતી નથી એ સનાતન નિયમ છે એટલે તથારૂપ કાળસંબંધિ ત્યાં મુખી પાકે નહિ ત્યાંમુખી નિરાશ થયા વિના ધીરજ ધરવી યોગ્ય છે એમ સમજી, સાચા મુમુક્ષુ અન્તઃજન ‘કાળસંબંધિ પામી અમે અવશ્ય માર્ગનું દર્શન પામશું,’ એ આશાના અવલંબને છવે છે

“કાળસંબંધિ લહી પથ નિહાળશુ રે,

એ આશા અવલંબ,

* ‘મયો મમો જોઈ મળતિ સર્વેવિ મમળારહિયા ।

પરમપ્રમમળા જલ્પ તમ્મમો મુક્ષમમળતિ ॥’

—શ્રી હરિભદ્રસંસ્કૃત સંબોધપ્રકરણ ૧-૪

અર્થાત્—લોકમાં માર્ગજ્ઞા રહિત એવા સર્વે ‘માર્ગ’ માર્ગ કહે છે, (પણ) જ્યાં પરમાત્મમાર્ગજ્ઞા (અથવા આત્મમાર્ગજ્ઞા) છે તે માર્ગ મેળૂમાર્ગ છે

એ જન જીવે રે જિનજી ! જાણુને રે,

આન દુઘન મત આ જા !

પથડો નિહાણુ રે ઘીજા જિનતણોરે " ૬

પદિક—યોગિગજ ! તારે અમ કાળવળિ પાકયે જ ને કાય સિદ્ધિ થવાની છે તો મુમુક્ષુએ શુ કાળવળિની રાહ જોડેને હાથ જોડી જોડી રહેવું ? કાળવળિ એની મેળે પાપો એમ આશાના લાડવા ખાધા કરી શુ પાટપ્રસારિકા અવવળીને પ્રમાદમા પડ્યા રહેવું ?

યોગિગજ—અડો ભન્ય ! કાળવળિની પ્રતીમા કરવાની છે, તેનો અર્થ એમ નથી કે હાથ જોડીને બેસી રહેવું કે પ્રમાદમા પડ્યા રહેવું કાળવળિ પરિપાક માટે કાળ કે કાળવળિની પરિપક્વતા પુરુષાચ ની મુદ્રણ પણ પુરુષાચ વિના થતો નથી કાળવળિ કાર્મ એની મેળે પામી જતી નથી, પણ તેને પકવવા માટે પુરુષ-પ્રયત્નની આવશ્યકતા છે જેમ આજો યોગ્ય ક્ષેત્રે વળ્યા પડી જળસિન્ધન ઉપાયથી અમુક ફળાર્દિ પાક આવે છે, તેમ કાળવળિ પણ પુરુષકાન્ડપ ઉપાયથી યથાયોગ્ય કાળે પરિપાક પામે છે, નહિ તો કેવળ કાળે પાડે નહિ કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, પુરુષકાન્ડ અને દૈવ-એ પાંચ સમવાય

X = સહિ સહ અયતિ અદ ધીરા મોક્ષમુખજા નિચ ।

અદ્યારચાણ સમુદયવાદ પમાણતા ॥ "

—શ્રી યશોનિઝ્યજ્ઞકૃત ઉપદેશાનુસર્ય

અર્થાત—તથાપિ મોક્ષ અર્થે હિંસન એવા ધીર વૃત્તિજો સમુદયવાદોન્મથાશુતા સત્તા અતિયાગત્વામ્થી નિત્ય યત્ન કરે છે

કાગળના સમિલનથી કાર્યસિદ્ધિ માપટે છે, એ સિદ્ધાંત વાર્તા પણ ઉક્ત કથનને પુષ્ટ કરે છે. શાસ્ત્રમા કાગલગ્ધિ વગેરે કહેલ છે, તે જીવને ધીરજ ધરી નિરતર પુરુષાર્થ કરવા માટે કહ્યા છે, નહિ કે પુરુષાર્થહીન થવા માટે કારણ કે જાનીના ઉપદેશ સદા જીવને આત્મજયંતિ નખવા માટે અને અમમત્ત પુરુષાર્થશીલતાની વૃદ્ધિ કરવા માટે જ હોય. માટે કાગલગ્ધિનો આશય સમજ્યા વિના, તેનું ખોટું આલેખન પકડી દેઈ પણ રીતે પુરુષાર્થહીન થવા યોગ્ય નથી, પણ જેમ જાને તેમ જાદી કાગલગ્ધિનો પગપાક થાય એવા નત્ય પુરુષાર્થરૂપ સદુપાયમા આત્માર્થી મુમુક્ષુ જીવે ‘૨૬ લગાડી મઢી પડવું’ યોગ્ય છે, બાકી બીજી દેઈ રીતે ‘ભવચ્ચિનિ-કાગલગ્ધિ’ આદિના નામે-ખોટા આવજન ગ્રહી લેશ પણ પ્રમાદીપ્ત સેવવા યોગ્ય નથી.

૭

દ્રવ્ય-ભાવ આજ્ઞા અને દિવ્ય જિનમાર્ગના અધિકારી

પથિક—મહાત્મન! કાગલગ્ધિના પરિચયને સદુપાય શો ? તે કૃપા કરી સમજાવો.

* આ અંગે ૫મ તત્ત્વદ્રષ્ટા સંતસિરામજી શ્રીમદ્ રાજવદ્રજીનું ૫૨મ પુરુષાર્થપ્રેરક ટંકે લખેલું વચનામૃત છે કે —

‘ જો ધમ્મો પરમાર્થ તો કરો સત્ય પુરુષાર્થ
ભવચ્ચિનિ આદિ નામ લઇ, હેંદો નહિ આત્માર્થ ’

—શ્રી આત્મચિદ્ધિ.

યોગિરાજ—જિજ્ઞાસુ ભય ! વીતરાગ મત્પુરુષની આજ્ઞાનું અપ્રમત્તપણું આગધન એ જ એનો મુખ્ય ઉપાય છે, અને તે આજ્ઞાના બે પ્રકાર છે—દ્રવ્ય અને ભાવ. તે તે દ્રવ્ય-ભાવ આજ્ઞા-આરાધનનું જીવનું અધિકારીપણું જેમ જેમ વધે, તેમ તેમ કાગલબિંદુનો પરિપાક નિકટ આવતો જાય છે

પથિકે—યોગિરાજ ! દ્રવ્ય-ભાવ આજ્ઞાનું અધિકારીપણું કેને હોય ? અને તે કેમ વધે ?

યોગિરાજ—ભદ્ર ! આ વિષય ઘણો મોટો છે, અને તેનો શાસ્ત્રમા ઘણો વિસ્તાર જ્યો છે, તો પણ સંક્ષેપમા ‘દ્રવ્ય’ શબ્દનો બે અર્થમા પ્રયોગ

દ્રવ્ય-ભાવ આજ્ઞા થાય છે (૧) એક તો +દ્રવ્ય એટલે દ્રવ્યના પ્રધાન-અપ્રધાન : અપ્રધાન, તથાઉપ ભાવવિહીન. બે પ્રકાર જેમકે—આચાર્યમા હોવા યોગ્ય ગામ્બોક્ત શુભૃથી ગૃહિત હોય તે

દ્રવ્યાચાર્ય કહેવાય, સાધુમા હોવા યોગ્ય સાધુગુરુથી ગૃહિત હોય તે દ્રવ્ય સાધુ કહેવાય હા ત અભવ્ય એવા અ ગારમર્દક આચાર્ય એટલે જ આવા ભાવ-ગુણવિહીન દ્રવ્યભિગ્ની વેધવિડબક દ્રવ્યાચાર્યદિને શાસ્ત્રમા ખોટા રૂપીઆની ઉપમા આપી છે તે ચથર્થ છે તેમજ ક્રિયાની બાબતમા જોઈએ તો જે ક્રિયા ચત્રવત્ ક્રિયાજડપણે, અનુપયોગપણે

+ ‘ઓ ભણાવને બળો પુણ હોદ માવગેમત્ત ।

પન્નો મઝિમ્માય વિતિયોડપુણવચ્ચાણ્ણ ॥ ” —ઉપદેશરહસ્ય

“અનુપયોગો જ્ઞાનમ્ ॥ ”

કર્મ પણ ભાવસ્ફુરણરૂપ અતર્લોદ વિના કરવામા આવે છે, તે પણ અપ્રધાન દ્ર વ્યનુ ઉત્પત્તિ છે (૨) દ્રવ્યનો બીજો અર્થ ભાવજનન ચોગ્યપણુ ૨, જે દ્રવ્ય જાણવનુ કાળુ થાય ૨, જે દ્રવ્યથી ભાવ પ્રગટે છે, તે દ્ર વ્યનો પ્રધાન એવો પ્રકાર છે દાખલા તરોડે-માટી છે તે દ્ર વ્ય છે, મુશ્રાવડ છે તે દ્ર વ્યસાધુ છે, મુશ્રાધુ છે તે દ્ર વ્યદેવ છે, ઈત્યાદિ ભાવને ઉત્પત્તિ કરનાર એવુ આ પ્રધાન દ્રવ્ય પ્રશસ્ત હોઈ આન પ્રત્યુત છે, અપ્રધાન દ્રવ્ય અપ્રશસ્ત છે, કારણ કે જે પ્રધાનરૂપ દ્ર વ્યક્રિયાથી ભાવની ઉત્પત્તિ થાય, તે જ આત્માવીને ઉપકારી છે, અને પ્રભાન એટલે આ મભાવ, આત્મામા તથારૂપ જ્ઞાનદર્શન ગુણનુ પરિણમન, આત્મસ્વભાવપરિણતિ

આમા પ્રધાનરૂપ દ્રવ્ય આજ્ઞાનો અધિકાર તો આપુનર્મ ધિકાદિ- દશાવિશેષને પામેના મુમુક્ષુઓને જ

૧ દ્રવ્યથી પૂજા ૨ કારણુ ભાવનુ, જ્ઞાન પ્રશસ્ત ને શુદ્ધ ”

‘ નામ ધર્મ હો દ્રવ્ય ધર્મ તથા દ્ર વ્ય જ્ઞેન તિથ જ્ઞાન ભાવ ધર્મના હો દંતુપણે જાન ભાવ વિના સદુ આલ ’

—મહામુનીયર શ્રી દેવચંદ્રજી

૪ “દ્ર વ્ય એવ વ ન નમન િ, અર્થન વળી ગુણુમામેદ

ભાવ અમેદ થનાની છંદા પરભાવે નિ મમેદ

આત્મભાવ તે ભાવ, દ્ર વ્યદ જ્ઞાન પ્રતિ નિસર્ગેજી’ —શ્રી દેવચંદ્રજી

—“જે લદિગારિણો દ્વ જ સમા દવ્યમો વિ ન જમા ।

દ્યરોજી ઓમવાદ સેવાજ સ જ્ઞપદાજ સિ ॥ ”

શ્રી હરિશંકરાચાર્યજીકૃત પચાશકશાસ્ત્ર

અપુનર્ભ-ધકાદિ જ
દ્રવ્યભાવ આજ્ઞાના
અધિકારી

છે, કારણ કે તેવી પ્રધાનરૂપ દ્રવ્ય
આજ્ઞા જ વિશિષ્ટ ભાવ ઉત્પન્ન
કરવાને યોગ્ય એવી હોય છે આ
અપુનર્ભ ધકાદિ દશા પૂર્વે સકૃદ્-
બધકાદિને તો આ અપ્રધાનરૂપ

છે, કારણ કે તે દ્રવ્ય આજ્ઞાનું પાવન પણ અનુપયોગપણે
ક્રિયાજડપણે કરે છે આમ દ્રવ્ય આજ્ઞાના મુખ્ય અધિકારી તો
અપુનર્ભ ધકાદિ હોય અને ભાવઆજ્ઞા તો અભ્યગૃહ્યિ આદિને જ
ઘટે છે, તે જ તેના અધિકારી છે આ દ્રવ્ય-ભાવ આજ્ઞાના
અધિકારીપણાની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પણ સમ્યક્પણે આજ્ઞાપાલનથી
હોય છે, માટે આજ્ઞા-આરાધનમાં અપ્રમાદ રેવવો એ જ
કાળવળિની પરિપકવતાને સર્વત્રષ્ઠ ઉપાય છે, એ આ
ઉપરથી તને સુપ્રતીત થશે

પરિચ્છે—મહાત્મન્ ! આ ઉપગ્રથી તો અપુનર્ભ ધકાદિ
ઉચ્ચ દશાવિશેષવાળા મતજનો જ વાસ્તવિક રીતે આ દ્રવ્ય-
ભાવ આજ્ઞાના અધિકારી હોઈ આ દિવ્ય જિનમાર્ગના અધિકારી
છે એમ ક્ષણિત થય છે

યોગિગજ—અહો વિચક્ષણ ! હા, એમ જ છે આ
અપુનર્ભ ધકાદિ પણ બ્યવહારથી આ દિવ્ય માર્ગના અધિકારી

અર્થાત—આ (અપુનર્ભ ધકાદિ) અહીં અધિમગીઓ છે પણ
માગીના તો દ્રવ્યથી પણ અધિકારી નથી કારણ કે આ દ્રવ્ય વદના
ઈતર-ભાવ વદનાની યોગ્યતા સતે હોય છે અપુનર્ભ ધકાદિથી રેવવો
તો દ્રવ્ય વદના અપ્રધાન હોય છે

ખરેખત મુમુક્ષુ
અપુર્ન ધકાદિ જ
દિવ્ય જિનભાગિના
અધિકારી

કહ્યા છે પણ નિશ્ચયથી-પરમાર્થથી
તો સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ભાવસંપન્ન
જીવો જ અને ખરેખરા મુખ્ય
અધિકારી છે કારણ કે 'દસળમૂલો
ધમ્મા' * સમ્યગ્દર્શન એ ધર્મવૃક્ષનું
મૂલ છે, એ મૂલ વિના ધર્મવૃક્ષ
જીગે જ નહિ સર્વવિરતિ આદિ પણ સમ્યગ્દર્શન ભાવરૂપ
મૂલ હોય તો જ વિરતિ છે, નહિ તો ભાવથી અવિરતિ*
જ છે પ્રતને સમ્યક્ત્વમૂલ કહ્યા છે એનું આ જ રહસ્ય છે
સમ્યક્ત્વરૂપમૂલ હોય તો જ પ્રત એ પ્રત છે, નહિ તો પરમાર્થથી
અપ્રત જ છે માટે પરમાર્થથી-નિશ્ચયથી આ દિવ્ય જિનભાગિના
અધિકારીનો પ્રારબ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિથી જ થાય છે ત્યાર પહેલા
જે અપુર્ન ધકાદિ ભાવવાળા, ઉત્તમ શુષ્ક-લક્ષણસંપન્ન,
હેતુકર્મી, મહકપાથી, મદવિષથી, અતીવપરિણામી, અતરંગ
વૈરાગ્યવામિત, માત્રા માર્ગજિજ્ઞાસુ, તીવ્ર તત્ત્વપિપાસુ, ખરેખરા
મુમુક્ષુ આત્માઓ છે, તે અનુકેમે આ સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ભાવ
પામવાની યોગ્યતાવાળા હોવાથી તેમને પણ અને વ્યવહારથી

* 'દસળમૂલો ધમ્મો ઉવ્વજ્ઞો જિજ્ઞવેદિં સિસાણ ।

ત સોલ્લણ સહણે દસળદોષો જ વદિલ્લો ॥ '

શ્રી કુદ્દુદાચાર્યજીવૃત્ત અષ્ટપ્રાભુત

* કુળઠળાવત્તરે ણ્ણો વિરલ્લો અવિરલ્લો મિયમા ।

અદ દહ્ણો અદહતો સત્તીણ દહ્ણો પવ ॥

મિયમા અગ્નિ ચરિત્ત કદયા વિ કુ નણ્ણસણવિહૂણ ।

તમ્હા દમ્મિ જ સત્તે અસમ્મદ્દાણ અવગણો ॥ —શ્રી ઉપદેશરહસ્ય

અધિકારી કહ્યા છે, બાકી તેવા
બાકી બીજા ગુણ-લક્ષણ વિનાના બીજા બધાX
જિનમાર્ગબાહ્ય જનો-ગૃહસ્થો કે સાધુનામધારીઓ-
ને બાહ્યદષ્ટિથી ક્રિયાજડપણે કે

શુદ્ધજ્ઞાનીપણે તે માર્ગે નવચહે વિચરતા છતા, 'અમે આ
જિનમાર્ગમા છીએ' એમ માને છે કે મનાવે છે, તે તો
અન અનધિકારો હોઈ કેવળ માર્ગબાહ્ય જ વર્તે છે અને
આવા અનધિકારી છોએ આવા દિવ્ય માર્ગે વિચરવાનો ખોટો
દાવો કરતા ગૃહી, ખરી નીતે તો આને વગોવે છે, હાસીપાત્ર
કરાવે છે ! અને પોતે માર્ગ પામ્યા છે એવી મિથ્યા પ્રતિત્તિ તે
મર્ગબ્રહ્મ વચ્ચે છવો આત્મવચના અને પરવચના કરે છે !
આવા છવો દ્રવ્યથી પણ આ માર્ગમા વર્તતા નથી, કારણ
કે તેમની દ્રવ્ય-બાહ્ય ક્રિયા પણ અપ્રધાન, ઉપયોગશૂન્ય,
જડતારૂપ ને આલાસમાત્ર હોય છે, તથારૂપ ભાવની ઉત્પાદક
હોતી નથી, એટલે જ આવા છવોને અન અનધિકારી કહ્યા છે
માત્ર સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ મુખ્યપણે અને અપુનર્જીવકાદિ ગોપુપણે
આ દિવ્ય જિનમાર્ગના અધિકારી છે, એ જ તાત્પર્ય છે

X 'જ ય અગુણવર્ણાઓ પરિણ રૂદ્ધ ઝોમયા નિ જુત તિ ।

જ ય જ પરિણ નિ તસા ઝમમવાણ પિ નિરિટ્ટા ॥

—શ્રી હરિભદ્રાચાર્યવૈદ્યકૃત પચાગકરાત્ર

અર્થાત—અપુનર્જીવકથી પર એવા સકૃત્યધકાદિને અહી-
આત્મામાં યોગ્યતા પણ મુખ્ય નથી એથી પર-સકૃત્યધકાદિને પણ
આ—અપ્રધાન દ્રવ્ય વદના નથી એમ નથી, અર્થાત્ હોય છે જ,
કારણ કે તે અપ્રધાન દ્રવ્ય વદના તો અભ્યોને પણ કહી છે

૮

કાળલક્ષિધ આગામ્યવસંતને મુસુમુનું પરમાર્થજીવન

પથિકે—મહા મન! આ દિવ્ય માર્ગના દર્શન મળેનું દિવ્ય નયન પામવાની યોગ્યતા માટે પણ કેટલું બધું ઉચ્ચ અધિભારીપણ હોવું જોઈએ, તે આ ઉપરથી મનાવે. લક્ષ્યમાં આ મુ, અને આવા ઉચ્ચ અધિકારીને અનુક્રમે યથાયોગ્ય યોગ્યતાની રૂઢિ યત્ન કાળલક્ષિધ પાકયે માર્ગદર્શનની આશા કેમ સંકોદિત નહે છે તે પણ આપના કૃપાપ્રસાદથી મનાવે સમજવામાં આવ્યું.

યોગિગણ—અહો ભત્રીજા! સાચા મુસુમુને—નાચા માર્ગજિજ્ઞાસુને કોઈ પણ પ્રકારે નિગથ થવાનું ઠારણ નથી, કારણ કે જેમ જેમ તેનામાં

‘કાળલક્ષિધ લઈ
પથ નિહાળ્યું’
એ આશા અવસંત’

આત્મમુક્તિના પ્રગટપણરૂપ યોગ્યતાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ તે માર્ગમુખ્ય-માર્ગ સમીપ આવતો જાય છે, અને એમ ક્રમશઃ યોગ્યતાની

યથાયોગ્ય રૂઢિ થતા કાળલક્ષિધનો પરિપાક થયે, દિવ્ય નયનને માક્ષાત્ પામેલા સાચા મહામુક્તિના યોગે તેને દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ પણ થાય છે અને તેના વડે કરીને તે અતીત-લોકોત્તર એવા આ અત્યંત પ્રધાન દિવ્ય જિનમાર્ગનું અગત્યદર્શન કરવા લાગ્યાણી થાય છે, અને પછી આ પંચ ઉપકારી-પરમ કયાણકારી જિનમાર્ગના યથાર્થ દર્શનપૂર્વક તે માર્ગે અવેગથી—અત્યંત વેગથી સચરતો હો તે દૃઢકૃત્યતા અનુભવે છે ત્યારે માત્ર એક મોક્ષની અભિલાષા

કાળવર્તિન આશા અવતરને મુમુક્ષુ પરમાર્થ જીવન ૧૫૩

ધરનારો સાચો મુમુક્ષુ-તીવ્ર તત્વચિંતામાં જીવી પણ કોઈ પણ નિરાશાને ભક્તો જ નથી, પણ કાળવર્તિનને પ્રાપ્ત કરી અજિત જિન જેવા પરમ પુરુષસિદ્ધા જે માર્ગે સંન્યાસ છે એવો જા અનુષ્ઠાન પરમોત્તમ દિવ્ય માર્ગ પામશું, એવી આશાના અવલંબને તે અયમરૂપ પરમાર્થ જીવનથી જીવે છે, અને અધ્યાત્મશુદ્ધિની X નિગત વૃદ્ધિ કરતો જીવી આનંદદાન-અર્થનિરૂપ આત્મતા પામેથી દિવ્ય અમૃતદાની મદાય આશા સેવે છે

પથિક—યોગિરાજ ! હવે મને સ્પષ્ટ મમલાયું કે, સાચા માર્ગજવેષક મુમુક્ષુને નિરાશાનો લેલ પણ અવનશ નથી, પરંતુ આગામી પૂરેપૂરું કારણ છે

યોગિરાજ—વિચક્ષણ ભય ! એમ જ છે, નિમદેહ એમ જ છે, કારણ કે સાચા આત્મપુરુષાર્થશીલ અને આના આરાધનમાં અપમાની એવા મુમુક્ષુને હિંમે ધીરજ કે જે કાળ લગ્નિ પન્નિપડવ થતા મને અવશ્ય વિચિત્ર નયનની પ્રાપ્તિ વશે, અને તેના પ્રાપ્તિથી મને આ દિવ્ય જિનમાર્ગનું પથાર્થ દર્શન આપશે એટલે આવા સાચા ભાવિનાત્મા મુમુક્ષુ ભક્તિજન પ્રભુને પ્રથના કરતા પણ સાચા અતકરણથી ભાવે કે જે —

હે ભગવન્ ! હું તેવા કાળની પ્રતીક્ષા કરી નહો છું

X જ્ઞાતાં ચ ત ર્ગા ભક્તિભજનજોગમાં જુતાં ।

અર્થાત—અને જાત પશુ અધ્યાત્મ-અનુભવે ગંધી અતકરણ એવો યુગ છે, કાળ કે આ અધ્યાત્મ-અનુભવ સમ્યક યોગશાસ્ત્રમાં સાં છે

કે—ક્યાં આગે દાગવળિષ પાડે ને મને દિવ્ય નયનની પ્રાપ્તિ

થઈ ત્યારે દિવ્ય દર્શન લાપડે !

‘એ જન હવે :

જિનહાં જાગુએ રે,

આનંદધન મત જાળ’

અને તે પ્રાપ્તિ મને મોગા-પેટી

યશે જ એવી મને પૂ-પૂ ! આશા

છે, કા જ હ આખાની ગોટલી ચોંચ

ભૂમિમા વવી છે, તો તેમાથી

કાળાતરે આગે અવન્ય મશે પણ તેમ થવામા પશુ અમુક

વખત જશે કાળપણિપાક મશે આગે પાકશે, ‘ઉત્પાદને આખા

ન પાકે’ તેમ હે પ્રભુ ! ત્હાની ભક્તિરૂપ-પન્થ પ્રીતિરૂપ

યોગના બીજ મે ચિત્ત-ભૂમિમા વાળ્યા છે, તો મને ખાતરી

છે હ મારાતરે પણ તેના દિવ્ય નયનરૂપ ફળની મને અવશ્ય

પ્રાપ્તિ થવી જ જોઈએ હે પરમ કૃપાળુ દેવ ! ત્યારે પન્થ

પ્રીતિ-ભક્તિરૂપ ગોટલી મુઠ્ઠા ચિત્ત-ભોજનમા વાવી છે, તે

આનંદધનરૂપ આગે અવશ્ય દાગવળિષ પાડી પાકશે જ

એવો મને અમુક નિશ્ચય નિશ્ચય છે અથવા હે આનંદધન

ભગવાન ! આપ પોતે આમ્રવૃક્ષરૂપ છો, પરમ નિષ્કારણ

કરુણારીણ પરમ ઉપમારી છો, શીતલ શાંતિકારી છાયા આપે

છો, ફલભારથી લથી મહેવા આપ આમ્રવૃક્ષ શું ગને એકા

ફળ નહિ આપો ? આપ્યો જ, એવો મને પરમ દૃઢ વિશ્વાસ

છે, અભગ આશા છે હે જિતદેવ ! એ આશાને નાતણે

દીગાઈ રહી હું જીવી રહ્યા છું, એ આશાતત્તુ જ મને જીવાઈ

રહ્યો છે એ એ આશાતત્તુનું અવગળન ન હોય તો તું

જીવત જ નહિ, મહારુ સાવમૃત્યુ જ થયું હોત ! પણ

‘આશા અમર છે,’ આપુ જગત આશાએ જીવે છે, તેમ

હું પણ મ્હારો તે એની એક આશાએ જ જીવી રહ્યો છું, મે

‘એ જન જીવે જિનજી ! જાણુજો રે આનંદધન મત અખ !’ ૧૫૫

મહારો ‘આશાપૂરો’ નાય તે આશા પૂર્યો, એમ મહારો
૬૬ આત્મવિશ્વાસ છે

એમ કહી ભાવાવેશમાં આવી જઈ—

“કાળકલ્પિ લક્ષી પથ નિહાળશુ રે,

એ આશા અવલખ,

એ જન જીવે રે જિનજી ! જાણુજો રે,

આનંદધન મત અખ !

પથડો નિહાળુ રે ધીજા જિનતણો રે ” ૬

—એવી પૂન લલકારતા લલકારતા યોગિરાજ, પથી સાથે
ભીડી, પોતાનો બહાનો પથડો નિહાળતા નિહાળતા આશા
ભય છે ! તેમના દિવ્ય ઘેરા નિનાદના પડછદા વાતાવરણમાં
હજી પણ તેવા ને તેવા તાણ સંભળાયા કરે છે !—જે
સંકર્ષ સહુદય જનો સાલણી દિવ્ય ચિનમાર્ગનું દર્શન કરવા
પ્રેરાય છે ! અને અતગતમાર્થી પોકારે છે—

‘જય આનંદધન !’

પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા

મહામુનીશ્વર મહર્ષિ શ્રી આનંદધનજી પ્રણીત
તૃતીય શ્રી સલવજિન સ્તવનનું
વિસ્તૃત વિવેચન

વિવેચક -

ડૉ લગ્નવાનદાસ મન.સુખભાઈ મહેતા
એમ બી બી એમ

[શ્રી આનંદધનજી દ્વારા નીચે સલવજિન સ્તવનના
વિવેચનરૂપ આ 'પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા' મીર્ચક
લેખમાળા આ વિવેચકે શ્રી 'જૈન વર્મ પ્રકાશ' મા
(પૃ ૬૪ થી ૬૮, સ ૨૦૦૪ થી ૨૦૦૮) લખી હતી
ત્યા ક્રમશઃ બાવીશ લેખાંકોમાં હપાયેલી તે
લેખમાળા અગ્રે અથાગ્રે રજૂ કરવામાં આવી છે]

પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા

મહામુનીશ્વર મહર્ષિ શ્રી આનંદધનજી પ્રણીત
તૃતીય શ્રી સલવજિન સ્તવનું
વિસ્તૃત વિવેચન

વિવેચક -

ડૉ ભગવાનદાસ મનઃસુખલાલ મહતા.
એમ બી બી એમ

[શ્રી આનંદધનજીકૃત ત્રીજા સલવજિન સ્તવનના
વિવેચનરૂપ આ 'પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા' ગીર્વક
લેખમાળા આ વિવેચકે શ્રી દેવ ધર્મ પ્રકાશનમાં
(પુ ૬૪ થી ૬૮, સ ૨૦૦૪ થી ૨૦૦૮) લખી હતી
ત્યા કંમરા બાવીંગ યેખામેમા કાપાયેલી તે
લેખમાળા અગ્રે પ્રથામરે રમુ કમ્મા આની છે]

મહર્ષિ શ્રી આનંદધનજી પ્રણીત તૃતીય શ્રી સંભવ જિન સ્તવન

સ ભવ દેવ તે કુર સેનો સેવે રે, લહી પ્રભુ સેવન સે,
સેન કારણ પહેલો ભૂમિગ રે, અભય અદ્વેય અખેડ સ ૦ ૧
ભય ચચવતા હો કે યજ્ઞિભામની રે
દેવ અરોચક ભાવ,
ખે. પ્રવૃત્તિ કરતા યાકીયે રે,
દાપ અભોધ લખાવ મ ભવ દેવ ૦ ૨
ચરમાવર્તી હો ચરમ કરણ તથા રે
ભવ પરિણતિ પરિપાક,
દાપ રળે વળી દ્રષ્ટિ ખુને ભટ્ટી રે
પ્રાપતિ પ્રવચન વાકે સ ભવ દેવ ૦ ૩
પરિચય ખાતકે ધાતકે સાધુ શુ રે
અકુશલ અપચય ચેત,
મથ અધ્યાતમ અનણ મનન કરી રે,
પરિગીયન નથ હેત સ ભવ દેવ ૦ ૪
કારણ ભેગે કારણ નીપટે રે,
એમા કોઈ ન નાદ,
પણ કારણ વિણ કારણ સામિયે રે
એ નિજ મત ઉનમાદ સ ભવ દેવ ૦ ૫

મુગવ મુગમ કરી સેવન આદરે રે, સેનન અગમ અનૂપ,
દેભે કાવિય સેવકે ચાચના રે, આનંદધન રસ રૂપ સ ૦ ૬

પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા

(શ્રી સભન જિન સ્તવન-વિવેચન)

[શ્રી અજિત જિન સ્તવનનું વિવેચન 'આનદધનજીનુ દિવ્ય જિનમાર્ગદર્શન' એ લેખમા સવાદગર્ભિતપદ્યે કરવામા આવ્યું હવે તેના જ અનુસધાનમા કેમપ્રાપ્ત મહાવજિન સ્તવન (આનદધનઁકૃત) સંગગ રીતે વિવેચવામા આવે છે]

પ્રથમ પગિચ્છેદ

પ્રભુસેવનનો ભેદ અભય અદ્વેષ અખેદ

આગના સ્તવનમા શ્રી આનદધનજીએ,—‘કાગવણ્ધિ લહી પથ નિહાળશુ રે, એ આશા અવવળ’—કાગલણ્ધિ પ્રાપ્ત કરીને અમે દિવ્ય જિનમાર્ગનું દર્શન કરશુ, એવી આશાનુ અવલભન કર્યું ત્યારે હવે મહા નિર્મથ મુનીશ્વર શ્રી આનદધનજીની શુદ્ધ ચેતના જેને પ્રભુ પ્રપે પરમ પ્રેમ પ્રગયો છે, પ્રભુને જેલો ‘પ્રિયતમ’ માન્યા છે, તેને સહજ જિજ્ઞાસારૂપ પ્રશ્ન બેઠે છે કે-તે કાગવણ્ધિનો પરિપાક ક્યારે અને કેવી રીતે થાય ? તેની મુદત ક્યારે અને કેમ પાકે ? તેનું તત્ત્વચિતનાત્મક સમાધાન કરવા આશયથી મહર્ષિ શ્રી આનદધનજી પ્રકાશે છે —

સ ભવ દેવ તે ધુર સેવો મવે રે,

લહી પ્રભુ સેવન ભેદ,

સેવન કારણ પહેલી ભૂમિકા રે,

અભય અદ્વેષ અખેદ સંભવં વૃ

અર્થ —અહો ચેતન ! તમે સર્વેય સમય દેવને
 ‘ધુર’—સૌથી પ્રથમ સેવો ! અને મેં તે પણ તે પ્રભુના
 સંવનને! ભેદ લગ્ન-મામીને-સમજીને મેવો ! એ સેવનના
 કારણની પહેલી ભૂમિતિ અલય, અદ્વેષ અને અપેદ એ છે

વિવેચન

કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ એમ ને એમ તાબડતોબ
 થઈ જતી નથી, તે કાર્યસિદ્ધિના ઘ-લગ્ન પછી પહેલા વાવવા
 પડે છે પરી તેમથી અકુર કુટી,
 મોક્ષકાર્યની સિદ્ધિ માટે છોડ ગની અનુક્રમે મોટું વૃક્ષ
 કારણરૂપ થોડા પછી થઈ, સિદ્ધિરૂપ કૂત-કલભાથી લઈ
 પડે છે, તેમ જિનદર્શનરૂપ કાર્યની
 અથવા મોક્ષરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ માટે, તેના અમોઘ કાણુરૂપ
 યોગ-બીજની ચિત્તભૂમિમાં વાળણી કરવી અતિ અતિ આવશ્યક
 છે, -તે જે અમોઘ-અવધ્ય યોગબીજમથી ઉત્તમ યોગ-
 ભાવાકુર પ્રગી-કુટી નીકળી, અનુક્રમે મધ્યમ મોક્ષવૃક્ષ કુટીદાલી
 ફલ-ફલભારથી લઈ પડે છે, અને આશાત્ જિનદર્શન
 અથવા નિર્વાણરૂપ પરમ અમૃતરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે

અથવા કોઈ પાસાદ ચણવો હોય, તો તે કાંઈ એમ ને
 એમ આકાશમાં અદ્વજીવો થઈ જતો નથી, પણ પ્રથમ
 તો પ્રયત્નથી તેનો મજબૂત પાયો
 મોક્ષ પ્રાપ્તિને નાખવો પડે છે, અને પરી તેના
 યોગબીજરૂપ પાયો ઉપર ઉત્તરોત્તર ભૂમિકાનું સુદૃઢ
 નિર્માણ થતા, આખી ઈમારત તૈયાર
 આવે છે તેમ જિનદર્શન અથવા મોક્ષમાર્ગરૂપ જીવ્ય પ્રાપ્તિનું

નિર્માણ કરવા માટે પ્રથમ તો આત્મપુર્યાર્થરૂપ મહાપ્રય નથી તેના પાયારૂપ-હૃદ પીઠિકારૂપ યોગ-બીજનું પૂરણ કરવું પડે છે અને પછી જ તેના ઉપર ઉત્તરોત્તર યોગભૂમિકાઓનું સુદૃઢ નિર્માણ કરવામા આવતા, સંજોષાગ મોક્ષમાર્ગરૂપ બન્ય પ્રાસાદ તેઓ સદૃ દિવ્ય જિનદર્શનનો આક્ષાત્કાર ધાય છે

એવા માટે જિનદર્શનની પ્રાપ્તિ ઇચ્છનાગ અથવા નેનકુળની કામના રાખનારા મુમુક્ષુ હોય, તેના અમોઘ-અવધ્ય કારણરૂપ મોક્ષમાધક યોગ-બીજનો ચિત્ત-ભૂમિમા પ્રમેય હોવા યોગ્ય છે

અને તે યોગ-બીજમા સૌથી પ્રથમ અને મોટી પ્રધાન એવું પરમ “યોગબીજ શ્રી જિનેશ્વરની ભક્તિ છે, કારણ કે વીતરાગ દશાને પામેલા શ્રી જિનેશ્વર

મણુ ભક્તિ એ	ભગવાન રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ સમન્ત
ઉત્તમ યોગબીજ	અતરંગ શુભોને છતી લઈ,
	સકલ કર્મકટકોના પરાજય કરી,

શુદ્ધ સંકુળ આત્મસ્વરૂપમા બિગળમાન થયેલા શુદ્ધ આત્મા છે, અનન જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત ચારિત્ર અને અનત વીર્યથી મુક્ત એવા મુક્ત સિદ્ધ પરમાત્મા છે, એવા પરમ યોગી આક્ષાત્ શુદ્ધ સ્વભાવમય મોક્ષને પામેલા સિદ્ધ આત્માને

૪૧ કયોતિ યોગબીજના-મુપાદાનમિદ્ સ્થિત ।

ભવમ્યમોહદેહામિત યોગવિદો વિદુ ॥ —શ્રી યોગત્રાંસમુચ્ચય

૪૨ જિનેષુ કુશલ ચિત્ત ત્વમસ્થાર દય ચ ।

પ્રગામદિ ચ સશુદ્ધ યોગબીજમનુભવમ્ ॥ —શ્રી યોગત્રાંસમુચ્ચય

આદર્શમાને સ્થાપી, તેની એકનિષ્ઠ આગાધના કરવી, તે સુખ્ય-પ્રધાન યોગળીજ થઈ પડે એમા જરાય આશ્ચર્ય નથી

એટલે મોક્ષદ્વંદ્વના કામી એવા સુમુક્ષુ જીવે તે ભગવાનજી આરાધન-સેવન કરવા તત્પર થવું, તે પોતાના જ આત્મ કલ્યાણની-આત્મહિતની વાત છે એથી જીને સૌથી પ્રથમ તે ભગવાનજી સેવન કરવા આત્માર્થ સુમુખ્યે સર્વાત્માથી પ્રવર્તવું એમ છે

એટલા માટે જ મહાત્મા આનંદધનજી કહે છે જ-હે સર્વ આત્મજીવો! આ સભવ દેવને તમે પુરે-સૌથી પ્રથમ સેવો 'સભવ દેવ તે પુર સેવો સર્વે જે'

આ ભગવાન સભવ જિન આ અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા જિનેશ્વર થઈ ગયા તેઓએ રાગ-દેષાદિ અરિદલનો સર્વથા સહાજ કરી, સકલ કર્મકવચનો નગત કલ્યાણકારી સહાય કરી, શુદ્ધ મહેજ આત્મ 'સભવ' દેવ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કર્યું હતું અને જે હતા દેહાતીત એવી પરમ ઉદ્યમીન કાર્યોત્સર્ગ દશાએ શુદ્ધ સહજાતમસ્વરૂપમા જિરાજમાન તે પ્રભુ નિષ્કારણ કરુણાથી આ જગતીતલ પર વિહાર કરી, જગત જનને પરમ કલ્યાણમાર્ગનો ઉપદેશ દેતા હતા, પન્માર્થમેધની વૃદ્ધિ કરી પરમ શાંતિપ્રદ ધર્મામૃતનો પ્રવાહ વહાવતા હતા એવા તે ભગવાન પરિખર ! 'સભવ' હતા, કારણ કે તેઓથી ઉત્તમ ધર્મ-તીર્થના સભવ-જન્મ થયો હતો

અથવા તે ભગવાન ‘૪૨૧ ભવ’ હતા, કાળ કે શ એટલે આત્મશાંતિના તે ભવ-ઉત્પત્તિમ્થાન હતા આમ સભવ, શભવ આદિ નામ જેને યથાર્થપણે ઘટે છે, એવા આ પ્રભુ દિવ્ય સાનાદિ ઐશ્વર્યથી સુક્ત હોવાથી ખરખરા ‘દેવ’ છે

એવા આ પગ્મ ઉપકારી, પરમ કરુણાસિંધુ શ્રી સભનદેવને તમે ‘હુરે’ સૌથી પ્રથમ, સૌથી પહેલુ, પગ્મ પ્રધાન પદ

આપીને સેવા, બીજા બધા કાર્ય

‘સભવ દેવ તે કરતા એને પહેલુ મ્થાન આપીને

હુર સેવા મવે રે’ નેવો જગતના બીજા બધા કામ

પડતા મૂંઝી, આ પ્રભુની સેવા

કરવારૂપ આત્માર્થનું કામ સૌથી પહેલુ કરો જગતના બીજા

બધા કામ તુમ્હ-અ પ ફળદાયી અને આ લોક પૂરતા જ

ઉપયોગી કે ઉપકારી છે પણ આ પ્રભુનેવારૂપ ખરખરા ‘સ્વાર્થ’

કાર્ય તો પગ્મ મોક્ષ ફલદાયી અને આ લોક-પરલોકમા

આત્માનું પરમ ક-યાણુકારી, પરમ ઉપકારી છે, માટે એ

પ્રભુમેવાને પરમ ઉપાદેય ગણી, બીજા બધા કાર્ય કરતા એ

પ્રત્યે અનંત અનંતશુભવિગિષ્ટ પરમ ‘આદર’ ધારણ કરી,

તે સેવનકર્મમા પગ્મ પ્રીતિ-ભક્તિથી લાગી જાઓ ! હીન

કર્મ જાઓ ! તાત્પર્ય કે-જગતના અન્ય કોઈ પણ પદાર્થ

× ॥ ઘમ્મવ સમવત્તપરોગે સતપ્પમનસ્ય ચનસ્ય લોકે ।

અસીરિદ્ધાષ્ઠિસ્મિન્ન એવ વૈચો નૈગો યથા નાવ દર્જા પ્રશાન્તયે ॥

અનિતપમત્રજનનુદ્ધિયામિ પ્રવક્ષમિવ્યાધ્યવસાયરોષમ્ ।

इद अगज्जन्मव्रतान्तकात् निरचनां शान्तिमभीगमस्व ।

—શ્રી સમ તણાદ્રાચાર્યજીવૃત જુદત્ત્વય ભૂસ્તોત્ર

કરતા અને ત અને તમણા મહિમાવાન એવા આ પગ્મ 'અહીં ત' પ્રભુને પરમ પૂજના પાત્ર, પરમ પૂજ્ય, પરમ આગધ્ય, પરમ ઉપાધ્ય અને પરમ સેવ્ય ગણી, તેની પૂજામાં, તેની આરાધનામાં, તેની ઉપાસનામાં, તેની નવનામાં ગોથી પ્રથમ તથા યાએ ! હે સર્વ સુમનુ આમમધુએ ! આ પરમ પ્રભુની સેવામાં લાગી જવા માટે હ તમને સર્વને પરમ પ્રેમથી આમ નથુ કહે છુ કે—' મ ભવ દેવ તે ધુ એવો મને રે '

અને તે સેવા એવા પ્ર રે દરથી ભેદજોતે માટે આન હથનથ કહે છે કે—' લાડી પ્રભુ સેવન ભેદ '-પ્રભુના નેવનનો ભેદ

લાડી-પાગી-જાણી-સમજી તમે નેવે

'લાડી પ્રભુ ગતમ ભેદ' તે નવરૂપના સ્વામી એવા પ્રભુને હોવા । લૌકિક રીતે તો ઘણા હોવા

આ પ્રભુને નેવે છે, ઉપરછતી-ખાદ્ય સ્વપ દષ્ટિથી મા પ્રભુની સેવા કરનારા ઘણા હોવા દષ્ટિગોચર થાય છે, પણ તેઓ માત્ર ઉપરપકેથી નેવે છે-અદરનો ભેદ પામ્યા વિના સેવે છે પણ અમે જે કહેવા માગીએ છીએ તે તો અલૌકિક રીતે આ અલૌકિક પ્રભુને સેવવાની વાત કહેવા માગીએ છીએ, આ લોકોત્તર પ્રભુની નેવાનો અતર્ગત ભેદ-રહસ્ય-મર્મ જાણીને-સમજીને નેવવાની વાત કહેવા માગીએ છીએ આધ્યાત્મિક ગુણપ્રમાણરૂપ સેવાની વાત કહેવા માગીએ છીએ આ લોકોત્તર દેવને ઘણા હોવા તેમનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના લૌકિક રીતથી નેવે છે, આ લોક-પરવૈષ્ણ સખ ધી લૌકિક કેલના આકાશાધો-આશાવી એવે છે, અથવા જોધ-માન-માયા +લોભ

આદિ દશ સજ્ઞા સહિતપણે મેવે છે આમ અલૌકિક દેવની લૌકિક ફલકામનાથી લૌકિકપણે કળતી મેવા તે શુદ્ધ સેવા નથી.

શુદ્ધ સેવા તો (૧) પ્રભુ પ્રત્યે પરમ ઉપાદેય બુદ્ધિ પૂર્વક, (૨) આહારાદિ દશ સજ્ઞાના નિગ્રહ સહિત, (૩) આ લોક-પરલોક સબધી કામના રહિતપણે-નિષ્કામપણે કરવામા આવે તો જ યાય આવી જે નશુદ્ધ મેવા છે, તે જ અત્રે યોગબીજરૂપ થઈ પડે છે.

ત્યારે જિનાસુ બાણે પ્રશ્ન કે છે કે તે નવનનો ભેદ શુ ? તે કૃપા કરીને કહો તેનું સમાધાન કળતા કહે છે—

‘સેવન કારણુ પહેલી ભૂમિકા રે અભય અદ્વેષ અખેદ,’
પ્રભુસેવનના કારણરૂપ પહેલી ભૂમિકા અભય, અદ્વેષ ને અખેદ છે, માટે તમે અભય, અદ્વેષ ને અખેદ પ્રાપ્ત કરી પ્રભુની સેવા ઠગો.

પ્રારભમા જ કહ્યું તેમ કોઈ પણ મકાન પાયા વિના ચણાય નહિ, પ્રથમ ભૂમિકા બધાયા વિના ઉપલી ભૂમિમ

બધાય નહિ,—આ નિયમ છે તેમ

પ્રભુસેવા પ્રાસાદની

પ્રથમ ભૂમિકા—

‘અભય અદ્વેષ અખેદ’

પ્રભુસેવારૂપ મહાપ્રાસાદનું ચણત

પણ તેનો પાયો પૂરાયા વિના થાય

નહિ, તેની પ્રથમ ભૂમિકા બધાયા

વિના ઉપલી ભૂમિમ બધાય નહિ

સજ્ઞા (૪) પમિદ સજ્ઞા (૫) કોષ સજ્ઞા (૬) માન સજ્ઞા,

(૭) માયા સજ્ઞા (૮) લોભ સજ્ઞા, (૯) ઝોવ સજ્ઞા (૧૦) સોક

સજ્ઞા આમાંની કોઈ પણ મેના પ્રભુભક્તિ કળારને ન હોવી નોઈએ

ભક્તિ સમરે ખાસ પ્રત્યક્ષી તે તે સજ્ઞા વગરની નોઈએ

* ઉપાદેયધિયસ્યન્ત સર્વવિષ્વમ્ભાન્વિતમ ।

પત્તભિગધિરહિત સનુદ્ધ હેતુદોગમ્ ॥—શ્રીયોગ-શ્ચિમ્ભુ-અય

જો તે પ્રભુસેવારૂપ પ્રાસાદ બાધવો હોય, તો પ્રથમ તેને દૃઢ પીઠિકાબધ બાધવો જોઈએ, મજબૂત પાયો નાખવો જોઈએ તો જ તેનું સાનુકૂળ ચણતર થયા કરે, તો જ તેની ઉપલી ભૂમિકાઓનું સર્જન થાય નહિં તો ‘મુલ નાસ્તિ કુતો જાત્વા’ મૂળ નહિં તો શાખા ક્યાથી હોય ? નિરાધાર-નિરવલંબ મઠાન કેમ જિભુ થાય ? જીજ વિના ઝાડ કેમ થાય ? માટે અહો લયજનો ! પ્રભુભક્તિના કામી એવા મુમુક્ષુઓ ! તમે પ્રભુસેવારૂપ અલૌકિક પ્રાસાદની દૃઢ ભૂમિકા બાધો, મજબૂત પાયો નાખો, -કે જેવી કઠીને અનુબધથી તે મહા દિવ્ય પ્રાસાદનું સાગોષ્ણન નિર્માણ મપૂર્ણ કરી, તેના પર સુક્રિતરૂપ ઠલથા અઢાવી, વસ્તુસ્વરૂપની સિદ્ધિરૂપ ‘વાસ્તુ’ કરાવી, તે અપ્રથમ પ્રાસાદમા નિરતર નિવાસ કરવાનું પરમ સૌભાગ્ય તમે પ્રાપ્ત કરો !

અને તે પ્રથમ ભૂમિકા તો અલય, અદ્વેષ અને અખેદ છે, માટે આ શુદ્ધત્રયી પ્રથમ પ્રાપ્ત કરી, તમે આ આત્મસ્વરૂપનું પ્રભુત્વ પામેલા પગમ પ્રભુને સેવો !

॥ इति श्री सभयजिनस्तवने प्रथम गाथाखिवरणम् ॥१॥

દ્વિતીય પુસ્તક :-

અભય અદ્વેષ અને નીતિ નિયમ

હવે—પ્રત્યક્ષની પ્રથમ વૃત્તિને કલ્પના અદ્વેષ
અર્થે કહ્યા, તેનું નિર્ણય શું ? કે જે કલ્પના અને અભય
અદ્વેષ અને અર્થને જોઈને તે વિષયે કલ્પના કલ્પના
કરવા માટે ભય, ક્રોધ અને જેની કલ્પના અદ્વેષ કે જે
ઉપરથી તેનાથી વિરોધ એવું કલ્પના અદ્વેષ અદ્વેષ
સ્વયં નિર્ણય થાય છે —

ભય નિર્ણયતા હોતે પ્રત્યક્ષની છે

દ્વેષ અદ્વેષ નિર્ણય

એક પ્રવૃત્તિ કલ્પના અદ્વેષ છે

અર્થે કલ્પના અદ્વેષ નિર્ણય

અર્થ — પદ્ધતિ નિર્ણય ને કલ્પ છે, અર્થે કલ્પ
ભાવ તે દ્વેષ છે, અને કલ્પ નિર્ણય અદ્વેષ તે એક છે —
આ નિર્ણય કલ્પ નિર્ણય છે

નિર્ણય

પરિણામની રચના નિર્ણય, અર્થે કલ્પ
કપાયમાનપણ, નિર્ણય, જે નિર્ણય 'ભય' છે
કમારે ય પણ કલ્પ નિર્ણય નિર્ણય ભય અર્થે કલ્પ
ઉપસ્થિત થાય છે, નિર્ણય નિર્ણય નિર્ણય
અર્થે કલ્પ નિર્ણય નિર્ણય નિર્ણય
અનુભવ છે એવી રીતે નિર્ણય નિર્ણય

ઉપર છે, તે સર્વ 'ભય'ની ગળુનામાં આવે છે આમ 'ભય' શબ્દનો અતિ વિશાલ અર્થમાં અત્ર પ્રયોગ છે એટલે આ મહાજ વિચારવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે ચિત્તચલતાના-ભય મુખ્ય કારણ શું છે ?

જી

૧.

અભય • 'ભય ચ ચલતા હો ને પરિણામની રે

આજકાલી કડીના વિવેચનમાં નિર્દેશવામાં આ-આ હતા તે હથ મજાના પ્રકાર ભયના-ચિત્તચલતાના મુખ્ય કારણ છે, કારણ કે ક્રોધાદિ સનાડપ કારણથી આત્મપરિણામનું સ્વદન-અભાવ ઉપર છે અને તે જ ચિત્ત-આવૃત્ત્યરૂપ 'ભય' છે, એટલે તે કારણોનો અભાવ તે અભય છે, એમ જાણી તે તે ભયકારકો ભક્તજને મોટી પ્રથમ પ્રયત્નથી વર્જવા જોઈએ જેમકે—

આહારસજ્ઞા—પ્રભુભક્તિમાં એવી તલ્લીનતા-પ્રત્યક્ષતા થઈ જાય કે આહાર વગેરે પણ ભૂલઈ જાય, ખાવાપીવાનું જાન ન જો એવી પ્રભુભક્તિની ધૂન આ ભક્ત જોગીજનને લાગે

'પિયુ પિયુ કરી તુમને જપુ રે, હું આતક તુમ મેહુ'

—શ્રી યશોવિજયજી

ભયમજ્ઞા—ભક્તિમાં તો ભયને જ ભય x લાગી તે

x મીતમયપ્રદર્શનિન્દિતમવિજ્ઞાતમ્' — શ્રી કલ્યાણમંદિર મોહન સમ્પાદન નવસુવચનિ મય મિલેલ' — શ્રી ભક્તપ્રમુખ મોહન

ભાગી જાય ! દૂરથી જ પચાવત કરી જાય ! તો ખણી
પરમ સમર્થ એવા પરમાત્મા જેવાનું જેણે પન્મ નિર્ભય
અરણ્ય-અરણ્ય પ્રભુ છે, એવા સહજાજનને ભય શો ?

“ધીંગ ધણી માથે કિયો કે, કુછ ગજે નગ ખેટ ? વિમલજિન”

શ્રી આનંદધનશ્ચ

‘જમ્મુ ભગતે નિરભય પદ લકીએ, તેડની એવામા ધિર રકીએ’

શ્રી દેવચ દ્રશ્ચ

મેથુનમ જ્ઞા—તુમ્હ કામવિકારનો તો ભક્તિવેળાયે
ઉદ્ભવ ઘટે જ નહિ, કારણ હ નિષ્કામ એવા પરમાત્માનું
નામસ્મરણ પ્રભુ કામનો નાશ કરનાર છે

‘પરમાત્મ પદ કામના, કામનાશન એહ’

‘જોતા પણ જગીજ તુને, ન વધે વિવચવિનામ’

શ્રી દેવચ દ્રશ્ચ

‘જિહ્વા કામ ત્યા રામ ના, ગમ તિહા નહિ કામ’

પરિબ્રહ્મ જ્ઞા—પરિબ્રહ્મની મૂર્છા, ચરવસ્તુને પોતાની
માનવાદ્વય મત્તવ્યુદ્ધિ અને દૂર થઈ જાય, કારણ કે
પરવસ્તુ પ્રત્યેની—પુરુષસાદિ પ્રત્યેની પ્રીતિ છોડ્યા વિના પ્રભુ
સાથે પ્રીતિ જોડાય નહિ અને સાચો સહજાજન તો પ્રભુને
નિરતર પ્રાર્થ કે-હો પરમદૃષ્ટાણુ દેવ ! આપ મને આ
પરપરિણતિ રંગમાથી ઉગારો ! આ પગ્વન્તુની જાવમાથી
છોડાવો ! આવા પુન્નને ભક્તિસર્થમા પરિબ્રહ્મ માલર પણ જોનો ?
‘એ પરપરિણતિ રંગથી રે, મુજને નાય ઉગાર કે દયાસગય’

‘પ્રીતિ અનંતી પગ્વકી, જે તોડે તે જોડે એહ’

—શ્રી દેવચ દ્રશ્ચ

ક્રોધમ જ્ઞા—ક્રોધનો ઉદય અહીં હોય નહિ, કારણ કે ક્રોધ અને પરમ શાત સુધારમમા નિમજ્જનરૂપ ભક્તિને બને નહિ પ્રથમરસનિમજ્જન પરમાત્માના દર્શનથી જ ક્રોધ સ્ત્રી બાય, ને શાત અમૃતરમમા ઝીલે

‘અમિયભરી મૂર્તિ રચી રે, ઉપમા ન ઘટે કોય,
શાત સુધારસ ઝીલતી રે, નીરખન તૃપ્તિ ન હોય. વિમલજન’

—શ્રી આન દધનજી

‘ઉપગમરસ ભરી, સર્વ જનચ કરી,
મૂર્તિ જિનરાજની આજ લેટી’—શ્રી દેવચ દ્રજી

માનમ જ્ઞા—લૌકિક માન-મોહની કે કીર્તિ-પૂજા વગેરેની અપ્રહા અહીં સશુદ્ધ ભક્તિમા ઘટે નહિ ને લોકમા મનાવા-પૂજવાની કામનાએ તે કળ્યામા આવે, અથવા હું દેવી ભક્તિ કરુ છુ, એવું અભિમાન ધરવામા આવે, તો તે ચિતામણિ રતનને *કાણી કોડી જેવું કરો મૂકે છે, કારણ કે અમૂલ્ય એવા ઉત્તમ ભક્તિકર્તવ્યને ગોણ કરી તે પામર, તુચ્છ, નિર્માય માનની પાછળ દોડે છે, એટલે કે પરમ મહત્ત્વ એવા ભક્તિ આદિ ધર્મકાર્યનું ખુલ્લું અપમાન કરી આશાતના કરે છે, પણ સાચો ભક્તજન તો કેવલ એ! આત્માર્થે જ-આત્મકે-ચાણુને માટે જ પ્રભુભક્તિ કરે છે

* સામ્યે વિના યસ્ય તપાક્રિયાદેર્નિષ્ઠા પ્રતિજ્ઞાજનમાત્ર એવ ।

સ્વર્પેનુચિતામણિકામકુમાન્ કરોત્યહી કાળકર્પર્વામૂલ્યાન્ ॥

—શ્રી યશોવિજયજી કૃત અધ્યાત્મોપનિષદ

‘લઘુ સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, શ્લુ પ્રત અભિમાન,
શહે નહિ પરમાર્થને, લેવા લોકિક માન’

શ્રીમદ્ રાજચ દ્રણપ્રણીત શ્રી આત્મસિદ્ધિ

‘ભવાભિનદિના ભાવપ્રસ્થા ઘમક્રિયામપિ ।

મહતા દીનદૃષ્ટયાચ્છેદુરન્તા તદ્વિદો વિદુ ॥’

—શ્રી યોગાગ્રિનુ ૮૯

માયામ જ્ઞા—શુદ્ધ ભક્તિમા માયા-કપટ ન હોય,
બગલા ભગન જેવી કૃતિલતા-માયાચાર ન હોય, હલ ન
હોય, પોતાના દોષના આચ્છાદનરૂપે-દાકણરૂપે ધર્મને દોળ-
દોળીપણુ ન હોય, દાસિક છેતરપોંડીવાળી રંગભાળુ ન હોય,
પોતાને ને પરને વચવારૂપ આત્મવચના ન હોય, ‘હાથમા
માળા ને મનમા લાળા’ એવી વચક વૃત્તિ ન હોય,
ટીવાટપમ તાણી જગતને છેતરવાની ચાલભાળુ ન હોય
માથે ભખાજત તો ચોકખા ચિત્તે, નિખાલમ સરલ હૃદયે,
શુદ્ધ અન્ન કરણુથી, નિષ્કપપણે, પ્રભુચક્ષુ પ્રત્યે આત્માર્પણુ
કગ્વાની ભાવના ભાવે, ને તેમ કરવા પ્રવર્તે

‘કપટ રહિત યર્થ આત્મઅનુપણા રે, આનંદધન પદ રેહ’

—શ્રી આનંદધનજી

“જ્યાસુધી ચિત્તમા બીજો ભાવ હોય ત્યાસુધી તમાગ
સિવાય બીજામા મારે કંઈ પણ ભાવ નથી એમ દેખાડીએ
તો તે વૃથા જ છે અને કપટ છે, અને વ્યાસુધી કપટ છે
ત્યા સુધી ભગવાનના ચરણમા આત્માનુ અપર્ણુ કયાથી
થાય ? જેથી ‘સર્વ’ જગતના ભાવ પ્રત્યે વિરામ પમાડી,
વૃત્તિને શુદ્ધ ચૈતન્યવાળી કરવાથી જ તે વૃત્તિમા અન્યભાવ

રહ્યો ન હોવાથી શુદ્ધ કહેવાય અને તે નિષ્કપટ કહેવાય એવી ચૈતન્યવૃત્તિ ભગવાનમા લીન કરવામા આવે તે જ આત્મઅપાના કહેવાય x x x જે યોને બીજે મ્યજે લીન છે, તેના અર્પણ વયેવા બીજા જડ પદાર્થ ભગવાનમા અર્પણ કયાથી થઈ શકે ? માટે ભગવાનમા ચિત્તવૃત્તિની લીનના એ જ આત્મઅર્પણતા છે ”

—શ્રીગાજ્ય કૃત નકપસન્નિત સ્તવન વિવેચન

લોભસન્ન—મને આ ભક્તિ આદિથી આ સામાનિક લાભ હો, એવી ચૈતન્યવૃત્તિ—લાભ સ શુદ્ધ અનુકાનમા ઘટે નહિ, કારણ કે જે એવા તુચ્છ ક્ષણિક નમાલા ફલની ઇચ્છા રાખે, તો તે અનતણ મોટું ફલ હારી જાય છે, ચિતામણિ વેચી કાપે ખરીદે છે ! તે તો ભક્તિ નહિ પણ ભાડાયત જ છે ! પણ સાચો ભક્તજન તો તેવી કોઈપણ ચૈતન્ય લાભ નાખે જ નહિ, તે તો અનાસન્નપણે કોઈપણ ફળની આશા વિના ભક્તિ આદિ કર્તવ્ય ઠર્યા કરે

‘કમળયવાધિકારસ્ત મા કન્થે કદાચન’ —ગીતા

‘ભક્તિ નહિ તે તો ભાડાયત, જે સેવાફલ જાયે’

—શ્રી દેવચ દ્રશ્ય

ઓધમ જ્ઞા—સામાન્ય, પ્રાકૃત જનમવાહને અનુસરવા રૂપ ગાડરીઆ પ્રવાહ જેવી વૃત્તિ અત્ર ન હોય, નાનાનુગતિકપા ન હોય, આધળાની પાછળ આધળો દોડયો જાય એવું અધઘડાજુખ ન હોય, પરંતુ સાચી તત્ત્વ સમજણપૂર્વકની ભક્તિ હોય

‘નિર્મળ તત્ત્વ-ચિ ચંદ્ર રે, કળ્મે જિનપતિ ભક્તિ ’

—શ્રી દેવચંદ્ર

લોકમજ્ઞા—લોકને ગીઝવવા માટે, લોકના જન-
આરાધન અર્થે ક્રિયા કરવી તે લોકમજ્ઞા છે તેવી લોકમજ્ઞા-
લોકેષણા આ શુદ્ધ ભક્તિ આદિમા ઘટે નહિ, જન્મ કે
લોકેષણારૂપ ‘લોકેષણ’ ક્રિયા અને લોકોત્તર એવું આ મક-યાણ
એ જેને કદી મળતી પાણી આવે નહિ તે આત્માર્થ જોઈતા
હોય તો માનાર્થ છોડવો જોઈએ, ને માનાર્થ જોઈતો હોય
તો આત્માર્થ છોડવો જોઈએ એક મ્યાનમા જેમ જે તત્ત્વવાર
સમાય નહિ, ‘બસતુ ને લોક કાકવો’ એ જન્મે ક્રિયા જેમ
સાથે બને નહિ, તેમ આત્માર્થ ને માનાર્થનો કદી મેળ
જાય નહિ અને પન્માર્થ વિચારીએ તો આત્માર્થ પાને
લોકેષણાનું મૂલ્ય જે બદામનું પાપુ નથી તેમજ લોક પણ
દુગરાન્ય છે—રીઝવવો! મુશ્કેલ છે, જે એક વાગ પ્રશ્નસાના
કૂલ વેર છે તે જ નિન્હાના ચાળખા માર છે ! માટે પ્રજુને
રીઝવવા હોય, શુદ્ધ ભક્તિ કરવી હોય, તો લોકને ગીઝવવાનો
પ્રયાસ છોડી દેવો જોઈએ, લોકોત્તર દેવને લૌકિક ભાવથી
ભજવાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ આમ અમજીને ભક્ત યોગી
પુરુષ લોકમજ્ઞાનો અર્થ પણ કરતો નથી

‘જન મન રજન ધર્મનું મૂલ ન એક બદામ.’

શ્રી ચિદાનંદ

* લોકારાધનહતોર્યા મલિનનાવશાત્મન ।

નિયતે સદ્વિદ્યા સત્ર લોકાર્પિદદદત ॥ ’

—શ્રી હરિભદ્રાચાર્યશ્રુત યોગાભિ ૬

‘મલિનાય તુજ રીઝ, જન રીઝે ન હુએરી,
લોક લોકોત્તર વાત, રીઝ ॥ દોય ભુઈરી,
તાત ચક્ર ધુર પૂજ્ય, ચિતા એક હુઈરી’

શ્રી યજ્ઞોગિષ્ઠ્ય

‘આદ્યો આચરણ લોક ઉપચારથી,
શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાઈ કીધો,
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વળી આત્મ અવવળ વિદ્યુ,
તેહવો કાર્ય તિણે કેા ન સીધો’
શ્રી દેવચ દ્રશ્ય

“લોકસજ્જાથી લોકામે જવાતુ નથી”

“જગતને રૂકે દેખાડવા અનત વાર પ્રયતન કર્યું,
તેથી રૂકે થયું નથી, કેમકે પરિશ્રમણ અને પરિશ્રમણના
હેતુઓ હજી પ્રત્યક્ષ રહ્યા ॥ એક ભવ જો આત્માનુ રૂકે
થાય તેમ વ્યતીત કરવામા જશે, તો અનત ભવનુ સાદું
વળી રહેશે, એમ હું લઘુત્વભાવે સમજ્યો છઉ અને તેમ
કરવામા જ મારી પ્રવૃત્તિ છે”

—શ્રીમદ્ રાજચ દ્રશ્ય.

આમ ચિત્તચલતાના કારણરૂપ આ દશ પ્રકારની
સજ્જાને ભક્તિવેળાયે થલાવી દેવામા આવે, નિરોધવામા
આવે, તો જ સશુદ્ધ ભક્તિ થઈ ગણાય, અને તો જ
ભક્તિકાર્યમા પ્રથમ ભૂમિકારૂપ ‘અભય’ની પ્રાપ્તિ થાય

અને એટલા માટે જ, —ન્યા પાવાપીવાનુ પણ ભૂલાઈ
જાય, ભય ભગી જાય, કામ નકામો થઈ પડે, મમતા મરી
જાય ક્રોધ શમી જાય, માનનુ માન ન રહે, કપટનુ કપટ

આલે નહિ, લોભનો લોભ થાય નહિ, અધઃપદા ટળીને સારી સમજણ હોય, અને લોકની વાહવાહની બીલકુલ વરવા ન હોય,—એવી ચિત્તસ મોહના કારણ રહિત, ‘અભય’ સંશુદ્ધ ભક્તિ જ આચા ભોગીજનો કરે છે

વળી ઇહલોકભય, પરલોકભય, વેદનાભય, અશંભુભય, અગુપ્તિભય, મરણભય, આકસ્મિકભય—એમ માત્ર પ્રકારના મહાભય જે વર્ણવવામા આવ્યા છે, મત્ત મહાભય રહિત તે પણ ચિત્તચચલતાના કારણરૂપ અભયપણ હોઈ ખરેખર ‘ભય’ છે, કારણ કે તે તે ભયને લીધે વ્યાકુલપણુ ને

છે, અને તેથી ચિત્તચચલતા—સકપતા ઉપજે છે એટલે ભક્તજને તે ભય પણ પ્રયત્નથી ટાળવા ભેઈએ જેમકે—આ લોકમા પુત્ર પ્રતિબધ, સ્ત્રી પ્રતિબધ, ધન પ્રતિબધ, કુટુંબ પ્રતિબધ આદિ કારણોને અંગે મોહને લીધે, આતુ આમ અનિષ્ઠ થઈ જશે તો ? આ મારુ ઇષ્ટ કેઈ હરી જશે તો ? અમિત્રી, જલથી વા અન્યથી મારી આ સપત્તિનો નાશ થશે તો ? આ કુટુંબની અપકીર્તિ થશે તો ? ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે આ લોક સબધી ચિતારૂપ આર્તધ્યાન આદિથી ચિત્તની ચચલતા—સભયતા ઉપજે છે તેવા પ્રભાગની સભયતા પરમ નિર્ભય એવા અભયદાતા પ્રભુના શરણાર્થી સાચા ભક્તજનને ઘટે જ નહિ તે તો પરમ નિર્ભયના જ અનુભવે

પરલોકમા મારુ શુ વશે ? એ સબધી કઈ પણ ચિતાતુ કારણ ભક્ત જનને હોતુ નથી, કારણ કે પ્રભુભક્તિથી મને અવશ્ય સુગતિની પ્રાપ્તિ થવાની છે એવો તેને નિશ્ચય

છે જ્યાં પ્રભુના સ્વરૂપનું મવેદન થાય છે ત્યાં વેદનાની મૃતિ પશુ કેમ વાય ? પ્રભુનું શરણુ જોણું ગ્રહી છે, તેને અશરણુ-પાણી કે અગુસિપણીની બીતિ ક્યાથો હોય ? પરમ અમૃત-પદ્ધતા પ્રભુને જે ભજે છે, તેને મૃત્યુનો કે અક-માતનો ભય થેનો રહે ?

“ સમ મહાભય ટાળતો રે, સમમ જિનવર દેવ ”—

શ્રી આનંદનંદ

વળી એ જ પ્રકારે વિષયવિમગ્નિ બીજાં પણ જે જે ચિત્તચચવતાના કાગળ છે, તે પણ ભયસ્થાન હોઈ પ્રભુસેવા ઈચ્છનારે પ્રથમથી વર્જવા જોઈએ જ્ઞાની મહાત્માઓએ પોતાને કહ્યું છે કે—‘મહાત્માજ જ્યાં (વિષયાદિ પરવત્તુમા) વિવિચ્છિત છે, તેનાથી બીજું આત્માનું ભયસ્થાન નથી, અને જ્યાંથી ભયભીત છે, તે પરમાત્મસ્વરૂપથી બીજું અભયસ્વાન નથી’

તત્પર્યં કે—પ્રભુ સેવા ઈચ્છનાર ભક્તજને ચિત્તચચ લગાના સર્વ કારણ હોઈ સૌથી પ્રથમ ચિત્તચિરતા-અભયતા

કેળવવી જોઈએ, પરમ અભયદાન

પરમ અભય પ્રભુના દાતા પ્રભુનો આશ્રય કરનારે સર્વ

આશ્રયે અભય થવું ભયનો પરિત્યાગ કરી પરમ નિર્ભય-

અભય થવું જોઈએ અને એમ થાય તો જ પ્રભુ સેવાની

× “ મૂળાગા યત્ર વિષ્ણુસ્થાત્તતો નામ્યદ્ મયાસ્પદઃ ।

યતો મીઠસ્તતો નામદમદસ્થાનમાત્મન ॥ ”

—શ્રી પુન્યપાદરવામીજીકૃત સમાધરશતક

પ્રથમ ભૂમિકા દેવ યતા મુક્તિસાધક ભક્તિમાર્ગે આગળ વધી શકાય પરમતત્ત્વદૃષ્ટા શ્રીમદ્ રાજચ દ્રશ્યે અત્યંત માર્મિક સુભાષિત ભાષ્યું છે કે—

‘બીજી સમજણ પછી કહીશ,

ભયારે ચિત્તે સ્થિર ધર્મશ.’

૨

અદેષ ‘દેવ અરોચક ભાવ’

દેવ જોડેલે અરોચક ભાવ. કાર્ય પ્રત્યે અરોચક ભાવ, અરુચિ, અણુગમો, અભાવો તેનું નામ દેવ કોઈ પણ કાર્ય કરવું હોય, પણ તે પ્રત્યે અરુચિ-અભાવો હોય તો કેમ સિદ્ધ થાય ? પરાણે પુણ્ય કેમ થાય ? તેમ પ્રભુસેવા કરવી હોય, પણ તે પ્રત્યે અરુચિ-અભાવો હોય તો તે કેમ સધાય ? તે તો મન વિનાનું મળવું ને બીજા સાથે ભટકવું-તેના જેવું થાય

ભોજન પેરે બેઠા હોઈએ, પણ ખાવાની રુચિ જ ન હોય, અભાવો જ હોય, તો ખવાય કેમ ? ને ભાવે પણ કેમ ? પરાણે કોળીઆ ઉતારીએ તો વમન ભોજનનું દર્શન થાય, કે અણુર્થ થાય તેમ પ્રભુમજનના બેઠા હોઈએ, પણ તે પ્રત્યે રુચિ જ ન હોય, અણુગમો-અભાવો હોય, તો ખરું ‘જાનને’ થાય જ કેમ ? ને ભાવ સ્પુર પણ કેમ ? પરાણે—

કુત્રિમપણે 'ભજન' કરવાની ઘેટા કરીએ, તો દામિકપ્રવાર-
 ડાળપાણપણરૂપ-ભગવાનમતપણરૂપ વગન થાય, અને કુદ
 મિથ્યાભિમાનરૂપ અજીવ્ય થાય

પણ જો રુચિપૂર્વક-ભાવથી ભોજન કરીએ તો ભાવ,
 સરળતાથી અને ઉત્તરે, અને સારી રીતે રસ ઉત્પન્ન થઈ
 પાચન થાય, જરૂર અને પૌષ્ટિક રસ શરીરના પ્રતિભગને પુરૂ
 કરે તેમ પ્રભુભક્તિરૂપ-ભજનરૂપ ભાવ ભોજન જો રુચિપૂર્વક-
 ભાવપૂર્વક કરીએ, તો ભાવની ઓર સ્ફુરણ થતી નાથ ને
 સરળતાથી હૃદયમાં ઉતરે, અને સમ્યક્પણે રસ ઉત્પન્ન થઈ,
 પરિણત થાય, પાચન થાય, જરૂર અને પરમ પૌષ્ટિક ભક્તિરસ
 આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે પ્રસરી આત્મભાવની પરમ પુષ્ટિ
 થાય, -જેનો સહેજ આવિષ્કાર ભક્તિ-દેશમાયસ્ફુરણ અને
 આનંદાશ્લુજલ આદિથી વ્યક્ત થાય, માટે રુચિપૂર્વક જો
 પ્રભુસેવા કરવામાં આવે, તો જ ભક્તિ અમૃતરસ આત્મ
 પરિણામી થાય, નહિ તો પરાણે યોગ્યપરેણે કળ્યા જેવું થાય.

અરોચકભાવ-દેવવાળી જે ક્રિયા છે તે રાજવેક સમાન
 છે. પરાણે રાજના આદેશથી બેઠે પકડીને જે રાજસેવા
 કરવામાં આવે છે, તેમાં અનનો
 ઉલ્લાસ ભાવ હોતો નથી, 'આ
 લપ ક્યાથી આવી' એવો અણગમો
 હોય. અને જેમ તેમ જલદી 'પતાવી' દેવાની ભાવના
 હોય છે તેમ ખરી રુચિ વિના અથવા અરોચક ભાવથી જે
 પ્રભુસેવા કરાય છે તે પણ વેઠ જેવી થઈ પડે. દેવલક્ષ્મી

રાજવેકવું દશાલ

ઠારણે કે પોતાનું લોકિક માન બાળવી રાખવા ખાતર, કે ધર્મીપણનો ખોટો દેખાવ કરવા ખાતર જે ક્રિયા કરવામા આવે, તેમા અતરૂનો ઉલ્લાસભાવ હોતો નથી, આ વેઠ ક્યાથી આવી? એવો અભાવો હોય છે, અને જેમ તેમ જલ્દી ગડગડગોટો વાળી સેવા-પૂજા 'પતાવી' દેવાની-'લે ના' તોગ ને મૂકે મહારો કેસ' -એવી તુચ્છ ભાવના હોય છે

પણ સાચા રાચક ભાવથી-રાજભક્તિભાવથી-જે રાજસેવા કરવામા આવે છે, તેમા તો મનનો ઉલ્લાસભાવ હોય છે, અતરૂનો ઉમળકો હોય છે, અને રાચકભાવથી પ્રભુભક્તિ પોતાની ફરજરૂપ રાજધર્મ બગબગ નીમદ્વલાલીથી અહા કરવાની ભાવના હોય છે, અને તેથી રાજની પ્રસન્નતાદિ ફળની પ્રાપ્તિ હોય છે તેમ સાચા રાચક ભાવથી જે જિનેશ્વર મહારાજની ભક્તિ કરવામા આવે છે, તેમા તો અતરૂનો ઉલ્લાસભાવ હોય છે, પ્રેમનો ઉમળકો હોય છે, ઊંચી હોસ-ઉછરગ હોય છે, અત્યંત ઉવદ હોય છે, અપૂર્વ ચિત્તપ્રસન્નતા હોય છે અને પોતાના અવશ્ય કર્તવ્યરૂપ-આવશ્યક ધર્મરૂપ ભક્તિકર્તવ્ય ઉત્તમ રીતે સુવિધિપણે સાધ્ય કરવાની ઉચ્ચ ભાવના હોય છે, અને આવા ઉત્તમ સુપાત્ર અવિરાધક આરાધક ભક્તજન પ્રત્યે બગવાન 'સુસ્થિત' મહારાજની પ્રસન્નતા-કૃપાદષ્ટિવૃદ્ધિ કેમ ન હોય? જો કે નિષ્કાણ્ણ કરુણારસસાગર તે પ્રભુની કરુણા તો સર્વ જીવ પ્રત્યે સરળી જ છે, પણ અવિરાધક આરાધક જીવ પ્રત્યે જ તે સફળ થાય છે, અને તેના જ જન્મનું કૃતાર્થપણ-ધન્યપણ હોય છે

“તુજ કરુણા સહુ ઉપરે રે, સરખી છે મહારાજ !
 પણ અવિરાધક હવને રે, કારણ સફળો થાય ચ દ્રાવન જિન ।”
 “જન્મ કૃતારથ તેહનો રે, દિવસ સફલ પણ તાસ, જિનવર પૂજે
 જગતશરણ જિનચરણને રે, વદે ધરિય ઉવાસ જિનવર પૂજે”
 —શ્રી દેવચ દ્રણ

“શુભ શીતળતામય છાય રહી, મનવાછિત જ્યા ફળપક્ષિ કહી,
 જિનભક્ષિત ગ્રહો તરુ કટપ ગ્રહો ! બહુને ભગવત વાવત લેહો”

—શ્રીમદ્ રાજચ દ્રણપ્રણીત શ્રી શાક્ષમાળા

અને સાચો જે ભક્તજન હોય છે તેને તો પ્રભુ પ્રત્યે
 દ્વેષ-અદોષક્રભાવ હોવાની વાત તો દૂર રહો, પણ પરમ
 અદોષ જ હોય છે, પરમ દોષક્રભાવ
 પ્રભુના અદુલ્લભ શુભમંત્ર જ હોય છે, કારણ કે પ્રભુના
 પ્રત્યે શુભરુચિ અનન્ય શુભગુણથી સીધી તેને તેમના
 પ્રત્યે પરમ પ્રીતિ ઉપજી છે, પરમ
 રુચિ જાગી છે, અને પ્રભુની આ અનન્યસદૃશ શુભસમૃદ્ધિ તેને
 એટલી બધી ગમી ગઈ છે કે આવી શુભસપ્તિ મને હોય
 તો કેવું માફ ! એવી રૂપદારૂપ રુચિ તેને ઉપજી છે જેમ
 દોઈ દી
 નગરાન
 સ
 ધનમા
 હવને
 નાદય શ્રીમાન્ શૈશ્યસ પત્ત
 પૂમી, અને પણ આવી
 છે, તેમ આત્મશુભ-
 વર્તેતા ભવ્ય
 નિવાસી પ્રભુની
 તેના પ્રત્યે
 ! આવી

અશ્રુત જ્ઞાનાદિ શુભસ પદા મને હોય તો કેવું સારું ! આ સ્વરૂપના સ્વામી જ્ઞાનદધન પ્રભુના પરમાનંદનો લાભ મને પ્રાપ્ત થાય તો કેવું સારું !

“જ્ઞાનાદિક શુભ મપદા રે, તુજ અનંત અપાર,
તે સામગતા ઉપની રે, રૂચિ તિથે પાર ઉતાર

અનિતગિન ! તારત્યો દીનદયાળ !” શ્રી દેવચ દ્રશ્ય

“અહો ! આ જહુ મુખી છે એને બય પશુ નથી
ચોક પશુ નથી હાસ્ય પશુ નથી વૃદ્ધતા નથી રોગ નથી
આધિયે નવી વ્યાધિયે નથી, ઉપાધિયે નથી એ બધુય નથી પશુ
x x x અનંત અનંત સન્નિદાનક સિદ્ધિથી તેઓ પૂર્ણ છે
આપણને એવા થવું છે”—શ્રીમદ્ ગણચ દ્ર, પત્રાક ૬૧

અને આવી રૂચિ તેને ઉપજે છે, એટલે પછી તે પોતાનું
પરમાનંદમય નિજ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય એટલા માટે તે શ્રીમદ્
જિનેશ્વર ભગવાનને નિરંતર

રૂચિથી પ્રવૃત્તિ પોતાના પરમ પૂજ્ય આદર્શ સ્થાને

, આપી-મુપ્રતિષ્ઠિત કરી, તેને પરમ

આરાધ્ય, સાધ્ય, ઉપાધ્ય, સેવ્ય માની, પરમ રૂચિપૂર્વક તેની
આરાધનામા-સાધનામા-ઉપાસનામા-સેવનામાં એકનિષ્ઠ થઈ,
તેમની પગમ ઉત્સાહથી ભક્તિ કરે છે, પરમ આત્માત્મામયી
આરાધના કરે છે, પ્રભુ ‘ચરણ’ની ભાવસેવા કરે છે આમ
જેમ જેમ રૂચિ વધે છે તેમ તેમ તે રૂચિને અનુસરતું
આત્મવીર્ય પ્રવર્તે છે, અને તે ‘રૂચિ-અનુયાયીવીર્ય ચરણધારા
સધે’ છે,-આત્મચારિત્રની અખડ ધારા સધે છે

“ઓ જાણતા જહુમાન સહિત રૂચિ વધે હો લાલ

‘અધિ અનુયાયી નીચે, શરણધારા સધે. હો લાલ
દીઠા મુવિધિ જિણુદ મમાધિરસે બચો હો લાલ’

—શ્રી દેવચંદ્રેષ

આમ માત્ર સાચી રચિ-ઈચ્છા-શેષકભાવ ઉપજતા
કેટલું બધું ક'યાણ થાય છે ! ‘Where there is a
will, there is a way’ એટલા
ઈચ્છાયોગ માટે જ સાચી નિર્દેશ-નિર્બંધ
ઈચ્છા, રુચિ, શેષક ભાવ ન્યા
પ્રધાન છે, એવા ઈચ્છાયોગને સર્વ યોગમાં પ્રથમ યોગ
કહ્યો છે, મોક્ષહેતુ યોગના પાયારૂપ-પ્રથમ ભૂમિકારૂપ કહ્યો
છે, કાનણ કે આ સાચા (Genuine Real) ઈચ્છાયોગ વિના
આ યોગરૂપ મોક્ષમાર્ગે આગળ વધાય જ નહિ પરમ
યોગીશ્વર જિનનુ સ્વરૂપ ઓછી પ્રથમ ઈચ્છે, રુચે, તો જ
તેને આરાધવા પ્રવર્તે અને જે ‘જોગીજન’ છે, તે તો તે
‘અનતમુખસ્વરૂપ’ શ્રી જિનપદને ઈચ્છે જ છે, અને
અતિશય સક્તિ સહિત તેના ચગવુની ઉપાસના કરે જ છે

“ઈચ્છે છે જે જોગીજન, અનત મુખસ્વરૂપ,
મૂળ શુદ્ધ તે આત્મપદ, સયોગી જિનસ્વરૂપ
ઉપાસના જિનચરણની, અતિશય સક્તિ સહિત”

—શ્રીમદ રાજચંદ્રેષ

તાત્પર્યે કે-પ્રભુસેવા કરવા ઈચ્છનારે પ્રથમ અદ્વેષ-
અતોચક ભાવનો અભાવ-શેષકભાવ અવગ્રહ પ્રાપ્ત કરવો જ
જોઈએ; તો જ પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભિકા પ્રાપ્ત થાય

અથવા દ્વૈત એટલે અરોચક ભાવ, એ વ્યાખ્યા નો
બીજી રીતે ઘટાવીએ, તો જગતમા કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે
દ્વૈત ઉપજવો, મત્સર થવો, અરોચક

અદ્વૈત એટલે

મૈત્રી ભાવના

ભાવ-અણુગમો થવો તે દ્વૈત છે
અને તેથી વિપરીતપણે, જગતમા
કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે દ્વૈત ન ઉપજવો,

મત્સર ન થવો, અરોચક ભાવ-અણુગમો-અભાવો ન હોય
જવો, પરંતુ ભૂતમાત્ર પ્રત્યે 'મૈત્રી' ભાવ થવો તેનું નામ
અદ્વૈત છે એટલે પ્રભુની જે 'સેવા' કરવા ઇચ્છે છે, તેને
તો હઠી પણ કોઈ પણ જગતમા પ્રત્યે દ્વૈત, મત્સર,
અરોચક ભાવ, અણુગમો હોય જ નહિ, પરંતુ ભૂતમાત્ર
પ્રત્યે કેવળ અદ્વૈત, અમત્સર, રોચક ભાવ, ખમો, પ્રેમભાવ,
મૈત્રીભાવ જ હોય, કારણ કે ભગવાન પોતે જગતમા
માત્રના પદ્મ, મિત્ર, પરમ વિશ્વજીવ છે

એટલે તેની બહિષ્કરણનાદે સમસ્ત જગતજીવો
પ્રત્યે અદ્વૈત-મૈત્રીભાવ જ ભાવવો જોઈએ, સમસ્ત જગત

પ્રત્યે નિર્વેર જુદા જ કેળવવી

સમસ્ત જગત પ્રત્યે જોઈએ, વિશ્વવત્સલ થવું જોઈએ.

તેથી ત્યા પ્રથમ આ મૈત્રી ભાવના હોય તો જ

'મિત્રા' દષ્ટિ

અધ્યાત્મમા પ્રવેશ થઈ શકે, તો

જ તે આ અધ્યાત્મમય પ્રભુમેવાની

પ્રથમ ભૂમિકા પામી શકે; કારણ કે પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન

* 'યસ્ય ચારાખ્યોપન્ય ચદાહામ્યાસ દષ્ટિ દિ ।'

—મી. હરિભદ્રચરિત્ર અમુક

એ જ એની મોટામાં મોટી સેવા છે, અને સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે
અદ્વેષ-મૈત્રીભાવ* ગળવો એ પ્રભુની આજ્ઞા છે એ આજ્ઞાનું
ઉત્તર ધન કરી, કેઈપણુ છવ પ્રત્યે દ્વેષભાવ રાખી ને કોઈ
પ્રભુસેવા-ભક્તિ કરવા ધારે, તો તે વિડળના માત્ર જ થઈ
પડે પ્રભુસેવાનો પ્રથમ અધિકાર પામવા માટે તો ભૂતમાત્ર
પ્રત્યે અદ્વેષપરિણામી-મૈત્રીભાવનાભાવિત જ થવું જોઈએ
અને એવી મૈત્રી ભાવનાથી ને ભાવિતામાં હોય છે તે જ
યથાયોગ્યતા પામી યોગની યથાર્થાભિધાના 'મિત્રા' દૃષ્ટિ પામે
છે, અને આ મિત્રા દૃષ્ટિમાં જ પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા પ્રાપ્ત
થાય છે, કારણ કે ત્યારે 'મિત્રા' -યોગની પ્રથમ દૃષ્ટિ ખુલે
છે ત્યારે 'અદ્વેષ' નામનો આ પ્રથમ શુભ પ્રગટે છે, એમ
યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયકાર શ્રી હરિભદ્રાચાર્યજી કહે છે

અને અત્રે આ અદ્વેષશુભ પ્રગટે છે, તેથી કરીને પોતે
દેવ-શુર-ધર્મકાર્યમાં પ્રવર્તેલા હોય, પણ ખીજે કોઈ તેમાં
પ્રવર્તેલો ન હોય, તો તેવ છવ

અદ્વેષ શુભ

પ્રત્યે તેને દેવ-મત્સર હોતો નથી,

તિરસ્કાર હોતો નથી, અસહિષ્ણતા

હોતી નથી, પણ મધ્યસ્થ ઉપેક્ષાવૃત્તિ હોય છે ને કે હજી
અહીં તેવા પ્રકારનું તત્ત્વબળપણું નથી, એટલે માત્સર્ય-દ્વેષનું
ખીજ નાશ પામ્યું નથી, સત્તામાં છે, તો પણ તે મત્સર-
ખીજનો આકુરો-ફણગો ફૂટતો નથી, ઉદય થતો નથી, કળાઈ
રહે છે, કારણ કે અહીં છવનું ચિત્ત તો તત્ત્વ અનુક્રાંતનો

* " જાનેમિ સર્વે જીવા, સર્વે જીવા સર્વત્ર મે ।

મિત્ર મે સુખમૂલસુ, વેરં મન્દ ન કેનદ્ ॥ " —શ્રી વરિતા સૂત્ર

આશ્રય કરી સત્કર્મમા લાગ્યું રહે છે, તે પોતે પોતાના કાર્યમા સાવધાન-મથગૂંદ રહે છે, 'સગ સર્જકો સલાળીએ, મેં મેરી ફાટતા હું', એમ સમજી તે પોતે પોતાની સલાળે છે, એટલે તેને પારકી પચાતનો-ચિતાનો અવકાશ રહેતો નથી, અને જો રહેતો હોય તો તેને બીજા પ્રત્યે દેવ, મત્સર કે તિરસ્કાર તો ઉપજતો જ નથી, પણ જીવટો ઠંધક કરુણાભાવ સ્પુરે છે કે અરે ! આ બિચારા જીવો સન્માર્ગને પામતા નથી, તેથી અનંત દુખપરપરાને પામશે, -એમ તેને 'પરદુ ખરેદન ઇચ્છા' રૂપ 'કરુણા' ઉપજે છે .

અથવા દેવ એટલે અરોચક ભાવ, અરચિ, અણુગમે તેનો અભાવ તે અદ્વેષ સદ્દેવ, સદ્દર્મ, સન્માર્ગ આદિ પ્રત્યે કદાચ રોચક ભાવ ન હોય, અદ્વેષ એ નકારાત્મક તોપણ દેવ-અરોચક ભાવનો અભાવ હોવો તે પણ નકારાત્મક પ્રકારનો (Negative value) એક મોટો

ગુણ છે એવો મધ્યસ્થ ભાવરૂપ અદ્વેષ ગુણ પ્રગટવો તે પણ કાઈ નાનીસૂની વાત નથી કારણ કે સત્ પ્રત્યે, કાઈ પણ જ્ઞાની સત્પુરુષ પ્રત્યે, સત્પુરુષના વચનામૃત પ્રત્યે વ્યર્થે અભ્યર્થે પણ દેવ થવો, એ ચોર આશાતનારૂપ હોઈ, ભારેકર્મિનું લક્ષણ છે, અનંતાનુબંધી કથાયનું કાળજી છે એટલે એવા દુષ્ટ દેવનો માત્ર અભાવ થવો એ પણ મોટી વાત છે ભવે જિન ભગવાન પ્રત્યે હજી પ્રીતિ-શક્તિ ન ઉપજી હોય, તો પણ તેના પ્રત્યે દેવના અભાવરૂપ મધ્ય-સ્થભાવ-અદ્વેષ પણ જીવની પ્રગતિનું એક મોટું સીમાચિહ્ન (Milestone) છે

એ શુભ પ્રાપ્ત થયે હવે આગળના જિજ્ઞાસાદિ શુભ પ્રાપ્તિને
ચેત્ત આપ છે આ અંગે મહાજ્ઞાની શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી
વચનામૃત છે કે—

“જ્ઞાની પુરુષની અવશ્ય જોડાવી તથા તેવા પ્રકારના
પ્રસંગમાં ઉજમાળ થવું એ હવતું અનત સમ્રાજ વધવાનું
કારણ છે એમ તીવ્ર કર કહે છે તે પુરુષના શુભપ્રાપ્ત કરવા,
તે પ્રસંગમાં ઉજમાળ થવું, અને તેની આજ્ઞામાં સર્જન
પરિણામે પરમ ઉપયોગ દૃષ્ટિએ વર્તવું એ અનત સુચારને
નાથ કમ્બાજ તીર્થ કર કહે છે અને તે વાક્યો જિજ્ઞાસમને
વિશે છે ધણી હવે તે વાક્ય અવણ કરતા હશે, તથાપિ
પ્રથમ વાક્યને અક્ષણ અને બીજા વાક્યને સક્ષણ કહ્યું હોય
એવા હવે તો કવચિત્ જોવામાં આવે છે, પ્રથમ વાક્યને સક્ષણ
અને બીજા વાક્યને અક્ષણ એમ હવે અનત વાર કહ્યું છે”

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, પત્રાક ૩૨૩

આવે મહાનુ અદ્વેષ શુભ હાલમાં વિગ્લ જણાય છે
જેટની વાત છે કે એવા ધણી હવે દૃષ્ટિગોચર થાય છે

જે પરમ વધ જ્ઞાની સત્પુરુષ આ

અદ્વેષ શુભ પણ વિવક્ષ પ્રત્યે આ અદ્વેષભાવ તો દૂર રહ્યો

પણ નિષ્કારણ દ્વેષ-મત્સર-વૃણા-

વૃણુપ્રસાદિ નિવ અધમ ભાવ સેવે છે ? આ કેવળ ઉચ્ચ ખ

સ્વચ્છ હ ભાવરૂપ હોઈ દુર્લભજોધિપદા સૂચવે છે બીજા

કાર્થ વધારે આપણાથી ન બની શકે તો ચિતા નહિ, પા

જાળ્યે-અજાળ્યે આ દ્વેષભાવ આપણે શા માટે ધરવે

જોઈએ ? આ પ્રશ્ન ચેતનાના અત્માને તેઓએ પૂછવો જોઈએ

અને આવો મહાન્ અદ્વેષ ગુણ સૌથી પ્રથમ આવશ્યક છે, સ્વસ્થ પ્રાપ્ત કરવા સૌથી છે, એટલા માટે જ પરમ ભક્ત કવિ આનંદદાસજીએ આ બાંધવભાવ પ્રથમ પ્રાપ્ત કરી, પ્રભુસેવા કરવા માટે સર્વ આત્માઓને પરમ પ્રેમથી નિમત્રણ કર્યું છે

૩.

અખેદ : ‘ખેદ પ્રવૃત્તિ હો કરતાં ધાકીએ રે’.—

પ્રવૃત્તિ કરતા ધાકી જઈએ તેનું નામ ‘ખેદ’ છે જેમ માર્ગે ગમન કરતા-ચાલતા ધાકી જવું તેને આપણે ખેદ-ધાકે કહીએ છીએ, તેમ ખેદ-અખેદની વ્યાખ્યા સુન્માર્ગે ગમન કરતાં-પ્રવર્તતાં ધાકી જવું તે ખેદ-ધાકે જો સ્વાસ્થ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ કરતા અથવા અર્થ-કામનો પુરુષાર્થ સેવના ધાકવું તે જેમ ખેદ છે, તેમ પરમાર્થ વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ કરતા અથવા ધર્મ-શિક્ષાનો પુરુષાર્થ સેવતા ધાકવું તે પણ એક પ્રકારનો ખેદ છે અને પ્રકૃતમા-પ્રભુસેવા-ભક્તિમા પ્રવર્તતા ધાકવું તે પણ ખેદનો પ્રકાર છે. ગમનગમન આદિ બાહ્ય પ્રવૃત્તિનો ધાક તે શારીરિક (Physical Fatigue) ખેદ છે, સેવાભક્તિ આદિ અભ્યંતર પ્રવૃત્તિનો ધાક તે આત્મિક (Mental or Psychological fatigue) ખેદ છે એથી ક્ષિત્ત તે તે પ્રવૃત્તિ કરતા ન ધાકવું તે અખેદ છે

આ ખેદ-અખેદનું સ્વરૂપ જામજવા માટે તે કોને,

કેમ, કયા કારણથી ઉપજે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે એ
 તો સર્વ ઠાંઈનો સામાન્ય અનુભવ
 એક દોને કેમ ઉપજે છે ? કે ગમન કરવાની ન્યારે વૃત્તિ
 નથી હોતી, મનને કટાળો હોય છે,
 મન થાકેલું હોય છે, ત્યારે ગમે તેવો સચક્રાત્ત માણસ પણ
 તરત દીક્ષા-ચિથિલ થઈ જાય છે, પમ આગળ ચાલવાની ના
 પાડે છે, ગમનનો ઉત્સાહ વધતો નથી, અને પ્રગતિ અટકી
 પડે છે, અથવા અતિ બહુ-વધારે પડેલું, ગળા ઉપરાંત
 ચાલવાથી પણ થાક લાગે છે આમ ન્યારે વૃત્તિ યાકે છે
 ત્યારે પ્રવૃત્તિ યધુ યાકે છે એ જ પ્રકારે ન્યારે ઠાંઈ પણ
 પ્રવૃત્તિમા રસ નથી રહેતો, રુચિ-વૃત્તિ ખડિત થાય છે,
 ઉત્સાહ ઓસરી જાય છે, ત્યારે તે તે પ્રવૃત્તિથી મનુષ્ય યાકે
 છે, એક પામે છે તેથી જિલકું ન્યારે રસ અતૂટ હોય છે,
 રુચિ-વૃત્તિ અખડિત હોય છે, ઉત્સાહ પ્રવર્ધમાન હોય છે,
 ત્યારે તે તે પ્રવૃત્તિ કરતાં જીવને થાક લાગતો નથી, એક
 ઉપજતો નથી કાળવા તરીકે—

સામાજિક લોકવ્યવહારની અનંત પ્રવૃત્તિ કરતાં જીવ
 થાકતો નથી—એક પામતો નથી દિવસોના દિવસો, મહિનાના
 મહિના, વર્ષોના વર્ષો, જીવોના જીવો
 અર્થ—કામમા અર્થ—કામની સિદ્ધિ અર્થે રાત
 અથાક પ્રવૃત્તિ ! દિવસ એકધારી અખડ પ્રવૃત્તિ
 કરતા છતાં આ જીવને લેશ પણ
 થાક લાગતો નથી, એક ઉપજતો નથી, એ આ જીવની
 કાર્યક્ષમતાની અદ્ભુત આશ્ચર્યકારક ઘટના છે ! તે નથી જોને

દિવસ કે નથી જોતો રાત, નથી જોતો ટાઢ કે નથી જોતો તડકો, નથી જોતો ભૂખ કે નથી જોતો તરસ, નથી જોતો દેશ કે નથી જોતો વિદેશ, નથી જોતો આર્થિક કે નથી જોતો વિપત્તિ, તે તો દૂધપૂર ઉદર-દરીના ભરણુ કાજે, ધનોપાર્જન અર્થે, અથવા વિષય-મૃગતૃષ્ણાના પૂરન કાજે ભોગસાધન અર્થે, ગમે ત્યાં ગમે તે કરવા સદા ખડે તત્પર રહે છે ! ગમે તે સ કટ સહિવા, ગમે તે જોખમ વહોરવા, ગમે તેટલી જહેમત ઉઠાવવા તે સદોચિત રહે છે !

~ “ ભવનગરીમા જીવ જિખારી, કળમા લઈ ઘટ પાત્ર,
વિષયબુબુમ્બુ બીખ માગતો, જામે દિવસ ન રાત ”
—‘મનોન દન’ (ડૉ ભગવાનદાસ)

યેન કેન પ્રકારેણ લક્ષ્મી મચ્ય કરવા માટે વ્યવહાર કોશ-ય ધરાવનારા વ્યાપારીઓ કેવા જાવા નાખી કેટલા બધા કાળા-પાળા કરે છે ! મહા બુદ્ધિશાળીય હર્ષાવનારા ઝેરિરુદ્રે-વક્રીલો-સાલિમિટરે આદિ ખૂબ ઝીણવટથી બાહોરીથી કેસ લડવા માટે કેટલો બધો અથાગ પરિશ્રમ ઉઠાવે છે ! પરંતુ ખમજન મોટા હાકતરે ‘કેસ’ બચાવવા નિહાન-ચિહિત્સા વગેરે માટે રાતદિવસ કેટલો બધો અવિશ્રાત શ્રમ લ્યે છે ! અન્ય અન્ય વ્યવસાયીઓ ધધાર્થીઓ પશુ પોતપોતાના વ્યવસાયમા ચાક્યા વિના નિરંતર કેવા રચ્યા પચ્યા રહે છે ! કીર્તિનાલસુ કે લોકક-ચાલુવારુ બુદ્ધિશાળી લેખકો પાનાના પાના ને ગ્રંથોનાં ગ્રંથો (Volumes) લેરવાનું કોશલ્ય દાખવતા ચાકતા જ નથી ! જનમનરજન કરનારા

વાચ્યલે વક્તા વાચ્યરૂપતિએ અરબલિત વાત્રધારાથી વ્યાખ્યાન
ધરા છૂલવતા ખેડ પામતા જ નથી !

આની તેઓની અચાક-અખેડ પ્રવૃત્તિનું, સ્વભાવ કારણ
શું ? એ એઓ કેમ કરી શકે છે ? તેનો એક જ ઉત્તર

છે કે તેઓને તે તે નિજ નિજ

અચાક પ્રવૃત્તિનું પ્રવૃત્તિમા રસ છે, રુચિ છે, રૂઝિ છે,

સ્વભાવ કારણ તે તે પ્રવૃત્તિમા તેઓ સ્વરસધી

(Interest) પ્રવર્તે છે, -વાર્થ

અથવા કવચિત કિચિત્ પરાર્થ એઓના ઉત્સાહને વેગ
(Impetus) આપનારુ યોત્સાહક પ્રેરક કારણ થઈ પડે છે
એકિ-આ લોક સભા સદસી, અધિકાર, કીર્તિ, લોકસેવા
આદિની સિદ્ધિ અર્થે પ્રાપ્તે તેઓની તે તે પ્રવૃત્તિ હોય છે,
પણ આ સદસી આદિની પ્રાપ્તિથી આ જીવનું શું વધે છે ?
પ્રાપ્ત સંસારનું વધવાપણું ને નર દેહનું હારી જવાપણું જ
હોય છે આ ' અમૃત્ય તત્ત્વવિચાર 'ના કાળુભરે પણ
જિમા રહી વિચાર કરવા આ મહાનુભાવો તસ્લી લેતા નથી !
આ બધી ફોલ્લોલ-ફોલ્લોલ શા માટે ? ને કેના માટે ?
આ આટલી બધી અચાક પ્રવૃત્તિનું તાત્ત્વિક ફળ-પરિણામ
શું ? તેનો શાત-સ્વસ્થ ચિત્તે તેઓ કરી વિમર્શ કરતા નથી !

“સદસી અને અધિકાર વધતા શું વધ્યું ? તે તો કહો, -

શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું ? એ નય અહો,

વધવાપણું સંસારનું, નર દેહને હારી જવો,

એનો વિચાર નહિ અહોહો ! એક પણ વખતે હવો !”

- મીના સમ્યક્દષ્ટપ્રણીત ઓમકારમાળા

વળી આ જામી તો પરપ્રવૃત્તિ છે, આત્માથી અતિરિક્ત
 એવી પરવસ્તુની પ્રાપ્તિ માટેની, શઠશ્ચ માટેની, રક્ષણ માટેની
 આ જામી દોડધામ છે. આત્માને કંઈ
 પરપ્રવૃત્તિમા અખેદ ! તેથી વસ્તવિક આત્મવાસ થતો હોય
 એવું પ્રાપ્તિ જણાતું નથી, છતાં આ
 પરમાવપ્રવૃત્તિ માટે આ હવને કેટલો જામી પ્રેમ ! કેટલો જામી
 કુશલ ! કેટલી જામી રુચિ ! કેટલો જામી અખેદ ! પરમ ભાવયોગી
 શ્રીમદ્ રાજચ દ્રણનું અત્યંત માર્મિક અનૂત્તરવચન છે કે—

“ સમસ્ત વિશ્વ ધણ કરીને પગથા તથા પગવૃત્તિમા
 વધુ જાય છે, તેમા રહી સ્થિરતા કયાથી પ્રાપ્ત થાય ? એવા
 અમૂલ્ય મનુષ્યપણાનો એક સમય પણ પરવૃત્તિએ જવા
 દેવા યોગ્ય નથી, અને કંઈ પણ તેમ થયા કરે છે, તેનો
 ઉપાય કંઈ વિશેષે કરી ગવેવવા યોગ્ય છે ”

—શ્રીમદ્ રાજચ દ્ર પત્રાક ૫૫૦

‘ પરપરિવૃત્તિ રાગીપણે, પરગ્ન રંગે રક્ત રે,

પરમાઠક રક્ષકપણે, પરભોગે આતંક રે

જનનારક પ્રભુ વિનવુ ”

—મુનિવર્ધ શ્રી દેવચ દ્રણ

અને આવી જે આ કામ-ભોગમધકથારૂપ પરમાવપ્રવૃત્તિ
 છે, તે તો શ્રી કુદકુદાચાર્યજીએ કહ્યું છે તેમ, સર્વને
 જનનતવારંશ્રુત છે, જનનતવારં પરિચિત છે, જનનતવારં

* ‘ સુદર્શિનિદાનમૂદા સમ્વત્સ વિ કાયમીગણપદ્ધા ।

‘ ‘ દ્યુતસુવર્ણો જગદિ ન મુદ્ધો વિદ્યતસ્વ ॥ ”

જીઓ શ્રી સમયસાર ચા ૪ અને તેની

શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યજીપ્રત દીપ્ત

અનુભૂત છે પણ એક શુદ્ધ આત્મતાત્વની પરમાર્થ વાર્તા આ હવે કહી પણ સાબળી નથી, પરિચિત કરી નથી, અનુભવી નથી. છતાં આવી અનત પરભાવપ્રવૃત્તિથી આ હવે હજુ પણ યાકમો નથી, એક પામ્યો નથી, એ ખરેખર ! મહાએકમય આશ્ચર્ય વાર્તા છે ! આ જ આ મહામૂઢ જાવાબિનહી હવેનો પરભાવપ્રવૃત્તિ પ્રત્યેનો કેટલો ઉત્કટ રસ છે તે સૂચવે છે ! તેથી જ તે પરપ્રવૃત્તિમા અશ્રાતપણે પ્રવર્તતા એક પામવાને જાહેર અએક ધારી રહ્યો છે !

પણ મણુભક્તિ આદિ આત્માર્થ પ્રવૃત્તિ કે જે હવેના ખરેખરા પરમાર્થસત્ સાચા સ્વાર્થની પ્રવૃત્તિ છે, તે પરત્વે આ હવેનો કેવી સ્થિતિ છે ? કેવી આત્મપ્રવૃત્તિમા એક !! પરિણતિ છે ? કેવી હાલિ છે ? તેના પ્રત્યે તો જાણે તેને ક્ષતિ જ નથી, રસ જ નથી, વૃત્તિ જ નથી, અથવા છે તો ઉપરછઠ્ઠી, ઉપલક કે દેખાવ પૂરતી ! હાલુ-એ હાલુ, ધડી-એ ધડી આ પ્રવૃત્તિ કરતા તે બાપડો યાકી જાય છે ! આત્માર્થબાધક એવી સામાજિક પરપ્રવૃત્તિ કે જે હાલુક તુચ્છ કલ્પિત લાભદાયી અને પરિણામે હાનિકારી છે, તે માટે હવે ગમે, તેટલી પ્રવૃત્તિ કરતા યાકતો નથી, અને આત્માર્થસાધક એવી શાશ્વત પરમ આત્મલાભ આપનારી જે આ સ્વભાવરૂપ સત્ પ્રવૃત્તિ છે, તે માટે યોગી પણ પ્રવૃત્તિ કરતા આ હવેને યાક લાગે છે ! નાનક-મિનેમાદિ તમાસા ઉભાગરા કરાને પણ જે યોગીની જેમ અકી/સે પૂર્ણ રમથી નેવાકેના કનાકે જોતા યાકતો

નથી, તે બિચારો એક-એ ઘડી ભક્તિ-સ્વાધ્યાય આદિ પ્રવૃત્તિ કરતા ચળવિચળ પરિણામી થઈ ચાકી જાય છે ! ખરેખર ! આ જીવની વિચિત્ર વિવેકશક્તિની (!) બલિકારી છે !

“ હરિનુ ચહન ઘસતાં તારું, અમથી શરીર ભગડે !
લાવે સાગ જ રગડે !

એકાદશી એવ્યવના ભાગરણ, અતિ કંઠજી તને લાગે,
ભાડ ભવેયા ભેવા સાડ, ચારી રાત જ ભાગે,
પ્રજુ તને પ્રસન્ન તે કેમ થાય ?

હાન દિલનુ કપટે નવ જાય ”

—ક્રી નરસિંહ મહેતા

ખરી રીતે તો આત્માર્થસાધક પરભાવપ્રવૃત્તિ પ્રત્યે આ જીવને ભેટેલા આદર, રસ, રુચિ, ઉત્સાહ છે, તે કરતા અનતગુણવિશિષ્ટ પરમ આદર, આત્મપ્રવૃત્તિમા પરમ રસ, પરમ રુચિ, પરમ અનતમણી અખેદ ભોધો ઉત્સાહ આ પ્રભુભક્તિ આદિ આત્માર્થસાધક પરમાર્થ પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે હોવા ભોધો, અનત અનત પ્રવૃત્તિ કરતા પણ ખેદ ન થવો ભોધો આમ રાતદિવસ સૂતા, બેમતા, ઊઠતા, ભાગતા પ્રભુની સેવાભક્તિ કરતા, સ્મરણ કરતા, સ્તવન કરતા, ભજન કરતા, ભાવન કરતા, ધ્યાન કરતા જીવ, ત્યારે ન જ થાકે,—કાલ તન થાકે, મન થાકે, વચન થાકે, પણ ભાવ તો ન જ થાકે,—ત્યારે જ તેને અખેદ ભાવ પ્રગળે.

જાણવો, અને ત્યારે જ તેને આ પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા પ્રાપ્ત થઈ જાણવી

“ નિશ્ચિન સૂતા જાગતા, હાઈકાથી ન રહે ફર રે,
જખ ઉપગાર સભારીએ, તવ ઉપજે આનંદ પૂર રે
જગતગુરુ જાગતો મુખકંઠ રે મુનિમુનન ”

“ તુમ શુણ્ણુ ગગાજલે, હું ઝીલી નિર્મલ થાઈ રે,
અવર ન થયો આદર, નિશ્ચિન તોરા શુણ્ણુ ગાઈ રે
મિત્રઆ રે શુણ્ણુ તુમતણા ”

—શ્રી યશોવિજયજી

આ અખેદભાવ જેને ઉપજ્યો હોય છે, તેનો રાગ પ્રભુશુણ્ણુના રગથી રગાર્ધ જાય છે, મન-વચન-કાયાના યોગ શુણ્ણુનિધાન પ્રભુના શુણ્ણુને આધીન બને છે, ભાવ પ્રભુશુણ્ણુમા રમણ કરે છે, ઉપશમભૂતિ પ્રભુના દર્શનથી ગાઢ પ્રીતિ ઉપજે છે ને આખ તૃપ્ત થતી નથી

“ રાગ તે પ્રભુ શુણ્ણુ રગમે, યોગ શુણ્ણી આધીન,
ભાવને રમણ પ્રભુશુણ્ણુ, પ્રભુ કીંઈ રતિ પીન ”

“ મનમોહન તુમ સનમુખ નિરખત, આખ ન તૃપ્તી અમથી,
મોહતિમિર રતિ હર્ષ ચદ્ર છવિ, મૂરત એ ઉપશમયો
હું તો વારિ પ્રભુ તુમ મુખની ”

—શ્રી દેવચંદ્રજી

પ્રભુલક્ષિતમા આવો અખેદ ભાવ કયારે ઉપજે ? અચિન્ત્ય ચિતામણિ સમો પ્રભુનો અને પ્રભુલક્ષિતને મહિમા ત્યારે

હૃદયમા વસે ત્યારે, સુરધ, સુરમણિ,
 આવેા અખેદ સુરતરુ પ્રભુના પરમ મહિમા
 કયારે ઉપજે ? આગળ તુચ્છ-પામર જાણે, ત્યારે,
 પ્રભુના શુભ-મકરદના પાનમા લીન
 થયેલો મન-મધુકર સુવર્ણમય મેરુને અને ઈંદ્ર, ચંદ્ર,
 નાગેદ્રાદિને પણ પરમ શ્રીમાન્ પ્રભુ પામે રક ગણે ત્યારે,
 પદ્મૈશ્વર્યમપ્ત પ્રભુની શુભપદા આગળ ત્યારે, સુરપતિ-
 નરપતિ સપદા દુર્ગાધી કદતરૂપ જાસે ત્યારે, આમ થાય
 ત્યારે જ જિનભક્તિમા અથાક એવેા સાચો અપૂર્વ રગ લાગે.

“નાથ ભક્તિ રસ ભાવથી રે મનમોહના રે લાલ
 તૃણ જાણુ પર, દેવ , રે ભવિષ્યેહના રે લાલ

ચિતામણિ સુરતર્યકી રે મનં

અધિકી અબ્હિત સેવ રે ભવિં ”

“કશે સાચા રગ જિનેશ્વર, સસાર વિરગ સહુ અલ રે,
 સુરપતિ નરપતિ સપદા, તે તો દુરગધી ક ત રે કશે સાચા ”

—શ્રી દેવચંદ્રશ

“મુજ મન તુજ પદ પકજે રે, લીનો શુભ મકરદ,
 રક ગણે મહરધરા રે, ઈંદ્ર ચંદ્ર નાગેદ

વિમલ જિન દીઠા લોચણુ આજ” —શ્રી આનંદધનશ

વળી ત્યારે સસારાર્થ પરપ્રવૃત્તિમા જીવ ખેદ પામે,
 ત્યારે જ આ મોક્ષાર્થ ભક્તિપ્રવૃત્તિમા અખેદ ઉપજે ત્યા
 સુધી પ-પ્રવૃત્તિમા અખેદ હોય, ત્યામુધી ભક્તિ આદિ
 આત્મપ્રવૃત્તિમા અખેદ ઉપજે નહિ ‘ભવ ખેદ’ થાય ત્યારે

‘શિવે અખેદ’ થાય, ત્યારે જ આત્મપ્રવૃત્તિમાં અતિજમરૂક અને પરપ્રવૃત્તિમાં ‘અધિરાધમૂઝ’-જેઠે, આધર્મો ને મૂળો અને ભવાભિનવીપણુ તથા ‘માત્ર મોક્ષ અભિલાષ’ રૂપ સુસુધુપણુ લાગે ત્યારે જ આવો અખેદ ઉપજે પર સાથેની અનતી પ્રીતિ તોડે તે જ પ્રભુની સાથે પ્રીતિ ભેડે

“કષાયની ઉપશાતતા, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ;
ભવે ખેદ પ્રાણી દયા, ત્યા આત્માર્થ નિવાસ
દશા ન એવી ન્યા લગી, જીવ લહે નહિ ભોગ,
મોક્ષ માર્ગ પામે નહિ, મટે ન અતર રોગ”

—શ્રીમદ્ રાજવ્ય દ્રશ્યપ્રણીત શ્રી આત્મસિદ્ધિ

“પ્રીતિ અનતી પર ધરી, જે તોડે તે ભેડે બેઠ,
પરમ પુરુષથી ગજતા, એકત્વતા હો દાખી ગુણગેહ
ઝવજ નિષુદ્ધ પ્રીતરી” —શ્રી દેવવ્ય દ્રશ્ય

આ ‘ખેદ’ જીવની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ રૂંધનારા આઠ ચિત્તદોષ-આશય દોષ મધ્યે પ્રથમ દોષ છે (૧) ખેદ, (૨) ઉદ્વેગ, (૩) દોષ, (૪) ઉત્થાન, ખેદાદિ આઠ ચિત્ત દોષ (૫) જ્ઞાતિ, (૬) અન્યમુદ્ધ, (૭) રુગ્, (૮) આસંગ—આ આઠ ચિત્તદોષ છે તે તે દોષને લોધે જીવ પ્રભુ-લક્ષિત-ધ્યાનાદિમાં વિદ્યત

* ‘આત્મપ્રવૃત્તિવિજમરૂક, વાપરતી અધિરાધમૂઝ’.

—શ્રી યસોવિજયજીવન અધ્યાત્મોપનિષદ

“કામ એક આત્માર્થનું બીજો નહિ મનરોમ”

—શ્રીમદ્ રાજવ્ય દ્રશ્યપ્રણીત આત્મસિદ્ધિ.

પામે છે જેમ જેમ તે દોષ ટળે છે, તેમ તેમ ભક્તિ-ધ્યાનાદિ નિર્મલ થતા જાય છે, કારણ કે યોગની સિદ્ધિમા મનના જયની જરૂર છે, ને મનોજયમા આ આઠ દોષ નહે છે આ દોષથી મુક્ત આશયને-ચિત્તના દુષ્ટ અધ્યવસાયને ત્યારે છોડી દીધે, ત્યારે અનુક્રમે તે તે યોગદૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ હોય છે, પહેલો ખેદ દોષ છોડતા પહેલી મિત્રાદિ દોષ છે, બીજો ઉદ્વેગ દોષ છોડતા બીજી તારા દૃષ્ટિ હોય છે, ઇત્યાદિ માટે આ આઠ ચિત્તદોષ મતિમન્ આત્માથી પુરો પ્રયત્નથી વર્જવા જોઈએ એનું વિશેષ સ્વરૂપ આલેખકે (વિવેચકે) અવિસ્તર વિવેચન કરેલ થી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય આદિ અધ્યાત્મથી સમજવા યોગ્ય છે, છતાં અત્રે 'ખેદ' દોષનો પૂર્વાપર સંબંધ-સંકલના સમજવા સહેલે વિચારીએ તો—

સન્માર્ગરૂપ યોગમાર્ગની સાધનામા ચિત્તને પ્રથમ ખેદ ઉપજે, યાકે લાગે, દહતા ન રહે, એટલે તેમા ઉદ્વેગ ઉપજે-અણુગમે આવે, વેઠીઆની ખેદાદિ દોષના સંકલના જેમ પરાણે કરે, એથી કરીને ચિત્ત વિશેષ થાય, ડામાડાજ વૃત્તિ ઉપજે, મન બીજે બીજે દોડ્યા કરે, એટલે ચાલુ ક્રિયામાથી મન બીડી જાય, ઉત્થાન થાય, ને ચારે કાર-ભર્યા કરે, પ્રાપ્તિ ઉપજે, એમ લગત્તા લગત્તા કેર્મ અન્ય મળે તેને લીજત આવે-અન્યમુદ્ધ થાય, એટલે મુદ્ધ ક્રિયાનો ઉચ્છેદ થાય, થીડારૂપ-સગરૂપ યોગ લાગુ પડે, ને તે અમુક અર્થે આસંગ-આસક્તિ ઉપજે, 'અકુદી દારકા' જ થઈ જાય ! આમ આ આઠ આશય-દોષની

‘પૂર્વાપર સબધરૂપ સકલના ઘટાવી શકાય છે તે દોષ જેમ જેમ ઘોડાય, તેમ તેમ અનુક્રમે આઠ યોગદંડરૂપ આત્મગુણનો આવિર્ભાવ થતો જાય છે, પ્રગટપણુ થતુ જાય છે.’

અથવા પ્રકાસતર અધ્યાત્મ પરિભાષામાં આ દોષ ઘટાવીએ તો (૧) આત્મતત્ત્વની સાધનામાં ભુવની હલતા ન રહે, ખેદ ઉપજે, (૨) તે સાધનામાં ઉદ્વેગ-અણુગમો આવે, (૩) એટલે ચિત્ત વિશેષ પાત્રી પરવસ્તુમા-પરભાવમા ઘોડયા કરે, ઉધામા નાખે, (૪) અને આત્મભાવમાથી જીદી જાય-ઉત્થાન પામે, (૫) એટલે પછી ભ્રાતિ-વિપર્યાસ પાત્રી આરે કોર પરભાવમા જમ્યા કરે, (૬) ને જોમ કરતા તેમા આનંદ પામે-રમણતા અનુભવે, અન્યમુદ્ધ ધારે, (૭) એટલે રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ ત્રિદોષ સનિપત (રોગ) લાગુ પડે, (૮) અને પરવસ્તુમા-પરભાવમા આસંગ-આસક્તિ ઉપજે ઇત્યાદિ પ્રકારે આની યથામતિ ઘટના દરી શક્ય છે અને આ દોષ દૂર થવાનો કેમ પણ પરસ્પર સંકળાયેલો છે, તે આ પ્રમાણે —

(૧) ધર્મક્રિયામાં પ્રથમ તો મનની હલતા રહે, ખેદ ન થાય, (૨) ઉદ્વેગ-અણુગમો ન ઉપજે, વેઠરૂપ ન લાગે, (૩) એટલે વિશેષ ન ઉપજે, (૪) અને ચિત્ત તેમાથી જીદી ન જાય, (૫) એટલે આરે કોર ભામે નહિ, (૬) અને અન્ય રૂથળે આનંદનો પ્રમગ ભને નહિ, (૭) એટલે પછી ક્રિયાને રોગ લાગુ પડે નહિ, (૮) અને અનુક્ર સ્થળે આસક્તિ-આસંગ પણ ઉપજે નહિ

‘આ ઉપરથી સહેજે સમજી શકાય છે કે સૌથી પ્રથમ ‘ખેદ’ નામનો આશયદોષ દૂર થવો ભેદ તે દૂર થયા વિના યોગમાર્ગની પ્રથમ ભૂમિકા સૌથી પ્રથમ ખેદ પણ પ્રાપ્ત થતી નથી, ભોક્ષમાર્ગે દોષ જવો ભેદ એકઠો પણ મઠાતો નથી, આત્મ શુણના આવિર્ભાવરૂપ શુણસ્થાન વિકાસનું પ્રથમ પગથિયું પણ સ્પર્શાતું નથી એ દોષ દૂર થાય તો જ બીજા પછીના દોષ દૂર થઈ આગળ પ્રગતિ થઈ શકે છે, કારણ કે ખેદને લીધે પ્રભુલક્ષિત આદિ ધર્મ ક્રિયામાં મનની દૃઢતા રહેતી નથી, એકાન્તપણું-પ્રલિધાનપણું રહેતું નથી, અને આ જે દૃઢતા છે તે તો ધર્મનો મુખ્ય-પ્રધાન હેતુ છે, જેમ પાણી કૃષિમાં મુખ્ય પ્રધાન હેતુ છે તેમ

“કિરિયામાં ખેદ કરી રે, દૃઢતા મનની નાહિ રે,
મુખ્ય હેતુ તે ધર્મનો રે, જેમ પાણી કૃષિમાંહિ રે
પ્રભુ તુજ વાણી મીઠી રે ”

—મી યશોવિજયજીકૃત સાડા ત્રણસો ગાથાનું સ્તવન

એટલા માટે જ જીવની આધ્યાત્મિક શુણપ્રકાશરૂપ પ્રગતિ અર્થે આ દોષ સૌથી પ્રથમ દૂર કરવો આવશ્યક-જરૂરનો હોવાથી શ્રી જ્ઞાનદધનજીએ આ ખેદ દોષ, દૂર કરી, અર્થાત્ અખેદપણું પ્રાપ્ત કરી, પ્રભુસેવામાં અથાકપણે પ્રવૃત્તિ કરવા, દૃઢતાથી ‘રઠ લગાડીને મઠી’ પડવા, સર્વ જાત ભોગીજનોને સપ્રેમ આહ્વાન કર્યું ।

આમ ઉપરમાં જે આ જાય, દેવ ને ખેદ એ ત્રણ

દોષની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી, તે ત્રણે દોષ અબોધરૂપ-
અજ્ઞાનરૂપ છે 'દોષ અબોધ
અભય અદ્વેષ
અખેદ થાઓ' હાખાવ, 'અબોધમાં તેણે લેખ
છે-ગણના છે, કારણ કે ભય-
પરિણામની અવગતતા થવી દોષ-
મત્સરભાવ ઉપજવો, ખે-સત્પ્રવૃત્તિ કરતા યાકબુ-એ
બધુ ય અબોધને-અજ્ઞાનથી લઈને માય છે, મટે અજ્ઞાત
જન્ય આ 'ત્રિદોષ'નો ત્યાગ કરી, અર્થાત્ પરિણામની
અવગતતા છોડી, અરોચક હાવ ત્યાગી, સત્સેવા સ્થિતિમાં
અચાક દહતા પારી, અભય, અદ્વેષ અને અખેદ બની,
પ્રભુસેવની પ્રથમ ભૂમિકા કરી તમે આ સદાવત્સવને હુરે-
સાથી પ્રથમ સેવો, એમ શ્રી આનંદધનજીએ અત્રે સર્વ
આત્મબુધ્ધિને પરમ પ્રેમથી આમત્રણ કર્યું ■

॥ इति महागीताय महर्षि श्री आनन्दवनजीसंगीते
श्री समवज्ञितस्तवने ममसुखमंदनेन भगवानदासेन
विरचितं द्वितीयगाथाविवरणम् ॥२॥

તૃતીય પરિચ્છેદ

ચરમાવર્ત્ત મીમાસા

પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકારૂપ અભય, અદ્વેષ અને અખેદ એ બતાવ્યા, અર્થાત્ પરિણામની અચળતારૂપ ભય, અરોમક ભાવરૂપ દ્વેષ અને પ્રવૃત્તિ દેવતા યાકવારૂપ ખેદ, એ ત્રણ અજ્ઞાનજન્ય દોષ ત્યારે દળે અને પાંચામની અસચળતારૂપ અભય, રાચકભાવરૂપ અદ્વેષ અને પ્રવૃત્તિ કરતા અધાક-પણારૂપ અખેદ, એ ત્રણ શુદ્ધ ત્યારે પ્રગટે, ત્યારે પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિમાં પ્રાપ્ત થયે આવા ભય, દ્વેષ, ખેદ એ ત્રિદોષ દૂર થઈ, અભય, અદ્વેષ, અખેદ એ ત્રિગુણ ત્યારે અને કોને પ્રાપ્ત થાય ? તે બતાવવા મટે હવે મહામુનીશ્વર શ્રી આનંદધનજી કહે છે —

ચરમાવર્ત્ત હો ચરણ કરણ તથા રે,
ભવપરિણુતિ પરિપાક,
દોષ દળે ને દષ્ટિ ખુલે ભલી રે,
પ્રાપ્તિ પ્રવચન વાકે

સ ભવ દેવ તે ધુર સેવા સવે રે ૩

અર્થ — જીવને (૧) ત્યારે ચરમ-છેલ્લો પુરુષોત્તમપરાવર્ત્ત વર્ત્તો હોય, (૨) અને તેમાં પણ ચરમ-છેલ્લુ યથાપ્રવૃત્ત કરણ પ્રાપ્ત થયું હોય, (૩) અને ત્યારે તથાભવ્યત્વ પરિણતિને પરિપાક થયો હોય, ત્યારે (૧) દોષ દળે છે, (૨) ભલી-રૂઝી દષ્ટિ ખુલે છે, (૨) અને પ્રવચન વાણીની પ્રાપ્તિ થાય છે -

વિવેચન—

ચરમાવર્ત—છેલ્લો પુદ્ગલ પરાવર્ત

ચરમાવર્ત એટલે શું ? ચરમ એટલે છેલ્લો અને આવર્ત એટલે ફેર, ચક્રાવૃત્તિ. ચરમાવર્ત એટલે છેલ્લો ફેર, ભવભ્રમણનો છેલ્લો ચક્રાવૃત્તિ, ચરમાવર્ત એટલે શું ? છે ગો આટો ગોઈ એક બિન્દુથી ચક્ર ભ્રમવાનું ગરૂ થાય, તે બિન્દુ પાસે ચક્ર ભ્રમીને પાછું આવે ત્યારે એક આવર્ત—ચક્રાવૃત્તિ ફેર થયો કહેવાય તે જ પ્રમાણે ભવચક્રનો એક આગો ફેર રહે તેને જી. પરિભ્રાષામા પુદ્ગલપરાવર્ત કહે છે

અગિય લોકના સમન્ત પુદ્ગલને મહાલુ—ત્યાગવડે જીવ ત્યારે સ્પર્શી* ચૂકે ત્યારે એક પુદ્ગલ-પરાવર્ત થાય છે (Revolution of a Pudgala cycle) તે એક પુદ્ગલ પરાવર્તમા આ જીવ અનંત દ્રવ્ય, ભવ અને ભાવને ફરે છે, દ્રવ્યથી અનંત પુદ્ગલ પરમાણુને, ક્ષેત્રથી લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશને, કાળથી અનંત અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીને, ભવથી અનંત જન્મ મરણને, અને ભાવથી અનંત અધ્યવસાય સ્થાનકને આ જીવ પરાવર્તે છે* એક પુદ્ગલપરાવર્તમા અનંત દુ ખથી ભરેલા એવા અનંત જન્મમરણ 'સ્વરૂપ'

* ' સ્પર્શિતમયપુદ્ગલગાત્રગર્વિણમગમનશક્તુઃ ।

સ્પર્શિતગતિયાદં મદુષો જળત્રભવસાયરે જીવો ॥ ' ,

સમન્થા 'વિના' આ જીવે કર્યા છે અને આ અનાદિ સંસારમા જૂદી જૂદી ગતિમા પરિભ્રમણ કરતા ચક્રભ્રમણ્યાયે આ સર્વ જીવોએ એવા તો અનંત પુનર્જન્મપરાવર્તો વ્યતીત કર્યા છે

“અનાદિરેષ સસારા નાનાગતિસમાશ્રય ।

પુદ્ગલાના પરાવર્તો અજ્ઞાનતાસ્તયા મતા ॥”

—શ્રી હરિભદ્રાચાર્યજીવિત યોગખંડ ૬

“જે સ્વરૂપ સમન્થા વિના, પામ્યો હું જ અનંત,
સમન્થાંયુ તે પદ નમુ, શ્રી ગુરુ ભગવત ”

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીવિત ઓખાત્મસિદ્ધિ

“જગતારક પ્રભુ વિનવુ, વિનતડી અવધાર રે,
તુજ દરિસણ વિણ હું ભમ્યો, કાળ અનંત અપાર રે જગતારક
સુહૃમ નિગોદ ભવે વન્યો, પુનર્જન્મ પનિવૃત્ત અનંત રે,
અન્યવહારપણે ભમ્યો સુત્રક ભવ અનંત રે જગતારક”

શ્રી કવચ દ્રણ

આમ પરાવર્ત કરતા કરતા તથાભવ્યત્વના પાકથી કોઈ જીવને ગણતરીમા આવે તેમ કેટલાક બાકી રહે છે, અને તે કેટલાકમા પણ કોઈ આસન્નમુક્તિમાથી જીવને ચરમ-છે-કો પરાવર્ત-ફેરો વર્તીતો હોય છે, ત્યારે તે ઉક્ત શુદ્ધ પામવા યોગ્ય થાય છે આ તથાભવ્યત્વનું પણ વિચિત્ર પણ હોય છે

આ-છે-લા-ચરમ આવર્તનું કારણ પણ તથાભવ્યત્વનો

પરિપાક-જવપરિણતિનો પરિપાક એ છે એટલે કે જવ
જવમા તથાપ્રકારની લગ્યતા પ
અન્યભાવર્તનું કારણ તેવા પ્રકારની યોગ્યતા-પાત્રતા
તથાલગ્યત્વનો પાક પરિપાક થાય, ત્યારે મિથ્યાત
વિષયની કડવાશ દૂર થાય, મ
કંઈક માધુર્યની-મીઠાશની મિદિ સાપડે આમ તે
યોગ્યતાના-તથાલગ્યતાના પાકથી જ્યારે છેલ્લો પુણ્યપરાવ
વર્ત્તો હોય, ત્યારે જ નિયમથી શ્રી જિન ભગવાન મ
ઉત્તમ શુભમ પન્ન સશુદ્ધ ચિત્તવાળી સ્થિતિ જનવાનો સ
છે, અન્ય કાળે નહિ જ તે સિવાયના બીજા સમયે-તે
પૂર્વે કે તેની પાછળ, આ સશુદ્ધ ચિત્તવિદિ ન હોય, કારણ
તેની પૂર્વે કિલ્લ આશય હોય છે, અને તેની પાછળ
વિશુદ્ધતર આશય હોય છે, એમ યોગવિદો વડે છે

યથાયોગ્ય યોગ્યતા-પાત્રતા વિના કોઈ પણ કાર્ય બ
સંભવતું નથી, એટલે જ્યારે જવમા તેવા પ્રકારની તથા
યોગ્યતા-પાત્રતા ન આવી
જવની યોગ્યતાનો પરિપાક ત્યાલગી તેને તથાપ્રકારના શુભ
પ્રસિ થતી શક્ય નથી પ્રભુસ
આદિ ઉત્તમ યોગીજની પ્રસિ થવી, અને તેમા પણ અભ
અદ્વેષ-અખેદ ભાવ ઉપજવા, એ કાર્ય જેવી તેવી કે નાનીત
વાત નથી, પણ જવની ઉત્તમ યોગ્યતાની ને મહાભાગ્યની

૪ ' જામે પુદ્ગલર્થે તવમશ્વર્યાક્ત ।

સદ્ગુણેતન્નિયમાન્માન્યદાપીતિ તદ્વિદ ॥ '

—શ્રી હરિવંશચાર્યજીવિત યોગદિસમુદ્ધ

છે એવી યોગ્યતારૂપ મહાસાન્યનો ઉદ્ભવ તો શુભનો હ્યારે છે. એવો ભવ-દેશ હોય ત્યારે ભૂખંડે છે, કારણ કે ત્યારે જ શુભની તથા પ્રકાશની ભવ્યતા-યોગ્યતા પરિપક્વ થાય છે, એવે પકાવવાથી જેમ કંઠવી વતસ્પતિની કંઠવાશ દૂર થાય છે, તેમ મિધ્યાત્વરૂપ એરની કંઠવાશતુ પ્રમાણુ ઓછુ થાય છે અને આત્મપરિણામની કંઈક મીઠાશ-સવેગમાધુર્ય નીપજે છે, જેથી કરીને પ્રભુ પ્રત્યે તેવો સાચો અતરંગ ભક્તિભાવ સ્ફુરે છે.

“ દેવચદ્ર પ્રભુની હો કે, યુગ્યે ભક્તિ સધે,
આત્મ અનુભવની હો કે, નિત નિત શક્તિ વધે ”
—શ્રી દેવચદ્રજી

ચરમાવર્તમા જ યોગ્યતા કેમ?

હવે ચરમાવર્તમા જ આવી યોગ્યતા કેમ હોય છે? અને તેની પૂર્વેના અન્ય આવર્તમા કેમ નહિ? તે અત્ર પ્રસંગથી સંહજ વિચારણું રસપ્રદ અને બોધપ્રદ થઈ પડશે.

(૧) પ્રભુ પ્રત્યે સદ્ભાવસંપન્ન ક્રુશંચ ચિત્ત થવું અને તેમા અભયાદિ ઉપજવા, એ આધ્યાત્મિક ગુણુ છે અને આધ્યાત્મનો પ્રારભ પણ ચરમાવર્તમા જ થાય છે, તે પૂર્વે નહિ. તે પૂર્વે તો વાતોના વડા જેવી સ્થિતિ હોય છે પણ વાદોથી કે વાતોથી કંઈ વળતુ નથી તરત

(૧) ચરમાવર્તમા જ
આધ્યાત્મ સન્માર્ગનો
પ્રારભ

પ્રતિપત્તિ-માટે *અધ્યાત્મ પરમ ઉપાય છે જેમ-કેઈ નગરે જવું હોય તો તેના સાચા માર્ગે અપ્રમાદીપણે ગમન કરે-આવવા માટે તો તે પ્રાપ્ત થાય, તેમ મુક્તિ-નગરે જવું હોય તો તેના અધ્યાત્મરૂપ સન્માર્ગે ગમન કરે-આત્મપરિણતિ મધ્ય સત્ક્રિયાત્મક પ્રવૃત્તિ કરે તો જ તે અનુક્રમે પ્રાપ્ત થાય

કેઈ પણ ઉપેયની પ્રાપ્તિ સદુપાયથી જ-સત્સાધનથી જ થાય છે, નહિ કે ગમદ્ ઉપાયથી, એટલા માટે પુષ્કળ સદુપાયપરાયણ થવું જોઈએ અધ્યાત્મ સિવાય મોક્ષને ખીલે ઠોડ સદુપાય છે નહિ એટલે મુસલુએ અધ્યાત્મમય પરમાર્થ માર્ગના સેવનમા તત્પર થવું જોઈએ

“જ્ઞાન દર્શન વ્યારિત્રની શુદ્ધતા ર, એકપણે અને અવિરલ્લ.

મૂળ મારગ સાલજો જિનનો રે

જિનમારગ તે પરમાર્થથી રે, એમ કહ્યું સિદ્ધાંતે પુધ

મૂળ મારગ સાલજો જિનનો રે

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

‘અરમ નયન કરી મારગ જોવતો રે, ભૂયો સયલ સસાર,

જિણે નયણે કરી મારગ જોઈએ રે, નયન તે દિવ્ય વિચાર

પથડો નિકાળુ રે બીજા જિનતંત્રો રે

શ્રી આનંદચંદ

એવા દિવ્ય જ્ઞાનચમુ વિનાના પ્રાપ્તીએ તીવ્ર પાપ

* “ અધ્યાત્મયત્ર પતમ સ્વાયઃ પરિકીર્તિત ।

યતૌ સમાગમ્યન ચયૈવ હાપ્તમાદિનઃ ॥ ’

—શ્રી હરિભદ્રાચાર્યશ્રુત શ્રી યોગબિ

અભિજ્ઞાત-દળાયેલા-કચડાયેલા હોવાથી અન્ય આવર્તોની વિશે અધ્યાત્મરૂપ સન્માર્ગે અવતરતા નથી, —ગાઢ જ ગલમાં આંધળો જેમ સન્માર્ગે અવતરતો નથી + તેમ એટલે યોગના સેદરૂપ આ અધ્યાત્મ અચરમાવર્તોમાં યુક્ત જ નથી

વનસ્પતિકાયમા જ અનત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી પ્રભાવ્ય જેની મિથિતિ છે એવા કાયસ્થિતિ તરુને, તે અનત નૃતરૂપ વનસ્પતિ જન્મેલા કેવ સખધી મુખ કયાથી હોય ? તેમજ મનુષ્યપણાને પણ અયોગ્ય એવા તેજસ્કાયમા કે વાધુકાયમા મિથિતિ કરતા લાય જીવોને પણ તે અવસ્થાને વિશે ચારિત્રપ્રાપ્તિ કેમ હોય ? ન જ હોય તેમ અન્ન સમયે-ચરમાવર્ત મિવાયના અન્ય આવર્તોમાં યોગનો સભવ જ નથી.

આમ સસારસમુદ્ધમા ભવ આવર્તોમાં-વમળોમાં ગોચા ખાતા પ્રાણીઓને આ અધ્યાત્મ પ્રાપ્ત થવું અત્યંત અત્યંત દુર્લભ છે, અત્યંત અત્યંત દુરાપ છે, કારણ કે ચરમા પુદ્ગલાવર્તમા જે શુદ્ધપાક્ષિકે, સિદ્ધિઅર્થિ અને ચારિત્રી હોય છે, તેને જ આ અધ્યાત્મ કહ્યું છે,* અર્થાત

+ “તૈર્વાપામિભૂજગજ્ઞાનજોષનર્જિતા ।

સદ્ગર્ભાવતરન્તેષુ ન સત્વા ગદ્ગનાધવન્ ॥

- તેમા ચરમાવર્તેષ્વધ્યાત્મ નૈવ યુજ્યતે ।

કાયસ્થિતિતરોર્દેહસ્તત્ત્વસ્વામર મુખમ્ ॥ ” —શ્રી યોગબિન્દુ

* “ચામે પુદ્ગલાવર્ત ચતો ય ગુફપાક્ષિક ।

મિત્રર્વાચચારિત્રી ચ તસ્યનેતદુદાહતમ્ ॥ ” —શ્રી યોગબિન્દુ

ત્વચમગુણસ્વનાદાન્નર્વનદિચ્છતિ ।

નિયતો વ્યવહારસ્તુ પૂર્વમણ્યુપચરત ॥ ” —શ્રી અધ્યાત્મસાર.

નિશ્ચય નથી તે પાત્રમાં જીવસ્થાનથી જ અધ્યાત્મનો પ્રારંભ થાય છે, પણ વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ તે પૂર્વે પણ આ દિશ્વારથી અપુનર્જ ધકાવિને પણ ઘટે છે

આ ચરમાવર્ત પૂર્વે અન્ય આવર્તોમાં તેની પ્રાપ્તિ કેમ નથી થતી ? તેનું કારણ એ છે કે-અન્ય આવર્તોમાં વર્તતા હોવાને +પ્રતીધી-અતિ લાંબો મસાર હજી લગવાનો છે, માલિન્યનો-ખાતમભવિનપણનો પણ અતિશય વર્તે છે, અતત્ત્વને વિષે અભિનિવેશ હોય છે ચરમાવર્તમાં પણ હિંતા ગુણથી વિકલ થોવા અન્યને-ભવ્યને પણ આ ઠી હોતું નથી

‘‘તે અપરાધી હો એ જુજથી ફર કે, જૂરિ જમણુ દુ ખતા ધણી,
તે માટે હો જુજ સેવા રંગ કે, હોભો એ ઇચ્છા ધણી’’

—શ્રી રવચંદ્રજી

(૨) જિન લગવાન પ્રત્યે ભક્તિ આદિ ઉત્તમ યોગબીજનો પ્રાપ્તિ હોવનો ધણો ધણો લાવમલ* જ્યારે

+ ‘‘ પ્રવીપમવદ્ભાવામારિન્યાતિશયાત્તથા ।

અતસ્ત્વામિનિવૈશાષ નાન્યેષ્વન્યસ્ય જાતુચિત્ ॥ ’—શ્રી યોગબિન્દુ

● ‘‘ પતદ્ભાવમકે રીણે પ્રમૂલે જાયતે રુણામ્ ।

કરોત્યન્યકર્ષેતયો મહદ્દર્શ્ય ન ચત્તનિત્ ॥

ચરમ પુન્હવત હંચસ્યોત્તરયતે । —શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચય

‘‘ તસ્મદવશ્યમેષ્ટયા સ્વામાદિક્ષેવ ચોમ્પતા ।

તત્યવાદિમતી સા ચ મલનામ્લ રચ્યતે ॥ ’—શ્રી યોગમિ દુ

ક્ષીણ થાય છે ત્યારે હોય છે અને

(૨) ચરમાવર્તમા જ ભાવમલ અદ્યતા શુદ્ધ અનુધાન ૨૦૬
 ધણો મલ એટલે ધણા પુણ્યપરા-
 વર્તનો આણેપક એવો ભાવમલ
 સમજવો. અને આવો આ ધણા

મલનો ક્ષય ચરમ પુણ્યભાવર્તમા થાય છે આ ભાવમલ
 સહજ-આત્મમમકાલભાવી છે, અર્થાત્ અનાદિ આત્માની
 સાથે આ સહજ મલ અનાદિથી લાગેલો છે મલ એટલે
 કર્મસંબંધની યોગ્યતા, અને જીવના સ્વભાવનું તે મલન-
 વિષ્કંભન-સ્થગન કરે છે એટલા માટે તે 'મલ' કહેવાય
 છે કર્મસંબંધની યોગ્યતારૂપ આ ભાવમલ પ્રતિઆવર્તે
 દૂર થતો જાય છે, અને જેમ જેમ તે દૂર થતો જાય છે
 તેમ તેમ આત્માની ભાવશુદ્ધિ થતી જાય છે એમ કરતા
 ચરમાવર્તમા ભાવમલની અતિઅપના હોય છે, એટલે તેમા
 તથાપ્રકારની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય તો પણ અન્ય આવર્તમા
 ભાવમલની બહુલતા હોવાથી તેવી યોગ્યતા હજી નથી હોતી

આમ મલની અપતાને લીધે ભાવશુદ્ધિ હોય છે, અને
 ભાવશુદ્ધિને લીધે સર્વજ્ઞ અનુધાન શુભ હોય છે, કારણ કે
 આત્મિક વિનિવૃત્ત-દૂર થયો હોવાથી, અદ્ય-અદ્યતર બંધ
 થાય ॥ એટલા માટે જ કર્મપરમાણુઓ આગળની જેમ
 સંકલેશહેતુ હોતા નથી, તથા અતસ્તત્ત્વ-આત્માની સશુદ્ધિને
 લીધે ઉછટ શુભ ભાવ હોય છે આવા પ્રકારની સ્થિતિ
 ચરમાવર્તમા જ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પૂર્વે નહિ

(૩) અચરમાવર્તમા તેવી ભાવશુદ્ધિનો અભાવ હોય

૩ તેમા જે અનુધાન કરવામા આવે છે, તે વિષ, ગર અથવા

અનનુધાન પ્રકરણ હોય ૪ કારણ

(૨) ચરમાવર્તમા જ ૫ તે ભવાભિષ્વગ ભાવથી તથા

શુદ્ધ અનુધાન અનાલોગ્યોગથી—અણુસમજણથી

કરવામા આવે ૬ આ લોક-

પરલોકમા ફલ અપેક્ષા તે ભવાભિષ્વગ કહેવાય ૭ એલે

કા તો તે આ લોકમા ફલકામનાએ કરવામા આવતું એવું

વિષ અનુધાન હોય છે, કા તો પન્થોકના ફલની કામનાએ

કરવામા આવતું એવું ગર અનુધાન હોય છે, અને કા તો

અનાલોગ્યી-વજર સમજણે, સમ્બિંધીમની ભેમ, ક્રિયાજડ

પણે કરવામા આવતું, તે કથું ન કર્યા બતાવર એવું

અનનુધાન હોય છે અચરમાવર્તમા અનુધાનની-ધર્મક્રિયાની

આવી નિરૂપ્ત સ્થિતિ હોય છે પણ ચરમાવર્તમા તો

અનુધાન તહેતુ પ્રકારનું હોય છે, અર્થાત્ આત્માને અમૃત-

રૂપે પરિણમે એવા તરવસમજણવાળા, આજ્ઞાનુસારી,

સવેગરજવાળા, ભાવસાર અમૃત અનુધાનના હેતુરૂપ-

કારણરૂપ હોય છે, કારણ કે અને સદનુધાન ભાવનો શુભ

ભાવઅશ હોય છે આમ વિષ, ગર ને અનુધાન તેવનારા

અન્ય આવર્તવાળા હવે પ્રગટ અપાત્ર છે, અને અમૃત-

અનુધાનના હેતુરૂપ તહેતુ અનુધાન આચરનારા ચરમા

વર્તવર્તી અપુનર્જ ધકાદિ હવે જ માત્ર કલ્પિત આદિ

સદનુધાનના સુખાન છે

“ જિતશુષ્ક અમૃત ખનથી રે-મન મોહના રે લાવ
અમૃત ક્રિયા સુપસાય રે જાવિ મોહના લાલ

અમૃત ક્રિયા અનુષ્ઠાનથી રે-મન૦

આત્મ અમૃત થાય રે-મનિ૦”-શ્રીદેવચ દ્રૃષ્ટ

(૪) અને એટલા માટે જ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે ફરી નથી બાધતા એવા અપુનર્નિધકને જ મુખ્ય એવી યથોક્ત પૂર્વસેવા હોય છે, અર્થાત્

(૪) શ્રીમાવર્તમાન અધ્યાત્મ યોગની સાક્ષાત પ્રાપ્તિ મુખ્ય પૂર્વસેવા પૂર્વે યોગ્યતા મેળવવા માટે આવશ્યક એવી પ્રથમ ભૂમિકારૂપ

પૂર્વ આરાધના હોય છે, કારણ કે તેને કથ્યાલ આગયનો યોગ હોય છે, પણ જાકીનાને તો તે ઉપચારથી હોય છે શુદ્ધ થતું જતું જતિવત ગત અને સુવર્ણ જેમ ગુણોથી મ યોગાય છે, તેમ શુદ્ધ થનો જતો આત્મા પણ વિવિધ ગુણોથી સંયુક્ત થાય છે એટલે જાતે મવવાળા અપુનર્નિધકાદિ શ્રીમાવર્તવર્તી હવે ગુણપાત્ર બને છે, પણ તીવ્ર મહા-વિષયેગવાળા અશ્રીમાવર્તવર્તી તેવા ગુણને પામતા નથી. માટે શાત-ઉદાત્ત ગુણને પમેલા અપુનર્નિધકાદિ જ શુદ્ધ અનુષ્ઠાન મેવે છે, સૂક્ષ્મ ભાવનો ઊઠ-તત્ત્વવિચાર કરે છે, અને તત્ત્વસંવેદન અનુભવે છે આવા મહાત્માઓનું આ શુદ્ધ અનુષ્ઠાન યોગના હેતુપણાથી યોગ હોય છે, અને તેનો અવતાર મુખ્ય એવી પૂર્વસેવામા થાય છે

* “મસ્યેવા મુલ્યસ્તુ સ્વત્ત્વસેવા યથોદેતા ।

મલ્યાણાશયશોભેન શેવસ્થાપ્યુપચારત ॥” —શ્રી યોગમિન્દુ-

X “ગુણભેદે યથા મત્ત જાત્ય કામનમેવ યા ।

ગુણે સયુજ્યતે । ચત્રૈસ્તદ્વદત્ત્યાપિ દદ્યક્ષમ્ ॥” —શ્રી યોગમિન્દુ-

(૫) અન્ય આવર્તોમા વર્તનારા જીવો દુરભવ્ય છે-એને હજી મુક્તિ પામવાને ઘણી વાર છે, પણ આ ચરમ આવર્તમા વર્તે છે તે તો આસન્નભવ્ય-

(૫) ચરમાવર્તમા જ નિકટમુહિતગ્રામી જીવ હોય ।
મુખિ નિકટતઃ કારણ કે અનત આવર્તો જ્યાં
વ્યતીત થયા છે ત્યાં આ એક કાર્ષ

હિસાબમા નથી + એવા ચરમાવર્તવર્તી પુરુષને ભવભયથી બાહ્ય ઠરવાનું રહેતું નથી જેમ કોઈ સત્સાધક વિદ્યા સાધતો હોય, તેને ચરમ-છેત્વી નિકટમા રહેતી વેતાલ આદિના દર્શનથી ઉપજતી ઠરામણી બહુ ખેદ ઉપજાવતી નથી, પણ વિદ્યાસિદ્ધિ હવે નજીકમા છે એવી આશા બધાવાથી એના ચિત્તમા ઊતરે પ્રભેદ ઉત્તરે છે, તેમ ચરમાવર્તમા વર્તતો સત્સાધક પણ મોહમાર્ગની સાધના કરે છે, તેને આ ચરમ આવર્તની ઠરામણી બહુ ખેદ ઉપજાવતી નથી, પણ મુક્તિ-સિદ્ધિ હવે સમીપમા છે એવી દૃઢ આશાના અવલંબનથી જીલે. અત્યંત આનંદ ઉત્તરે । વળી તે વિદ્યાસિદ્ધિ કાંઈ મહત્ત્વ અર્થની સિદ્ધિ નથી, તેમજ આત્મતિકી નથી, પણ મુક્તિ તો પરમ મહત્ત્વ અર્થની સિદ્ધિ છે, અને આત્મતિકી પણ છે, તો પછી તેની સિદ્ધિ જ્યાં આસન્ન-નિકટ હોય ત્યાં તો કેટલો બધો આનંદ

+ ' શાશ્વત્ત્વે ચેયમસ્યોત્તરમવર્તિનો યત ।

મૂર્ચ્ચાસાંડમી અતિશયન્તાસ્તદેકોડન ન દિવન ॥ ' —શ્રી યોગબિન્દુ

૬ = સત્સાધકસ્ય ચરમા સમયાવિ વિગીવિદ્યા ।

ન ચેત્ય ચયત્યન્ત તદ્વદેતદ્વિમાન્યતમ્ ॥ ' —શ્રી યોગબિન્દુ

વર્તે ? કેવી અપૂર્વ ચિત્તપ્રસન્નતા વર્તે ? એટલા માટે જ યોગમાર્ગના જ્ઞાતા પુરુષોએ* અપુનર્મધકાદિ^x ચરમાવર્તમા વર્તનારા જીવોને, ભાવસાગર-તત્ત્વપરિણતિપ્રધાન-અતરાતમપરિણામી તથા આ લોક-પરલોકની ફલાપેક્ષાથી રહિત અને સાચી મમજલુવાળા કહ્યા છે

“હવે સપૂરણ સિદ્ધતણી શી વાર છે ?

દેવચક્ર બિનચક્ર જગત આધાર છે”-શ્રી દેવચક્ર

અત્રે તૃણ +આદિમાથી યના ઘૃત આદિ ભાવનું દષ્ટાંત ઘટે છે, તૃણ, પત્ર, પુષ્પ, ફલ આદિ ગાયના ચારા માટે યોગ્ય છે, અને પછી તે પરિણામ પામી ઘૃત આદિ ભાવના ઉત્પત્તિહેતુરૂપ થાય છે, અર્થાત્ તેમાથી ઘૃત-દૂધ-હઠી-માખણ બનવા યોગ્ય ■ આમ ઘૃતાદિ ભાવને માટે યોગ્ય છે, છતાં તૃણાદિ ભાવનો ત્યારે તે તૃણાદિ કાળે ઘૃતાદિ ભાવ નથી હોતો, તેમ અન્ય સમયે-અન્ય આવર્તોમા મોક્ષહેતુ યોગ નથી હોતો. પણ તે અધ્યાત્માદિભાવમા-પરિણામમા નિબંધન

* “ અત એવ ચ યોગજ્ઞેપુનર્વેષકાદય ।

મવમરા વિનિર્દિશસ્તથાપેક્ષાદિવર્નિતા ॥ —શ્રી યોગબિન્દુ.

x ‘ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ રિયતિ જે ફરીવાર બાધતા નથી એવા હણુકર્મો-મદમ્પાથી જીવે તે અપુનર્મધક કહેવાય છે

+ તૃણનીનાં ચ મત્વનાં ચોમ્યાનામપિ નો યયા ।

તદા પૃતાદિમાવ સ્યાત્તદ્વયોગોડપિ નાન્યદા ॥

‘ મવનીતાદિવસ્તુતત્ત્વવેડગ્ર નિબંધનમ્ ।

પુદ્ગલાનો પરવતચરમો ન્યાયસમતમ્ ॥ —શ્રી યોગબિન્દુ

રૂપ-તત્ત્વાળ કારણરૂપ તો અચરમ પુદ્ગલાવર્ત્તજ છે તે નવનીત-માખણ આદિ સમાન છે જેમ નવનીત-માખણ આદિમાથી ધી રીત જ જાને છે, તેમ આ અચરમાવર્ત્તમા અવ્યાત્મ-યોગ ગી। નિષ્પન્ન થાય છે અને તેથી સુક્ષ્મ પણ સન્નિધાનમા વર્તે છે અન્ય આવર્ત્તો તે તૃણાદિ ભાવ સમાન છે જેમ તૃણાદિમાથી ધી જાનવાને હજુ બહુવાર છે, તેમ અચરમાવર્ત્તમા અધ્યાત્મપ્રાપ્તિ બહુ દૂર છે અને તેથી સુક્ષ્મ પણ દૂર છે

(૧) અને આમ કેમ છે ? તેનું કારણ એ છે કે-
અચરમાવર્ત્તો જ્યો ભવાભિનદી હોય છે, પ્રાય

આહાર-ભય-પરિભ્રમ એ ત્રિસંગાથી
(૨) અચરમાવર્ત્તો સુક્ષ્મ અને એથી કરીને જ દુ ખીઆ
ભવાભિનદી એવા હોય છે તેમા વડી ધર્મક્રિયા
કરનારા કોઈ હોય તો તે પણ

-લોકપ્રક્રિયા આદર કરનારા હોય છે અર્થાત મુદ્ર, લાભરતિ, દીન, મત્સરવત, ભયવાન, શક, અશ એવા આ ભવાભિનદી-સ સારને અભિનદનારા-સ સારમા સ્વ્યાપર્યા રહેનારા જ્યો નિષ્કુળ આરભસંગત હોય છે, વ્યયક્રિયાસપ્ન હોય છે, તેઓની ધર્મક્રિયા પણ વાગળી હોય છે, 'છાર પર લિપણા' જેવી હોય છે, 'આધળો વણે ને પાટા આવે' એના જેવી હોય છે ભવને અભિનદનારા (Havograh) જીવના સમસ્ત ધર્મમકાણુ પણ આમ તેની અતર્જત પરિણતિ-વૃત્તિની દુષ્ટતાને લીધે મિથ્યા હોય છે, વચક આ પડે છે.

“ અવગુણ હાઠેણ કાજ કેજ જિનમત ક્રિયા ।
છડું ન અવગુણ ચાલ જનાદિની જે પ્રિયા ॥
દૃષ્ટિરાગેનો પોપ તેહ સમકિત ગણ ।
સ્વાદ્વાદની રીત ન જાણ નિજપણ
વિહરમાન ભગવન ! સુણો સુજ વિનતિ ”

—શ્રી દેવચ દ્રશ્ય

વળી ભલિન અતરાતમાયી લોકારાધન હેતુએ—જનમન
રજનાર્યે ધર્મીમાં અપવા ખાતર જે સત્ક્રિયા કરવામાં આવે
તે લોકપક્તિ છે એવી
'લોકપક્તિ'માં બેસનારો લોકપક્તિમાં—લોકની પગતમાં આ
ભવાસિન દી ભવાસિન દી બિરાજે છે ! સગવડપથી
જની લોકની હારમાં બેસી જાય છે !

લોકને શીઝવવા ખાતર જગતને રૂડું રૂખાડવા માટે તે
ધર્મક્રિયા આચરે છે । આવી લોકપક્તિથી કરવામાં આવતી
ભવાસિન દીની ધર્મક્રિયા પશુ મહત્ત્વ એવા ધર્મ પ્રત્યેની
હીન દૃષ્ટિને લીધે, કીર્તિ આદિ માત્રના હીન હેતુએ
નિયેજનને લીધે, અત્યંત દુરત-દારણુ પરિણામવાળી
હોય છે કારણ કે કપકુમ-ચિતામણિ-કામધેનુથી પશુ
અધિક એવા પરમ મહિમાવત મહત્ત્વ ધર્મનો તુચ્છ માન-
પૂજાદિ અર્થે પ્રયોગ કરી, વેચાણ-લીલામ કરી, હીન ઉપયોગ
કરી, તે પામર પ્રાણી તે પરમ પૂજ્ય ધર્મની ધોર
આશાતના કરે છે અને એવી આશાતનાનું ધર્મને નામે

* “ મમાસિનદિનો લોચપતયા ધમક્રિયામણિ ।

મહતો દીનદ્રમુર્ચ્ચકુરન્તાં તદિદો વિદુ ॥ —શ્રી યોગબિન્દુ

ચરી ખાવાનો દુઃખ અધમ વૃત્તિથી ઉપજતી ધર્મહીનતા
દારુણ-ભયકર લવણમણુરૂપ પરિણામ તેને શોષણ પડે છે
એટલે આવો લોકપ્રિયતા વર્તનારો ભવાગિનદી છવ યોગ
સન્માર્ગને યોગ્ય કેમ હોય ?

“ આદ્યુ આચરણુ લોક ઉપરથી,
શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાઈ કીધો
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વળી આત્મ અવનભ વિણ,
તેહવો કાર્ય તિણે કે ન સીધો
તાર હો તાર પ્રભુ ! મુજ સેવક લણો
” જે લોકોત્તર દેવ નમું લોકિકથી !
દુર્લભ સિદ્ધ સ્વભાવ પ્રભો તહકીકથી ”

—શ્રી દેવચ દ્રણ

આથી બિલકુ અરમાવર્તમા વર્તનારો અપુનર્જ ધ
કાદિ છવ ભવાગિનદી દોષોના પ્રતિપક્ષ શુભોદી-અક્ષુદ્રતા,
અલોભના આદિથી મુક્ત, અને
અરમાવર્તવર્ત ઓદાર્ય-દાસિવ્ય આદિ વર્ધમાન
મુક્ત આત્માથી શુભવાળો હોય ■ ભવાગિનદીની
પેઠે તે ભવને અભિનદતો (Hāro)

નથી, સ સાર રૂઝો છે-સારો છે-ભવો છે, એમ તેને પ્રશસતો
રહી તેમા રચ્યોતચ્યો રહેતો નથી, પણ તે દુષ્ટ છે, અનિષ્ટ
છે, હેય છે, એમ તેને સાચા ભાવથી નિંદનારો-તિરસ્કારનારો
હોય છે ભવાગિનદી ભવાલિપ્તગથી મુક્ત હોઈ, આ લોક-
પરલોક સળધી પૌણ્યલિક ફલકામનાવાળો હોય છે, પણ
આ અપુનર્જ ધકાદિ તો ભવબંધનથી સર્વથા છૂટવા ઈચ્છનારો,

માત્ર મોક્ષ અભિલાષ ધરાવનારો, ખરેખરો 'મુમુક્ષુ' હોય છે, એટલે તે લોકપ્રિયતા કદી આદર કરતો નથી, જગતને રૂઝુ દેખાડવા પ્રયત્ન કરતો નથી, જન-મનરજન કરી કીર્તિ માન-પ્રતિષ્ઠાદિનો ભૂખ્યો હોતો નથી, પરંતુ કેવળ એક આત્માર્થનો જ-આત્મકલ્યાણનો જ કામી હોય છે, બીજો કોઈ મનોરોગ તેને હોતો નથી આત્માર્થી મુમુક્ષુમા હોવા યોગ્ય શુભગુણ તેમા દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો જાય છે દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય આદિ ઉત્તમ ગુણો આ મુમુક્ષુના ઘટમા-અતરૂમા સદાય 'સુખાગ્ય'—અત્યંત જામત વર્તે છે

“ કામ એક આત્માર્થનું, બીજો નહિ મનરોગ
દયા શાંતિ સમતા ક્ષમા, સત્ય ત્યાગ વૈરાગ્ય,
હોય મુમુક્ષુ ઘટ વિગે, એક સદાય સુખાગ્ય ”

—શ્રીમદ્ રાજ્ય દ્રુપદપ્રણીત શ્રી આત્મસિદ્ધિ

“ એક મોક્ષની ઈચ્છા છે મન વિગે,
બીજી કોઈ ગમે નહિ વાત હૃદયે ધન્ય તેહનું ”
વૈષ્ણવ કવિ મનોરાસ

(૭) અન્ય દર્શનીઓએX જે પૂર્વ સેવા કહી છે,
તે તો ચરમાવર્તને નિકટના એવા અન્ય પસવર્તજત છે,

X “ અત એવેહ નિર્દિષ્ટા પૂર્વેયપિ યા પરી ।

સાસજ્ઞાન્યગતા મન્યે મનામિષ્યગમાવત ॥

અપુર્વ-ધર્માદીનાં મનામ્યૌ ચચિત્તમનામ્ ।

નાસૌ સપ્રવિધા યુક્તા વદ્યામો યુક્તિમત્ર સુ ॥ ”—શ્રી

(૭) ચરમાવર્તમા ન
વિમલ મન
મદ્બુદ્ધિ માત્રિધ્ય

કારણ કે હજી તેમા પણ
ભવાભિવ્યવનો-આ લોક પરલોક
સળધી કલાપેક્ષાનો ભાવ છે
પણ ભવાભિમા જે અભિનાતમા
છે, જેનો આત્મા વિનિવર્તમાન-

એકાદરી રહેલો છે, એવા અપુનર્જ ધકાદિની તેવી પૂર્વ
સેવા અન્ય દર્શનીઓએ કહેલી પૂર્વ સેવા સરખી નથી,
પણ એથી વિશિષ્ટ છે કારણ કે આ મહાત્માઓનું મન
મુક્તિમાર્ગપ્રવાયણ એવું વિમલ મુક્તિયા મુક્ત હોય છે, તેઓને
સદ્બુદ્ધિનો-સમ્યક્ત્વ આદિ ઉત્તરોત્તર શુદ્ધ ગુણમ્યાનનો
સમીપ ભાવ વર્તે છે એવા માટે

(૮) વળી જે સમ્યક્પણે વિદ્યાન્વામા આવે તો અન્ય
દર્શનીઓએ વિચિત્ર પ્રકૃતિનું નિવૃત્તાધિકારીપણું અને
પુરુષની કુગત્તા ધી-પ્રાપ્તિ

(૯) ચરમાવર્તમા ન
પ્રકૃતિનો નિવૃત્ત
અધિકાર

વગેરે કહેલ છે, તે પણ ફેવન
એવા પ્રકારે આવર્તલેહથી ઘટે છે
અર્થાત્ અન્ય આવર્તોમા પ્રકૃતિનું
અનિવૃત્તાધિકારીપણું હોય છે,

અધિકારીપણું-પ્રાણ-અ હંકાર નથી હોતું, જોર નરમ પડતું
નથી હોતું, અને પુરુષને-આત્માને કુશલ બુદ્ધિની-એકમાર્ગ
નુસારણી બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ નથી હોતી, પણ ચરમાવર્તમા તે
પ્રકૃતિનું અધિકારીપણું-સત્તા નિવૃત્ત થાય છે, પ્રાણસ્ય હંકે

* ' અનિવૃત્તાધિકારી પ્રકૃતિ સત્તા હિ ।

ન પ્રસરતસ્માર્ગેઽસ્થિતિજ્ઞાતાનિ પ્રવર્ત ॥ ૨ —શ્રી યોગમિન્દુ

છે, જોર નરમ પડે છે અને પુરુષને મોક્ષમાર્ગને અનુસરતી
જોવી કુશલ બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ હોય છે

આમ આ સમસ્ત વસ્તુઓનો સાર આ તુલનાત્મક
કોષ્ટક પરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે —

ચરમાવર્ત-અચરમાવર્તની તુલના—કોષ્ટક

મુદ્દો	અ ચરમાવર્ત	અચરમાવર્ત
પાત્ર	સકૃષ્ણધેષાદિ	અપુનર્નધેષાદિ
અધ્યાત્મ	અધ્યાત્મ પ્રવેશ અયોગ્યતા	અધ્યાત્મ પ્રવેશ યોગ્યતા
ભાવમલ	ભાવમન બહુવતા	ભાવમન અ િતા
ભાવ	ભાવ સક્રિયપ્રતા	ભાવશૂન્ય-ઉત્કેષ્ટ શુભ ભાવ
અનુદાન	અશુદ્ધ અનુદાન- વિન-મર-અનનુગત	શુદ્ધ અનુગત- તદેતુ-અમૃત
શુભ- દોષ	મુ તાદિ દોષમાજન- શુભઅપાત્ર અયોગ	દોષ અમાજન-શુભપાત્ર યોગ દેતુ યોગ
ક-ન્યતા	કરક-ન્યતા કરમુક્તિ કર્યોગ્યતા	આસનકામ્યતા નિકટમુક્તિ નિકટ્યોગ્યતા
પૂર્વસેવા	ઉપચારથી	મુખ્યરૂપા
મુખ્ય લક્ષણ	ભવાનિનદીપત્યુ- લોકપ્રકાશમાં આલે	મુખ્યમુખ્ય-અ રમાથી પાત્ર - લોકપ્રકાશમાં અના ર
મન બુદ્ધિ	મન મનમયિનતા, કુશુંદિ	મનોવિમરતા-સદ્બુદ્ધિનું સાન્નિધ્ય
પ્રકૃતિ- પુરુષ	પ્રકૃતિનું અનિવૃત્તાધિધારીપત્યુ- પુરુષને કુશન બુદ્ધિ અપ્રાપ્તિ	પ્રકૃતિનું નિવૃત્તાધિધારીપત્યુ- પુરુષને કુશન બુદ્ધિ પ્રાપ્તિ

આ મર્વ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે-અચરમાવર્તમા

જીવની તેવા પ્રકારની યોગ્યતા હોવી નથી, માત્ર ચરમાવર્તન મા
જ તેવી યથાયોગ્ય યથાયોગ્યતા-પાત્રતા-મોક્ષમાર્ગનું અધિ
કારીપણ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે પ્રભુસેવા-પ્રભુભક્તિ જે
અધ્યાત્મ-યોગમય મોક્ષમાર્ગના ઉત્તમ અંગભૂત છે, તેની
પ્રથમ ભૂમિકા પણ અરે જ પ્રાપ્ત થાય છે

ચરમાવર્તનું વ્યવહાર લક્ષણ

હવે કોઈ પ્રશ્ન કરે કે આપણને ચરમાવર્તન છે કે
અચરમાવર્તન એની ખબર કેમ પડે ? તો તેનું સમાધાન
એમ છે કે—ચરમાવર્તનું વ્યવહાર સામાન્ય લક્ષણ શ્રી
હરિભદ્રાચાર્યજીએ આ પ્રમાણે અષ્ટ x કહ્યું છે—(૧)
દુ ખીઆ પ્રત્યે અત્યત દયા, (૨) શુણ્ણવત પ્રત્યે અદ્વેષ,
(૩) સર્વત્ર ઔચિત્યથી સેવન આ લક્ષણ સારી પેઠે
સમજવા જેવું ॥

રોગ વગેરે શારીરિક દુ ખથી, તેમજ હરિદ્રતા-દોષાંશ્ય
વગેરેથી ઉપજતા માનસિક દુ ખથી, આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિથી
જે જીવો બિચારા દુ ખીઆ હોય,

દુ ખીઆ પ્રત્યે

અત્યત દયા

પરિતાપ પામી આકુલ-આકુલ થતા

હોય, તેઓ પ્રત્યે અત્યત દયા—

અનુકંપા કરવી તે અત્રે પ્રથમ

લક્ષણ છે એટલે કે તે તે દુ ખથી તે જીવને જેવો કપ-
આત્મપ્રદેશપરિસ્પર્શ થતો હોય, તેવો તેને અનુસરતો કપ

x હુ સિતેપુ દયાવ્યન્તમદ્વેષો ગુણવત્સુ વ ।

શૌચિત્યાસ્તેવન ચવ સર્વવર્ગાવશેષત ॥”—શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચય

પોતાના આત્માને વિષે યાય, તેનું નામ અનુકંપા છે તે દુ ખ જાણે પોતાનું જ હોય એવી ભાવના ઉપર, ‘ પીડ પરાઈ જાણે રે,’ જેમ શરીરના એક ભાગને દુ ખ થતા બીજા ભાગમાં પણ અનુકંપા લે છે તેમ બીજાના દુ ખે પોતે દુ ખી થવું તે અનુકંપા છે અને પોતાનું દુ ખ દૂર કરવાને જેમ પોતે સદા તત્પર હોય તેમ પરદુ ખ ભગ જન કરવાને સદા તત્પર હોવું, તે જ ખરી અનુકંપા અથવા દયા છે, કારણ કે પરદુ ખ છેલ્લાની જે ઇચ્છા તેનું નામ જ કરુણા-દયા છે

“ પરદુ ખ છેલ્લ ઇચ્છા કરુણા ” —શ્રી આનંદધનજી

“ વૈષ્ણવજન તો તેને કહિયે પીડ પરાઈ જાણે રે ”

શ્રી નરસિંહ મહેતા.

“ સર્વ દર્શને એ ઉપદેશ, એ એકાંતે નહિ વિશેષ,
સર્વ પ્રકારે જિનનો બોધ, દયા દયા નિર્માળ અવિરોધ ”

—શ્રીમદ્ રાજવદ્વલ્લભ મોક્ષભાણા

“ નિસકંઠિરકે હય ભૂત દયા, વાને સાધન ઓર કિયો ન કિયો ”
કબીરજી

શુભવાન જન પ્રત્યે અદ્વેષ-અમત્સર હોવો, ઈર્ષ્યા રહિતપણું હોવું, તે આ છેલ્લા પુદ્ગલાવર્તનું બીજું લક્ષણ છે શુભ-પુણ્યનો દ્વેષ તે મત્સર શુભવત પ્રત્યે અદ્વેષ કહેવાય છે, તે અહીં ન હોય વિદ્યા, વિનય, વિવેક, જ્ઞાન, દર્શન, આરિત્ર, તપ વગેરે શુભોપદી જો ડોઠપણું પોતાના ક ના

અધિક-અકીધાતો દેખાય, તો તેના પ્રત્યે અદેખાઈ ન કાઢે
પરંતુ તે તે શુભ જોઈ જીવે. મનમાં પ્રસન્ન થાય, શાંત
થાય, પ્રમોદભાવ ધરે કે-‘ધન્ય છે આને ! આનામાં વિદ્યા
વિનય-વિવેકનો કેવો વિકાસ છે ! આ કેવો જ્ઞાનવાન, કેવો
ચારિત્રવાન છે !’ આમ પરના પગમાં જેવડા શુભને પોતા
પર્વત જેવો જર્ણ પોતાના હૃદયમાં સાથ વિકાસ પામે
પ્રકુલિત થાય, સચો સદ્ગુણાનુશાળી બને, તો સમજવું કે
આ છેવડા પુણ્યભાવર્ણવું ચિહ્ન છે

“ પરગુણપરમાણ્ડવર્ષતીકૃત્ય નિત્ય,
નિજહૃદિ વિવક્ષત મતિ મત વિષમ્ ? ”

—મી ભટ્ટ

“ ગુણપ્રભોદ અતિશય રહે, રહે અતમૃત યોગ ”

—મીમંસા રાજ્ય દ્રષ્ટ

શામમાં કહ્યા પ્રમાણે ઔચિત્યથી-અચિત્તા
નનત્ર જ્યાં જેમ ઘટે તેમ સેવા કરવી તે નીજી લક્ષ
છે જે આત્માથી છે તે જ્યાં જ્યાં જે જે કરવું ઘટે છે તે
કરે, અને જ્યાં જ્યાં જે જે મનજીવું ઘટે છે તે તે સમજ
તેજ નામ ઔચિત્ય છે

“ જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તિહા સમજવું તેહ,
ત્યા ત્યા તે તે આચરે, આત્માથી જન જોહ ”

મીમંસા રાજ્ય દ્રષ્ટપ્રણીત ઓઆત્મમસિ

અને તેમાં પણ અવિશેષથી-કોઈ પણ જાનના લેહલ
વિના, ટાળે પાડ્યા વિના, સામાન્યપણે દીન-દુખી વર

સર્વ કાર્યની પણ યથાયોગ્ય સેવા
અભેદભાવે સર્વની કચ્વી, એ ઉચિત સેવા છે,
ઉચિત સેવા એવાધર્મ છે અને ઉચિતપણુ-
યથાયોગ્યપણુ આમ સમજવું
મુનિ-સાચા સાધુગુણથી સુદૃઢ એવા સત્પાત્ર સત્પુરુષ પ્રત્યે
જે વૈધાવચ્ચ-સેવા કરવામા આવે, ત્યા ભક્તિભાવનું
પ્રધાનપણુ ઉચિત છે દુ ખી, દીન, અધગ વગેરે પ્રત્યે કાર્ય
સેવા કરવામા આવે તેમા પ્રઅનુકંષાભાવનું પ્રધાનપણુ
ઉચિત છે ઇત્યાદિ આ વિચારવુ યોગ્ય છે

આમ અને ત્રણ લક્ષણ કહ્યા, તે જોતામા હોય, તે
અન્ય આવર્તમા વર્તે છે, તેને બવચકનો છેલ્લો અટક છે
એમ જાણવુ માટે ચરમાવર્તમા આવવુ હોય, બવનો
અત આવવો હોય, તો આ લક્ષણો-પ્રાચરિક શુણ્ણ
આતમામા પરિણુમાવવા જોઈએ, દુ ખીની અત્યત દયાથી
દુહયને કેમળ-આર્દ્ર કરવુ જોઈએ, શુણ્ણઅદ્વેષથી ચિત્તભૂમિ
ચોકખી કરવી જોઈએ, અને સર્વ જીવની યથોચિત સેવા
કરી વિશ્વવત્સલ બનવુ જોઈએ એમ આ ઉપરથી મહોત્તમા
શાસ્ત્રકારે ગર્જિત બોધ આપ્યો જણાય છે

× ' અનુકરણનુકરણે દશદ્રષ્ટિ પામે તુ સગત ।

અવયવાસ્તુ દત્તિનામતિનામપ્રશસ્તિઃ ॥ '

—શ્રી યશોવિજયજીવિત દ્વારે રાત્રિ રાત્રિ રાત્રિ.

સારબોધ તાત્પર્ય

પ્રશ્નગણનાત્ અત્ર અતિ ઉપયુક્ત બાણી ચરમાવર્ત સંબંધી કરવામા આવેલ આ સમસ્ત વિવરણ પરથી શુ સારબોધ-તાત્પર્ય-પરમાર્થ દર્શિત થાય ? તે સુર વિચારકે વિચારવા યોગ્ય છે ઉક્ત લક્ષણ પરથી આપણે પોતે અચરમાવર્તમા વર્તીએ છીએ કે ચરમાવર્તમા વર્તીએ છીએ ? આપણામા અચરમાવર્તીના લક્ષણ છે કે ચરમાવર્તીના ? એ આતર નિરીક્ષણથી (Introspection) -અ તત્ત્વેષુ અવલોકનથી તપાસવુ જોઈએ જો અચરમા વર્તીના લક્ષણ દેખાય, તો તે જેમ દૂર થાય અને ચરમા વર્તીના લક્ષણ પ્રાપ્ત થાય, તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જો ચરમાવર્તીના લક્ષણ દેખાય તો તે જેમ અને તેમ પુષ્ટ થાય એવો અખંડ આત્મ-પુરુષાર્થ નિરતર ચાલુ રાખવો જોઈએ જેમકે—

અચરમાવર્તીનું મુખ્ય લક્ષણ ભવાગિનદીપ્ત્યુ છે, અને ચરમાવર્તીનું મુખ્ય લક્ષણ મુમુક્ષુપાત્ત્યુ છે એટલે ભવાગિનદીપ્ત્યુ-સ સારને અભિનંદવાનું ‘માત્ર પ્રાપ્ત અભિલાષ’ છોડી દઈ, માત્ર મોક્ષ અભિલાષ જ પારણ કરવો જોઈએ, કુદ્રતાદિ દોષ ત્વજી, અપુદ્ગતાદિ-દયા-શુભ્રમોદાદિ શુભ્ર બજવા જોઈએ તેમજ-ભવાગિનદી લોકપ્રકિતમા ભેસે છે, અર્થાત્ કીર્તિ આદિ અર્થે ધર્મક્રિયા પણ લોકને સીઝવવા કરે છે, તેમ નહિ કરતા કેવળ ચોકે આત્માર્થે જ સમસ્ત

ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવી નોંધજો. કારણ કે જેને લોકમા માન-
પૂજાદિની કામના નથી હોતી, અને જેને અતરમા જવનું
દુખ બહાલુ નથી હોતું, એવો સાચો અતરગ વૈરાગ્યવંદ
મુમુક્ષુ આત્માથી જીવ જ જિન ભગવાનનો માર્ગ મુજબ
યોગ્ય અધિકારી હોય છે આ અંગે શ્રીમદ્ વૈષ્ણવો
પરમ શાતરસમય ટકેલીલું વચનામૃત છે કે—

“ મૂળ મારગ સાબળો જિનને કે
કરી વૃત્તિ અખડ સન્નિધિ મુરતિ
નોંધ પૂજાદિની નોંધ કે
નોંધ બહાલું અતર જવનું નામ

—શ્રીમદ્ વૈષ્ણવો મુજબ

અને એવા મારગ મુજબ મુજબ મુજબ
અનનુષ્ઠાન છોડી દઈ તત્ત્વસમજણ
આત્માથી જ તત્ત્વ મુજબ મુજબ મુજબ
મમજાણપૂર્વક ધર્મક્રિયા મુજબ મુજબ મુજબ
ન સેવવું નોંધજો, પણ મુજબ મુજબ મુજબ
અમૃત અનુષ્ઠાન મુજબ મુજબ મુજબ
અખડ ઉપયોગ રાખવું મુજબ મુજબ મુજબ
વગેરે દુષ્ટ પ્રવૃત્તિને મુજબ મુજબ મુજબ
હઠ સવેગરગથા મુજબ મુજબ મુજબ
આ ધરી નોંધજો

જળી આપણે જોયું હતું કે ભાવમલની અત્યંતતાથી જ ચરમાવર્તમા અવાય છે, અને ઉત્તરોત્તર આત્મદશા વધે છે માટે આ ભાવમવ આત્મમલિનતા

ભાવમલની ક્ષીણતા — માહીનો મેલ જેમ દૂર થાય તેમ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ આ ભાવમલને

દૂર કરવાની રહસ્ય—ચાવી (Master key) આપણા પોતાના જ હાથમા છે, કારણ કે રાગ, કેવ ને મોહ એ જ મુખ્ય ભાવમલ છે, તે કરવા—ન કરવા આપણા હાથમા ॥ તે જેમ જેમ દૂર કરીએ તેમ તેમ આત્માની ભાવશુદ્ધિ થતી જાય છે એટલે આત્માના વિકાસનો અને તે માટેના પુરુષાર્થનો માર્ગ સદાને માટે સાવ શુભો પડ્યો છે. જીવ જેમ જેમ રાગ—દ્વેષ—મોહની માના ઘટાડતો જાય, વિષય—કપાયની સદતા—ક્ષીણતા કરતો જાય, તેમ તેમ તેણે ‘ ગુણસ્થાન ’ વધતું જાય.

અને આ બધાનો સારસમુચ્ચય એ જ છે કે—જીવ કપાયનું ઉપશાપ્તપણું કરે, માત્ર મોક્ષ સિવાય બીજું કંઈ પણ અભિનાયા—ધમ્મજા ન જાયે, ‘ ત્યા આત્માર્થ નિવાસ ’ મસાર પ્રત્યે ખેદ—કટાંગો—વૈરાગ્ય ધાર, અને સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે કષ્ટ દાખવે, તો ત્યા આત્માર્થનો નિવાસ થાય એવી યોગ્ય દશાનો યોગ જીવ જ્યાસુધી ન પામે ત્યાસુધી તે મોક્ષ માર્ગને પામે નહિ અને તેનો અતર રોગ મટે નહિ અને તેવા પ્રકારે ઉક્ત સર્વ ચાતુર્યનના પરમ નિષ્કર્ષરૂપ—નીચોડરૂપ ઓમદ્ રાજચક્રજીનું અત્યંત માર્મિક મનનીય સુભાષિત ॥ કે—

જેથી કર્મનું કરણ થાય છે-છેદ ઉઠાવાય છે,
 રણ-અટાપટાના દાવની જેમ, કર્મ અને આત્માના
 યુદ્ધમાં કર્મશત્રુને મહાત્ કરવાના આ કરણ-દાવ
 છે, કે જેથી કરીને કર્મશત્રુ ઢીસો પડે છે, તેના
 ૧-૨૪ આદિ મહ થાય છે

ગિનિનીનો પત્થર ઘસતા પીસાતા, ફૂગતા પીગતા,
 ઈશુ-ધૂણુંન-આથે ગોળ લીસો થાય છે તેમ અનદિ
 સસારમાં રખડતા આથડતા જીવને
 યથામવૃત્ત કરણ. કવચિત્ કવચિત્ કેમે કરીને
 ભાવમલિની ક્ષીણતા થતા

તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થયે, એવો ઢોધ વિશિષ્ટ આત્મપરિણામ
 થઈ આવે છે, એવો કોઈ કુણો-કેમળ મહ વિષયકવાધી
 આત્મભાવ થઈ આવે છે, એવી કર્મસ્થિતિ-રસની મહતા
 ઉપજે છે, કે તે અધિની નિકટ આવી પડે છે 'આશુસે
 ચલી આતી હે' એ રીતે અનદિ કાળપ્રવાહમાં પ્રવર્તતા
 પ્રવર્તતા જીવને જે કવચિત્ કિચિત્ ભાવ અમકારા જેવું
 સામાન્યપણે (ordinarily) પ્રવર્તે છે એવું પૂર્વાનુપૂર્વ કરણ
 તે યથામવૃત્તકરણ છે આવું યથામવૃત્તકરણ તો જીવ અનત
 વાર કરે છે, ૧ અનત વાર અધિની નિકટ આવે છે પશુ
 તે માત્ર સ્વ-સાધારણ પ્રયત્નરૂપ હોઈ આત્મવીર્યની
 ૨ લીધે ગચિલે. કર્યા વિના પાછો વળી જાય ૩
 કરણ ૪ જીવને જાણે પ્રાપ્ત થાય છે, પણ બીજા
 ૫ તેમ એકલા જીવને જ પ્રાપ્ત થાય છે,
 ૬ તે જ તે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશી શકતો નથી

ચતુર્થ પરિચ્છેદ :

ચરમકરણ અને તથાભવ્યત્વ પરિપાક

૧ ચરમ કરણ એટલે શું ?

‘ ચરમ કરણ ’ એટલે શું ? ચરમ એટલે છેલ્લું અને કરણ એટલે આત્મપરિણામવિશેષ આ ચરમ કરણ અત્રે ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણ જ વિવક્ષિત છે એટલે કે જીવ જ્યારે ઉક્ત લક્ષણવાળા ચરમાવર્તમા વર્તતો હોય અને તેમા પણ જ્યારે તેને ચરમ યથાપ્રવૃત્ત કરણ પ્રાપ્ત હોય, ત્યારે જ ઉક્ત ભયાદિ ‘ હોય ટપે, હાથ ખૂલે ’ ક્રિત્યાદિ શુણ્ની સપ્રાપ્તિ થાય છે

આ કરણ સંબંધી વિશેષ વિચાર આ વિવેચનલેખકે કહી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય સવિવેચન શ્રદ્ધા (જે પ્રસિદ્ધ થયો છે) વિન્તારથી ચર્ચ્યો છે, તથાપિ અત્રે સંક્ષેપથી વિચારીએ તો—

કરણના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે (૧) યથાપ્રવૃત્તકરણ, (૨) અપૂર્વકરણ, (૩) આનંદૃત્તિકરણ તેમા ભવ્યોને એ ત્રણેય કરણ અનુક્રમે પ્રાપ્ત થાય છે, પણ જીવજીને એટલે કે અભવ્યોને તો માત્ર યથાપ્રવૃત્ત

કરણ જ પ્રાપ્ત થાય છે, જીવ જ કરણ તેને કદી પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ, અને એટલે જ તે મોક્ષ પામવાને અયોગ્ય (Inelligible) હોય ■ આ કરણ એટલે આત્મપરિણામ

વિશેષ કે જેથી કર્મનું કરણ થાય છે-છેદ ઉડાવાય છે, યુદ્ધમાં કરણ-અટાપટાના દાવની જેમ, કર્મ અને આત્માના સનાતન યુદ્ધમાં કર્મશત્રુને મહાત્ કરવાના આ કરણ-દાવ ખેલાય છે, કે જેથી કરીને કર્મશત્રુ ઢીલો પડે છે, તેના સ્થિતિ-રસ આદિ મદ થાય છે

ગિરિનનીનો પત્થર ઘસતા પીસાતા, કૂટાતા પીટાતા, ઘર્ષણ-ઘૂર્ણનન્યાયે ઝાળ લીસો થાય છે તેમ અનદિ સસારમાં રખડતા આથકતા જીવને યથાપ્રવૃત્ત કરણ કવચિત્ કવચિત્ કેમે કરીને ભાવમલની ક્ષીણતા થતા તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થયે, એવો કેઈ વિશિષ્ટ આત્મપરિણામ થઈ આવે છે, એવો કેઈ કુણો-કેમળ મદ વિવયકધારી આત્મભાવ થઈ આવે છે, એવી કર્મસ્થિતિ-રસની મદતા ઉપજે છે, કે તે શ્રીયની નિકટ આવી પડે છે 'આશુસે ચઢી આતી હે' એ રીતે અનાદિ કાળપ્રવાહમાં પ્રવર્તતા પ્રવર્તતા જીવને જે કવચિત્ કિચિત્ ભાવ ચમકારા જેવું સામાન્યપણે (ordinarily) પ્રવર્તે છે એવું પૂર્વાનુપૂર્વ કરણ તે યથાપ્રવૃત્તકરણ છે આવું યથાપ્રવૃત્તકરણ તો જીવ અનત વાર કરે છે, ને અનત વાર શ્રીયની નિકટ આવે છે પણ તે માત્ર સામાન્ય-સાધારણ પ્રયત્નરૂપ હોઈ આત્મવીર્યની મદતાને લીધે તે શ્રીયલેહ કર્યા વિના પાછો વળી જાય છે આ કરણ ભવ્ય-અભવ્ય બન્નેને પ્રાપ્ત થાય છે, પણ બીજા એ કરણ ઉપર કહ્યું તેમ એકલા ભવ્યને જ પ્રાપ્ત થાય છે, અભવ્યને નહિ, એટલે જ તે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશી શકતો નથી.

ચતુર્થ પરિચ્છેદ :

ચરમકરણ અતે તથાભવ્યત્ત પરિપાઠ

૧. ચરમ કરણ એટલે શું ?

‘ચરમ કરણ’ એટલે શું ? ચરમ એટલે છેલ્લું અને કરણ એટલે આત્મપરિણામવિશેષ આ ચરમ કરણ અત્રે ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણ જ વિવક્ષિત છે એટલે કે જીવ જ્યારે ઉક્ત લક્ષણવાળા ચરમાવર્તમા વર્તતો હોય અને તેમા પણ જ્યારે તેને ચરમ યથાપ્રવૃત્ત કરણ પ્રાપ્ત હોય, ત્યારે જ ઉક્ત ભવાદિ ‘દ્વાય દગે, દદિ ખૂંચે’ ઇત્યાદિ શુભની સપ્રાપ્તિ થાય છે.

આ કરણ સળખી વિશેષ વિચાર આ વિવેચનલેખકે શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચય સવિવેચન શ્રવમા (જે પ્રસિદ્ધ થયો છે) વિસ્તારથી અર્થો છે, તથાપિ અત્રે સક્ષેપથી વિચારીએ તો—

કરણના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે (૧) યથાપ્રવૃત્તકરણ, (૨) અપૂર્વકરણ, (૩) આનંદતિક્કણ તેમા ભવ્યોને એ ત્રણેય કરણ અનુક્રમે પ્રાપ્ત થાય છે, પણ જીવજ્યોને એટલે કે અભવ્યોને તો માત્ર યથાપ્રવૃત્ત કરણ જ પ્રાપ્ત થાય છે, જીવ એ કરણ તેને કદી પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ, અને એન્ડે જ તે મોક્ષ પામવાને અયોગ્ય (Inelligible) હોય છે આ કરણ એન્ડે આત્મપરિણામ

વિશેષ કે જેથી કર્મનું કરણ થાય છે—એક ઉડાવાય છે, યુદ્ધમાં કરણ—અટાપટાના દાવની જેમ, કર્મ અને આત્માના સનાતન યુદ્ધમાં કર્મશત્રુને મહાત્ કરવાના આ કરણ—દાવ ખેલાય છે, કે જેથી કરીને કર્મશત્રુ લીલો પડે છે, તેના સ્થિતિ-રસ આદિ મદ થાય છે

ગિરિનદીનો પત્થર ઘસાતા પીસાતા, ફૂટાતા પીગાતા, ઘર્પણુ-ધૂણુંનન્યાયે ગોળ લીસો થાય છે તેમ અનદિ સસારમાં રખડતા આયડતા જીવને

યથાપ્રવૃત્ત કરણ- કવચિત્ કવચિત્ કેમે કરીને ભાવમલની ક્ષીણતા થતાં

તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થયે, એવો ટોઈ વિશિષ્ટ આત્મપરિણામ થઈ આવે છે, એવો ટોઈ કુણો-ઝેમળ મદ વિષયકધારી આત્મભાવ થઈ આવે છે, એવી કર્મસ્થિતિ-રસની મદતા ઉપજે છે, કે તે અચિની નિકટ આવી પડે છે 'આશુસે ચલ્લી આવી હે' એ રીતે અનાદિ કાળપ્રવાહમાં પ્રવર્તતા પ્રવર્તતા જીવને જે કવચિત્ કિચિત્ ભાવ ચમકારા જેવું સામાન્યપણે (ordinarily) પ્રવર્તે છે એવું પૂર્વાનુપૂર્વ કરણ તે યથાપ્રવૃત્તકરણ છે આવું યથાપ્રવૃત્તકરણ તો જીવ અનંત વાર કરે છે, ને અનંત વાર અચિની નિકટ આવે છે પણ તે માત્ર સામાન્ય-સાધારણ પ્રયત્નરૂપ હોઈ આત્મવીર્યની મદતાને લીધે તે અચિલેક કર્યા વિના પાછો વળી જાય છે આ કરણ ભવ્ય-અભવ્ય બન્નેને પ્રાપ્ત થાય છે, પણ બીજા એ કરણ ઉપર કહ્યું તેમ એકલા ભવ્યને જ પ્રાપ્ત થાય છે, અભવ્યને નહિ, એટલે જ તે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશી શકતો નથી.

અને લાલ્ય પણ ન્યા લગી અપૂર્વ (unprecedented) આત્મપરિણામરૂપે ભાવને પામી, અપૂર્વ આત્મપુરુષાર્થ સફળતા. અનન્ય પ્રયત્નથી, અપૂર્વકરણ : અસાધારણ (Extraordinary અપૂર્વ આત્મપુરુષાર્થ effort) પ્રયામથી, પોતાના મર્વ સામર્થ્યથી (with all his might) શૂરવીરપણે 'યા હોમ કરીને,' અધિરૂપ દુર્લેધ દુર્ગને લેદ કરવા સ્વર્ગાત્માથી પ્રવર્તનો નથી, ત્યા લગી તે પણ તે કાર્યમાં સફળ થનો નથી કારણ કે અધિરૂપ દુર્લેધ કાર્ય માટે અસામાન્ય અસાધારણ અપૂર્વ પ્રયત્નની જરૂર છે, તેમાં પૂર્વાપૂર્વ યથામરૂપ પ્રયત્ન કામ આવે નહિ જેમ સુદ્ધમા મળખૂત કિલ્લો સર કરવા માટે બળવાન ઘસોથી બારી હલ્લો (Mass attack) કરવો પડે છે, તેમ અધિરૂપ દુર્લેધ દુર્ગને છતવા માટે અપૂર્વ આત્મપુરુષાર્થરૂપ ભાવ-વજનો નેરહાર હલ્લો લઈ જવો જ જોઈએ, નહિ તો તેમાં નિષ્ફળતા જ મળે છે, અર્થાત્ અધિ આગળથી 'પીછેહઠ' (Retreat) કરવી પડે છે

“અધિ પહેલે શુભુચાનકે ટે, તેનું સોન કરી આગળ વધી ઘોઘા સુધી ગસારી જવો પહેલ્યા નથી દોષ્ટ જીવ નિર્જરા કરવાથી ઊંચા ભાવે આવના, પહેલામાંથી નીકળવા વિચાર કરી, અધિને ની નજીક આવે છે, ત્યા આગળ ચાલું જોટણ બધું તેના ઉપર જોર થાય છે કે અધિસેદ કરવામાં ચિયિલ થઈ જઈ અપ્રી પડે છે, અને એ પ્રમાણે બીરો થઈ પાછો વળે છે આ પ્રમાણે અધિસેદ નજીક અવસ્થાવાર

આવી જીવ પાડે ફર્યો છે કેઈ જીવ પ્રબલ પુરુષાર્થ કરી
નિમિત્ત કારણનો જોગ પામી કરેડીઆ કરી અધિભેદ કરી,
આગળ વધી આવે છે, અને જ્યારે અધિભેદ કરી આગળ
વધે છે એવામા આવે છે, અને એવામા આવ્યો કે વહેલો
એકો મોક્ષ થયો, એવી તે જીવને છાપ મળે છે ”

શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાક ૭૫૩

પણ જીવ જ્યારે છેલ્લા પુદ્ગલાવર્તમા વર્તતો
હોય છે, ને તેમા પણ ભાવમલની અત્યંત ક્ષીરતા થાય
છે ત્યારે જીવ જીવને છેલ્લું
‘છેલ્લું’ યથાપ્રવૃત્ત કરણુ યથાપ્રવૃત્ત કરણુ* પ્રાપ્ત થાય છે,
અને તે અધિભેદની અત્યંત નિકટ
આવે છે આ છેલ્લું યથાપ્રવૃત્તિકરણુ અપૂર્વકરણુને નિકટ
હોવાથી અને અપૂર્વકરણુને અવશ્ય પમાડનાર કારણરૂપ
હોવાથી તત્ત્વથી એ ‘અપૂર્વ’ જ છે-જીવને કદી પણ પૂર્વ
પ્રાપ્ત થયું નથી એમ યોગવિદો વહે છે એટલે પછી તેને
‘અપૂર્વ’ આત્મભાવનો ઉદ્ઘાસ થતા, અપૂર્વ આત્મપુરુષાર્થની
સ્ફુરણથી અપૂર્વકરણુ ને અનિવૃત્તિકરણુની પ્રાપ્તિ થાય
છે અપૂર્વકરણુ એટલે અનાદિ કાળમા પૂર્વે કદી પણ
પ્રાપ્ત થયો નથી એવો અપૂર્વ આત્મપરિણામ, અને સમ્ય

* યથાપ્રવૃત્તિકરણે ચરમેડત્પમલત્વત ।

ભાસજનન્યમેદસ્ય સમસ્ત ભાવે ભાર ।

અપૂર્વાસન્નમાવેન અભિચારવિયોગત ।

તત્ત્વતોડપૂર્વમવેદમિતિ યોગવિદો વિદુઃ ॥

—શ્રી હરિભક્તચર્યાઈનું શ્રીમદ્વિષ્ણુસૂત્ર

કૃત્વની પ્રાપ્તિ કરાવ્યા વિના રહે નહિ—નિવર્તે નહિ, તે
અનિવૃત્તિકરણ અપૂર્વકરણથી થયિલે. થાય છે અને
અનિવૃત્તિકરણથી સમ્યક્ત્વ થાય છે

તેમા યાસુધી અથિ છે ત્યાસુધી યથામવૃત્તિકરણ
છે, અથિ છેલ્લા—ઉલ્લઘતા અપૂર્વકરણ છે, અને અથિભેદ
કરીને જીવ સમ્યક્ત્વ સંપુર્ણ થાય
મજુ કરજી અને અથિભેદ ત્યારે અનિવૃત્તિકરણ છે આ
અથિ એટલે અત્યત દુર્લેધ,
લેદવી ઘણી કઠણ એવી ગાઠ કર્કશ, ઘન, રૂઠ અને ગૂઠ
એવી વાસની ગાઠ જેમ લેંવી સુરકેલ હોય છે, તેમ જીવની
આ ગાઠ રાગ-દ્વેષ પશ્ચિમરૂપ ગાઠ લેંવી ઘણી દુષ્કર છે
એટલા માટે જ તેને લેદવા માટે જીવે સર્વાત્માથી અપૂર્વ
આત્મપુરુષાર્થ કરવો આવશ્યક છે આ સર્વ આ આકૃતિ
પરથી સમજાશે —

યથામવૃત્તિકરણ → ^{અપૂર્વકરણ} ↓ → અનિવૃત્તિકરણ → સમ્યક્ત્વ
અથિભેદ

આ અપૂર્વકરણને અત્યત નિકળુ અને અપૂર્વકરણનું
અમોઘ કારણ એવું જે અપૂર્વવત્ 'છેદલુ' યથામવૃત્તિકરણ

* ' કરણ બદ્ધાવસ્થા અપુલ્કમનિર્વાદિમેવ મધ્યાણ ।

દ્યુરેસિ પદમ ચિય મળ્યા કરણ ॥ પરિણામો ॥

જા મણી તા પદમ ગર્હિત સમહચ્છમો મયે વીય ।

અનિવદ્યોક્તાણે ણં સમસાપરદહે વીયે ॥ '

‘શુણના સ્થાનરૂપ’

ખરેખર પરેણ

‘શુણસ્થાનક’

જીવને જ્યારે વર્તીતું હોય છે, ત્યારે જ અત્ર પ્રસ્તુત શુણગણની પ્રાપ્તિ હોય છે, અને ત્યારે જ અત્રે મુખ્ય-નિગમચરિત એવું પહેલું મિથ્યાત્વ શુણમ્થાનક હોય છે, અર્થાત્

ઉપચારરૂપ નહિ પણ ખરેખર ‘શુણના સ્થાનરૂપ’ એવું યથાર્થનામા પહેલું ‘શુણસ્થાનક’ હોય છે

“ કરણ અપૂર્વના નિકટથી, જે પહેલું શુણકાણુ રૂ,
મુખ્યપણે તે ઈંકા હોવે, મુયશ વિચાસનું ગણુ રૂ
વીર જિનેસર દેશના ”

—શ્રી યશોનિશ્ચયજીકૃત યોગદષ્ટિગજઝાપ

તાત્પર્ય કે-હેલ્લા યથાપ્રવૃત્તકલ્પરૂપ અપૂર્વ ભાવ પામી જ્યારે જીવનો અપૂર્વ આત્મપુરુષાર્થઋણગે છે, ત્યારે જ તેને સાચો રજ ભાગે છે પરમ ભાવિતાત્મા શ્રીમદ્દ શબ્દ્ય દ્રશ્યના અમર શબ્દોમા ઝહીએ તો—

“ જખ ભાગેગે આતમા, તખ ભાગેગે રજ ”

૨

‘તથા રૂ ભવપરિણતિ પરિપાક’

આમ જ્યારે જીવને ચરમાવર્તિ અને તેમા પણ ચરમ કરણ વર્તે છે, ત્યારે તેને પ્રસ્તુત શુણગણની પ્રાપ્તિ થાય

× ‘યદમાવે સુણગોડદ મદ્માવે જ્યુરિયત પુન ।

અતીન્દ્રિયમનિર્દેશં તત્ત્વસવેશમમ્યદમ્ ॥”

—શ્રી પૂજ્યપાદસ્વામીજીકૃત સમાધિરાતક

છે અને આ ચરમાવર્ત તથા ચરમ કરણની પ્રાપ્તિ પણ તથાભવ્યત્વના પરિપાકને આધીન છે, એટલા માટે જ અત્રે કહ્યું—‘તથા રે ભવપરિપતિ પરિપાક’ ‘એટલે કે જ્યારે જીવમા તથાપ્રકારની ભવ્યતા પાકે, તેવા પ્રકારની ચોક્કસતા-પાનના પરિપાક થાય ત્યારે મિથ્યાત્વરૂપ વિષની ઠંડવાશ દૂર થાય અને ઠંઠક સ્વેગરૂપ માધુર્યની-મીઠાશની સિદ્ધિ સાપડે કહ્યું છે કે—

“યોગ્યતા ચેહ વિશેષા યીજસિદ્ધ્યાપેક્ષયા ।

આત્મન સદ્ગુણા ચિત્રા તથાભવ્યત્વમિત્યત ॥ ૨૭૮ ॥”

શ્રી યોગબિન્દુ

અર્થાત—બીજસિદ્ધિ વગેરેની અપેક્ષાએ જે સફળ એવી નાના પ્રકારની યોગ્યતા તે તથાભવ્યત્વ કહેવાય છે જીવેની નેવા તેવા પ્રકારની યોગ્યતા

જીવેની તેવા તેવા તેનું નામ તથાભવ્યત્વ પ્રત્યેક જીવની

પ્રકારની સ્વયં યોગ્યતા યક્ષિતત્વરૂપ (Individuality)

તે ‘તથાભવ્યત્વ’ તથાભવ્યતા વિજ વિજ પ્રકારની

હોય છે, અને તેથી કરીને જ આ

મિતન જગતના ચિત્રવિચિત્રપદ્ધાનો તાત્વિક ખુલાસો થઈ જાય

■ આ અંગે તત્ત્વપર્યો અર્થ શ્રી હરિભદ્રાચાર્યજીએ

યોગબિન્દુમા કરી છે જિજ્ઞાસુએ ત્યથી જોઈ લેવી x

x “સાધિદિકમિદ જ્ઞેય સમ્યક્વિવ્રત ચ દેહિનામ્ ।

તથા ચાર્કદિમેદેન યીજસિદ્ધ્યાદિમાવત ॥

સર્વેષમેવ સત્તાનાં તત્ત્વામામ્યનિયોક્ત ।

માન્યથા ઇન્દિ તેષાં સુખસુદયા વિમમ્બયમ્ ॥

—શ્રી યોગબિન્દુ

યોગ્યતાથી જ યોગબીજપ્રાપ્તિ ખોટા આલબન છોડી દેવા રૂઝવે

-યથાયોગ્ય યોગ્યતા-પાત્રતા વિના કોઈ કાર્ય બનવું
 સંભવતું નથી એટલે ત્યાં લગી જીવતા તેવા પ્રકારની
 તથાદૃષ્ટ યોગ્યતા-પાત્રતા ન આવી
 - યોગ્યતાથી જ હોય ત્યાં લગી તેને તથાદૃષ્ટ
 યોગબીજ પ્રાપ્તિ શુભની પ્રાપ્તિ થવી શક્ય નથી
 પ્રભુભક્તિ વગેરે ઉત્તમ યોગબીજની
 પ્રાપ્તિ થવી, એ કંઈ જેવી તેવી કે નાનીસૂની વાત નથી,
 પણ જીવના મોટા ભાગ્યની વાત છે એવો ભાગ્યેદય તો
 જીવનો ત્યારે છે તો બવેદેરો હોય ત્યારે સાપડે છે, કાગળ કે
 ત્યારે જીવની તથા પ્રકારની બ-યતા-યોગ્યતા* પરિપક્વ થાય
 છે, એટલે મિથ્યાત્વરૂપ છેરની કંઠવાચનુ અમાણ્ય એણુ થાય
 છે, અને પરિણામની કંઈક મીઠાશ નીપજે છે, જેથી ઠરીને
 પ્રભુ પ્રત્યે અપૂર્વ ભક્તિભાવ ઝંકુરે છે

અને આ ઉપરથી એટલું પણ ખસ લક્ષમાં લેવા
 યોગ્ય છે કે-કાળજિનિ પાકશે, ભવપરિણતિ પરિગ્રહ થશે,
 ભવની મુદત પૂરી થશે ત્યારે
 અવિસ્થિતિ બાદ ખોટા આપણે માગે પામશું, માટે આપણે
 આલબન છોડી દેવા તો તેની રાહ ભેંચા કરશું !
 એવું ખોટું મિથ્યા આલબન પકડી

અજાણ-અમારી યથા યોગ્ય નથી, પાદપ્રસારિકા અવલબન
 યોગ્ય નથી, દાઘ બેડી બેસી રહી પુરુષાર્થહીન થવા યોગ્ય
 નથી જ્ઞાની પુરુષોએ કાળજિનિપરિપાક વગેરે કહ્યા છે, તેનો

* “ ચરમે પુદ્ગલાવર્તે તથામમ્યાવપાષ્ઠા ।

સશુદ્ધમેતન્નિયમાન્નાન્યદાપીતિ લક્ષિદઃ ” ॥ *

—શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચય.

છીવટો અનયકારી અર્થ કરવા યોગ્ય નથી જ્ઞાની પુરુષનો ઉપદેશ કદી પણ પુરુષાર્થહીનતા પ્રેરે જ નહિ, પુરુષાર્થની ભથ્થતિ જ પ્રેરે, માટે તેનો આશ્રય સમજવો જોઈએ

આપણી પોતાની તથાભવ્યતા કેવી છે, તે આપણે જાણુતા નથી (unknown factor), પણ તે ભવ્યતાનો પરિપાક કરવાનો પુરુષાર્થ તે યોગ્યતા વધારવાનો આપણા હૃદયમાં જે એટલે કે પ્રયાસ આપણી ભવ્યતા-યોગ્યતા કેમ જલદી પકાવવી તેનો પ્રયાસ આપણે

કરી શકીએ એમ છીએ આપણી પાત્રતા-યોગ્યતા વધારીએ, એટલે એની મુક્ત એની મેળે પાકશે, આપણે એની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી દાખલા તરીકે-મગમા પાકવાની યોગ્યતા છે, પણ તે ચૂને ચઢાવીએ તો પાકે, એની મેળે ફાઈ કાળે પાકે નહિ, તેમ ભવ્ય એવા આત્મામાં પણ ભવ્યતા-યોગ્યતા આણવાનો પ્રયાસ ન કરીએ, તો એની મેળે યોગ્યતા આવે નહિ

એટલા માટે જો પરમાર્થની ઈચ્છા હોય, તો કાળસ્થિતિ જેમ પાકે, ભવપરિણુતિ પરિપાક થાય, આત્મામાં યોગ્યતા-પાત્રતા જેમ આવે, તેવા ઉપાય 'કરો સત્ય પુરુષાર્થ' લેવાનો સત્ય પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ; અને તેવા ઉપાયોમાં પ્રાયશ્ચિત્તમાં

પ્રાયશ્ચિત્ત જે ઉપાય-દયા આદિ ગ્રહી મૂર્તે સ્પષ્ટ જતાભ્યા છે, તેનો આશ્રય કરી આત્માર્થ સાધવો જોઈએ, શુદ્ધ નિમિત્ત કારણના અવલગનથી ઉપાદાન પ્રગટાવવું જોઈએ કે જેથી

કરીને ભવપરિણતિ છેલ્લા પુદ્ગલાવર્તમા આવી જામી રહે, ભવનો છેલ્લો ફેરો ભાડી રહે, ને તેમા પણ જેમ બને તેમ જોઈના ભવ કરવા પડે આમ અત્રે ધ્વનિ છે આની સાથે સ્વર્ગની જોવા પન્નપુરુષાર્થ ગ્રેરક વીરગર્જનારૂપ સત્ય વચનો વર્તમાન યુગના પ મ સત-ભાવયોગી શ્રીમદ્ રાજચ દ્રષ્ટ જેવા જ્ઞાનાવતાર પુરુષે ઉચ્ચાર્યા છે —

“ જો છ'છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ,
ભવન્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહિ આત્માર્થ
દયા શાંતિ સમતા ક્ષમા, સત્ય ત્યાગ વૈરાગ્ય,
હોય મુમુક્ષુ ઘટ વિષે, જોહ સદાય મુળગ્ય ”

શ્રી આત્મભિષિ

અર્થાત્—તમે જો પરમાર્થને છ'છતા હો, તો પુરુષાર્થ કરો, અને ભવસ્થિતિ આદિના નામ લઈ આત્માર્થનો છેદ ન કરો દયા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય આદિ લક્ષણો મુમુક્ષુના ઘટમા—અતરૂમા સદય ‘મુળગ્ય’—અત્યંત જાગ્રત હોય

માટે તથાભગ્યતાના પરિપાકરૂપ યોગ્યતા-પાત્રતા પામવા માટે જ્ઞાનીપુરુષે જો નિર્દિષ્ટ કરેલા ઉક્ત વ્યવહાર લક્ષણો આત્મામા પ્રગટાવવા પ્રત્યેક આત્મહિતાર્થીએ નિરતર પ્રયત્ન શીલ થવું જોઈએ, જો જ અત્ર સાર બોધ પ્રાપ્ત થાય છે

અથવા આ સર્વનું તાત્પર્ય સંક્ષેપમા કહીએ તો અરમાવર્તના વર્ણનમા કહ્યા પ્રમાણે આ લક્ષણો—ગુણો આત્મામા પરિણમવા જોઈએ

તાત્પર્ય : યોગ્ય-પાત્ર
જીવના લક્ષણ

હુ ખીની અત્યંત દયાથી હૃદયને કોનળ-આર્દ્ર કરવું જોઈએ, ગુણ-અદ્વેષથી ચિત્તભૂમિ ચોકખી કરવી

જોઈએ, ને સર્વ જીવની યથોચિત સેવા કરી વિશ્વવાત્સલ્ય
બનવું જોઈએ, તેમજ બવાલિનદીપત્ત અને લોકપ્રક્રિતો
પ્રતિભાગ કરી માન મોક્ષની અભિલાષા ધરાવવારૂપ સાત્ત
સુસુત્રુપણ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ આ શુભ-લક્ષણો જ્યારે આત્મ
પરિણામી વર્તતા હોય, ત્યારે જ જીવનો ઉદ્દેશો પુરૂષોત્ત-
પરાવર્ત-ભવનો છેવે દેશે ? એમ સમજાય તથા અપૂર્વ
ભાવ ઉદ્ભાસ, અપૂર્વ આત્મભક્તિ, અપૂર્વ પુરુષાર્થની
સ્ફુરણા જ્યારે વર્તે ત્યારે જ આ જીવ ચરમાકરણનું વ્યવહાર
લક્ષણ પામે છેવે તથા માન મોક્ષનાં લીમવેગી અભિ
લાષારૂપ (Moola parvata & svaravata utkarsa) મવેગના
માધુર્યવડે કરીને જ્યારે મિથ્યાત્વ વિષની અથવા વિષયકવાયરૂપ
છેરની કટુતા અપ-અત્પતર મતી જતી હોય, ત્યારે આ જીવ
તથાભવ્યત્વ પરિણતિપરિપાકના ભાવ-લક્ષણને પામે છેવે શકાય

“ મહ વિષય ને સરળતા, સહ આત્મા સુવિચાર,

કરુણા કૌમળતાદિ શુભ, પ્રથમ ભૂમિકા ધાર ”

શ્રીમદ્ રાજચ દ્રશ્ય

અને આમ હયા, શુભપ્રભોદ, સાચો નિષ્કપ નિર્દોષ
સેવાભાવ, વિશ્વવાત્સલ્ય આદિ શુભગુણથી અવદૃત થયેલો જીવ,
અપૂર્વ આત્મવીર્યની સ્ફુરણારૂપ અપૂર્વ પુરુષાર્થ ભક્તિને
પામી, હઠ સવેગર ગથી જાગેલો વર્તતા હોય, ‘ ચરમાવર્ત ’
હો. ચરમકરણ તથા રે, ભવપરિણતિ પરિપાક
એ સૂત્રવચનના ચથાર્થ ભાવને પામેલો, હોય, ત્યારે—

પ્રથમ પરિચ્છેદ :

દષ્ટિહિન્મીવત અને પ્રવચનવાદપ્રાપ્તિ

‘ દોષ ટળે વળી દષ્ટિ ખૂટે જાલી રે,

પ્રાપ્તિ પ્રવચન વાકે સુભવદેવ તે ધુર સેવો સવે રે ’

અર્થાત—(૧) દોષ ટળે, (૨) દષ્ટિ ખૂટે, (૩) અને પ્રવચન વાણીની પ્રાપ્તિ થાય

આમા ‘ દોષ ટળે ’ એટલે કે આગલી ગાથામા કહેલા ભય-દેવ-ખેદરૂપ ચિત્તદોષ ટળે, અથવા ‘ દોષ અભોધ

લભાવ ’ એ પદમા કહેલ અભોધરૂપ

‘ દોષ ટળે ’

—અજ્ઞાનરૂપ દોષ ટળે—દૂર વાય,

અને અભોધરૂપ આધાર ટળે એટલે

તેના આધારે રહેલા ભય-દેવ-ખેદરૂપ દોષ પણ આપોઆપ ટળે, અને આમ અભય-અદ્વેષ-અખેદરૂપ ‘ સેવન કારણ પહેલી ભૂમિકા ’ ની પ્રાપ્તિ થાય

અને આ અભોધરૂપ-અજ્ઞાનરૂપ દોષ પણ શાથી ટળે ? તે માટે કહ્યું કે ‘ વળી દષ્ટિ ખૂટે જાલી રે ’ અર્થાત

જલી-રૂડી-સમ્યક્ એવી ‘ દષ્ટિ ’

‘ વળી દષ્ટિ ખૂટે

ખૂટે તેથી અને આ દષ્ટિ પણ

‘ જાલી રે ’

શાથી ખૂટે ? તે માટે કહ્યું—‘ પ્રાપ્તિ

પ્રવચન વાકે ’ અર્થાત પ્રવચન

વાણીની પ્રાપ્તિ થાય તેથી આમ આ પદમ અર્થજ્ઞાની

‘સૂત્ર’ પદોનો પૂર્વાપર કાર્યકારણ સૂબધ છે હવે આ પદોની પૃથક્કરણ મક (analytical) વિવક્ષા કરીએ —

૧

‘દષ્ટિ ખૂલે બલી રે’

અત્રે પ્રભુ પદોનો વિચાર કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે (૧) દષ્ટિ, (૨) ખૂલે, (૩) બલી આ સબધી સવિસ્તાર વિવરણ આ વિવેચનલેખકે શ્રી યોગદષ્ટિસુત્રમ્નય સર્વવિવેચન પ્રથમા કરેલ છે અત્રે તો પુનઃ પ્રસંગથી તેમાથી અશુભીનિર્દેશરૂપ સરોપ વિચાર કરીએ દષ્ટિ એટલે યથાર્થ સત્પ્રકાસજન બોધ, સમ્યક્દર્શન, આ દષ્ટિ તે અત્ર ‘યોગદષ્ટિ’ વિખનિત છે, અને બોધપ્રકાશની નરતમતા પ્રનાણે તે સામાન્યથી આઠ પ્રકારની છે (૧) મિત્રા, (૨) તારા, (૩) બલી, (૪) નીમા, (૫) સ્થિરા, (૬) કાતા, (૭) પ્રજા, (૮) પરા આ દષ્ટિએ કેમ પડે છે તે સમજવા માટે યોગદષ્ટિનું દષ્ટાંત આપ્યું છે

કેઈ એક દ્રશ્ય હોય તે—(૧) મેઘની રાતે ઘણું ઘણું આપ્યું કર્ષક દેખાય, (૨) તેના કરતા કર્ષક વધારે મેઘ વિનાની રાતે દેખાય, (૩) તેના બોધ દ્રષ્ટિ કરતા પણ ઘણું વધારે મેઘલા દિવસે દેખાય, (૪) અને તેના કરતા પણ ઘણું ઘણું વધારે મેઘ વગરના દિવસે દેખાય અને

× “ સમયમેષાન્વયૈ સંજ્ઞાસમકાદિવત્ ।

જાણી છાંદ મિપ્યદશતથાયા ય ” —મો યોગદષ્ટિસુત્રમ્નય

તેમા પણ (૫) દૃષ્ટા-જેનારો જે ભૂત વગેરે ગ્રહથી અથવા ચિત્તવિભ્રમ વગેરે ગ્રહથી ગ્રહાયેલો હોય તો તેના દેખવામા, (૬) અને તેવા ગ્રહરહિત જેનારના દેખવામા પણ ચોકખો ભેદ-ફેર પડે, (૭) અથવા દેખનારો બાળક હોય તો તેના દેખવામા (૮) અને પુખ્ત ઉમરનો હોય તો તેના દેખવામા પણ વિવેકના આધાવત્તા પ્રમાણને લીધે તફાવત હોય, અથવા (૯) કાચ (પકલ-મોતીઓ) વગેરે આડો હોવાથી દેખનારની દષ્ટિ જે અવરાઈ-ઢકાઈ હોય તો તેના દેખવામા, (૧૦) અને કાચ (પકલ) આડો ન હોય, તેના દેખવામા પણ જરૂર ફેર પડે આમ એક જ દ્રશ્યમા-જોવાની વસ્તુમા પણ વિચિત્ર ઉપાધિભેદને લીધે જૂઠા જૂઠા દષ્ટિભેદ થાય છે આ દૃષ્ટાત પ્રમાણે લૌકિક પદાર્થને લૌકિક દષ્ટિએ દેખવાના જે ભેદ છે, તે તે આધદષ્ટિના પ્રકાર છે

“ સધન અધન દિન રયણિમા, બાલ વિકલ ને અનેરા રે,
અર્થ જુએ જેમ જૂજૂઆ, તિમ આધ નજરના ફેરા રે
વીર જિનેસર દેશના ”

મી યશોવિજયજીત ધ્યાન દ સંજ્ઞાય ૧-૨

‘ આધદષ્ટિ ’ એટલે સામાન્ય દષ્ટિ, સામાન્ય દર્શન. આધ એટલે પ્રવાહ પ્રવાહપતિન દષ્ટિ તે આધદષ્ટિ આમ અનાદિ સસારપ્રવાહમા તણાઈ રહેલા અને તેમા જ રાયનારા એવા ભવાભિનદી સામાન્ય ક્રોધિના જીવોની દષ્ટિ, તે આધદષ્ટિ ॥ લોકપ્રવાહને અનુસરતા પ્રાકૃત જનોનું જે લૌકિક પદાર્થ સંબંધી સામાન્ય દર્શન તે આધદષ્ટિ ॥

(Commonplace vision of a layman) અને આ ઔષદ્દષ્ટિ પણ જ્ઞાનાવરણીય-દર્શનાવરણીય વગેરે કર્મના શિત્ત શિત્ત ક્ષયોપશમને લીધે ન્યૂનાધિકતાને લીધે જૂદા જૂદા પ્રકારની, વિચિત્ર પ્રકારની હોય ॥

આમ એક જ લૌકિક-દૃશ્ય દેખવામા પણ, જૂદી જૂદી જાતની બાહ્ય ઉપાધિને લીધે જેમ ઔષદ્દષ્ટિના ભેદ પડે છે, તેમ પરલોક સબધી જોયમા-
 યોગદ્રષ્ટિ આત્મતરવ આદિ જ્ઞાનવિવધમા
 પણ, ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાને કારણે, જૂદા જૂદા પ્રકારનો માન્યતાભેદ-દષ્ટિભેદ હોય છે, દર્શનભેદ હોય છે જેમ દંભેરાનો પડા (Diaphragm) ઓછાવતો ખુલે તેમ દષ્ટિમર્યાદાનું ક્ષેત્ર (Field of vision) વધઘટ થાય છે, તે જ પ્રકારે જેવી ક્ષયોપશમની વધઘટ-તરતમતા હોય, જેટલું કર્મનું આવરણ ખસ્યું હોય-કર્મનો પડદો ખૂંચો હોય, તેટલું ઓછું વસ્તુ દર્શન યોગદ્રષ્ટિ વાળા સમકિતી પુરુષને થાય છે આમ ‘યોગદષ્ટિ’ એટલે યોગ સબધી દષ્ટિ, યોગમાર્ગને અનુસરતી એવી દ્રષ્ટા યોગીની-સમ્યક્દષ્ટિ પુરુષની દષ્ટિ (Vision of Yoga) ઔષદ્દષ્ટિ ને યોગદષ્ટિનો આમ પ્રકટ ભેદ છે —

“દર્શન જે થયા જીજ્ઞાસા, તે ઔષધ નજરને ફેરે રે,
 ભે. ચિરાદિક ચારમા, સમકિત દષ્ટિને હેરે રે

વીર જિનેસર દેશના.”

શ્રી યોગ દ સંજ્ઞાપ. ૧-૩

આધદષ્ટિ ને યોગદષ્ટિની તુલના કોષ્ટક

મુદો	આધદષ્ટિ	યોગદષ્ટિ
દષ્ટા પાત્ર	સામાન્ય જનચિત્રની જીવ	યોગી સમ્યક્દષ્ટિ મુમુક્ષુ પુરુષ
દર્શ્ય વિષય	લૌકિક	અનૌકિક
દર્શન પદ્ધતિ	લૌકિક-સાંપ્રદાયિક, પ્રવહ પતિત ગાડરીઆ પ્રવાહ જેવી	અનૌકિક પા માર્ગિક યોગમાર્ગાનુસારી, તત્ત્વમાદિશી
બે કારણ	દુરોપચયની વિચિત્ર તરતમતા	દુરોપચયની વિચિત્ર ત તમતા
વિશેષતા	દર્શનભેદ બાબત વિવાદનો મહત્વ	દર્શનભેદ બાબત વિવાદનો અસહન

શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચય મવિવેચન પ્રથમા આ લેખકે કરેલ વિવેચનમાંથી આપેલ પ્રત્યુપયોગી (Relevant) અર્થ અર્થના અનુમધાનમાં,—પ્રથમકરે કહેલી આ ‘ દષ્ટિ ’ની શાસ્ત્રીય હયાત્થા આ છે —

“ સત્ત્વદાસગતો વાધા દટિરિત્યભિધીયતે ।

અસત્પ્રવૃત્તિયાધાતાત્સત્પ્રવૃત્તિપદાવદ્ ॥ ”

—શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચય મ્નો. ૧૭

અર્થાત્ સત્ત્વદાથી સગત એવો જે બાધ તે ‘ દષ્ટિ ’ કહેવાય છે, અને તે અમત્ પ્રવૃત્તિના વ્યાધાતથી—અટકવાથી સત્પ્રવૃત્તિપદાવદ્ એવે સત્પ્રવૃત્તિ પદ પમાડનારો એવો હોય છે

આમ સત્શાસ્ત્રથી યુક્ત એવો જ બોધ તેનું નામ 'દૃષ્ટિ' છે. અહીં 'સત્શાસ્ત્ર' એમ ખાસ દરીને કહ્યું છે તે અસત્શાસ્ત્રનો અપવાદ-નિરોધ સત્શાસ્ત્રાત્મક બોધ કરવા માટે છે સત્શાસ્ત્રનો આધાર તે 'દૃષ્ટિ' છે, પોતાના અભિપ્રાયે કરીને- પોતાના સ્વચ્છંદે કરીને, પોતાની મતિકંપના પ્રભાવે ન્યા અસત્ જોડા તર્કવિતર્ક-વિકલ્પ કરવામાં આવે છે, એવી શાસ્ત્રબાહ્ય ને શાસ્ત્ર, તે અસત્શાસ્ત્ર છે આવી અસત્શાસ્ત્ર આ 'દૃષ્ટિ'માં હોતી નથી એમાં તો સત્શાસ્ત્રના આધારવાળી, સત્શાસ્ત્રને અનુકૂળ, આમ પુરુષની આગમરૂપ આશાને અનુસરનારી, એવી સત્શાસ્ત્ર-સાચી શ્રદ્ધા જ હોય છે આવી સત્શાસ્ત્ર હોય તો જ તે બોધને 'દૃષ્ટિ' નામ ધોટે છે.

દૃષ્ટિ એટલે દર્શન-દેખવું તે છે આમાં નિઃપ્રત્યયપણું હોય છે, કેમકે પણું આડખીલી હોતી નથી, એટલા માટે તે દર્શન અથવા દૃષ્ટિ કહેવાય છે. પછી આ ભલે થોડી ઉઘડી હોય કે બહોળી ઉઘડી હોય, પણ તે ખુલ્લા જે શાંતિ દેખાય છે તે દેખાય છે, હીકું એટલે બસ હીકું, તેમાં કેમકે પ્રત્યય નડતો નથી આ 'દૃષ્ટિ' એટલે 'દર્શન' એમ કહ્યું તે યથાર્થ છે આ બરાબર સમજવા આખનો-અર્મચહુનો ફાળવો લઈએ —

આખ બધું હોય તો કાંઈ દેખાતું નથી પછી આખ જરાક ઉઘડે તો પાણેનો પદાર્થ જાણે જાણે દેખાય છે,

પછી વધારે ઉઘટે તો તેથી વધારે
 આખનું દર્શન દેખાય છે, એમ જેમ જેમ આખ
 ખૂલતી જાય તેમ તેમ વધારે ને
 વધારે દેખાતું જાય છે એવટે સપૂર્ણ આખ ખૂલતાં અનંત
 આકાશ પણ તે નાની સરખી આખવી દેખાય છે તેમ આ
 આત્મરૂપ 'યોગદષ્ટિ' પણ જેમ જેમ ઉઘડતી જાય છે,
 ઉન્મીલન પામતી જાય છે, ખૂલતી જાય છે, તેમ તેમ તેની
 દષ્ટિમર્યાદાનું ક્ષેત્ર વધતું જાય છે, વધારે ને વધારે વિશાળ
 'દર્શન' થતું જાય છે, ને એવટે સપૂર્ણ દષ્ટિ ખૂલના
 અનંત 'દર્શન' થાય છે પણ આ ચોક્કસ કે આજુ ને કાંઈ
 દેખાય છે, તે બધુંય 'દર્શન' અથવા 'દષ્ટિ' કહેવાય છે,
 એમાં માત્ર માત્રાનો-અશનો ભેદ (Difference of degree)
 છે, દર્શનને નથી આ દર્શનની જાતિ એક છે, એટલા
 માટે 'જાતી વ્યવચન' એ સૂત્ર પ્રમાણે 'દષ્ટિ' એમ
 એકવચની પ્રયોગ કર્યો છે આમ યોગદષ્ટિ અથવા દર્શન
 એક છતાં તેના ઉન્મીલન અથવા પ્રમાણે-ઉઘડવા પ્રમાણે
 તેના વિભાગ પાડ્યા છે આણુ દર્શન કે દષ્ટિ કયારે ઉઘડી
 કહેવાય ? તેની અત્ર મર્યાદા બનાવી છે કે જ્યારે સત્શાસ્ત્રની
 શ્રદ્ધાવાળો બોધ હોય ત્યારે

આથી ઉલટું સત્શ્રદ્ધા વિનાનો જે બોધ છે અથવા
 સ્વછંદ કલ્પનારૂપ અસત્ શ્રદ્ધાવાળો જે બોધ છે, તે 'દષ્ટિ'
 અથવા 'દર્શન' કહી શકાય નહિ,
 દષ્ટિઅધ્યયન : કારણ કે આખ ઉઘડી ન હોય
 ત્યાંમુખી જેમ અધ્યયન ન છે,

દેખવાપણુ નથી, દર્શન નથી, તેમ સતશાસ્ત્રદ્વાયુક્ત
ગોધથી જ્યાલગી આતર દષ્ટિ ઉઘડી નથી, ઉન્મીલન પામી
નથી, ત્યાલગી દષ્ટિઅધપણુ જ છે, દેખવાપણુ નથી, દર્શન નથી

આ છુવને નેત્રરોગીની ઉપમા ઘટે છે નેત્રગી એટલે
કે જેને આખનો રોગ છે એવો પુરુષ આખ ઉઘડી શકતો
નથી, આખ મીચી જ રાખે છે,
નેત્રરોગીનું દર્શન તેને દબાવે પણ ગમતો નથી-
તેની જો કોઈ નિષ્ણાત નેત્રવૈદ્ય
(Eye-specialist) બરાબર ચિકિત્સા કરી યથાયોગ્ય
અજન વગેરે આછુને દવા (Treatment) કરે તો ધીરે
ધીરે તેનો રોગ મરવાનો સંભવ છે તે સફલિતનો ને તેને
આધીન ઓપધને જોગ ન બને ત્યાંમુધી તેનો રોગ કેમ
કરીને મટે નહિ

તેમ આ છુવને દષ્ટિઅધપણુનો-મિથ્યાદષ્ટિપણુનો
ગાઠ રોગ લાગુ પડ્યો છે તે આખ મીચીને જ પડ્યો છે !
તેનાથી જ્ઞાન-પ્રકાશ પણ દેખી શકતો નથી ! હવે તેને
કોઈ મહાપુરુષના જોગાનુજોગે કોઈ તેવા અદ્વૈતગુરુરૂપ નિષ્ણાત
સફલિતનો જોગ મળે, ને તેના રોગનું બરાબર નિદાન કરી,
યોગ્ય ચિકિત્સા કરે, જ્ઞાનરૂપ અજન આજે, તો ધીરે ધીરે
તે દષ્ટિઅધની દષ્ટિ ખૂલતી જાય, ને છેવટે તે નેત્રરોગ
તદ્દન મટી જાય પણ આમા માત્ર શસ્ત્ર એટલી જ છે કે
સાચા સફલિતરૂપ સફલિતને ચોધી કાઢી (નહિ કે અસફલિતને
અથવા પોતાની માની લીધેલા અણવિહીન કુલધર્મના શુરુને,

કારણ ઊભવેય (Quack) તો આખ જ ફોડી નાખે અથવા દશિરાગી બનાવી દીએ !)—તેની દવા હદ શ્રદ્ધાથી, યથાવિધિ પદ્ધતિ અનુપન નાથે કરવામા આવે, તો જ તે આત્મપ્રાપ્તિ રૂપ મોગમા મોટો રોડ બન્ય તે આ પ્રમાણે —

“ આત્મપ્રાપ્તિ સમ રોગ નહિ, સફળરૂ વંદ્ય મુખલુ,
શુરુ આજ્ઞા સમ પદ્ધતિ નહિ, ઔષધ વિચાર ધ્યાન ”

મીમંસા રાજ્ય દ્રશ્યપ્રણીત શ્રીઆ મસિદ્ધિ

“ અશાન્તિમિરાશ્યાના જ્ઞાનામ્નશ્યાવયા ।

નેત્રમુન્મીલિતે ચેત્તસ્મૈ સદ્ગુરવે નમઃ ॥ ”

“પ્રવચન અ જનને સફળરૂ કરે, દેખે પરમ નિધાન જિનેસર,
દૃઢ નયન નિહાળે જગપણી, મહિમા મેરુ સમાન જિનેસર ।”

શ્રી આનંદવનશ

અત્રે સત્શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા ઠપ્પી છે, તેમા તે શાસ્ત્રના મૂળ પ્રણેતા આત્મ પુરુષનો, તેમજ તે શાસ્ત્રનો આશય

સમજાવનારા સફળરૂની શ્રદ્ધા પણ

‘જિના નયન પાવે નહિ’ ગર્જિતપણે સમાઈ જાય છે, કારણ કે જાગતી જ્યોત જેવા ભાવયોગી

સફળરૂ વિના તે શાસ્ત્ર સમજાવશે કેવળ ? શાસ્ત્ર કાઈ એની મેળે સમજાઈ જતું નથી । તે તો જેને દિવ્ય જ્ઞાનદષ્ટિ ઉપડી છે, એવા પ્રગટ યોગી સ્વરૂપ જ્ઞાની સફળરૂ મુખેથી સમજવામા આવે, તો જ સમજાય તેવા શુરુભમ વિના તે આગમ તો અગમ થઈ પડે છે । કારણ ‘જિના નયનડી બાત,’ ‘જિના નયન’—સફળરૂની ઢોરવણી વિના સમજાય

નહિ, ને તે ‘દિવ્ય નયન’ તો સફળરૂપે ચરણ સેવે તો સાક્ષાત્ ખૂલે

“ જિના નયન પાવે નહિ, જિના નયનકી બાત,
સેવે મહારુ કે ચગ્ન, સો પાવે સાક્ષાત્
જૂઝી ચહત ને ખાસકો, હૈ જૂઝનકી રીત;
પાવે નહિ શુરુગમ જિના, ચેહી અનાદિ રિયત ”

—શ્રીમદ રાજવંદન

“ ચરમ નયન કરી મારગ જોવતો રે, ભૂલ્યો સયલ સ સાર,
જિજ્ઞે નયણે કરી મારગ જોઈએ રે, નયન તે દિવ્ય વિચાર
પથઠો નિહાળુ રે બીજા જિનતણે રે. ” શ્રી જ્ઞાન ઘનજી

“ इय चापरणापायभेदादष्टविधा स्मृता ।
सामान्येन विशेषास्तु भूयात् स्वस्वभेदत ॥ ”

—શ્રી યોગદ્વિસમુચ્ચય ૧૮

આમ સામાન્યપણે ‘દષ્ટિ’નો કઈક વિચાર કર્યો હવે તે ‘ખુલે’ બેઠે શું ? તે વિચારીએ દષ્ટિ ખુલે બેઠે યોગદ્વિનું ઉઘડવું, ઉન્નીતન દષ્ટિ ખૂલવાના-વિકાસના પામવું, વિકસન થવું તે આવરણ આઠ ભેદ ટળવાના ભેદને ત્રીધે સામાન્યથી તેના ઉન્નીતનના-વિકાસના આઠ સ્વલ ભેદ (Broad divisions) પડે છે, બાકી સૂક્ષ્મ ભેદથી જોઈએ તો વિશેષ ભેદ તો ઘણા ઘણા છે હાજલા તરીકે —

આંખ બાંધેનો પડેલો જેમ જેમ દૂર થતો જાય, તેમ

તેમ વધારે ને વધારે ચોકષુ દેખાતું જાય છે, છેવટે સંપૂર્ણ પડેલો ટળી જતા પૂરેપૂરું દેખાય છે, આમ પડેલો દ્વર થવાની અપેક્ષાએ ચોક ન દૃષ્ટિના-દર્શનના જુદા જુદા ભેદ પડે છે તે જ પ્રકારે કર્મપ્રકૃતિઓના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષય આદિ પ્રમાણે જેમ જેમ કર્મનું આવરણ ખસતું જાય છે, પડેલો દ્વર યનો જાય છે, તેમ તેમ વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ નિર્મલ દર્શન થતું જાય છે, ને છેવટે સંપૂર્ણ આવરણ-પડેલો ટળી જતા સંપૂર્ણ દર્શન થાય છે આમ આવરણ ટળવાના ભેદથી આ દૃષ્ટિના આઠ મ્યુલ ભેદ સામાન્યથી પર્યા છે

પણ સૂક્ષ્મભેદની અપેક્ષાએ ભે બારીકીથી ભેઈએ, તો તેના વિશેષ ભેદ ઘણા ઘણા છે, અનત છે, કે જેનો કહેતા પાર ન આવે, કારણ કે મિત્રાથી

સૂક્ષ્મભેદ અનત માહી પરા દૃષ્ટિ સુધી કર્મના વદ્વસ્થાનપતિત હાનિવૃદ્ધિ ક્ષયોપશમ આદિ પ્રમાણે, દર્શનના પ્રકાર અનત છે વદ્વસ્થાનપતિત

વદ્વસ્થાનપતિતનો નિયમ અહીં લાગુ પડે છે જેમકે-(૧) અનત ભાગવૃદ્ધિ, (૨) અસંખ્યાત ભાગવૃદ્ધિ, (૩) સંખ્યાત ભાગવૃદ્ધિ, (૪) સંખ્યાત શુણ્ણવૃદ્ધિ, (૫) અસંખ્યાત શુણ્ણવૃદ્ધિ, (૬) અનત શુણ્ણવૃદ્ધિ આમ મિત્રાના કનિકમા કનિક પ્રકારમા જોણામા જોણુ (manamam) એક અશ (Uta) દર્શન માનીએ, તો પછી તેમા આ નિયમ પ્રમાણે વૃદ્ધિના અનત સંયોગો (Permutations & Combinations) થના, અનત ભેદ થાય આમ યોગના સ્થાન પણ અસંખ્ય છે

“ અલ્પ વીર્ય કાયોપશમ અછે, અવિભાજ વર્ગદ્વારૂપ દે,
 ૫૩ ગુણુ એમ અસખ્યથી, થાયે યોગસ્થાન સ્વરૂપ દે,
 મન મોહ્યુ અમારુ પ્રભુ ગુણે
 મુહૂમ નિગોદી જીવથી, જાવ વર સદી પન્નત દે,
 યોગના ઠાણુ અસખ્ય છે, તરતમ મોહિ પરાયત દે મન”

અને આમ દૃષ્ટિના સ્પર્શ સેદરૂપ જે આઠ વિકાસ
 તબક્કા (stages), તે જ મિત્રાદિ આઠ દૃષ્ટિ આ સદૃષ્ટિની
 અષ્ટધા દૃષ્ટિમા બોધવિકાસ કેવે
 આઠ દૃષ્ટિની યતો જાય છે, બોધપ્રકાશની
 યથાર્થ ઉપમા તરતમના કેવી હોય છે, તેને
 સાધમ્યથી અવબોધ થતા માટે

મહર્ષિ હરિભદ્રાચાર્યજીએ ઉત્તમ ઉપમાની યોજના કરી
 છે, કે જેના પરથી સુગમતાથી તે તે દૃષ્ટિના સ્વરૂપનો ઘણો
 બોધ થઈ જાય છે આ આઠ દૃષ્ટિને અનુક્રમે (૧) વૃણ
 અમિકે, (૨) છાણના અમિકે, (૩) કાષ્ઠના અમિકે, (૪) હીપકની
 પ્રમાની, (૫) રત્નપ્રમાની (૬) તારાપ્રમાની
 (૭) સૂર્યપ્રમાની, (૮) અને ચંદ્રપ્રમાની, —એમ ઉપમા આપી
 છે વૃણ અગ્નિથી માડીને ચંદ્રપ્રમા સુધી ઉત્તરોત્તર પ્રકાશની
 તરતમતા છે, તેમ મિત્રા દૃષ્ટિથી માડીને પરા દૃષ્ટિ સુધી
 ઉત્તરોત્તર બોધરૂપ પ્રમાણની તરતમતા છે આમ આ આ
 દૃષ્ટિને યથાયોગ્ય ઉપમા આપી શાસ્ત્રકાર મહર્ષિએ યોગ
 શાસ્ત્રમા ઘણું રહસ્ય અમત્કારિક રીતે જતાવી દીધું છે, તે

* વૃણગોચરમ્ અમિકાગ્રીવપ્રમોષમા ।

રત્નાવાસનં ચ રમા સદૃષ્ટેદાદિભાગા ॥ —મી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય

સવિસ્તર દર્શન આ વિવેચનલેખકે પ્રસ્તુત શ્રી યોગદૃષ્ટિ-સમુચ્ચય અથવા વિવેચનમા કળવ્યું છે અને વિસ્તારભયથી અશુદ્ધિનિર્દેશમાન કર્યો છે

મહાસમર્થ તત્ત્વદ્રષ્ટા શ્રીમદ્ રાજચ દ્રષ્ટએ આ યોગદષ્ટિને થર્મોમીટરની (Thermometer) ઉપમાપક યત્રની ઉપમા આપી છે, તે પછી યોગદષ્ટિને આત્માના યથાયોગ્યપણે અત્યંત બધનેસતી 'થર્મોમીટર'ની ઉપમા છે જેમ થર્મોમીટરમાં શરીરની ઉષ્ણતાનુ-ગરમીનુ માપ થઈ શકે છે, તેમ આ યોગદષ્ટિ પરથી આત્માની આધ્યાત્મિક પ્રગતિનું, આત્મદશાનું, આત્માના શુણ્ઘ્યાનનુ માપ નીકળી શકે છે હું પોતે ઈઈ દષ્ટિમા વર્તું છું ? મારામા તે તે દષ્ટિના કલ્યા છે તેવા લક્ષણ છે કે નહિ ? ન હોય તે તે પ્રાપ્ત કળ્યા મહારે કેમ અવર્તણું ? ઇત્યાદિ પ્રકારે અતર્મુખનિરીક્ષણ (Introspection) દ્વારા, આત્મશુણ્ઘ્યદિની પ્રેણા પામવા માટે આ 'યોગદષ્ટિ' આત્માર્થી મુમુક્ષુને પરમ ઉપયોગી છે, પરમ ઉપકારી છે

આમા પ્રથમ ચાર દષ્ટિ સુધી 'શુણ્ઘ્યાનક' શબ્દના ખરેખરા અર્થમા મુખ્ય એવું પહેલું 'મિથ્યાત્વ શુણ્ઘ્યાનક' હોય છે, ચાચમી દષ્ટિથી માડીને પહેલી ચાર દષ્ટિ સુધી સમ્યક્ત્વ હોય છે તેમા પણ તે મિથ્યાત્વ 'શુણ્ઘ્યાનક' પ્રથમ શુણ્ઘ્યાનકનો પ્રકર્ષ-પરાકાષ્ટ છેલ્લામા છેલ્લો હ્રદ ચોથી દષ્ટિમા

પ્રાપ્ત થાય છે એટલે મિત્રા વગેરે ચાર દૃષ્ટિમા ઉત્તરેષ્ઠ
મિથ્યાત્વનું પ્રમાણ થતું જાય છે, ને તેથી ઉપજતા ગુણનું
પ્રમાણ વધતું જાય છે આમ જોયી દૃષ્ટિમા મિથ્યાત્વની
માત્રા જોણમા જોણી ને તત્ત્વન્ય ગુણની માત્રા વધારે
વધારે હોય છે એટલે દીપ્તિમા દૃષ્ટિમા જોણમા જોણ
મિથ્યાત્વવાળું જોણમા જોણુ 'મિથ્યાત્વ શુદ્ધ્યાનક' દોષ
છે ત્યારપછી પાંચમી સ્થિતિ દૃષ્ટિમા માડીને મિથ્યાત્વનો
સર્વથા અભાવ ને સમ્યક્ત્વનો મહત્તાવ હોય છે

“ કરણ અપૂર્વના નિકટથી, જે પહેલું ગુણકાણુ જે,
સુખપણે તે ઈલા હોવે, સુધશવિલાસનું ટાણુ જે

વીર જિનેસર દેશના ”

—શ્રી યોગદર્શિ સંજ્ઞાપ ૧-૧૧

આમ દૃષ્ટિ 'ખૂણે' એ પદનો વિવેક કર્યો, હવે 'બલી'
શબ્દનો વિચાર કરીએ બલી એટલે રૂડી, મથાર્ય, સમ્યક્

સત્ આ મિત્રા આદિ દૃષ્ટિ તે
આ દૃષ્ટિને 'બલી' બલી, રૂડી, સમ્યક્, સત્ દૃષ્ટિ છે

કેમ કહી ? અને શા કહી થવાનો સંભવ છે કે-
સદ્દૃષ્ટિપણુ-સમ્યક્દૃષ્ટિપણુ તે

શ્રદ્ધિભેદ થયા પછી દોષ છે, અને તે શ્રદ્ધિભેદ તો હજી
આગળ ઉપર ઘણા લાગા વખત પછી થવાનો છે, કારણ કે
તે તો પાંચમી સ્થિતિ દૃષ્ટિમા થાય છે એટલે મિત્રા વગેરે
ચાર તો મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તો પછી તેને પણ સદ્દૃષ્ટિમા કેમ
જણવામા આવી ? તેનું સમાધાન—

જે મિત્રા વગેરે ચાર દૃષ્ટિઓ છે, તે સમ્યક્દૃષ્ટિ

પ્રમોદ-અવક કારણરૂપ થાય છે, તેટલા માટે કારણમાં
તર્યાના ઉપચારથી તે મિત્રા વગેરેનું પણ સમ્યગ્દષ્ટિ
ધટે છે, એટલે જ એને સમ્યગ્દષ્ટિની અદૃશ ગણી છે
મા સમજવા માટે આ દૃષ્ટાંત છે —

શુદ્ધ સાકરના ચોસલાની-ખડી સાકરની બનાવટમાં
તેની આગવી આગલી અવસ્થાઓ પણ કામની છે કારણ કે
ખડી સાકર બને છે, તે એમ ને
શેરડીમાથી શુદ્ધ એમ જાની જતી નથી શેરડીથી
સાકરનું દ્રવ્ય માડીને શુદ્ધ સાકર સુધીની સઘળી
પ્રક્રિયામાથી તેને પસાર થવું પડે
છે, ત્યારે જ ખડી સાકરની પ્રાપ્તિ થાય છે તે આ પ્રકરે.—
(૧) પ્રથમ તો શેરડી હોય, (૨) પછી તેનો રસ કાઢવામાં
આવે, (૩) તેને ઉકાળીને કાવો બનાવવા, (૪) તેમાથી
ઝેળ બને, (૫) ત્યાર પછી તેને શુદ્ધ કરતા કરતા તેમાથી
ખારીક ખાડ થાય, (૬) પછી ચર્કરા-ઝીણી સાકર બને,
(૭) અશુદ્ધ સાકરના ગઠ્ઠા-પિડા થાય, (૮) અને છેવટે શુદ્ધ
સાકરના ચોસલા-ખડી સાકર (Refined crystallised sugar)
બને આમ શુદ્ધ સાકરની અવસ્થાઓ પહોંચતા પહેલાં જૂદી
જૂદી પ્રક્રિયામાથી (Various Processes) પસાર થવું જ
પડે છે

તેમા શેરડીથી માડીને ઝેળ બનવા સુધીની ચાર
અવસ્થાઓ બરાબર મિત્રા વગેરે પહેલી ચાર દષ્ટિઓ છે,
અને ખાડથી ખડી સાકર સુધીની ચાર અવસ્થાઓ બરાબર

સ્થિરા વગેરે છેલ્લી ચાર દૃષ્ટિઓ છે એટલે જેમ શુદ્ધ સાકરની બનાવટમાં શેરડીથી માંડીને બધી અવસ્થાઓ અપની-ક્રમની છે, તેમ શુદ્ધ આત્મસિદ્ધિને માટે મિત્રા દૃષ્ટિ વગેરે અવસ્થાઓ પણ તેવા તેવા પ્રકારે ઉપયોગની છે, કારણ કે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિનું કારણ થાય છે આમ આ મિત્રા વગેરે દૃષ્ટિને અને યોગદૃષ્ટિમાં પોતપોતાનું યથાયોગ્ય ધ્યાન છે જ

આ મિત્રા વગેરે અવસ્થાઓ ખરેખર ! ઈશુ-શેરડી વગેરે જેવી છે, કારણ કે તેમાંથી સ્વવેગરૂપ માધુર્યની-મીઠાશની પ્રાપ્તિ થાય છે મૂળ શેરડી જ ન હોય તો રસ ક્યાથી નીકળે ? રસ ન હોય તો ગોળ કેમ બને ? મીઠી સાકર કેમ નીપજે ? પણ આ મિત્રા વગેરે તો શેરડી વગેરે જેવી હોઈ, તેમાંથી અવશ્ય પરમાર્થપ્રેમરૂપ રસાદિની નિષ્પત્તિ થાય છે, ને મીઠી સાકર જેવા-પરમ અમૃત જેવા સ્વવેગની મધુરતાનો અનુભવ થાય છે

આથી જિવદુ અલ થો તો નલ જેવા-ગર જેવા છે, તેથી કરીને જ તમને કોઈ કાળે સ્વવેગરૂપ માધુર્ય નીપજતું નથી 'નલ' તો સાવ નીરમ હોય અભરો મિત્રાઆદિ છે, એટલે એને ગમે તેટલો પીણો દૃષ્ટિ પામવા અયોગ્ય-તોપણ તેમાંથી રસ નીકળતો અપાત નથી, તો પછી તેમાંથી મીઠી સાકરની પ્રાપ્તિ તો કયય દૂર રહી ! તેમ આ અભરો પણ તેવા જ નીરસ, 'કેવલ ધાકોઠ' હોય છે, તેમને ગમે તેટલા બેધથી પણ પરમાર્થપ્રેમરૂપ

અજબો મિત્રા આદિ દષ્ટિ પામના અયોગ્ય અપાત્ર ૨૫૫

રમ ઉપજતો નથી, તો પછી અવેગરૂપ મીઠો સાકરની આશા કયાથી હોય ? આવા અજબો ભલે પરમાર્થપ્રેમ વિનાની નીરસ-સાવ મુક્તિ એવી અનત દ્રવ્ય ક્રિયા કર્યા કરે, અથવા તો 'ખૂન શાસ્ત્રો' બહી મોળા પડિત શ્રુતધર જને, પણ તેઓ પોતાની પ્રકૃતિને કદી છોડતા નથી, -ગોળવાળુ ફૂલ પીને પણ સાપ નિર્વિષ થાય નહિ તેમ 'કરણ કે તેઓના હૃદયમા કદી પણ પરમાયરુનો અકુર ફૂટતો નથી, આમ હોવાથી તેઓ મોક્ષમાર્ગ પામવાને સર્વથા અયોગ્ય છે, એટલા માટે જ તે 'અજબ' કહેવાય છે એટલે અર્થાપત્તિ આપથી તેવા પુરુષો આ મિત્રા વગેરે દષ્ટિ પામવાને પણ યોગ્ય નથી હોતા, કારણ કે જો તે પામે તો તે 'અજબ' કયાથી રહે ?

આમ આ મિત્રા વગેરે દષ્ટિ પામે તે અજબ જ હોય, અજબ હોય જ નહિ, એટલા માટે એની પ્રાપ્તિને અત્રે 'બહી' કહી છે તે મથાર્થ 'કહિ ખૂલે બધી રે' છે કારણ કે તે આત્માનુ ખરખરુ બહુ કરનારી, કલ્યાણ કરનારી-કલ્યાણમાર્ગે ચાલનારી છે

- ઇત્યાદિ પ્રકારે યોગદષ્ટિ મળે છે આ સમસ્ત આશય હૃદયમા રાખી પરમ ઉદાર આશયગણીર અહાત્મા આનંદધનજીએ

* ' જ મુચર પવનિમગ્નો મુદુલિ અજ્ઞાદિગ્ના સત્વાણિ ।

મુદુલપ મિત્રા જ પુણ્ય વિવિધા કુણિ ॥ '

—મી કુલકાચાપીલકૃત સમયસાર ગાં ૩૧૭

‘દ્રષ્ટિ ખૂલે ભલી રે’ એવો પરમ અર્થઝર્મ શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે, અને તે અત્યંત મહત્વનો હોવાથી તે પરિસ્કુટપદ્ધે સમજાવવા માટે અને તેની પૂર્વપદ્ધાત્ ‘યથાયોગ્ય ભૂમિકા (proper perspective) દર્શાવવા માટે આટલું પ્રાસંગિક વિવેચન કરવું પડ્યું અસ્તુ । હવે આગળ વધીએ ।

૨

‘પ્રાપતિ પ્રવચન વાક’—

અગાઉ ‘દ્રષ્ટિ ખૂલે ભલી રે’ એનો પરમાર્થ વિચાર્યો, તો આ ભલી દ્રષ્ટિ કેમ ખૂલે ? તે માટે કહ્યું કે ‘પ્રાપતિ

‘પ્રવચન’ શબ્દનો
પરમાર્થ

પ્રવચન વાક’ અર્થાત્ પ્રવચન વાણીની પ્રાપ્તિ થાય તો દ્રષ્ટિ ખૂલે આ ‘પ્રવચન’ શબ્દ સમજાવવા જેવો છે હાલમાં તો લોકો વિવેક

વિના ગમે ત્યાં ને ગમે તેવા પ્રસંગમાં આ મહાન્ શબ્દનો શિથિલ (Loose) પ્રયોગ કરે છે સામાન્ય પ્રાકૃત જનતા (Layman) સામાન્ય વિષયક (Common-place) ભાષણ કે વક્તવ્ય પણ ‘પ્રવચન’ કહેવાય છે । પણ અત્રે તો ખરેખરા પરમાર્થથી તેનો પ્રયોગ કર્યો ॥ પ્રવચન એટલે પ્રકૃષ્ટ વચન, પ્રમાણભૂત આસપુરુષનું વચન જે વચન સર્વથી પર છે ને જોનાથી પર કંઈ નથી એવું પ્રકર્ષ પામેલું (supreme & sublime) વચન તે પ્રવચન આવું પરમાર્થ પરમ વિશ્વાસ યોગ્ય, પરમ પ્રમાણભૂત, ‘તત્ત્વતિ’ કરવા

યોગ્ય પ્રકૃષ્ટ-વચન કોણ હોય? વીતરાગ સર્વજનુ જ.
રાગ, ક્રોધ અને મોહ એ ત્રિદોષ જેને સર્વથા નિવૃત્ત થયા છે,
એવા પરમ પુરુષોત્તમ સર્વજનુ વીતરાગનુ વચન તે જ
વાસ્તવિક ‘પ્રવચન’ કહેવા યોગ્ય છે

કારણ કે તેના દોષ* ને આવરણ ઢાળ્યા છે, અર્થાત્
રાગ-ક્રોધ-મોહાદિ દોષ અને જ્ઞાન-દર્શન આવરણ ઢાળ્યા છે, તે
જ પુરુષ ‘આપ્ત’ (વિશ્વાસપાત્ર)

‘પ્રાપ્તિ’ તે આપ્ત હોવા યોગ્ય છે, કારણ કે જ્ઞાનને
આવરણ હોય તો અપૂર્ણ જ્ઞાનને લીધે
તેનું વચન અસત્ય પણ હોય, એટલે તેના પર વિશ્વાસ મૂકી
શકાય નહિ, અને રાગ-ક્રોધ-મોહાદિ હોય તો તેથી પણ અસત્ય
વહવાનો પ્રસંગ આવે, એટલે પણ વિશ્વાસ રાખી શકાય નહિ
પણ નિરાવરણ જ્ઞાન હોય અને રાગદ્વેષરહિતપણુ—નિર્દોષપણુ
હોય, તો જ તેનું વચન સર્વથા સત્ય હોઈ વિશ્વાસપાત્ર—
આપ્ત હોય જે જે વિષયમા નિષ્ણાત હોય તે વિષયમા તેનું
વચન જ પ્રમાણભૂત (Authority) ગણાય, તે સામાન્ય નિયમ
પ્રમાણે અતીન્દ્રિય એવા આત્માદિ વિષયમા અતીન્દ્રિય જ્ઞાની
એવા સર્વજ્ઞ આપ્ત પુરુષ પ્રમાણભૂત હોઈ, તેનું જ વચન
પ્રમાણ છે, કારણ કે તે યોગીશ્વર આત્મસ્વરૂપનું સાક્ષાત્
દર્શન કરી તેની પ્રાપ્તિ કરી છે, અને તથારૂપ અનુભવ કરી
પોતે સંકુજ આત્મસ્વરૂપ એવા સક્ષાત્ ‘પ્રભુ’ બન્યા છે;
અને જેનું આત્મસ્વરૂપ તેમણે લીધું તેનું ચચાર્થપણું

* ‘દોષાવાળગોદાનિર્નિ શેષસ્થિતિમાયનાદ્ ।

કવિચયાસ્વદુમ્બો બાહરત્તલગ્રવ ॥’

—શ્રી સમતપાદ્રવ્યાર્પકન આપ્તમીમાસા

તેમણે કહી દેખાડ્યું છે (' જઠરદિય વત્યુવાણો ') એટલે
ઓવા આ આત્મદ્રષ્ટા નિર્દોષ આત્માનુભવી ' પ્રાપ્ત ' પુરુષ આ
ભાગ્યતમા પ્રમાણભૂત છે, આપ્ત છે, પરમ વિશ્વાસ કરવા
યોગ્ય છે. લોકલ્પવહારમા પણ જેમ કોઈ સાચા પ્રમાણિક
મનુષ્યનો વગર વિચાર્યે પણ વિશ્વાસ રાખે, તેમ પરમાર્થમા
પણ આ સાચા પ્રમાણિક નિર્દોષ સત્પુરુષ વગર વિચાર્યે પણ
(વિચારીને તો વિશેષે કરીને) વિશ્વાસ રાખવા યોગ્ય છે,
' તક્ષતિ ' કરવા યોગ્ય છે પરમ તત્ત્વદ્રષ્ટા શ્રીમદ્
રાજવ્યદ્રજીએ ભાખ્યું છે કે—

“ તે પ્રાપ્ત કરવા વચન કોનું સત્ય કેવળ માનવું,
નિર્દોષ નરનું કથન માનો તેહ જેણે અનુભવ્યું ”

શ્રી મોક્ષમાળા, પાઠ ૧૭

આમ પરમ નિર્દોષ વીતરાગ સર્વજ્ઞ જ આપ્ત છે, અને
આ આપ્ત પુરુષનું વચન એ જ પ્રવચન છે, એ જ આગમ
છે, અને એ જ પરમ વિશ્વાસપાત્ર એવું શાસ્ત્ર છે ' શાસ્ત્ર '
શબ્દનો ન્યુત્પત્તિ અર્થ પણ ઉપરોક્ત સર્વ લાવને પુષ્ટ કરે
છે કારણ કે જીવને કાર્યાકાર્ય સબધી જે શાસન-આજ્ઞા
કરે, અને તે નિર્દોષ શાસનવડે કરીને જે જીવનું ત્રાણ એટલે
સ સારભયથી રક્ષણ કરે, તે ' શાસ્ત્ર ' છે એમ તેનો ન્યુત્પત્તિ
અર્થ છે અને આવું શાસ્ત્ર તો નિર્દોષ એવા વીતરાગ
સર્વજ્ઞનું જ વચન હોઈ શકે-બીજા કોઈનું નહિ

* “ તમેવ સત્ત્વ નિર્લકં જ જિજ્ઞેહિ પવેદ્મ ૧

જાનમિસ દિ તદ્વાણાં નામ્યણાદિનો જિના ॥ ”

—શ્રી આચારાગ સત્ર.

“શાસ્ત્રનાત્યાગશ્ચેષ્ઠ યુધૈ શાસ્ત્ર નિરુચ્યતે ।

યચન ધીતરાગસ્ય તથા નાયસ્ય વસ્યચિત્ ॥”

—શ્રી યોગોનિશ્ચયપ્રણીત અર્ચાત્મોપનિષદ

અને આવા આ પ્રવચનનું પણ પ્રવચન, પ્રકૃષ્ટ વચન, પ્રથમ વચન, પ્રમુખ વચન શું છે ? આ પ્રવચનવાળી મુખ્યપત્રે શું બોધે છે ? સમસ્ત

પ્રવચનસાર : પ્રવચન- પરભાવથી વ્યાવૃત્ત કરી આત્માને સ્વભાવમા આણવો એ જ જિન ભગવાનની મુખ્ય ‘આણા’-આજ્ઞા

છે, એ જ શામનસર્વસ્વ છે, એ જ પ્રવચનસાર છે, એ જ સૂત્રપરમાર્થ છે વિભાવરૂપ અધર્મભાથી નિવૃત્તિ કરાવી સ્વભાવરૂપ ધર્મ પ્રમાણવો એ જ જિનપ્રવચનનું મુખ્ય પ્રયોજન છે, એ જ ઉદ્દેશ છે, એ જ ઉપદેશ છે, એ જ આદેશ છે, અને એ જ ‘વત્યુસદાવો ધમ્મો’ સ્વભાવ તે ધર્મ એ પરમ સૂત્ર પ્રમાણે આત્માને વસ્તુવિદે ધર્મ દે, એ જ મહાગીતાર્થ આનંદધનજીએ સંચોત કરેલો ‘ધરમ પરમ અરનાથનો’ છે, અને એ જ ‘સન્ન મયાવદ’ ભયાવહ પરધર્મભાથી છૂટને કરાવવા આપનારો સ્વધર્મ-‘સ્વસમય’ છે સમસ્ત સમગ્રી પણ આ મુખ્ય આજ્ઞારૂપ પ્રવચનના વિરહ છે નહિતીયર પદ્મનદિજીએ* કહ્યું છે કે- ‘શ્રી સિદ્ધરે સમગ્રની કહી છે તેમા પણ એક આત્મા જ અતિ-મહત્ત્વ કવા યોગ્ય છે

* ‘સક જિનદ્વારસમેદયઃ ક્વા લક્ષ્યસ્તેજસ્મૃત્ ॥

તસ્મિન્પ્રાવેયતયા વિદ્યતઃ, ક્વ દુ રેન્દ્ર-અવિદ્ય

—શ્રી યોગોનિશ્ચયપ્રણીત

અને બાકી બીજી બધુંય હેય—ત્યાગવા યોગ્ય છે ?—એ જ પરમ સારભૂત મુખ્ય વાત કહી છે જિનપદનો અને નિજપદનો એકતા છે, જેવું જિન ભગવાનનું સ્વરૂપ ॥ તેવું જ આ આત્માનું સ્વરૂપ છે, એમા કાંઈ પણ લોહભાવ નથી,— આ વસ્તુનો લક્ષ થવા માટે જ આ સર્વ સુખદાયી શાસ્ત્રો કહ્યા છે અનત શુદ્ધરત્નેનો ‘ પરમ નિધાન ’ એવો આ આત્મા ‘ પ્રગટ મુખ આગળે ’ પડ્યો છે, તે આ અજ્ઞાની જગત ઉલ્લસીને ચાહ્યું બાંધે છે તેને આ પરમ નિધાનનું જ્ઞાન કરાવનાર આ જગદીશ જિન ભગવાનની પ્રવચન જ્યોતિ છે

“ જિનપદ નિજપદ એકતા, લોહભાવ નહિ કાંઈ,
લક્ષ થવાને તેહનો, કહ્યા શાસ્ત્ર સુખદાયિ ॥ ”

—શ્રીમદ્ રાજવ્ય દ્રશ્ય

“ પરમ નિધાન પ્રગટ મુખ આગળે, જગત ઉલ્લસી હો બાંધ,
જ્યોતિ વિના જીવ્યો ! જગદીશની, અધોઅધ પક્ષાય
ધર્મજિનેસર ગાઉ રંગશું ”

—શ્રી આનંદનંદ

આવી સ્વ-પરના લોહરૂપ વિવેક કરાવનારી મહામહિ
માવાન અમૂલ્ય પ્રવચનવાણીની પ્રાપ્તિ થાય, તો જીવની
‘ દૃષ્ટિ ’ ખૂટે જેમ નેત્રરોગીને

‘ પ્રવચન અજન સદ્ગુણન આજવામા આવર્તા
જો સદ્ગુરુ કરે ’ તેનો નેત્રરોગ દૂર થાય ને દૃષ્ટિ
ખૂટે, તેમ જેને મિથ્યાદર્શનરૂપ

અથવા દૃષ્ટિશબ્દનું નેત્રરોગ લાગુ પડ્યો છે, એવા આ
જીવને પ્રવચન-અજનના પ્રયોગથી-જ્ઞાનાજન્યતાપથી તે

રૂપિભવપણુરૂપ દષ્ટિરોજ નહતે થાય છે, અને આત્મરૂપિદેશ્ય
દિવ્ય ચતુ-‘દિવ્ય નયન’ ખૂણે છે, આધ્યાત્મિક એવી ચોખદષ્ટિ
હન્મીલન પામે છે, એટલે મેરુ સમા મહિમાવાળો જે
‘પરમ નિધાન પ્રગટ મુખ આગળે’ છે એવા જગદણી
આત્માનુ-પરમાત્માનુ તેને હૃદય-નયનથી દર્શન થાય

“ પ્રવચન અજન જો સદ્ગુરુ કરે, દેખે પરમ નિધાન;
હૃદય-નયન નિહાળે જગદણી, મહિમા મેરુ સમાન ”
—શ્રી આનંદવનજી

આમ પ્રવચનવાણીનો મહિમા મેરુ સમા મહાન છે
આ જિન પ્રવચનને જાણીઓએ ‘સમુદ્ર’ની ઉપમા આપી
છે તે પણ અત્યંત યથાર્થ છે,
‘જિનેશ્વરતાણી વાણી કારણ કે તેનો બોધ અગાધ
બણી તેણે બણી છે’ છે, પરમ પરમાર્થગણી જે,
‘બોધાગાધ’, સુપદ પડવીરૂપ
જલપૂરથી તે મુંદર છે, અદિસારૂપ વિપુલ લહરીઓથી તે
અગાધ દેહવાળો છે, તે સૂતારૂપ વેલાવાળો અને ગુરુગમરૂપ
મણિથી સમૃદ્ધ-ભરપૂર છે આવા પ્રવચન-સમુદ્રનો પાર
પામવો દુષ્કર છે (જુઓ શ્રી હરિવશ્વસરિદૃત સંસારદાવાં
સ્તુતિ) આવી આ પ્રવચન વાણીને જેટલી ઉપમા આપ-
વામાં આવે તેટલી ઓછી છે, ‘ઉપમા આધ્યાત્મી જેને
તમા રાખવી તે વ્યર્થ’ આવી અનુપમ ગુણકારિણી
જિનવાણીનો બાલ છવો જ્યાલ નથી પામતા, તે ગુણવાણી
વાણી તો જેણે બાણી તેણે જ બાણી છે, ‘જિનેશ્વરતાણી
વાણી બણી તેણે બાણી છે’ અને તેવા પ્રકારે જેન

દર્શનની અપૂર્વ પરમ પ્રભાવના કરનારા મોક્ષમાળા શ્રયમાં
 ‘જિનેશ્વરની વાણી’ની સુદ્ધાક ઠે પ્રથમ કરતા શ્રીમદ્
 રાજ્યદ્રોએ અનન્ય ભાવથી સંગીત કર્યું છે —

“ અનતઅનત ભાવ બેઠથી કરેલી બવી,
 અનત અનત નય નિશ્ચે વ્યાખ્યાની છે,
 સકલ જગતહિતકારિણી હારિણી મોહ,
 તારિણી ભવાળિ મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે,
 ઉપમા આખ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
 આપવાથી નિજ મતિ મપાઈ મે માની છે,
 અહો ! રાજ્યદ્રો ! બાલ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
 જિનેશ્વરવાણી વાણી ભણી તેણે ભણી છે ”
 —શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રો

॥ इति महागीतार्थे महर्षि श्री आनन्दघनजी ह्यगीते
 श्री स्वमयजिगस्तघने मनसुखमदनेन भगवानदासेन
 विरचितं तृतीयगाथाविवरणम् ॥ ३ ॥

૧૪ પરિચ્છેદ :

સત્સમ અને ભાવમલની ક્ષીણતા

પ્રવચનવાણીની પ્રાપ્તિ થાય, તો દોષ ટળે ને દૃષ્ટિ ખૂલે એમ ઉપરમા દહુ તો આ પ્રવચનવાણીની પ્રાપ્તિ પણ કેમ થાય ? તે માટેની પરમ અર્થગભીર કારણપરપરાનો ભક્ત કવિ આનંદધનજી ઉપન્યાસ કરે છે —

પરિચય પાતક ઘાતક સાધુ શુ રે,
અકુશલ અપચય ચેત;
મથ અધ્યાતમ શ્રવણ મનન કરી રે,
પરિશીલન નય હેત

સ ભવ દવ તે દુર સેવો સવે ર ૪

અર્થ — પાતકનો-પાપનો ઘાત-નાશ કરનાર એવા પાતકઘાતક સાધુ સાથે પરિચય, અકુશલ-અશુભ ભાવના અપચયવાળું (ક્ષીણમલવાળું) ચિત્ત, અને અધ્યાત્મ મધ્યનું શ્રવણ-મનન કરી તેનું નય-હેતુપૂર્વક પરિશીલન, — (આમ કારણપરપરા હો)

વિવેચન

અત્રે પ્રવચનપ્રાપ્તિમા કારણભૂત ત્રણ સકલનાબદ્ધ કારણનો ઉલ્લેખ છે (૧) પાતકઘાતક સાધુનો પરિચય, (૨) ક્ષીણમલવાળું ચિત્ત, (૩) અધ્યાત્મ શ્રવણ-મનનાદિ. આનો અનુક્રમે વિચાર કરીએ —

દર્શનની અપૂર્વ પરમ પ્રભાવના કરનારા મોક્ષમાળા શ્રદ્ધામાં
'જિનેશ્વરની વાણી'ની મુક્તક ઠે પ્રશસા કરતા શ્રીમદ્
રાજચ દ્રષ્ટએ અનન્ય ભાવથી સંગીત કર્યું છે -

॥ અનતઅનત ભાવ લેદથી વરેલી જાવી,
અનત અનત નય નિમેષે વ્યાખ્યાની છે,
સકલ ભગતહિતકારિણી હારિણી મોહ,
તારિણી ભવાળિય મોક્ષચારિણી પ્રમાણી છે,
ઉપમા આખ્યાની જેને તમા રાખવી તે વ્યર્થ,
આપવાથી નિજ મતિ મપાઈ એ માની છે,
અહો! રાજચદ્ર! બાલ ખ્યાલ નથી પામતા એ,
જિનેશ્વરતાણી વાણી જાણી તેણે જાણી છે ॥

—શ્રીમદ્ રાજચ દ્રષ્ટ

॥ इति महागीतार्थं महर्षि श्री आनन्दघनजी स्वर्गीते
श्री सभयजिहस्तघने मनसुपनदनेन भगवान्दासेन
विरचितं तृतीयगाथाविवरणम् ॥ ३ ॥

છાપના દ્રષ્ટાંતે શ્રી હરિબાહુસ્વામીએ અને યોગદક્ષિ-
સમુચ્ચયમા યોગીજ પ્રસંગે શ્રી હરિહરસૂરિએ એ જ
વેલે કરી છે નમસ્કાર મત્રમા પશ્ય પચ પરમેષ્ઠિ મધ્યે
એને ગૌરવભક્તિ સ્થાન આપ્યું છે તે સુખ્યપણે યથોક્ત
શુભગણશુભ ભાવાચાર્ય-શાવસાધુને અનુદક્ષીને.

આમ સ્પષ્ટ શાસ્ત્રસ્થિતિ હતા અને જ્ઞાતિ જીવેની
દક્ષિ તેા પ્રાય સિમ-બાહ્ય વેષ પ્રત્યે હોય છે, એટલે તે તેા
સુખ્ય હેઠળ લોગવાર્ધ જમ વેષમા
શાધુમુખભૂષિત ભાવસાધુનું જ સાધુપણું કહેવે જે પણ પ્રાચી જન
જ માન્યપણું તેા આગમતત્ત્વનો વિચાર કરે છે,
અર્થાત્ આગમાનુસાર, શાસ્ત્રમા
હદ્ય પ્રમાણે, યથાસૂત્ર આચરણરૂપ તાત્ત્વિક સાધુત્વ છે કે
કેમ તેની સમીક્ષા કરે છે, અને જેનામા યથોક્ત આદર્શ
નિર્ધાર્ય શ્રમભુખણુ દસ્ય થાય તેનો જ સાચા સાધુપણે સ્વીકાર
કરે છે. આવા જે વિચારણુ જનો છે તે તેા સાવવિહીન
દબ્ધલિંગને* પ્રાય કંઈ પણ વજૂદ આપતા નથી, તેઓ તેા

૫ " જલ પરમતિ લિજ મધ્યમતુદિર્નિવાસતિ જલમ્ ।

ભાગવતઃ૧૧૭ મુખ્ય પરીક્ષકે સ્વપદ્મને ॥ "

—શ્રી હરિહરસૂરિહૃત યોગદક્ષિ

* " જાણ નિજનકારં યત્પતિવસા ન ધર્મવિચલિત્ ।

ધારયતિ કસ્યચીત્ યસ્યચ વિદ્યમ્યકોડ્યેતત્ ॥

જાણપત્યસંગાથ જાણ નવજ સદિતરસ્યપિ ।

જનુભ્યમગ્રાપાન્ન દિ મુજગે નિર્દિષ્ઠો મવતિ ॥ "

—શ્રી હરિહરસૂરિહૃત યોગદક્ષિ

૧.

‘ પરિચય પાતક ધાતક સાધુશું ’

પાતકનો-પાપનો ધાત-નાશ કરે, પાપ-ટોપને કહી
નાખે એવા સાધુ પુરુષનો પરિચય થાય તો પ્રવચનવાણીની

પ્રાપ્તિ થાય પ્રાપ્ત હોય તેની પાસેથી
પાતક ધાતક સાધુનો પ્રાપ્તિ થાય. અર્થઘટન હોય તે

પરિચય કાર્ત્ત્વિય-ફેટે ‘ કુવામા હોય તે
કુવામા આવે. ’ જેને પ્રવચનવાણી

પ્રાપ્તિ હોય અર્થાત્ આત્મપરિણામ પામી હોય, એવા ‘ પ્રાપ્તિ
પરિણત ભાવિતાત્મા સાધુપુરુષ જ તેની પ્રાપ્તિમા આપ્ત ગણાય
સાધુ કોણ ? અને કેવા હોય ? તે વિચારવા યોગ્ય છે
સાધુના કપડા પહેર્યા, દ્રવ્ય લિંગ ધારણ કર્યું, એટલે સાધુ
બની ગયા એમ નહિ, પણ આદર્શ સાધુમુલ્ય પત્ર હોય તે સાધુ
જેનો આત્મા સાધુત્વશુભે ભૂષિત હોય તે સાધુ, સમ્યક્દર્શન-
જ્ઞાન-આનંદરૂપ ભોક્ષમાર્ગને સમ્યક્પણે સ્થાપે તે સાધુ, જે
આત્મજ્ઞાની ને ખરેખરા આત્મારામી હોય તે સાધુ, જે
માર્ગા રૂપ સમજી લેવા યોગ્ય છે અને આવા ભાવસાધક
જ મુખ્યપણે વિવક્ષિત છે ‘ આત્મજ્ઞાની અમલ કહેવો
ખીન તો દ્રવ્યલિંગી રે, ’ તેમજ ‘ મુનિગણ આત્મરામી રે
ઈત્યાદિ આનંદનજના અન્ય વચનો પણ આ જ સૂચવે
દ્રવ્યઆર્થ-દ્રવ્યસાધુ વગેરે તો જોતા રૂપીઆ જેવા છે
તેને માનવા તે તો ફૂડાને ફૂડા માનવા જેવું છે અને તે ફૂડા
નથી, માટે ભાવાચાર્ય-ભાવસાધુ આદિનું જ માનવપણું
આસક્તિ સમત કરેલું છે - ભાવસાધકનિર્મુખિતમા ધાતુ અને

છાપના દશાતે ઓ ભદ્રણાહુસ્વામીએ અને ચોગદ્ધિ
અમુચ્ચયમા ચોગલીજ પ્રસંગે ઓ હરિભદ્રસૂરિએ એ જ
વાત કરી છે નમસ્કાર મત્રમા પલ્લુ પચ પરમેષ્ઠિ મધ્યે
જેને ગોરવભર્યું સ્થાન આપ્યું છે તે મુખ્યપણે યથોક્ત
દુષ્ટગુણશુભ ભાવાચાર્ય-ભાવસાધુને અનુલક્ષીને.

આમ સ્પષ્ટ ચાતુરસ્થિતિ છતાં અણુ પ્રણાદ હવેની
દિદિ તેા પ્રાય તિગ-આદ્ય વેષ પ્રત્યે ઢોય છે, એટલે તે તેા
મુખ્ય ઢોઈ ચોગવાઈ જમ વેષમા
શાક્યગુણભૂષિત ભાવસાધુનું જ સાધુપણું કદાપે ડે પલ્લુ પ્રાણ જન
જ માન્યપણું તેા આગમતત્વનો વિચાર કરે છે,
અર્થાત્ આગમાનુસાર, ચાતુરમા
કદા પ્રમાણે, યથાસૂત્ર આચર્યુરૂપ તાત્ત્વિક સાધુત્વ છે કે
કેમ તેની સમીક્ષા કરે છે, અને જેનામા યથોક્ત આદ્ય
નિર્મલ શ્રમણપણું દૃશ્ય થાય તેનો જ સાચા સાધુપણે સ્વીકાર
કરે છે આવા જે વિચક્ષણ જનો છે તે તેા ભાવવિહીન
દ્વંધવિગને પ્રાય કર્ષ પલ્લુ વળૂદ આપતા નથી, તેઓ તેા

મ ' જલ પર્યતિ લિજ્ઞ મધ્યમકુદિવિચારયતિ રત્નમ્ ।

ભાગવત ૧૧૬ શ્લોક મુજ્જવે હર્વદાનેન ॥ '

—મી હરિભદ્રસૂરિજીત પાઠશાલ

મ " જલ નિગ્રનકરં દ્યવતિવદા મધ્યનિગતિઃ ।

જલપતિ જલસરગો દ્યવતિ વિદ્યમ્યકોડ્યેતત્ ॥

જલપત્યસ્યગત્ જલ મધ્ય રતિતત્સપિ ।

અમુચ્ચયમાદ્ય દિ મુખ્યે નિર્મલે મતિ ॥ "

—મી હરિભદ્રસૂરિજીત પાઠશાલ

સુખ્યપણે ભાવ-આત્મપરિણામ પ્રત્યે જ દ્રષ્ટિ કરે છે, જાવિતા માં એવા ભાવલિંગીને જ મહત્ત્વ આપે છે, દર્શનના જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપ આદિ આત્મભાવના પ્રગર્ભજ્ઞાના અને નિષ્કયાયપણાના અવિસર્વાગી માપ ઉપરથી મૂલ્યાકર્ત્ત કરે છે, સાચા નગ્ન રૂપીઆને જ સ્વીકારે છે કારણ કે તે સારી પેઠે જાણે છે કે-ધાતુ ખોટી અને છાપ ખોટી, અથવા ધાતુ ખોટી અને છાપ સાચી, એ બે પ્રકાર કયઈના રૂપીઆ જેવા ણનાવટી (Counterfeit) મૂલ્યહીન દ્રવ્યલિંગી સાધુઓના છે, તે તો સર્વથા અમાન્ય-અમ્બીકાર્ય છે, અને ધાતુ સાચી પણ છાપ ખોટી, અથવા ધાતુ સાચી અને છાપ પણ સાચી, એ બે પ્રકાર આહીના રૂપીઆ જેવા માયા મૂલ્યવાન ભાવલિંગી સાધુજનોના છે, અને તે જ સર્વથા મન્ય છે એટલે દ્રવ્યથી તેમજ ભાવથી જો સધુ છે, અથવા દ્રવ્યથી નહિ છતાં ભાવથી જો સધુ છે, એ બન્ને પ્રકારના ભાવસાધુને જ તે માન્ય કરે છે અમુક પુરુષમા કેટલો આત્મશુદ્ધિ પ્રગટ્યો છે ? તે યોગમાર્ગે કેટલો આગળ વધ્યો છે ? તે કેવી યોગદશામા વર્તે છે ? તેનું શુષુભ્યાન કેવું છે ? તેની અદરની શુદ્ધ (કમાયશુદ્ધરૂપ) શુદ્ધ છે કે નહિ ? તેને આત્મા પરમાર્થે 'સાધુ' 'સુનિ' જાન્યો છે કે નહિ ? ઈત્યાદિ તે તપાસી જુએ છે કારણ કે તેના લક્ષણનું તેને જરાજ્ઞાન છે તે જાણે છે કે-જો આત્મજ્ઞાની સમદર્શી વીતરાગ પુરુષ હોય, જો પૂર્વ પ્રારબ્ધ પ્રમાણે સર્વથા ઈન્ધારહિતપણે અપ્રતિબંધ ભાવથી વિચરતા હોય, અને પરમશુદ્ધ એવા પુરુષની વાણી કદી પૂર્વે ન સાંભળી હોય એવી અપૂર્વ હોય

તે જ સાચા સદ્ગુરુ છે ‘છત્તીસ ગુણો ગુરુ માઘ ।’ તે જાણે છે કે-જે આત્મજ્ઞાની આત્માનુભવી હોય, જે નિરતર આત્મભાવમાં રમણ કરનારા આત્મારામી હોય, જે વસ્તુગતે વસ્તુનું સ્વરૂપ પ્રકાશનારા હોય, જ્ઞાની સત્પુરુષોના સનાતન સંપ્રદાયને અનુસરનારા જે સદા અવચક હોય, અને જે સમકિતી પુરુષ સારભૂત બેવી સવર કિનાના આચરનારા હોય, તે જ સાચા શ્રમણ છે, તે જ સાચા સાધુ છે, તે જ સાચા મુનિ છે, તે જ સાચા નિર્ઘ્રેય છે, બાકી બીજા તો ‘દ્રવ્યલિંગી’ વેષધારીઓ છે આમ તે જાણના હોઈ, મુખ્યપણે તેવા સાચા ભાવયોગીઓને જ, ભાવાચાર્ય આદિને જ તે માને છે, તેમના આદર-ભક્તિ કરે છે

“ આત્મજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે, બીજા તો દ્રવ્યલિંગી રે,
વસ્તુગતે જે વસ્તુ પ્રકાશે, જ્ઞાનદધન મત સગી રે.

વાસુપૂજ્ય ”

“ આગમધર ગુરુ સમકિતી, કિરિયા સવર સાર રે,
સંપ્રદાયી અવચક સદા, શુચિ અનુભવ આધાર રે. શાનિર્જિન ”

શ્રી જ્ઞાનદધનજી

“ આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદય પ્રયોગ,
અપૂર્વવાણી પરમ શુભ, સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય ”

—શ્રીમદ રાજથાકુલ

“ જ સમંતિ પાસદ, તં મોળતિ પાસદ ! ”—શ્રી આચાર્યગણેશ
આવા ભાવસાધુને જ મુખ્યપણે લક્ષગત રાખી અત્રે
‘પાતક-ધાતક’ બેવો સૂચક શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે

‘ પાતક-આતક ’

સાધુ કેવા હોય ?

‘ પાતકઘાતક ’ કોણ હોઈ શકે ?
જેણે પોતે પાપનો ઘાતક કર્યો હોય
તે જ અન્યના પાપનો ઘાતક હોઈ
શકે, પણ પોતાના પાપનો ઘાત

નથી કર્યો એવો જે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન અને દશવૈકલિક
સૂત્રમા વર્ણવેલ ‘ પાપશમણુ ’ હોય તે પાતકઘાતક કેમ હોઈ
શકે ? એટલે એવા પાપશમણુની વાત તો કયાય દૂર રહી !
જેણે પાપનો ઘાત-નાશ કર્યો છે એવા નિષ્પાપ પુરુષાત્મા
સાધુ, કલ્યાણસપત્ન પુરુષમૂર્તિ સાચા સતપુરુષ જ
પાતકઘાતક હોય આવા સતપુરુષ દર્શનથી પણ પાવન
‘ વર્ણનાદપિ પાવના ’ હોય છે, એમના દર્શન કરતા પણ
આત્મા પાવન થઈ જાય એવા તે પરમ પવિત્રાત્મા હોય છે
એમના પવિત્ર આત્મચારિત્રનો કોઈ એવો અદ્ભુત મૂલ
મહાવ પટે ■ જે બીજા છવોને દેખતાં વેત જ તેની અજબ
‘ જાદૂઈ અસર થાય ■ આવા કલ્યાણમૂર્તિ, દર્શનથી પણ
પાવન, નિર્દોષ, નિર્વિકાર વીતરાગ એવા જ્ઞાની સત્પુરુષ,
એમની સદૃજ દર્શનમાત્રથી પણ પાવનકારિણી અમરોચિત્ર
મહાવતાથી સાચા સુસુક્ષ્મ યોગીએને શીત ઓળખાઈ જાય
છે કારણ કે તેવા મોન મુનિનું દર્શન પણ હજારો વાગ્યા
હજારી વાયસ્વતિએના લાખો વ્યાખ્યાનો કરતા અનતગણો
સચોટ ભોધ આપે છે સ્વદેહમા પણ નિર્મમ એવા આ
અવધૂત વીતરાગ મુનિનું સદૃજ શુદ્ધસ્વરૂપ જ એવું અદ્ભુત
હોય છે જેમકે—

“ શાંતિકે સાગર અરુ, નીતિકે નાગર નેક,
દયાકે આગર જ્ઞાન ધ્યાનકે નિધાન હે,

શુદ્ધ બુદ્ધિ પ્રદાયકારી મુખ જાનિ પૂર્ણ પ્યારી,
 સખતકે હિતકારી, ધર્મકે ઉવાળ હો
 રાગદ્વેષસે રહિત, યરમ પુનિત નિત્ય,
 શુનસે ખચિત ચિત્ત, સત્ત્વજન સમાન હો,
 શાયચ દ્ર યેથં જાળ, ધર્મ દાલ કોષ કાલ,
 મુનિ તુમ આગે મેરે, પ્રનામ અમાન હો "

શ્રીમદ્ રાજચ દ્રશ્ય

શ્રી સૂત્રકૃતાગનાઃ દિ શુ રકે ના ૭૦ મા સૂત્રમા
 નિર્મલ ચ મુનિનુ આ પ્રકારે પરમ સુદર દૃઢયગમ વર્ણન
 કર્યું છે- 'તે અણગાર ભગવતો
 સ્વચ્છતાવમા વર્ણવેલું ધૈર્યાસમિત, લાવાસમિત, એવણા
 નિર્મલ ચ મુનિવ્રત સમિત, આદાનભ ઠમાનનિષેપણા
 આદર્શ સ્વરૂપ સમિત, પાણિપનિકા સમિત,
 મનસમિત, વચનસમિત, કાયસમિત,
 મનશુભ, વચનશુભ, કાયશુભ, શુભ, શુપ્તેન્દ્રિય, શુપ્ત
 બ્રહ્મચારી, અક્રોધ, અમાન, અમાય, અલોભ, શાત, પ્રશાત,
 ઉપશાત, પરિનિવૃત્ત, અનામ્રય, અમ્રય, છિન્નગ્રોત, નિરુપલેપ,
 કાસ્યપાત્ર જેવા મુક્તાજલ, શર્ખ જેવા નિરજન, છવ જેવા
 અપ્રતિહનગતિ, ગમનગલ જેવા નિરાલબન, વાયુ જેવા
 અપ્રતિબધ, શારદજલ જેવા શુદ્ધ દૃઢય, પુષ્કર પત્ર જેવા
 નિરુપલેપ, કૂર્મ જેવા શુપ્તેન્દ્રિય, વિદ્યુત જેવા વિપ્રમુખ,
 ગંડાના શીંગડા જેવા એકબળત, બારડપક્ષી જેવા અપ્રમત્ત,
 કેળર જેવા શીડીર, વૃષભ જેવા ચિર, સિંહ જેવા દુર્ધર્મ,
 " તે જહા જાદુ જાદુ જાદુ ભગવતો હરિચમિયા માલાચમિયા — ૪

મદર જેવા અપ્રકેષ, સાગર જેવા ગભીર, ચદ્ર જેવા સૌમ્ય
લેશ્યાવત, સૂર્ય જેવા દીપ્તતેજ, જાત્ય સુવર્ણ જેવા જાતરૂપ,
વસુધા જેવા સર્વસ્પર્શવિષદ, સુદૃઢ હૃતાશન જેવા તેજથી
જ્વલત હોય છે તે જગવતોને કયાય પણ પ્રતિજ્ઞ ધડોનો નથી ।

આવા શુદ્ધનિધાન પાતક-ધાનક સાધુપુરુષનો ‘પરિચય’
કોણે શું ? પરિચય એટલે સમાગમ, સત્સંગ, સસર્ગ,
જોગખાણ, સ્વરૂપચિંતાન, તથાદર્શન

પરિચય એટલે શું ? એવા પરમ નિર્દોષ, પરમ નિર્વિકાર,
વીતરાગ જ્ઞાની સત્પુરુષને-સાધુ
સતજનને તેના યથાર્થ શુદ્ધસ્વરૂપે જોગખવા, તેમનું જે
સહજ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે તે સ્વરૂપે તેમનું ‘તથાદર્શન’
કરવું, સત્પુરુષનું સત્પુરુષ સ્વરૂપે જેમ છે તેમ યથાસ્થિત
દર્શન કરવું, તે જ વાસ્તવિક પરિચય અથવા જોગખાણ
છે આ સત્પુરુષ ‘સત્’ છે, પ્રત્યક્ષ સત્સ્વરૂપને પ્રાપ્ત
થયેલા સાચા સાશુર છે, શાઓક્ત સકલ સાધુશુભથી શોભતા
આ સાધુચરિત સાચા ભાવસાધુ છે, શુદ્ધ સુવર્ણ જેવા શુદ્ધ,
પરમ અમૃત જેવા મધુર અને શુદ્ધ મૃદિક જેવા નિર્મલ
પરમ પવિત્ર પુરુષ । સર્વ પરભાવ-વિભાવનો સન્યાસ-ત્યાગ
કરનારા આત્માશીખી એવા આ સાચા ‘સન્યાસી’-
ધર્મસન્યાસ યોગી છે, બાહ્યાભ્યંતર શ્રયથી-પરિગ્રહથી રહિત
એવા સાચા નિર્ઝય-ભાવશ્રમણ* છે, પરભાવ પ્રત્યે મોન

* “ સુવિદિતપદત્યજુતો ઇત્યમત્તવર્ણ્યદો વિગતરણો ।

સમણો સમસુદ્ધુવન્તો મણિદો સુદોવણોયોતિ ॥ ”

—મી કુદ્દુદાચાર્યજીવિત મી પ્રવચનસાર.

એવા આત્મજ્ઞાની ચીતરાગ જ્ઞાની ‘ મુનિ ’ છે, સદૃશ આત્મસ્વરૂપ પદનો જેને સાક્ષાત્ યોગ થયો છે એવા યથાર્થ ભાવયોગી છે સ્વરૂપવિશ્રાન્ત એવા આ શાતમૃતિ ‘ સત ’ છે એમના ‘ સત ’ નામ પ્રમાણે ‘ સત ’—આચાર્ય છે, આત્માના પ્રત્યક્ષ પ્રગટ સતસ્વરૂપથી સુકત એવા ‘ મત ’ છે—ધૃત્યાદિ પ્રકારે સતપુરુષની સતપુરુષ સ્વરૂપે પીછાન થવી તે ‘ પરિચય ’ છે

આવો પરિચય કાઢી એકદમ યદ્ય જતો નથી, પણ જેમ જેમ મતસંભાગમ-સત્સંગના ળગથી સદ્બોધનો પ્રસંગ વધતો જાય છે, તેમ તેમ સતસ્વરૂપની પીછાન વધતી જાય છે, અને જેમ જેમ સદ્બોધવૃદ્ધિથી સતસ્વરૂપની પીછાન થતી જાય છે, તેમ તેમ જીવના પાતકની સત્સંગનો ઘાત થઈ આત્મશુદ્ધિવિકાસરૂપ અનન્ય મહિમા ‘ ધર્મસાલ ’ની પ્રાપ્તિ વધતી જાય છે આવા ગાઢ પરિચયરૂપ સત્સંગ પ્રસંગની નાન તો દૂર રહો ! પણ સાચા સતપુરુષની સન્નિધિ પણ પાપનાશિની હોય છે,—‘ પ્રીણાતિ પદ્મસરસ-સરસોડનિલોડપિ । ’ પદ્મસરનો સરમ વાસુ પણ પ્રસન્નતા અર્પે છે, તેની જેમ શ્રી શકરાચાર્ય કહે છે કે— ‘ જ્ઞાનમપિ સમ્પન્નસંગતિરેવા, મયતિ મયાર્ણવતરણે નૌકા । ’ એક ક્ષણ પણ સજ્જનની સંગતિ ભવાર્ણવ તરવામા નૌકા ળની જાય છે આ સત્સંગનો મહિમા જ્ઞાનીઓએ અત્યંત ગાયો છે શ્રી યશોવિજયજી કહે છે કે ‘ સત્સંગને ’ શબ્દના અક્ષર તો થોડા છે, અને શુદ્ધ ઘણા છે તે લખ્યા

ઉપાય જોમ નથી, પણ શુભાનુરાગરૂપ પ્રેમથી મનમાં
પરખાય છે

“ અક્ષર યોગા શુભ વચ્ચા, સત્જનના તે ન વિખાય રે,
વાચક યશ કહે પ્રેમથી, પણ મનમાં પરખાય રે ”

—શ્રી યશોવિજયજી

“ ઉપાસના જિન ચરણનો, અતિશય ભક્તિ સહિત;
મુનિજન સંગતિ રતિ અતિ, સયમ યોગ ધાટિન ”

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી

આ ‘ મુનિજન સંગતિ રતિ અતિ ’ રૂપ સત્સંગની
મુક્તકહે પ્રથમા કરતા શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી વડે છે કે —

“ સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં પરમ સાધન તે સત્સંગ
છે સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે બધા કાળમાં
તેનું દુલ્લભપણું છે, અને આવા વિપમ કાળમાં તેનું અત્યંત
દુલ્લભપણું જ્ઞાની પુરુષોએ બાણ્યું છે જે પુરુષ સદ્ગુણની
ઉપાસના વિના નિજ કલ્પનાએ આત્મસ્વરૂપનો નિરધાર કરે
તે માન પોતાના સ્વચ્છ હના ઉદયને વેદે છે, જોમ વિચારવું
ચટે છે અવરય આ છવે પ્રથમ સર્વ સાધનને ગોળ ગણી,
નિર્વાણનો મુખ્ય હેતુ એવો સત્સંગ જ સર્વાપણપણે ઉપાસવો
‘યોગ્ય’ છે, કે નેથી સર્વ સાધન મેલભ થાય છે, એવો
અમારો આત્મસાક્ષાતકાર છે ”

(જુઓ) શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, પત્રાક ૧૮૧-૪૨૮-૫૧૮ છ ’

૨

‘અકુશલ અપચય ચેત’

આમ ‘પરિચય પાતક ધાતક સાધુશુ’ થાય એટલે ‘હ’
 ‘અકુશલ અપચય ચેત’ થાય, અકુશલ ભાવના અપચયવાળું
 ચિત્ત થાય - અર્થાત્ ચિત્તભાથી
 અકુશલ ભાવના અશુભ ભાવ જોઈ જોઈ થતો -
 અપચયવાળું ચિત્ત’ જાય, આત્માનો માહીનો મેવ -
 ધાવાનો જાય, ભાવમલની અપના
 થાય, કારણ કે સત્સંગનો મહિમા અત્યંત છે સર્વ જ્ઞાની
 પુરુષોએ આ સત્સંગને ખૂબ ખૂબ વખાણ્યો છે સત્સંગ એ
 જીવને તરવાળું ઉત્તમ સાધન છે સત્સંગથી જીવના
 નિવૃત્તિ દ્વારિ દોન સહેજે દૂર થાય છે ને આત્મશુદ્ધિની વૃદ્ધિ
 થાય, કે સત્સંગનો આશ્રય જીવને પરમ આધારરૂપ,
 અવલરૂપ, ઓચરૂપ થઈ પડે છે, ને તેના અવલખને
 સસારસાગર ખાળોચિયા, જેવો થઈ જઈ લીવાથી પાર
 ઉતારાય છે જીવના પરમ આધારરૂપ આ સત્સંગની નેટલી
 પ્રશસા, કરીએ તેટલી જોઈ છે, માટે તેમા સર્વાત્માથી
 આત્માર્પણ કરવું યોગ્ય છે એમ મત્પુરુષો ઉપદેશે છે

“ માટે જેની પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ મતિ થઈ છે, તેણે
 પોતે કંઈ જ જાણતો નથી એવો હઠ નિશ્ચયવાળો પ્રથમ
 વિચાર કરવો અને પછી ‘સત્’ની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનીને
 યશસ્વ જુ તો જરૂર માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય આ જે વચનો
 લખ્યા છે, તે સર્વ મુમુક્ષુને પરમ બધવરૂપ છે, પરમ

મહાકરૂપ છે અને જોને સમ્યક્ પ્રકારે વિચાર્યેથી પરમ પદને આપે જોવા છે જોમા નિર્જય પ્રવચનની સમસ્ત દાદશગી, ૫૬ દર્શનનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ અને જ્ઞાનીના બોધનું બીજ સંક્ષેપે રહ્યું છે

“ સર્વ પરમાર્થના સાધનમા પરમ માધન તે સત્સંગ છે, સત્પુરુષના ચરણ મહીપનો નિવાસ છે x x x અવશ્ય આ હવે પ્રથમ સર્વ સાધનને ગોણું ગણી, નિર્વાણનો મુખ્ય હેતુ જોવો સત્સંગ જ સર્વાર્પણપણે ઉપાસવો યોગ્ય છે, કે જેથી સર્વ સાધન ફલમ થય છે, જોવો અમારો આત્મ-સાક્ષાત્કાર છે ” (જીજ્ઞા શ્રીમદ્ રાજચ દ્રા પત્રાક ૧૮૧-૪૨૮-૫૧૮૯૦)

અથવા બીજી અપેક્ષાએ વિચારીએ તો ‘ પશ્ચિમ પાતક ધાતક સાધુ શું ’ ક્યારે ધાય ? ‘ અકુશલ અપચય ચેત ’ ધાય ત્યાં ચિત્ત અકુશલ ભાવના ભાવમલ અવપતા અપચયવાળું ધાય, ચિત્તનો અકુશલ ભાવ જોડા ધાય, ત્યારે ઉત્તમ સચ્ચ સાધુ પુરુષની-ભાવધોગીરૂપ સાચા મહાગુરુની સંગતિનો લાભ મળે જ્યારે હવનો અદરનો મેલ (આત્મમલિનતા) ધોવાઈ જઈને જોડા ધાય, ભાવમલની અવપતાx ધાય, ત્યારે તવો ‘ જોગ ’ હવને જાહે આવા ‘ પુણ્ય પદૂર જ્યારે પ્રકટે ’ ત્યારે સત્પુરુષનો સમાગમયોગ ધાય રત્નનો મલ જેમ જેમ દૂર

x “ પુત્રાવ સત્પ્રજામાદિનિમિત્તં હમયે સ્થિતમ્ ।

અસ્ય દેહુચ પરમસ્તથા માવમચાન્નતા ॥ ’

—શ્રી યોગદષ્ટિસમુચ્ચય.

યાય, તેમ તેમ તેની કાતિ-ચળકાટ ઝળહળી ઊઠે છે, તેમ જીવનો અતર્ગત ભાવમય જેમ જેમ ધોવાતો જાય છે, તેમ તેમ તેની ધર્મપ્રાપ્તિની ચોખ્ખતારૂપ કાતિ જોર ને જોર ખીવતી જાય છે, આત્મપ્રકાશ જોર ને જોર ઝળકતો જાય છે આમ માહેનો મલ ધોવાતા જેમ જેમ આત્મા નિર્મલ ણને, ચિત્ત ચોક્ષુ બને, તેમ તેમ તેનામા સન્માર્ગ પામવાની પાત્રતા આવતી જાય છે, અને તે પનારૂપ લોહચુગકથી આકર્ષાઈને તેને સત્પુરુષના જોડરૂપ ઉત્તમ નિમિત્ત સાપડે છે

“ કૃત્યાણુને વિષે પ્રતિમધરૂપ જે જે કારણો છે, તે જીવે વારવાર વિચારવા ધટે છે તે તે કારણોને વારવાર વિચારી મગટવા ધટે છે, અને જો માર્ગને અનુસર્યા વિના કૃત્યાણુની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી મળા, વિશેષ અને અજ્ઞાન જો અનાદિ જીવના ત્રણ દોષ છે જ્ઞાની પુરુષોના વચનની પ્રાપ્તિ થયે તેનો યથાયોગ્ય વિચાર યથાથી અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે x x x સરળપણ, ક્ષમા, પોતાના દોષનું જોડુ, અપારભ, અપ પરિશ્રદ્ધિ જો આદિ મલ મટવાના સાધન છે જ્ઞાની પુરુષની અત્યંત લક્ષિત એ વિશેષ મટવાનું સાધન છે ”—શ્રીમદ્ રાજવા દ્ર

કારણ કે આ ભાવમલની જ્યારે ધનતા* હોય, ગાઢપણુ-પ્રજલપણુ હોય ત્યારે સત્પુરુષો પ્રત્યે તેવી મહોદયવાળી પ્રતીતિ હેય નહિ, શ્રદ્ધા-આસ્થા ઉપજે નહિ આત્માને! અહરનો મેલ જ્યાંસુધી ગાઢ હોય ત્યાંસુધી

* ‘ નસ્મિન્ યને યત સત્ત્વ તત્ત્વોન્નિમ્નોદયા ।

દિ સમ્મગુરુવેત્તે કદાચિન્નમન્દજીવન ॥

સતની પ્રત્યે વિશ્વાસ બેઠો નહિ ત્યામુધી હવ શુરુકર્મો-
 ભારેકર્મો હોય, ત્યામુધી સતપુરુષની તેવી પીછાન, જોગખાણ
 થાય નહિ અને દયાતા છે કે-જેની આખતુ તેજ મંડ છે,
 જોણ છે, જે દષ્ટિદોષથી જાણ જાણ રહે છે, જેવો
 મહોત્સવવાળો પુરુષ શુ જગજગ વસ્તુસ્વરૂપ રૂપી શકે
 ખરો? ને જ રૂપી શકે તેમ ભાવમલ ધણો હોવાથી જેના ભાવ
 યમુ ઉદય્યા નથી, તે સ પુરુષના સ્વરૂપને બરાબર ન જોગખી
 શકે, ન પીછાની શકે, ને જોગખે નહિ તો પ્રતીતિ પણ
 ક્યાથી કરે? આમ 'સતપુરુષો પ્રત્યે સતપણાની બુદ્ધિ તીવ્ર
 મલ હોય ત્યામુધી ઉપજે નહિ, મરણ કે ઘણા બધા
 બાકની જાખાને પાગળો કહી આગળીથી ચપલી શકે નહિ'

આથી જીવદુ ભાવમલની અદ્યતા માય ત્ય રે
 સતપ્રતીતિ અને સતસેવા ઉપજ્યા વિના રહે નહિ અને
 અદ્ય વ્યાધિવાળા પુરુષનુ દષ્ટાત
 દિતમવૃત્તિઃ ઇ કોઈ એક મનુષ્ય છે તે માટી
 અદિતનિવૃત્તિઃ બીમારીમાથી બિચરો છે, તેનો રોગ
 લગભગ નષ્ટ થયો છે, તે લગભગ
 માલો થઈ ગયો છે, માત્ર ખૂજલી વગેરે સાનામૂના મુદ્ર નહવા
 મામૂલી વિકારો બાકી છે, પણ તે સ્વામદ્યા તુલ્ય વિકારો

અત્યસ્થાધિમથા રોગે સદિર્ઘસ્ત ચાખ્યતે ।

ચેષ્ઠત્ત ચેષ્ઠસિદ્ધયર્થે વૃત્ત્યેવાય ત્થા દિતે ॥' -મી ધોગદષ્ટિસમુપ્ચય

'સત્યુ સપ્રવચિય દન્ત મલે સીવ સમેત ક ।

અત્યસ્થા ન સપ્રયેત પદ્યુ શાન્ત સુખદતસ્તરો ॥'

તેને ઝાઝી બાધા કરતા નથી, બહુ હેરાન કરતા નથી, તેમજ તેના રોજના કામમાં આડખીલીએટકાયત કરતા નથી, અને આવો અહ્ય વ્યાધિવાળો, લગભગ સાંભળે થઈ ગયેલો પુરુષ પોતાના કુટુંબના ભરણપોષણ ખાતર રાજસેવા, વેપાર વગેરે ઈષ્ટ કાર્યની સિદ્ધિ અર્થે પ્રવર્તે છે તે જ પ્રકારે અહ્ય ભવવાળો પુરુષ પણ સ્વતઃ વૃત્તિથી જ સત-સેવાદિ આત્મહિતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, શુભ વૃત્તિઓને પોષનો રૂઢી, કુદ્દ અશુભ વૃત્તિઓને રોકે છે, ને આત્માનુ કન્યાણુ થાય એવા શુભ કાર્ય કરે છે તે યથાશક્તિ દાન દીએ છે, સહાયાર આદિરૂપ રીત પાળે છે, અને 'સર્વ જગતનું કલ્યાણ થાઓ ! સર્વ પ્રાણીમણે પરહિતનિરત થાઓ ! સર્વ દોષો નાશ પામોગો સર્વત્ર લોકો સુખી થાઓ !' ઇત્યાદિ શુભ ભાવના તે જાણે છે રાજસી, તામસી વૃત્તિ પરિહરી તે સાર્વિકી વૃત્તિને ભજે છે અહિત પ્રવૃત્તિમાંથી નિવર્તી તે હિતપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે છે આમ તે પ્રતિદિન અકુશલ અપચય કરતો રહે છે

સસમ પરિચ્છેદ

અધ્યાત્મ અથના શ્રવણ મનન પરિશીલન

અને આમ 'અધુશલ અવસ્થા એત' થતા અતનો પા
થાય ત્યારે 'અથ અધ્યાત્મ શ્રવણ મનન કરે
પરિશીલન નય હેત' થાય ત્યારે અતસમાગમ
ત્યારે જ તેના મુખેથી અધ્યાત્મઅથનુ શ્રવણ થાય, તે
તેનુ મનન થાય, અને પછી નય હેતુ અપેક્ષાએ
પરિશીલન થાય આનો હવે પરિચ્છેદથી વિશેષ વિચાર કરી

૧

'અથ અધ્યાત્મ શ્રવણ મનન કરી રે.'

અધ્યાત્મઅથનો ઉપદેશ કોણ આપી શકે
અધ્યાત્મ યોગને બાધતા નથી કે તેના અનુભવસને
આજ્ઞો નથી, તે તેનો ઉપદેશ

અજ્ઞાની કે શુદ્ધજ્ઞાની	આપી શકે એ તો પ્રગટ
અધ્યાત્મ અથના	શકાય એવી વાત છે
ઉપદેશદાનના	'અધ્યાત્મ' એમ કહી અધ્યાત્મ
અનધિકારી	હાસી ઉઠાવનારા અમુક

અધ્યાત્મ સપરિણતિ વિના અધ્યાત્મ
યોગની દાસિક વાતો કરનારા શુદ્ધજ્ઞાનીઓ તેના
દાનના અધિકારી હોતા નથી તેમજ યોગઅથના બાધ
બાધતા નથી અથવા તો યોગના આયાચારની પોત

જવાની બીકે જે પ્રકાશતા નથી અને ખોટી મોટાઈમાં જે મૂકાવે છે, એવા અજ્ઞની ગુરુઓ પણ તેના ઉપદેશ દાનના અધિકારી થવા સમર્થ નથી જે પરપરિણતિને પોતાની માની આર્તધ્યાનમાં વર્તે છે અને જે ક્રોધ-માનાદિ કષાયથી ભરેલા છે એવા મોહમૂઢ અસદ્ગુરુઓ પણ તેના ઉપદેશદાનના અધિકારી સંભવતા નથી

“ યોગ્ય થના બાવ ન બાણે, બાણે તો ન પ્રકાશે,
ફાગટ મોટાઈ મન રાખે, તમ ગણુ ફગ નાસે
ધન્ય તે મુનિવરા ૨

પરપરિણતિ પોતાની માને, વરતે આસ્તધ્યાને,
બધ મોક્ષ કારણ ન પીછાને, તે પહિલે શુણુકાણે

ધન્ય તે મુનિવરા ૨

મી પરોનિર્મયજીવત સા ત્ર ગાથાણુ સ્તવન

અધ્યાત્મ યોગને ઉપદેશ દેવાને બે કાઈ પણ યોગ્ય હોય તો મૂર્તિમાન યોગસ્વરૂપ એવા થી મહાગુરુ સત્પુરુષ જ છે, કારણ કે જેનામાં સદુપદેશ

આત્મજ્ઞાની સદ્ગુરુ સદ્ગુરુમાં અવરય હોવા યોગ્ય સત્પુરુષ જ સદુપદેશ આત્મજ્ઞાન-વીતરાગતા આદિ શુણુ પ્રગટ ગળહળે છે, એવા આ

સત્પુરુષ સાક્ષાત્ ભાવયોગી, અધ્યાત્મરસપરિણુત આત્મા છે એટલે અધ્યાત્મ યોગ જેનામાં અત્યંત આત્મપરિણામી થયો છે, એવા પરિણુત ગીતાર્થ સત્પુરુષ જ અધ્યાત્મયોગને ઉપદેશ દેવાને પરમ યોગ્ય છે આમ આવા ભાવિતાત્મા

- ૨ મહાત્માના, પ્રજ્ઞાસેવી જ અધ્યાત્મ : અર્થતઃ અવણનો નામ
 • 'મળી' શકે

‘હવે અધ્યાત્મ અથ એ/લે શું ? જે ક્રિયા’ નિજ

- ૧ સ્વરૂપને સાધે તે અધ્યાત્મ, જે ક્રિયા કરી ચતુર્ગતિ સાધે

તે અધ્યાત્મ નહિ અર્થાત મોહનો

અધ્યાત્મ અથ અધિકાર જેના પરથી ચલ્યો ગયો

એટલે શું ? છે એવા મુમુક્ષુ પુરુષની, આત્માને

અધિકૃત કરી જે અવસ્થાત્મપરિણતિ

- ૨, રૂપ શુદ્ધ ક્રિયા તેનું નામ ‘અધ્યાત્મ’ અને આવા

અધ્યાત્મ યોગનું જ્યાં મુખ્યતાએ શુદ્ધવૃદ્ધિ અથન કર્યું

છે, આત્માને પુરસ્કૃત-આગમ કરી તેના નિરતર લક્ષ્યપૂર્વકને

જ્યાં ઉત્તમ બોધ કર્યો છે, તેનું નામ ‘અધ્યાત્મ અથ’ આવું

અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સર્વ, શાસ્ત્રમાં સિદ્ધિમળિ છે શ્રી યશોવિજયજી

- ૩, કહે છે કે-‘અન્ય શાસ્ત્રને જાણનારો કલેશ જાણે છે, અને

અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર જાણનારો રસ જાણે છે, વહનનો ભાર ખર

વહે છે, પણ તેનો લોગ તો સામ્યશાળી જ પામે છે’

૪ નિજ સ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તેહ અધ્યાત્મ કહિયે ર,

જે કિરિયા કરી ચતુર્ગતિ સાધે, તે ન અધ્યાત્મ કહિયે ર.”

—શ્રી આનંદજી

- ૫ x ૧. સમોદાધિકારાણામાત્માનમપિહૃત્ત્વ યા ।

૨. પ્રવર્તે ક્રિયા શુદ્ધા, તદઅત્મ ઝંઝુર્જિના ॥

૩. ચેદત્તજ્ઞાનમિત્તજેષ્ઠ, રસમપ્યાત્મજા જવિત્ ।

૪. સામ્યમુદ્ધોગમાવોતિ, વદતે શુદ્ધ-સત્ ॥

—શ્રી યશોવિજયજીનું ‘અધ્યાત્મસાર’

‘આવા મહામહિમાવાન અધ્યાત્મશ્રવણ શુદ્ધપાદિ
 શુદ્ધસપત્ન જિજ્ઞાસુ પુરુષને પ્રથમ તો શ્રવણ થાય આ
 શ્રવણ તીર્થ શુદ્ધપા-સાભળવાની
 શુદ્ધપાપૂર્વક અવલગ્ન ઇચ્છાપૂર્વક હોયુ નોંધએ કારણ
 કે આ શુદ્ધપા ભોધજલપ્રવાહની
 ‘સરવાળી સમાન છે, આ શુદ્ધપા વિનાનુ શ્રવણ સગવાળી
 ‘વિનાની ભૂમિમા ફૂવો જોડવા જેવું વ્યર્થ છે જેમ ફૂવામાં
 ‘સરવાળી હોય તો તે વાટે પાણી આંચાં જ કરે, તેમ
 ‘હતકટ શ્રવણેચ્છાદિપ સ વાળી ને હોય, તો તે વાટે ભોધદિપ
 ‘પાણીનો પ્રવાહ એકધારો અસ્યપણે આંચાં જ કરે, પણ
 ‘ફૂવામાં સરવાળી ન હોય તો પાણી આવે નહિ, તેમ ને
 ‘આવી ‘શુદ્ધપાદિપ અસ્ય સગવાળી ન હોય, તો ભોધદિપ
 ‘પાણીનો પ્રવાહ આવે જ નહિ, ને જ્ઞાનદિપી ફૂવો ખાલી જ
 ‘રહે ‘આમ શુદ્ધપા વિનાનુ બધું શ્રવણ કર્યું તે પૂજા
 ‘થાય ‘છે, સાભળ્યું ન સાભળ્યા જેવું થાય છે,
 ‘એકે ‘કર્ણુછિદ્રથી ‘પેસી’ સોસડી બીજેથી નીકળી બાય
 ‘મિ, હૃદયમા પ્રવેશતું નથી, ફોગટું બાય છે જેમ કોઈ એવી
 ‘બંદક ભૂમિ-કે જેમા પાણીની સરવાળી આવતી ન હોય, તે
 ‘ભૂમિમા ગમે તેટલો હાથ ફૂવો જોડા કરીએ (Tapping)
 ‘તો પણ પાણી આવે જ નહિ, ફૂવો જોડવો ન જોડા
 ‘બંદાગર જ થાય, શ્રમમાત્ર જ ફળ મળે, મહિતન માથે પડે,
 ‘તેમ આવી શુદ્ધપા વિનાનુ બધુંય શ્રવણ નિષ્ફળ બાય છે,

‘ ‘ ‘ શ્રીચામ્પાચોતરેશ્વર શિરોત્થયા પત્તં મતા ।

‘ ‘ ‘ ભમાવેડરણ ચુત્તે શ્વર્ગમોશિરોવર્તિનૃપત્વત્ ॥ ”

—આ યોગદદિસમુચ્ચય.

ઘોષરૂપ ફળ આપતું નથી, એજે જાણ છે, તેવા અવધુમા તે વાયુના તરંગોથી (Air-waves) ચળેલા કચ્છપટ પર અથડાઈ પાછા વાયુમા-હવામા મગી જાય છે !

જેમ દોઈ એક રાત્ર રાત્રે શયન કરતી વેળાએ વાર્તા સાંભળતો હોય, જિંદગી ને જિંદગી તે હોકારો પણ ફેરો જાય, પણ તેનું લક્ષ તેમાં હોય
 શુશ્રૂષા વિનાનું નહિ શુ સાંભળ્યું તે તેના
 અનર્થ બ્યર્થ ખ્યાલમાં ગ્રહે નહિ ! અને સવારે
 જીડીને બાપુ પૂછે કે-અરવ્યા ! રાત્રે

કઈ વાર્તા કરી હતી ? તેમ પ્રસ્તુત શુશ્રૂષા વિનાનું અવધુ કરતો હોય તે જાણે જિંદગી હોય એમ સાંભળે છે ! તે મોટેથી ઘાટો પાડી ' હા ! મહારાજ ! ' એમ હોકારો પણ ફેરે છે ! પણ શુ સાંભળ્યું તેનું તેને જ્ઞાન હોતું નથી ! તે ઘેર આવીને પૂછે કે આજ મહારાજ વખાણમાં શી વાત કરતા હતા ! આમ સાચી શુશ્રૂષા વિનાનું અવધુ ફોગટ-નકામું છે, હૃદયને સ્પર્શતું નથી, એક કાનથી બીજે કાને કાઢી નાખ્યા જેવું થાય છે ઉલ્ટા અવધુઆ વિનાનું જે અવધુ તે નામમાત્ર અવધુ છે એમ તો આ જીવે અનંત વાર કયા-વાર્તા સાંભળી છે, ને સાંભળી તાંભળીને તેના કાન થાપુ ફૂટી ગયા છે ને મહારાજોના ઘાગ પણ જેસી ગયા છે ! તો પણ હજી તેને પ્રજ્ઞાજ્ઞાન-સાચુ આભજ્ઞાન થયું નથી ! અખ્યા મકતે કહ્યું છે તેમ ' કયા સુણી સુણી ફૂટ્યા કાન, તોય ન આજ્યું પ્રજ્ઞા જ્ઞાન ' કારણ કે તેણે અવધુઆથી અવધુ કયું નથી. ખરું અવધુ તો ત્યારે થાય કે જ્યારે મન ફીએ-પ્રસન્નતા

પામે, તન ઉલ્લસે-શરીરમા રોમાય રૂવાડા ઊભા થાય એવી શ્રવણેમ્હા વિના જે શુણ્કથા સાબળવામા આવે, તે બહેરા માણસ આગળ સંગીત કરવા બરાબર છે ! લેસ આગળ બાગવત ! અગ્રેજ કહેવત પ્રમાણે—‘કાસ્ટિંગ પીર્લ્સ બેફોર સ્વાઈન’ આરો નાખરો બરાબર છે !

“સરી એ બોધ પ્રવાહનીજ, એ વિદ્યુત્ત યુત થલ દૂપ,
શ્રવણ સમીકા તે કિસીજ ? સચિત સુણે જિમ ભૂ.
રે જિનજ ! ધન ધન તુજ ઉપદેશ
મન રીઝે તન ઉલ્લસેજ, રીઝે જુઝે એક તાન,
એ ઇન્દ્રિય વિદ્યુત્ત શુણ્કથાજ, બહેરા આગળ ગાન રે જિનજ !”
શ્રી યશોવિજયજીકૃત યો ૬ સજ્જાપ

શ્રવણેમ્હા ઠેવી ઉત્કટ હોવી જોઈએ તે માટે તરણ સુખી પુરુષનું દૃષ્ટાંત છે રમણીય રમણીથી યુક્ત એવા તરણને જેવી દિવ્ય સંગીત સાલગવાની ઇન્દ્રિય થાય, તના કરતાં પણ વધારે ઉત્ક્રાંતી તત્ત્વ અમૃતનું શ્રવણે દ્વિધ્વારા પાન કરવાની ઇન્દ્રિય સુમુખને હોય (વિશેષ માટે જુઓ આ લેખકે અવિસ્તર વિવેચન કરેલ યોગદષ્ટિસમુચ્ચય)

“ તરણ સુખી સી પરિવર્યોજ, જિમ થાહે સુર ગીત,
ત્યમ સાલગવા તત્ત્વનેજ, એહ દષ્ટિ સુવિનીત રે જિનજ !”
—યો ૬ સજ્જાપ

આમ સાચી અતરંગ શ્રવણેમ્હાવાળું હોય તે જ વાસ્તવિક શ્રવણ છે આ શ્રવણ એટલે માત્ર શબ્દનું કર્ણદ્વાર પર અધકારું એમ નહિ, પણ તેની શ્રવણ એટલે શું ? સાચે અર્થઘટન પણ કરી લેવું તેનું નામ શ્રવણ છે વિદ્રવર્થ

પ્રી આનંદશ કરે મુવ કહે છે કે—

“કેટલીક વાર, જૂલ તો એ યાચ છે કે તે શ્રવણને
અર્થગ્રહણ સાથેના, તાત્વિક સબધ વસ્તુના ધ્યાનમા
વેવાતો જ નથી ‘શ્રવણ’ એટલે સામળણ અને સામળણ
એટલે કાનમા શબ્દો પડવા દેવા, અને આત્મ, યતા, શ્રવણ
મુ એમ ઘણાવાર કૃતકૃત્વતા માની લેવાય છે x x x
અને કર્ણમા લઈ તેની સાથે અર્થગ્રહણ પણ કરી લેવું
તેનું નામ ‘શ્રવણ’, એમ શ્રવણ શબ્દનો વાચનિક અને
સાચીન શાસ્ત્રસમન અર્થ છે ”

અને આ જે શ્રવણ છે તેમા પરની અપેક્ષા રહે છે,
કારણ કે સામળવર્તુ બીજાના ભોક્તા કે ઉપદેશમા વિના સભવે
નહિ, માટે શ્રવણ અન્યદ્વારા,
સફળરુપે વા અન્ય મુખે હોય છે એટલે કે
સત્શાસ્ત્રમુખે મુખ્યપણે તે ‘શ્રુત’ શ્રવણ
શ્રવણ પુરુષવિશેષરૂપ પ્રકાશિત સફળરુ
- મુખે કરવાનું હોય છે, અને તેનો

મેગ ન હોય તો પૂર્વકાલીન મહાત્માઓના સત્શાસ્ત્રમુખે
શ્રવણ કરવાનું છે, કારણ કે મહાયોગભક્ત પત્ત એવા તે તે
મહાશુરઓનો ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા ‘અક્ષર’ સ્વરૂપે વ્યક્ત
પદ, તેમની કૃતિઓમા પ્રગુપ્તજ્ઞે અક્ષર સ્વરૂપે રહ્યો છે
મત્સ્ય આત્મસાની સફળરુપે અભાવે, આવા પદોક્ત આત્મા
મામી સફળરુપે વચનનું આવલબન, જ ક્ષેપકર, યુદ્ધ પટે
છે, પરમ ઉપકારી આધારભૂત થઈ પડે છે સાચા સફળરુપ
અભાવે, અન્ય સામાન્ય કાંટિના જે તે પ્રાકૃત જનને શુર

સ્થાપી-માની એસી તેના મુખે શ્રવણ કરવા કરતા, આવા
પરોક્ષ સદ્ગુરુઓના 'સદ્ગ્રંથ' મુખે શ્રવણ કરવું, તે અનેકગણ
વધારે લોભદાયી છે, એમ વિદ્વાનોનું માનવું છે તથા સ્વ
ગુરુમુખે રહિત ગમે તેને ગુરુ કલ્પના કરતા, આમ કરવું
તે જ યોગ્ય છે

“ કેવળ સાધારણ વર્ગના પુરુષ પાસેથી પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ
લેવો એ ઠીક, કે અસાધારણ પુરુષ પાસેથી એના અધોદારા
ને પરોક્ષ ઉપદેશ મળે એ ઠીક ? આ પ્રશ્નનો એક જ ઉત્તર
ધટે છે અસાધારણ પુરુષો પોતાના અનુપમ આત્માને અથમા
કેવી સારી રીતે સંકાત કરી શકે છે, એ વાત જો ધ્યાનમાં
લેવામાં આવે તો સહજ સમજાય એમ છે કે આ બીજો
માર્ગ જ ઉત્તમ છે ” —શ્રી આનંદરા કર મુવ

■ આત્માદિ અસ્તિત્વના, જેહ નિરૂપક ગ્રાન્થ,
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગ નહિ, ત્યા આધાર મુખાત્ર
અથવા સદ્ગુરુએ કહ્યા, જે અવગાહેન કાજ,
તે તે નિત્ય વિચારવા, કરી મતાતર ત્યાજ ”

—શ્રીમદ્ રાજવદ્રમણીત શ્રી આત્મસિદ્ધિ

આત્મારામી સદ્ગુરુ મુખે જે અધ્યાત્મ અથનુ અપૂર્વ
શુદ્ધપારસથી શ્રવણ થયું, તે શ્રુતઓધનુ પછી મુમુક્ષુ પુરુષ
મનન કરે છે, મનથી પુન પુન
અધ્યાત્મ મનન તત્ત્વચિંતન કરે છે, મીમાસન કરે
જે, તત્ત્વચિંતી પદવિચારણા કરે,

અહોનિશ જિહ્વાયોહ કરે છે, નિત્ય નિદિધ્યાસન કરે ॥ જેમ
 દેાઈ ખોરાક ખાય તે જરાબર રસપૂર્વક આવે તો હોજરીમા
 પાચકે રસની જરાબર ઉત્પત્તિ થાય ને તેની પાચનક્રિયા ઉત્તમ
 થાય, અને પછી તે રસ લોહીમા એકરસ થઈ સર્વ અંગને માસલ
 કરે, પુષ્ટ-ભરાવદાર બનાવે, તેમ રમ્યકુ ગોધરૂપ આહાર પણ
 રસપૂર્વક જરાબર આવવામા આવે, પુન પુન અર્વણ-મનન
 કરવામા આવે, તો ઉત્તમ ભાવરૂપ રસની નિષ્પત્તિ થાય ને
 શુદ્ધ આત્મપરિપુત્તિરૂપ ઉત્તમ પાચન ક્રિયા થાય, અને પછી
 તે પરિણત રસ આત્માના અંગે અંગમા-પ્રદેશ પ્રદેશમા
 વ્યાપ્ત થઈ તેને શુદ્ધ આત્મધર્મની પ્રુષ્ટિથી મારાવ કરે, પુષ્ટ
 ભરાવદાર બનાવે માટે અવણ પર જેટલો ભાર મૂકવામા
 આવે છે તેના કરતા અનેકગણો ભાર મનન-મીમામન પર
 મૂકવા યોગ્ય છે, પરંતુ વર્તમાનમા તેથી જીવટી જ પરિ-
 નિધિતિ દ્રશ્ય થાય છે હાલમા વાચન-અવણ પૂર્ણ વધ્યું છે પણ
 મનનશક્તિ બાણે કુઠિન થઈ ગયેલી જણાય છે, તેથી ક'ને જ
 ઘણા લોકોનું જ્ઞાન પણ જિહ્વા અવગહનવાળું તત્ત્વસ્પર્શી
 હોવાને બદલે માથા ધીંછક, ઉપરહ લુ ને ઉપરચોટિયુ
 પ્રતિભાસે છે અને તેથી કરાને જ ગભીર વિનાશશીલ તત્ત્વ
 નવનીત સમા સાહિત્યને બદલે હુસ્લુક છાસબાકળા જેવા
 સત્ત્વહીન નિર્માલ્ય સાહિત્ય પ્રત્યે વિશેષ આભિરુચિ દૃષ્ટિગોચર
 થાય છે મહાત્મા દેવચ દ્રશ્ય મહામુનિ પોકારી ગયા છે કે—

“ તત્ત્વ રસિક જન યોડલા રે, બહુલો જન ગવાડ,
 બાણો છે બિનરાજશુ રે, એ મળલો વિધવાદ
 ચ દ્વાનન વિન ! ”

૨

પરિશીલન : ભાવનાજ્ઞાન

અધ્યાત્મ તત્ત્વનું મનન થાય એટલે પછી તેનું પરિશીલન થાય-પરિભાવન થાય પરિ-સર્વથા, શીલન-સ્વભાવભૂતપણું યુગબોધનું સર્વથા અધ્યાત્મ પરિશીલન આત્મસ્વભાવભૂતપણું આત્મ પરિણામીપણું, ભાવિતાત્મપણું થવું તે પરિશીલન આવું પરિશીલન જેને થાય છે તેના હૃદયમાં અધ્યાત્મ તત્ત્વ વજ્રવેધ દહ અકિત થાય છે, તે તે અધ્યાત્મ યોગીને અહોનિશ સૂતા બેસતા જાગતા બેઠતા નિરતર તે પરમાર્થ વિષયનું જ અનુસ્મરણ રહ્યા કરે છે આ અંગે પરમ ભાવિતાત્મ શ્રીમદ્ રાજચ દ્રષ્ટનું સ્વાનુભવ વચન છે કે- 'રાત્રી અને દિવસ એક પરમાર્થ વિષયનું જ મનન રહે છે આહાર પણ એ જ છે, નિદ્રા પણ એ જ છે, શયન પણ એ જ છે, સ્વપ્ન પણ એ જ છે, ભય પણ એ જ છે, ભોગ પણ એ જ છે, પરિશદ પણ એ જ છે, ચલન પણ એ જ છે, આસન પણ એ જ છે અધિ- શ્રુ કહેવું ? હાહ, માસ અને તેની મિબને એક જ એ જ રંગનું રંગનું એક શેમ પણ એનો જ જાણે વિચાર કરે છે ' (શ્રીમદ્ રાજચ દ્ર પત્રાક ૧૨૦)-આમ પરિશીલનવડે કરીને પરમાર્થ જેના આત્મામાં પરિણત થયો છે, તે યોગી પુરુષનું ચિત્ત અન્ય કાર્ય કરતા પણ આત્મધર્મમાં જ લીન હોય, -સસાર સબધી બીજા કામ કરતા પણ પતિવતા સ્ત્રીનું ચિત્ત પોતાના પ્રિયતમમાં જ લીન હોય તેમ

આ શબ્દ, મનન ને પરિશીલન ને કહ્યા તે જ બીજા શબ્દોમાં શ્રુતજ્ઞાન, ચિત્તાજ્ઞાન ને ભાવનાજ્ઞાન, કહી શકાય વાક્યાર્થમાત્ર વિષયવાળું, મિથ્યાભિ શ્રુતજ્ઞાન, ચિત્તાજ્ઞાન નિવેશ રહિત ને જ્ઞાન તે ને ભાવનાજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન*, તે કોઠીમાં નાખેલા દાણાની પેઠે જેમનું, તેમ રહે છે, વૃદ્ધિગત થતું નથી મહાવાક્યાર્થજન્ય જ્ઞાન ને અતિ સૂક્ષ્મ મુશુક્તિ ચિતાથી યુક્ત છે, તે ચિત્તાજ્ઞાન, તે જલમાં તેલ જે હુંતી જેમ ફેલાય છે એ. પર્યગત-પરમાર્થભૂત ને જ્ઞાન, વિધિ આદિમાં અત્યંતપણે યતનવતું છે તે ભાવનાજ્ઞાન, અને તે અશુદ્ધ સફરનની દીસે-કાતિ સમુ જળકળે છે આ ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાનમાં ભાવનાજ્ઞાન જ વાસ્તવિક જ્ઞાન છે અને તે જ ઉત્તમ છે ઉક્ત સ્વરૂપવાળા શ્રુતજ્ઞાનની સર્વત્ર વિપુલતા હોય છે, પણ ભાવનાજ્ઞાનવાળો, ભાવિતાત્મા તો કવચિત્ વિરહો જ દષ્ટિગોચર થાય છે આ અંગે મહર્ષિ હરિભદ્ર સૂચિત્ શ્રી ધર્માબિન્દુમાં સ્પષ્ટપણે પ્રકાશે છે કે-

* " વાક્યધર્માત્રમિદં લોકકર્તૃત્વીક્ષણ્ણિમ જ્ઞાનમ્ ।
 શ્રુતમર્થમિદં નિષ્કેવ મિથ્યામિનિવેશરહિતમન્મ ॥
 યતુ મહાવાક્યાયત્તમનિષ્કમ્મુશુચિચિન્તયોપેતમ્ ।
 સતત્ત્વ દર તૈર્લવિદુર્વિરર્ષિ ચિન્તામય તત્ત્વ સ્યામ્ ॥
 વેદપર્યગત યદ્વિષ્ણુદો યાતવત્તથેવોષ્ઠૈઃ ।
 યતુ ભવનામયમશુદ્ધસદ્તરીતિષ્ઠમ્ ॥ "

—શ્રી હરિભદ્રસૂચિત્ત વાક્ય

‘શ્રુતમયી પ્રજ્ઞાથી જાણ્યું તે જાણ્યું નથી, ભાવનાથી
 ઠીકું-જાણ્યું તે ખરેખર જાણ્યું છે, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાનથી જે
 જાણ્યું તેનું ઉપરાગ માત્રપણ છે, અર્થાત્ જેમ સ્ફટિકમાં
 સંસ્કૃતિ પુષ્પાદિની ઉપરાગરૂપ અર્થ જ પડે છે, પણ
 અત પ્રવેશ હોતો નથી, તેમ શ્રુતમયી પ્રજ્ઞામાં બહિરંગ
 ઉપરછલો (superficial) જ્ઞાન-વેલ્પ) બોધ માત્ર જ
 હોય છે, પણ અત પરિણતિ હોતી નથી અને તેનું કારણ
 પણ એ છે કે હડોહાડ (Bone-deep) રંગ લાગ્યો છે
 એવો ભાવનાજ્ઞાનવાળો પુરુષ જેમ દષ્ટ અનર્થોભાથી નિવર્તે છે,
 તેમ શ્રુતમયી પ્રજ્ઞાવાળો અનર્થરૂપ અપાર્થોભાથી નિવર્તતો
 નથી આમ ભાવનાનુગત જ્ઞાનનું તત્ત્વથી જ્ઞાનપણ છે
 ‘ભાવનાનુગતસ્ય જ્ઞાનસ્ય તત્ત્વતો જ્ઞાનત્વાત્ ।’ એટલા
 માટે જ ભાવિતાત્મા શ્રી હરિભક્તસૂરિજી કહે છે કે-મુમુક્ષુએ
 સર્વત્ર ભાવનામાં જ યત્ન કરવો એવું ॥ ‘इति मुमुक्षो
 सर्वत्र भावनायामेव यत्नं भव्यात् ।’

૩

‘પરિશીલન નય હેત’

આ ભાવનામય પરિશીલન અધ્યાત્મ પરત્વે નય અને
 હેતુ સંબંધી કરવાનું અત્ર વિવક્ષિત છે ‘પરિશીલન

x ‘नहि श्रुतमया प्रज्ञया, भावनाद्वक्तव्यं ज्ञातं नयेति ।

उपागमत्रस्तदिति । दृष्टवदपयम्योऽनिवृत्तिः ।”

—શ્રીપદ્મજિનનંદ, અ. ૬

અધ્યાત્મમા નય
પરિશીલન

નય હેત.' અધ્યાત્મમા નયનું
પરિશીલન-પરિભાવન કેમ કરવું તે
વિચારવા યોગ્ય છે જ્ઞાની પુરુષે એ
વસ્તુસ્વરૂપ સમજવા માટે જે નય-

અપેક્ષાવિશેષો કહ્યા છે, તેનો પરમાર્થ અધ્યાત્મમા-આત્મામા
ભાવન કરવો તે અધ્યાત્મ નય પરિશીલન છે જ્ઞાનીઓએ
જે કાંઈ ઉપદેશ કર્યો છે તે જીવને પરમાર્થ પમાડવા માટે
અમુક અમુક અપેક્ષાવિશેષના પ્રધાનપણાથી કર્યો છે
'ઉચ્ચસ્તૈ સૌ જ્ઞાતા જ્ઞાતામ્ ।' એટલે ઉપદેશ છે તે નય-
અપેક્ષાવિશેષથી જીવને મનમાર્ગે દોરવળીરૂપ છે, 'સમન્તવવાની
શૈવી'રૂપ છે 'ની' (નય ૧૦ | ૧૩૪) ધાતુ પરથી વસ્તુ
સ્વરૂપ અથવા પ્રત્યે દોરી જાય તે નય, -એ સંબંધનો બ્યુત્પત્ત્યર્થ
પણ એ જ સૂચવે છે એટલે પાત્રભેદ કે પ્રસંગભેદ નો
નિત્ય દેશના ઉપકારી લાગી તો ત્યાં જ્ઞાનીઓએ દ્રવ્ય સ્થિતિ
નયના પ્રધાનપણે ઉપદેશ કર્યો, નો અનિત્ય દેશના ઉપકારી
લાગી તો ત્યાં પર્યાયામ્નિક નયની મુખ્યનાથી ઉપદેશ કર્યો,
અથવા અથવા કોઈ અપેક્ષા કાર્યકારી લાગી, તો ત્યાં તેને
પ્રધાનપદ આપી ઉપદેશ કર્યો આમ તે તે નયને-અપેક્ષા
વિશેષને આશીને તેઓએ સર્વત્ર તેવી તેવી ઉપદેશ પદ્ધતિ
અગીકાર કરી છે, કારણ કે ગમે તેમ કરી જીવનાં
આત્મજ્ઞાતિ દૂર કરી, તો નિજ આત્મસ્વરૂપનો લક્ષ
કરાવી 'ઠેકાણે આણીવો' પરમાર્થ પમાડવો એ જ એક
એમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો નયચક્રના સમસ્ત આગ અનેકાન્ત
વસ્તુસ્વરૂપ ધરી સાથે સંકળાયેલા હોઈ, પરમાર્થરૂપ

મધ્યખિન્દુની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરે છે, અને પરમાર્થ
 - પ્રત્યે દોરી જાય છે પિતાની સર્વ
 અનેકાત પરમાર્થ પ્રત્યે તનયો પ્રત્યે સમદષ્ટિ હોય,
 દોરી જાય તે નય તેમ અનેકાત પરમાર્થની સર્વ
 એકાત તે નયાભાસ નયો પ્રત્યે સમદષ્ટિ જ હોય છે
 ચક્રની પગિધિ પરતુ કોઈપણ

ખિન્દુ મધ્યખિન્દુથી સમાતર (Equi-distant) હોય તેમ
 નયચક્રનો પ્રત્યેક નય અનેકાત પરમાર્થરૂપ મધ્યખિન્દુથી
 સમાતર હોય છે, અને સર્વ નયનુ મિલન—આન પણ
 પુષ્પની કર્ણિકાની જેમ પરમાર્થરૂપ મધ્યખિન્દુ છે પરતુ
 છટા છટા વિશુષ્પવ, વ્યસ્ત, પરસ્પર નિરપેક્ષ નય તો
 મિથ્યાત્વરૂપ હોઈ દુર્નય અથવા નયાભાસ છે એક શુભવા-
 બદ્ધ, સમસ્ત, એક પરમાર્થ પ્રત્યે લઈ જનારા પરસ્પર
 આપેક્ષ નય સમ્યક્ત્વરૂપ હોઈ સુનય છે એટલા માટે જ
 નિરાશ્રય એવી અનેકાતદષ્ટિ જોણે સમ્યક્પણે ચીવી છે,
 એવા પરમાર્થદષ્ટિ પુરુષો અધ્યાત્મમા નય પરિચીતન એવું
 સમ્યક્પણે કરે છે કે તેઓ દુર્નયને સુનયપણે ચનાવી,
 એકત્વ અલેહપણે ધ્યાવી, તે સર્વને પરમાર્થમા સમાવી,
 તેનો વર્તનલેહ દૂર કરે છે, અર્થાત્ તે સર્વને પરમાર્થપ્રત્યથી
 બનાવે છે મહાસુનિ દેવચ દ્રણએ ગાયુ છે કે—

x “ यस्य સવત્ર સમતા નયેષુ તત્રયેષ્વિત્ત ।

તસ્યાનેકન્તવાદસ્ય ક્વ ન્યુત્પત્તિર્યોમુખી ॥ ”

“ દુર્નય તે સુનય સ્વભાવા, એકત્વ અસેદે ધ્યાયા,
તેસવિ પરમાર્થ સમાયા, તમુ વર્તન લેદ ગમાયા
મનમોહના જિનરાયા ”

આ નયવાદ માત્ર શાસ્ત્રીય રસનો કે વાદવિવાદ માટેનો
વિષય નથી, પણ વસ્તુસ્વરૂપ સમજવા અને પરમાર્થ પામવા
માટેની અનુપમ સુક્તિવાળી સર્વ
તત્ત્વવિનિશ્ચય માટે સમ વયકારી સુદર યોજના છે,
નયવાદની વ્યવહાર અને એ જ એની વ્યવહાર
ઉપયોગિતા ઉપયોગિતા (Practical utility)
છે હા જ સમજાવી નય, એ કેઈ
કેઈ ભગવત્સમાન નથી, પણ તત્ત્વનો અવિસવાદી પરમાર્થ
વિનિશ્ચય હેઠળ કરાવનારી પરમ સુદર સુક્તિ છે તેનું અધ્યાત્મ
પરિચીલન કરી આત્મા પર ઉત્તાગીએ તે આત્મા
સ્વરૂપેણ અસ્તિ, પરરૂપેણ નાસ્તિ, આત્મા સ્વરૂપથી છે,
પરરૂપથી નથી, ઇત્યાદિ પ્રકાર ફલિત થાય છે અર્થાત
સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી આત્મા છે, પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-
ભાવથી આત્મા નથી, આમ પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી
આત્મા જિન્ન છે એવું તત્ત્વવિનિશ્ચયરૂપ લેદજ્ઞાન આથી
વજલેપ હેઠળ થાય છે

— તેમજ-નય ચાલના પરમાર્થ પ્રમાણે આગળ ને
આગળ વસ્તુસ્વરૂપ પ્રત્યે દોરી જાય તે નય, અને નેગમાદિX

X એ પૂર્વે પૂર્વે જમ પ્રચુરણેવ ના પાસે પરિમિતવિષય ।

—શ્રી નરમદીપ

નય પ્રકાર ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મગોચર ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ વસ્તુ બોધ છે, એટલે આ નયનો પ્રયોગ પ્રત્યે દોરી જાય તે નય વસ્તુના ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મ બોધરૂપ પરમાર્થ પ્રત્યે લઈ જવા માટે આત્માર્થીને અવશ્ય ઉપયોગી-ઉપકારી થઈ પડે છે આત્માની શુદ્ધિરૂપ વિકાસક્રમમાં અને પ્રભુમહિત્તથી પ્રાપ્ત ભાવસેવારૂપ* આત્મપ્રગતિ આદિમા નૈગમાદિ સાતે નયની સુદૃઢ રસપ્રદ અને બોધપ્રદ પરમાર્થ ઘટના કરી શકાય છે શ્રીમદ્ શાન્ત્ય દ્રશ્યો આ સમ નયો સ્વઆત્મા પર અદ્ભુત રીતે ઘટાવ્યા છે, તે અધ્યાત્મ નય-પરિશીલનનું ઉત્તમ ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે તે આ પ્રકારે-

૪

આત્મામા સમ નયની અદ્ભુત પરમાર્થ ઘટના

“ એવભૂત દષ્ટિથી ઋણસૂત્ર સ્થિતિ કર, ઋણસૂત્ર દષ્ટિથી એવભૂત સ્થિતિ કર નૈગમ દષ્ટિથી એવભૂત પ્રાપ્તિ કર, એવભૂત દષ્ટિથી નૈગમ વિશુદ્ધ કર સમગ્ર દષ્ટિથી એવભૂત થા, એવભૂત દષ્ટિથી સમગ્ર વિશુદ્ધ કર વ્યવહાર દષ્ટિથી એવભૂત પ્રત્યે જા, એવભૂત દષ્ટિથી વ્યવહાર વિનિવૃત્તિ કર શબ્દ દષ્ટિથી એવભૂત પ્રત્યે જા, એવભૂત દષ્ટિથી

* જુઓ શ્રી કેવલદ્રશ્યકૃત ચદ્રપ્રભાવિન સ્તવન તથા શિવમતિ જિન સ્તવન :

શબ્દ નિર્વિકલ્પ કર સમલિટ્ક દષ્ટિથી એવભૂત અવલોક,
એવભૂત દષ્ટિથી સમલિટ્કે મિતિ કર એવભૂત દષ્ટિથી
એવભૂત થા, એવભૂત સ્થિતિથી એવભૂત દષ્ટિ શમાવ ”—
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, પત્રાક ૫૪૬

આ સમ નયની મહેન અર્થઘટનાવાળા શ્રીમદ્ રાજ-
ચંદ્રના ઉપરોક્ત સૂત્રો પરમ આશય ગણીર છે આ
નયસૂત્રોનો જે ચત્કિચિત્ત સ્વપ્ન પરમાર્થ મને યથામતિ
સમજાયો, તે એક મુનિની જિજ્ઞાસાથી તેમના સમાધાનાર્થે
મેં લખી મોકલ્યો હતો, તે પ્રસ્તુત અધ્યાત્મ નયપરિચીલનમા
મુવિચારણાર્થે પ્રાસંગિક બાળી અર આપુ છું

૧ ‘એવભૂત દષ્ટિથી જલુસૂત્ર સ્થિતિ કર’—
જેવા પ્રકારે શુદ્ધ નિશ્ચયથી આત્માની એવભૂત શુદ્ધ સ્વરૂપ

મિતિ છે, તે દષ્ટિ લક્ષમા રાખી

૧ ‘એવભૂત દષ્ટિથી જલુસૂત્ર સ્થિતિ કર’—
જલુસૂત્રપદ્યે—વર્તમાન પર્યાયમા
તથાપ્રકારે સ્થિતિ કર ! એટલે કે
વર્તમાનમા શુદ્ધ સ્વરૂપમા વર્ત

‘જલુસૂત્ર દષ્ટિથી એવભૂત
સ્થિતિ કર’—અને વર્તમાન પર્યાયની—જલુસૂત્રની દષ્ટિએ
પણ જેવા પ્રકારે આત્માનું એવભૂત શુદ્ધ નિશ્ચય સ્વરૂપ મેં,
તેવા પ્રકારે સ્થિતિ કર ! અથવા વર્તમાન વ્યવહારરૂપ
આચરણની દષ્ટિએ પણ જેવું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ તેવી
સ્થિતિ કર ! શુદ્ધ સ્વરૂપથ થા !

૨ ‘નેગમ દષ્ટિથી એવભૂત પ્રાપ્તિ કર’—

નૈગમ દ્રષ્ટિથી એટલે કે જેવા પ્રકારે ચૈતન્યલક્ષણથી આત્મા
 લોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહારથી વ્યવહારાય
 ૨ ' નૈગમ દ્રષ્ટિથી એવ ભૂત છે, તે દ્રષ્ટિથી-તે દ્રષ્ટિ લક્ષમાં
 પ્રાપ્તિ કર ' ઈ ગળી એવ ભૂત શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપે
 સ્થિતિ કર ! અથવા નૈગમ એટલે
 જેવા પ્રકારે વીનરાગ ભક્તિ, વૈરાગ્ય આદિ મોક્ષસાધક
 વ્યવહાર લોકપ્રસિદ્ધ છે, તે દ્રષ્ટિથી એવ ભૂત એટલે કે
 જેવા પ્રકારે આત્મસ્વરૂપ છે તેવા પ્રકારે થા ! આ લોકપ્રસિદ્ધ
 વ્યવહાર આચરીને પણ નિરતર એવ ભૂત-યથોક્ત આત્મ
 સ્વરૂપ પામવાનો જ લક્ષ રાખ ! ' એવ ભૂત દ્રષ્ટિથી નૈગમ
 વિશુદ્ધ કર ' -અને એવ ભૂત દ્રષ્ટિથી એટલે સાધ્ય એવા
 શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને નિરતર લક્ષમાં રાખી નૈગમથી ચૈતન્ય
 લક્ષણ આત્માને વિશુદ્ધ કર ! અથવા લોકપ્રસિદ્ધ મોક્ષસાધક
 વ્યવહારને વિશુદ્ધ કર !

૩ ' સમગ્ર દ્રષ્ટિથી એવ ભૂત થા '—સામાન્યશ્રાદ્ધી
 એવા સમગ્ર નયની દ્રષ્ટિથી એવ ભૂત થા ! સમગ્રનયની
 દ્રષ્ટિની અપેક્ષાએ સર્વ જીવ
 ૪ ' સમગ્ર દ્રષ્ટિથી મત્તાથી સિદ્ધ સમાન છે ' સર્વ
 એવ ભૂત થા ' ઈ જીવ છે સિદ્ધ સમ '—આ દ્રષ્ટિ
 લક્ષમાં રાખી એવ ભૂત થા ! અર્થાત્
 જેમ આત્મસ્વરૂપ છે તેવી નિયતિને પામેલો થા ! એવો
 સ્વરૂપસ્થ થા ! ' એવ ભૂત દ્રષ્ટિથી સમગ્ર વિશુદ્ધ
 કર '—એવ ભૂત અર્થાત્ જેવુ યથાનિયત શુદ્ધ સહજ આત્મ
 સ્વરૂપ છે, તેવી દ્રષ્ટિથી-તે અપેક્ષા દ્રષ્ટિસન્નુષ્ઠ રાખી

સબંધ અર્થાત્ જે પોતાની સ્વરૂપસત્તા છે તે વિશુદ્ધ કર ! એટલે કે શુદ્ધ નિઃસ્વય સ્વરૂપ લક્ષ્મી રાખી તેને અનુકૂળ શુદ્ધ વ્યવહારનું એવું અનુમાન કર, કે જેથી કરીને-જે સાધનવડે કરીને તે એવ ભૂત આત્મારૂપ સાધ્ય સિદ્ધ થાય

૪ 'વ્યવહાર દૃષ્ટિથી એવ ભૂત પ્રત્યે જા'—

વ્યવહાર દૃષ્ટિથી એટલે પરમાર્થસાધક વ્યવહાર દૃષ્ટિથી એવ ભૂત પ્રત્યે જા ! શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રત્યે

૪ વ્યવહાર દૃષ્ટિથી જા ! કારણ કે સર્વ વ્યવહાર સાધનનું એવ ભૂત પ્રત્યે જા' ઇ એક જ સાધ્ય સ્વરૂપસિદ્ધિ છે

'એવ ભૂત દૃષ્ટિથી વ્યવહાર

વિનિવૃત્તિ કર'—એવ ભૂત નિઃસ્વયરૂપ શુદ્ધ સ્વરૂપ દૃષ્ટિ લક્ષ્મી રાખી વ્યવહાર વિનિવૃત્તિ કર ! એવી ઉત્તરોત્તર ચઢતી આત્મદયા ઉત્પન્ન કરતો જા, કે જેથી પછી વ્યવહાર-સાધનની વિનિવૃત્તિ થાય, અપેક્ષા ન રહે (કારણ કે સમસ્ત વ્યવહાર નિઃસ્વયની સિદ્ધિ માટે છે તેની સિદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ વ્યવહારની નિવૃત્તિ થાય છે)

૫. શબ્દ દૃષ્ટિથી એવ ભૂત પ્રત્યે જા'—

શબ્દદૃષ્ટિથી એટલે આત્મા શબ્દના ખરેખરા અર્થમાં એવ ભૂત-શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રત્યે

૫ 'શબ્દ દૃષ્ટિથી એવ ભૂત જા ! દાખલા તરીકે—જ્ઞાન-દર્શન-પ્રત્યે જા' ઇ ચારિત્ર પ્રત્યે જમન-પરિણમન

કરે તે આત્મા, એમ 'આત્મા'

શબ્દનો અર્થ છે આ શબ્દના અર્થ અર્થરૂપ દૃષ્ટિ

લક્ષ્મી રાખી એવભૂત પ્રત્યે જા! શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને
પામ! 'એવભૂત દ્રષ્ટિથી શબ્દ નિર્વિકલ્પ કર'—
એવભૂત-શુદ્ધ સ્વરૂપવક્ષી દ્રષ્ટિથી ગળદને-અર્થાત્ અર્થરૂપ
'આત્મા' નામધારી શબ્દને નિર્વિકલ્પ કર! અર્થાત્ 'આત્મા'
સિવાય જ્યાં બીજો કાંઈ પણ વિકલ્પ વર્તતો નથી એવો
કર! નિર્વિકલ્પ આત્મધ્યાનને-શુદ્ધધ્યાનને પામ!

૬. 'સમભિરૂઢ દ્રષ્ટિથી એવભૂત અવલોક'—
સમભિરૂઢ-નિશ્ચય સ્વરૂપની સાધનામાં સમ્યક્પણે અભિરૂઢ-
અતિ ઊંચે ચડેવ, ઉચ્ચ શુભસ્થાન
૬ 'સમભિરૂઢ દ્રષ્ટિથી નિયતિને પામેવ એવી દ્રષ્ટિથી,
એવભૂત અવલોક' ઈ એવભૂત એટલે જેવા પ્રકારે મૂળ
શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ તે અવલોક!
જો! કારણ કે સમભિરૂઢ નિયતિવાળને પ્રત્યક્ષ પ્રગટ
એવભૂત આત્મદર્શન-કેવલદર્શન થાય છે 'એવભૂત
દ્રષ્ટિથી સમભિરૂઢ સ્થિતિ કર' એવભૂત-શુદ્ધ
આત્મસ્વરૂપ નિયતિની દ્રષ્ટિથી સમભિરૂઢ-આત્મસ્વરૂપમાં
સમ્યક્પણે અત્યંત આરૂઢ, એવી પરમ યોગદશાસ પન્ન
સ્થિતિ કર! સ્વરૂપારૂઢ જા! યોગરૂઢ સ્થિતિ કર!

૭ 'એવભૂત દ્રષ્ટિથી એવભૂત થા'—
એવભૂત દ્રષ્ટિથી-શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ સ્થિતિની દ્રષ્ટિથી-
લક્ષ્મી રાખી એવભૂત જા!
૮ 'એવભૂત દ્રષ્ટિથી અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં જેણે
એવભૂત થા' ઈ સ્થિતિ કરી છે એવો સ્વરૂપસ્થિત
થઈ જા! 'એવભૂત સ્થિતિથી

એવ ભૂત દષ્ટિ સમાવ ' અને આવા પ્રકારે એવ ભૂત સ્થિતિથી-યથાચિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમા સ્થિતિથી એવ ભૂત અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપ સ્થિતિની દષ્ટિ સમાવ ! અર્થાત્ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જે ત્હારા સાધ્ય, ધ્યેય, લક્ષ હર્ષ, તે શુદ્ધ સહજાત્મસ્વરૂપમા તો તું હવે સ્થિત થઈ ચૂક્યો છે, એટલે હવે જુની એવી એવ ભૂત દષ્ટિ રહી નથી દષ્ટિ અને સ્થિતિ બને એકરૂપ-એકાકી થઈ ગયા છે, એકમેકમા સમાઈ ગયા છે, તન્મય થઈ ગયા છે, એટલે હવે એનું અલગ-જુદુ અહણુ કરવાપણુ રહુ નથી, ' દષ્ટિ પ્રમાણે સ્થિતિ ' તે ઉત્પન્ન કરી દીધી છે, માટે હે પરબ્રહ્મ ! હવે તે એવ ભૂત દષ્ટિને પણ સમાવી દે, કારણ કે તે તું જ છે દષ્ટિ અને સ્થિતિની એકરૂપતારૂપ, પગ્મ સિદ્ધ અલોકરૂપ, પરમ નિશ્ચયરૂપ, તે જ પરમ યોગદશાને તું ખામ્યો છે

ઇત્યાદિ પ્રકારે અગ્ર પ્રસંગથી અધ્યાત્મ નય પરિશીલનનું દિગ્દર્શન કર્યું હવે અધ્યાત્મ હેતુ પરિશીલનનો કંઈક વિચાર કરીએ - સાધ્યનો અવિના અધ્યાત્મ હેતુ પરિશીલન ભાવી, એટલે સાધ્યને સાધ્યા વિના ન જોઈ-અવશ્ય સાધે જ તે હેતુ કહેવાય છે નિજ સ્વરૂપની સાધક અધ્યાત્મક્રિયાના સાધનભૂત હેતુનું પરિભાવન કરવું તે અધ્યાત્મ હેતુ પરિશીલન જેમકે-

* યોગાવચક, ક્રિયાવચક ને ફલાવચકનું વિશેષ સ્વરૂપ સમજાવ માટે જુઓ આ લેખકે વિવેચિત કરેલ યોગદષ્ટિસમુચ્ચય ૫૧૫૮ થી ૧૧૪

સત્ સાધ્ય લક્ષ્યા રાખી, સત્ સાધન મેલે, તો સત્સિદ્ધિ થાય. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો નિરતર લક્ષ્ય ગળી શુદ્ધ આત્મસાધન સેવે, તો શુદ્ધ આત્મસિદ્ધિ થાય અર્થાત્ સત્ એવા આત્મસ્વરૂપનો અવચક યોગ-યોગાવચક સાધી, તે આત્મસ્વરૂપની સાધક એવી સત્ અવચક યોગ ક્રિયા-ક્રિયાવચક કરે, તો શુદ્ધ આત્મસિદ્ધિરૂપ સત્ અવચકની પ્રાપ્તિ થાય આ ઉપરથી આ પરમાર્થ ફલિત થાય છે કે યોગસાધન કરવા ઇચ્છતા આત્માર્થી સાધકે એટલું અવશ્ય ગવેશવા યોગ્ય છે કે આપણે જે આ સાધન મેલીએ છીએ તે ખરેખર મોક્ષહેતુરૂપ થઈ પડે છે કે કેમ ? ઇન્દ્રિય આત્મસિદ્ધિરૂપ સાધ્ય મધ્યમિન્દુ પ્રત્યે લઈ જાય છે કે કેમ ? સાધ્ય લક્ષ્યમિન્દુ વૂઝી જઈ, લક્ષ્ય વિનાના જાણુની પેઠે, આ મહારા યોગ-ક્રિયા-ફલ વચકે તો નથી થઈ પડતાને ? અવચક જ રહે છે ને ?

ઉપસંહાર

આમ જ્યારે પાતકકાતકે સાધુનો-સાધુચરિત સત્પુરુષનો પરિચય થાય, ચિત્તમાથી અકુશલ અપચય થાય-અશુભ ભાવ દૂર થઈ ભાવમલની અદ્યતા થાય, નય-હેતુપૂર્વક અધ્યાત્મ પ્રયત્ન શ્રવણ મનન ને પરિશીલન થાય, અને જ્યારે તેવા સત્સમાગમથી જીવને પ્રવચન વાણીની પ્રાપ્તિ થાય, ત્યારે તથાભવ્યત્વનો પરિચય થયે અર્થાત્ આત્મપરિણામની શુદ્ધતારૂપ આતરશુદ્ધિવડે આત્માની તથારૂપ યોગ્યતા પરિચય પામ્યે,

ચરમાવર્તમા આવેલો. જીવ ચરમકરણવડે અપૂર્વ પુરુષાર્થની સ્ફુરણા ઠરીને અપૂર્વ જ્ઞાન-ઉદ્ઘાસને પામે, અને ત્યારે જીવના ભય, દ્રેષ, ખેદ એ આદિ અતર્ગત દોષ ટળી યોગની પ્રથમ દૃષ્ટિ-ભિન્ના દૃષ્ટિ ખૂલે, ‘દોષ ટળે ને દૃષ્ટિ ખૂલે સદ્વી રે,’ અને ત્યારે જ જીવને અભય-અદ્રેષ-અખેદરૂપ પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થાય.

॥ इति महागीतार्थं महर्षिं श्री आनन्दघनजी स्तुति
 श्री समवजितस्तवने मनसुखनदनेन भगवात्तादासेन
 विरचितं चतुष्पगाद्याधिवरणम् ॥

અપ્રમ પરિચ્છેદ

કારણયોગે કાર્યસિદ્ધિ • નિમિત્ત અને ઉપાદાન

આવી ઉક્ત સરણુપર પગાનું કથન કરી હવે મહાગીતાર્થ મહાત્મા આનંદદાનજી અર્થાન્તર ન્યાસથી (Corroboration by general statement) તેનું મમર્થન કરતા સર્વસામાન્ય નિયમનો ઉપન્યાસ કરે છે—

કારણુ જોગે હો કારણ નીપજે, એમા કોઈ ન વાદ,
પણુ કારણુ વિણુ કારણ સાધિયે, એ નિજ મતઉન્માદ
સ ભવ દેવ તે ધુર સેવો સવે રે પ

અર્થ —કારણના યોગે કરીને કાર્ય નીપજે છે, એ બાબતમા કોઈ વાદ નથી, પણુ કારણુ વિના જે કાર્ય સાધવાની વાત કરવી, તે તો પોતાના મતનો ઉન્માદ જ છે.

વિવેચન

“ જે જે કારણુ જોહનું રે, સામગ્રી સયોગ,
મિલતા કારણ નીપજે રે, કર્તાતણે પ્રયોગ
અનિત જિન ! તારજો દીનદયાળ ! ”—શ્રી દેવચંદ્રજી

જે જે કાર્યનું જે જે કારણુ હોય છે, તે તે સ્વ કારણુ
કલાપનુ સમિલન થયે, સમગ્ર સામગ્રીનો સયોગ મળ્યે,
તે તે કાર્ય તેના કર્તાના પ્રયોગે
પાય સમવાય કારણુ કરીને સિદ્ધ થાય છે, એ નિર્વિવાદ
વાત છે પણુ કારણુ વિના જે કાર્યની

નિષ્પત્તિ થાય એમ ઠહેરુ તે તો મૂળ વિના વૃક્ષની ઉત્પત્તિ જેવુ હોઈ નિજ મતનો ઉન્માદ જ છે, અર્થાત્ પ્રકાવિષ્ટ મનુષ્યના ઉન્મત્ત પ્રલાપની જેમ તે મતાભિનિવેશથી ઉદ્ભવતો ઉન્મત્ત-પ્રલાપ જ છે કારણ કે કોઈ પણ કાર્ય કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, ઝમં અને પુરુષાર્થ એ પાંચ સમવાય કારણ (Federation of causal factors or Aetiology) મળ્યે થાય છે તેમ જીવની પ્રથમ યોગદૃષ્ટિ (મિત્રા દૃષ્ટિ) ખૂલી તેને અભય-અદ્વેષ અખેદરૂપ પ્રભુસેવાનો પ્રથમ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ પણ યથોક્ત પાંચ સમવાય કારણના સંયોગથી હોય છે, કારણ કે ઉપરમા વિવરીને બતાવ્યું તેમ જ્યારે અરમ્ભ-વર્તરૂપ કાળ પ્રાપ્ત થાય, તથાસ્વચ્ચન્દરૂપ જીવના નિયતિ સ્વભાવનો પરિપાક થાય, અમુક પ્રતિબધક કર્મનો અપગમ થઈ અરમ્ભકરણની પ્રાપ્તિથી અર્પૂર્વ આત્મપુરુષાર્થની સ્કુરણા થાય અને પાતકઘાતક સાધુનો પરિચય તથા આધ્યાત્મ પ્રથના અવણુ, મનનાદિ સત્પુષાર્થનું જીવ સેવન કરે, ત્યારે જીવના અતર્ગત દોષ ટળી આધ્યાત્મિક યોગદૃષ્ટિ ઉઘડે ને અભય-અદ્વેષ-અખેદરૂપ પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય *

૧. પુરુષાર્થનું પ્રાધાન્ય : કર્તા અને ચાર કારણ

આ પાંચ કારણકલ્પમા પુરુષાર્થ મુખ્ય છે, પુરુષાર્થનું પ્રાધાન્ય છે, પુરુષાર્થની સ્કુરણા ચતા ઇતઃ કારણોની પ્રાપ્તિ

* આ બધુક સવિસ્તર સમજાવા માટે જુઓ મે વિવેચન કરેલ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચ ૫ ૧૭૦ તથા આકૃતિ ૭ આદિ અને તો પ્રકૃતભાષી કિચિત્ સમત જાગ મહેત્તા મુખ્ય છે

પણ સુલભ થાય છે આખો માર્ગ
 પુરુષાર્થનું પ્રાધાન્ય જીવના પુરુષાર્થને આધીન છે ને
 તે પુરુષાર્થ પણ પુરુષને (આત્માને)
 પોતાને આધીન છે જીવ જેવા ભાવે પરિણમવા ધારે તેવા
 ભાવે પરિણમી શકવાને તે સમર્થ છે ગગાદિ વિભાવભાવે
 પરિણમે તો તે કર્મનો કર્તા હોય છે ને જ્ઞાનાદિ અવભાવભાવે
 પરિણમે તો તે જ કર્મનો કર્તા હોય છે એ વિભાવ ભાવરૂપ
 ભાવ કર્મપરિણામે નહિ પરિણમવાની બ્રેક (Brake) દબાવવા-
 રૂપ પુરુષાર્થની રહસ્ય આવી (Master key) પુરુષના
 (આત્માના) પોતાના નજવામાં જ છે તાત્પર્ય કે-જીવ
 પરભાવ નિમિત્તે રાગ-દ્વેષ-મોહ ન કરે, વિભાવભાવે
 ન પરિણમે તો મોક્ષ હથેળીમાં જ છે આમ કર્મનિબદ્ધ
 આત્માના (પુરુષના) પુરુષાર્થનો માર્ગ સદાય માવ
 ખુલ્લો પડ્યો છે ભવસ્થિતિ આદિ ખોટા ખડાના ઇંડી
 દઈ જીવ સત્ય પુરુષાર્થ કરે એટલી જ વાર છે 'પાશમે
 આરો કઠણુ છે' તથી કાઈ લાખા રાધને સૂઈ રહેલુ એવો
 અર્થ નથી, પણ એર વિશેષ ભગતા રહી અપૂર્વ પુરુષાર્થ
 બળ કેળવવા યોગ્ય છે એ જ પરમાર્થ ઘટાવવા યોગ્ય કે
 કારણ કે જ્ઞાની પુરુષનો ઉપદેશ કહી પણ પુરુષાર્થહીનતા
 પ્રેરે જ નહિ, પુરુષાર્થની ભગતિ જ પ્રેરે જ્ઞાનીઓ કહે
 કે-જીવ પુરુષાર્થ સ્ફુરાવે તો અનંત કાળના કર્મને પણ
 એક જ ભવમા-અરે ! એક અતર્મુદ્ધૂર્તમાં નષ્ટ કરવાનું
 સામર્થ્ય આત્મામાં છે માત્ર આત્મા ઊઠવો ભોધવો ઓમદ્વ
 રોજન્ય દ્રણ્યો વીરગર્જના કરી છે તેમ 'જળ ભગે ગે

આત્મા, તળ લાગેગે રગ ' એવી જ પુરુષાર્થપ્રરંક ગર્જના તેમણે આત્મસિદ્ધિમા કરી છે —

“ ભે ઈચ્છો પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ,
ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહિ આત્માર્થ ”

શ્રી આત્મસિદ્ધિ

કર્તા વિના કર્મ હોય નહિ, એટલે કાર્યસિદ્ધિ કરાંને (પુરુષને) વશ છે, અને સર્વ કારણ પણ તેને આધીન છે એટલા માટેજ આ વિવેચનના મથાળે ટાંકેલા મુલામિત પદમા ભાવિતાત્મા કેવલ દ્રશ્યે ‘ કર્તાતણે પ્રયોગ ’ એ સૂચક વચનપ્રયોગ કર્યો છે તે જ મહામુનિ અન્યત્ર છે કે—

“ કર્તા કારણ યોગ, કારણ સિદ્ધિ લહેરી,
કારણ ચાર અનુપ, કાર્યાર્થી તેહ મહેરી
પ્રભુમો શ્રી અરનાથ શિવપુર સાથ ખરેરી ”

અર્થાત્ કર્તા કારણના યોગે કાર્યસિદ્ધિ પામે છે, માટે કાર્યાર્થી હોય તે અનુપમ એવા આ ચાર કારણ મહે—

ઉપાદાન, નિમિત્ત, અસાધારણ અને
કર્તા અને ચાર કારણ અપેક્ષા (૧) જે કારણ છે તે જ પૂર્ણતા અવસરે કાર્ય બને તે

ઉપાદાન કારણ જેમકે—માટી છે તે ઘટમા ઉપાદાન કારણ છે (૨) ઉપાદાનથી જે ભિન્ન-શુદ્ધ છે, અને જેના વિના કાર્ય થાય નહિ તેમજ જે પોતે કાર્યરૂપ હોય નહિ તે નિમિત્ત કારણ છે જેમકે—ઘડની બનાવટમા ચક્ર-દર્શક, આ નિમિત્તનું કારણપણ કર્તાના બ્યવસાયે કરીને છે, અર્થાત્ કર્તા તેના

પ્રયોગવડે ઉપાદાન કારણને કાર્યરૂપે કરતો હોય ત્યારે જ ઘટે છે, નહિ તો નહિ (૩) વસ્તુથી-ઉપાદાનથી અસેદ સ્વરૂપ છે, અને જે કાર્યપણુ શ્રદ્ધતું નથી તે અસાધારણ કારણ ■ જેમકે-ઘટની ઝનાવટમા સ્થાસ આદિ અવાતર અવસ્થાઓ (Intermediate products) (૪) જેનો વ્યાપાર-પ્રયોગ કરવો પડતો નથી, જે વસ્તુથી ભિન્ન છે, જે નિયત નિશ્ચય હોયુ જોઈએ અને ણીજ અનેક કાર્યોમા પણ જેનું હોવાપણુ છે, તે અપેક્ષા કારણુ જેમકે-ઘટની ઝનાવટમા ભૂમિ, કાલ, આકાશ આદિનો સંસ્થાવ (હોવાપણુ) છે

આ કાર્યકારણમીમાસા આત્મમા ઘટાવીએ તો-આત્મદ્રવ્ય કર્તા છે, સિદ્ધિપણુ તે કર્તા છે, આત્માનો નિજસત્તાગત ધર્મ તે ઉપાદાન છે યોગ, સમાધિવિધાન, વિધિઆચરણા, ભક્તિ આદિ જેનાવડે ટરીને આત્મસિદ્ધિરૂપ નિજ કાર્ય સધાય છે તે અસાધારણ કારણ છે મનુષ્ય ગતિ, પ્રથમ સુધયણુ આદિ અપેક્ષા કારણુ છે, અને તે નિમિત્તાશ્રિત ઉપાદાન પ્રગટાવવામા આવે તો જ લેએ ■ અર્થાત્ તેની અપેક્ષા કારણુરૂપે ગણુના છે, નહિ તો નહિ સમતા અમૃતની પ્રાણરૂપ જિનરાજ તે નિમિત્ત કારણુ છે, જે પ્રણુના અવલંબને નિયમા સિદ્ધિ હોય છે એમ કહ્યું છે

“ કર્તા આત્મ દ્રવ્ય, કારણ સિદ્ધિપણુરી,

નિજ સત્તાગત ધર્મ, તે ઉપાદાન ગણુરી પ્રણુમે

નિમિત્ત હેતુ જિનશબ્દ, સમતા અમૃત આદિ,
 પ્રજ્ઞા અવલંબન સિદ્ધિ, નિયમા એક વખાણી પ્રજ્ઞા "
 —મી દેવચ દ્રશ

૨ ઉપાદાન અને નિમિત્ત

આ ચાર કારણમા અપેક્ષા કારણનો નિમિત્તમા અને
 અસામારણ કારણનો ઉપાદાનમા અતર્કાવ થઇ શકે છે,
 એટલે નિમિત્ત અને ઉપાદાન એ બે મુખ્ય કારણ છે, અને
 તેનો પરસ્પર સાપેક્ષ સંબંધ ઘરાણર સમજી લેવા યોગ્ય
 છે ઉપાદાનરૂપ આત્મા પોતે ઉપાદાનકારણપણે ન પ્રગટે
 ત્યાં સુધી કાર્યસિદ્ધિરૂપ વસ્તુસ્વરૂપ પ્રગટતું નથી, અને
 ઉપાદાન કારણ પણ નિમિત્તકારણ વિના પ્રગટતું નથી અર્થાત્
 કર્તાના પ્રયોગે નિમિત્ત કારણના અવલંબન-ઉપકરણી
 ઉપાદાન ઉપાદાનપણે પરિણમે છે અને તેથી જ કાર્યસિદ્ધિ
 થાય છે વળી ઉપાદાનકારણપણું ન થતું હોય તો નિમિત્તનું
 નિમિત્તકારણપણું પણ રહેતું નથી, અર્થાત્ નિમિત્ત
 નિમિત્તકારણ કહેવાતું નથી ત્યારે તથારૂપ ઉપાદાન કારણ
 પ્રગટતું જતું હોય, ત્યારે જ તે ખરેખર નિમિત્ત કારણ
 કહેવાય છે, નહિં તો નહિં આગ કર્તા પોતે કાર્યરુચિ થઈ
 કાર્ય કરવા પ્રવર્તે-પુરુષાર્થ કરે અને શુદ્ધ પુદ્ગલ નિમિત્ત
 કારણનો વિધિપૂર્વક આશ્રય કરતો રહી, ઉપાદાનને ઉપદાન
 કારણપણે પ્રગટાવતો જાય તો કાર્યસિદ્ધિ થાય, નિમિત્ત
 અને ઉપાદાનના સંકર-સંકયોગથી જ કાર્ય નીપજે

હ

ત અને ઉપાદાન

। કરી હવે મહાગીતાર્થ
સાસથી (Corroboration
મર્થન કરતા સર્વસામાન્ય

પણે, એમા કોઈ ન વાદ,
ધિયે, એ નિજ મતઉન્માદ
વ તે ધુર સેવા મવે રે પ

।ગે કરીને કાર્ય નીપળે છે, એ
પણ કાચુ વિના જે કાર્ય સાધવાની
। મતનો ઉન્માદ જ છે

વિવેચન

નું રે, સામગ્રી સયોગ,
જે રે, કર્તાતણે પ્રયોગ
રને દીનદયાળ ! ”-શ્રી દેવચંદ્રભ

ગણ હોય છે, તે તે સ્વ કારણ
। સયોગ મળ્યે,
■ વિના કર્તાના પ્રયોગે
* ય છે, એ નિર્વિવાદ
ગણ વિના જે કાર્યની

નિષ્પત્તિ થાય એમ કહેવું તે તો મૂળ વિના વૃક્ષની ઉત્પત્તિ જેવું હોઈ નિઃ મતનો ઉન્માદ જ છે, અર્થાત્ પ્રજ્ઞાવિષ્ઠ મનુષ્યના ઉન્મત્ત પ્રજ્ઞાપની જેમ તે મતાભિનિવેશથી ઉદ્ભવતો ઉન્મત્ત-પ્રજ્ઞાપ જ છે કારણ કે કોઈ પણ કાર્ય કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને પુરુષાર્થ એ પાંચ સમવય કારણ (*Federation of causal factors or Aetiology*) મળ્યે થાય છે તેમ જીવની પ્રથમ યોગદૃષ્ટિ (મિત્રા દૃષ્ટિ) ખૂલી તેને અભય-અદ્વેષ અખેદરૂપ પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ પણ યોગ્યતા પામી મમવાય દારણના સ યોગથી હોય છે, કારણ કે ઉપરમા વિવરણે બતાવ્યું તેમ જ્યારે ચરમ-વર્તરૂપ કાળ પ્રાપ્ત થાય, તથાભવ્યત્વરૂપ જીવના નિયતિ સ્વભાવનો પરિપાક થાય, અમુક પ્રતિબંધક કર્મનો અપગમ થઈ ચરમકરણની પ્રાપ્તિથી અપૂર્વ આત્મપુરુષાર્થની સ્ફુરણા થાય અને પાતકપાતક સાધુનો પરિચય તથા અધ્યાત્મ પ્રયત્ન શ્રવણ, મનનાદિ સત્પુરુષાર્થનું જીવ સેવન કરે, ત્યારે જીવના અતર્ગત દોષ દળી આધ્યાત્મિક યોગદૃષ્ટિ ઉપર ને અભય-અદ્વેષ-અખેદરૂપ પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય *

૧ પુરુષાર્થનું પ્રાધાન્ય કર્તા અને ચાગ કાગણુ

આ પાંચ કારણકેસાપમા પુરુષાર્થ મુખ્ય છે, પુરુષાર્થનું પ્રાધાન્ય છે, પુરુષાર્થની સ્ફુરણા થતા ધંતર કારણોની પ્રાપ્તિ

* આ નિયમ સંવિસ્તર સમજવા માટે ભુખો મે વિવેચન કરેલ

પૃ. ૧૭૦ તથા આકૃતિ ૭ આદિ અન્ને તો

ચિત્ર સંગત બામ સંક્ષેપમાં મુકે છે

પણ મુલતઃ થાય છે આખો માર્ગ
 પુરુષાર્થનું પ્રાધાન્ય જીવના પુરુષાર્થને આધીન ॥ ને
 તે પુરુષાર્થ પણ પુરુષને (આત્માને)
 પાતાને આધીન છે જીવ જેવા ભાવે પરિણમવા ધારે તેવા
 ભાવે પરિણમી શકવાને તે સમર્થ છે ગગાદિ વિભાવભાવે
 રિણુમે તો તે કર્મનો કર્તા હોય છે ને જ્ઞાનાદિ સ્વભાવભાવે
 રિણુમે તો તે જ કર્મનો કર્તા હોય છે એ વિભાવ ભાવરૂપ
 માત્ર કર્મપરિણામે નહિ પરિણમવાની બ્રેક (Brake) દબાવવા-
 નું પુરુષાર્થની રહસ્ય ચાવી (Master-key) પુરુષના
 (આત્માના) પાતાના ગતિવામા જ છે તાત્પર્ય કે-જીવ
 પરભાવ નિમિત્તે સગ-દેવ-મોહ ન કરે, વિભવભાવે
 ૧ પરિણુમે તો મોક્ષ હથેળીમા જ છે આમ કર્મનિબદ્ધ
 આત્માના (પુરુષના) પુરુષાર્થનો માર્ગ સદાય સાચ
 બુ-બો પડયો છે ભવસ્થિતિ આદિ જોગ પડાના છોડી
 ૨ જીવ સત્ય પુરુષાર્થ કદે એટલી જ વાર ॥ ‘પાપમો
 આરો કંઠસુ છે’ તોથી કાઈ લાખા ધધને સૂઈ રહેલુ એવો
 ખર્ચ નથી, પણ જોર વિશેષ લગતા રહી અપૂર્વ પુરુષાર્થ
 મળ કેળવવા યોગ્ય છે એ જ પરમાર્થ ઘટાવવા યોગ્ય ૩
 કારણ કે જ્ઞાની પુરુષનો ઉપદેશ કદી પણ પુરુષાર્થહીનતા
 પ્રેરે જ નહિ, પુરુષાર્થની લગતિ જ પ્રેરે જ્ઞાનીઓ કહે ॥
 કે-જીવ પુરુષાર્થ સ્ફુરે તો અનંત કાળના કર્મને પણ
 એક જ ભવમા-અરે ! એક અતર્મુહૂર્તમા નષ્ટ કરેવાનું
 સામર્થ્ય આત્મામા છે માત્ર આત્મા બિઠવો બેઠવો મોસદ્
 રોજન્ય દ્રશ્યો વીરગર્જના કરી છે તેમ ‘જળ બળે બે

નિમિત્ત હેતુ જિનરાજ, સમતા અમૃત પાણી,
 પ્રજ્ઞા અવલબન સિદ્ધિ, નિયમ્ય એક વખાણી પ્રજ્ઞામે ।
 —શ્રી રવચ દ્રશ

૨. ઉપાદાન અને નિમિત્ત

આ ચાર કારણમા અપેક્ષા કારણનો નિમિત્તમા અને અસાધારણ કારણનો ઉપાદાનમા અતર્ભાવ થઈ શકે છે, એટલે નિમિત્ત અને ઉપાદાન એ બે મુખ્ય કારણ છે, અને તેનો પરસ્પર સાપેક્ષ સબધ ઘરાબર સમજી લેવા યોગ્ય છે. ઉપાદાનરૂપ આત્મા પોતે ઉપાદાનકારણપણે ન પ્રગટે ત્યાં સુધી કાર્યસિદ્ધિરૂપ વસ્તુસ્વરૂપ પ્રગટતું નથી, અને ઉપાદાન કારણ પણ નિમિત્તકારણ વિના પ્રગટતું નથી અર્થાત્ કર્તાના પ્રયોગે નિમિત્ત કારણના અવલબન-ઉપકારથી ઉપાદાન ઉપાદાનપણે પરિણમે છે અને તેથી જ કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. વળી ઉપાદાનકારણપણું ન થતું હોય તો નિમિત્તનું નિમિત્તકારણપણું પણ રહેતું નથી, અર્થાત્ નિમિત્ત નિમિત્તમગ્ણ કહેવાતું નથી. ત્યારે તથારૂપ ઉપાદાન કારણ પ્રગટતું જતું હોય, ત્યારે જ તે ખરેખર નિમિત્ત કારણ કહેવાય છે, નહિ તો નહિ આમ કર્તા પોતે કાર્યરૂચિ થઈ કાર્ય કરવા પ્રવર્તે-પુરુષાર્થ કરે અને શુદ્ધ પુટ નિમિત્ત કારણનો વિધિપૂર્વક આશ્રય કરતો રહી, ઉપાદાનને ઉપદાન કારણપણે પ્રગટાવે. બાકી તો કાર્યસિદ્ધિ થાય, નિમિત્ત ઉપાદાનના સહકાર-સહયોગથી જ કાર્ય નીપજે.

“ઉપાદાન ઉપાદાન પરિણતિ નિજ વસ્તુની રે,
 પણ કારણ નિમિત્ત આધીન,
 પુષ્ટ અપુષ્ટ દુવિધ તે ઉપદિશ્યો રે,
 ગ્રાહક વિધિ આધીન મુનિમુવત
 ઉપાદાન આતમા સહી રે, પુષ્ટાલબન દેવ જિનવર પૂજે,
 ઉપાદાન કારણ પછે રે, પ્રગટ કરે પ્રભુ સેવ શ્રી સબવ”
 શ્રી દેવચંદ્ર

દાખલા તરીકે—ઘડો બનાવવામા માટી છે તે ઉપાદાન છે, પણ હર-એક વગેરે નિમિત્ત ન મળે તો તે એની મળે ઉપાદાનકારણપણે પરિણમે નહિ અને માટીમાથી ઘડો કઢી પણ બને નહિ તેમ જીવનો નિજ સત્તાગત ધર્મ તે ઉપાદાન છે નિજ સત્તાએ સર્વ જીવ સિદ્ધ સમા છે, પણ તે શક્તિથી જ ઉપાદાનની વ્યક્તિ માટે—પ્રગટપણા માટે અર્થાત્ ઉપાદાન ઉપાદાનકારણપણે પરિણમે તે માટે તો નિમિત્ત કારણની અવશ્ય જરૂર છે જેનામા શુદ્ધ આત્મારૂપ ઉપાદાન પ્રગટ્યું છે, એવા જિન ભગવાનરૂપ પુષ્ટ નિમિત્ત કારણ વિધિપૂર્વક ન સેવે તો અનતકાળે પણ કંઈ સિદ્ધિ થાય નહિ, ઉપાદાન પ્રગટે નહિ, તેમજ ઉપાદાનનું દુર્નિદ્ય કરી માન નિમિત્ત સેવ્ય થી પણ કંઈ સિદ્ધિ થાય નહિ બન્નેના સહકારથી જ સિદ્ધિ નીપજે, પણ ઉપાદાનનું નામ લઈ જે એ નિમિત્ત છોડી દીએ, તઓ સિદ્ધિ પમતા નથી ને જાતિમા બૂલા ભમે છે આ અવવ સિદ્ધતા સુની પુરુષોએ કદો છે સદ્ગુરુની આજ્ઞા, જિનદયા એ આદિ નિમિત્ત કારણ છે, તે

તેમજ અત્રે એ પણ સમજવા યોગ્ય છે કે આ અભ્ય-
 અદેષ અખેદરૂપ પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા જેને પ્રાપ્ત થાય
 છે, તે અરમાવર્તમા વર્તતો છેવ
 અપુનમ ધકથી માડી અવશ્ય અપુનર્થ ધક જ હોય.
 માર્ગનો અધિકારી અને આ અપુનર્થ ધકને જ
 લલિતવિમ્તરા, યોગાણિન્દુ, પચાશકાદિ
 શાઓમા સર્વત્ર ઓહરિભદ્રસૂરિએ ડિ કિમનાદથી ઉદ્યોપીને
 જિનમાર્ગનો પ્રાથમિક અધિકારી કહ્યો છે, ને વસ્તુ પણ આ
 ઉપરોક્ત સર્વ વિધાનને પુષ્ટ કરે છે શ્રી લલિતવિમ્તરામા
 ઓહરિભદ્રસૂરિની હરિગર્જના છે કે—

“ વ્યવસ્થિતધ્યાય મહાપુરુષાણા ક્ષીણમાયકમ્મજા
 વિશુદ્ધાશયાના મયાદ્યદુમાનિમા અપુનવચ્ચકાદીનામિતિ ।
 અન્યેષા પુનરિદ્ધાનધિકાર વચ, શુદ્ધદેનાડનર્હત્યાત્ । શુદ્ધ
 દેશના દિ ક્ષુદ્રસત્ત્વમૃગમૃથસત્રાસનમિહનાદ । ”

(અર્થાત) અને આ-એયોમાર્ગ મહાપુરુષ, ક્ષીણપ્રાય
 કર્મવાળા, વિશુદ્ધ આગથી, જવઅજદુમાની એવા અપુનર્થ-ધ
 કાકિનો વ્યવસ્થિત છે, અન્યોનો પુન અહા અનધિકાર જ
 છે, -શુદ્ધ દેશનાના અનર્હપણને (અયોગ્યપણને) ક્ષીણ
 શુદ્ધ દેશના ખરેખર ! ક્ષુદ્રસત્ત્વવાળા મૃગમૃથને સત્રાસન
 મિહનાદ છે

તે જ મહર્ષિ પચાગકમા પ્રકારે છે કે—

“ પતો અહિમારિણા રુદ જ સેસા વલ્લ્યા વિ જ પમા
 રૂયરીષ જોગ્યાપ સેસાણ સ અપદ્ધાણ સ્તિ ॥
 જ ચ અપુણવચ્ચગાઓ પરેણ રુદ જાગ્યા વિ જુસ્ત સ્તિ
 જ ચ જ પરેણ વિ પસા જમમળ્યાળે વિ જિહિદ્ધા ॥ ”

(અર્થાત્) આ-અપુનર્જ ધમદિ અહીં અધિકારીઓ છે, પણ શેષ તો દ્રવ્યથી પણ અધિકારી નથી, કારણ કે આ દ્રવ્ય વદના ઈતરની-ભાવ વદનાની યોગ્યતા સતે હોય છે, અને તે દ્રવ્ય વદના શેષને અર્થાત્ અપુનર્જ ધક નિવાયનાને અપ્રધાન હોય છે અને અપુનર્જ ધકથી પરને અર્થાત્ સકૃદ્ધ ધકાદિને અહીં યોગ્યતા પણ યુક્ત નથી, અને એથી પરને-સકૃદ્ધ ધકાદિને પણ આ અપ્રધાન દ્રવ્યવદના નથી એમ નથી અર્થાત્ હોય છે ૪, કાગ્લુ કે તે અભવ્યોને પણ કહી છે તાત્પર્ય કે-સાચા મુમુક્ષુ આ માર્ગી એવા અપુનર્જ-ધકથી માડીને જ જિનમાર્ગીનું અધિકારીપણું કદું છે

“ અપુનર્જ ધકથી માડીને, જાવ ચરમ શુભુદાણુ,
ભાવ અપેક્ષાએ જિન આણુ, મારગ ભારે જાણુ ”

—શ્રી યશોવિજયજી કૃત સાડા ત્ર ગા રત્ન

૨ ‘ મુગધ મુગમ કરી સેવન આદરે ’

આટલી પ્રાસંગિક પદ્ધતિભૂમિકા થયી ‘ મુગધ મુગમ કરી આદરે ’ ઇત્યાદિ આ ગાથાના વક્તવ્યનું યથાર્થપણું સમજવું મુગમ થઈ પડશે જેણે દિવ્ય યોગદષ્ટિથી જિનમાર્ગીનું સમ્યગ્દર્શન કર્યું છે, એવા આર્થ દ્રષ્ટા મહર્ષિ જ્ઞાનદધનજીએ સોદોંમા દિવ્ય નયનરૂપ યોગદષ્ટિનો પ્રાપ્ત અભાવ દેખી, ‘ પથરા

નિહાળુ રે બીજા જિનનભો! કે ' એ બીજા રતવનમા
આત્મસંવેદનમય ખેદનો ચીકાર બ્યક્ત કર્યો હતો કે ' મ
નમણુ કરી મારજ ભોવતો કે, ભૂયો સચલ સચા, ' ' પુ
પર પં અનુભવ ભોવતા રે, અધોઅધ પવાય ' હંત્યાદિ

લેલોની અધવદ્ધાપ્રધાન હયા નિહાળી સાચી શા
દામથી ખિત થયેલા તેઓનો અત્રે પણ ચીત્કાર ની
પહો છે કે ' મુગધ મુગમ કરી સેવન આદરે ' અ
અલૌકિક જિનમાર્ગનું જેને જ્ઞાન નથી ને તે દિવ્યમા
યથાર્થપણે દેખવાની અલૌકિક સમ્મત યોગદષ્ટિ જેને
નથી, તે મુગધ જનો, મૂઢ અસાની બાલ લોળા છવો ભગવા
સેવન જાણે મુગમ હોય એમ બાળી આદરે છે પણ ઉપ
વિવરી બતા શું છે તેમ અભય-અદ્વેષ-અખેદરૂપ આધ્યાત્મ
શુભયોગ્યતાની પ્રાપ્તિ એ જ પ્રભુસેવાની પ્રથમ ભૂમિકા
અને ને પણ જો આવી વિકટ ને દુર્ગમ છે, તો
આગળ આગળની ભૂમિકાઓ તો અતિ અતિ દુર્ગમ
એમા પૂછવું જ શું !

અને ' મુગધ ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે તે સૂચક
મુગધ એટલે શું ? મુગધ એટલે બાલ, લોળા, મૂઢ, મ

અમૂઝ જેને પરમાર્થનું જ્ઞાન
' મુગધ મુગમ કરી ને રતવન જ્ઞાન નથી, કે
સેવન આદરે ' ગત્યનુગતિક ગાંધીઆ પ્રવાહ

અધવદ્ધાણુ પ્રાકૃત લોકો
મુગધન છે, જેને યોગદષ્ટિનો દિવ્ય બોધપ્રકાશ સાપ
નથી ને બોધદષ્ટિના અજ્ઞાન અધકારમા નિમગ્ન રહી

લોકસંજ્ઞાના ઓષમા-પ્રવાહમા તણાયા કરે છે, એવા બહિર્દર્શિ ભવાભિનદી જનો તે મુગ્ધજન છે આ મુગ્ધજનો પ્રાય લોકિક ભાવથી આ લોકોત્તર દેવની સેવા કરે છે- 'શ્રી દેવચ દ્રશ્યે પોકાર્યું' છે તેમ 'જેહ લોકોત્તર દેવ નમુ લોકિકથી !' -પણ આ લોકોત્તર દેવનું અને તેની અધ્યાત્મપ્રધાન લોકોત્તર સેવાનું સ્વરૂપ સમજતા નથી, જ્ઞાના આ પ્રભુની સેવા તો મુગ્ધ છે અને અમે તે કરીએ છીએ એમ આત્મસંતોષ અનુભવી પોતાના મનને મનાવે છે, એ જ તેમનું મુગ્ધપણ, ભોળપણ, બાલપણ છે મુગ્ધ બાલ જેમ રમકડાથી ભોળવાઈ દાસલાઈ જાય, તેમ આ મુગ્ધ પ્રાણી જોવા પણ પોતે માનેલી ઉપરછલા દેખાવવાની મેવામા જ પર્યાપ્તિ માની દાસલાઈ-ભોળલાઈ જાય છે

પણ પ્રભુ કાંઈ એવા ભોળા નથી ને એની મેવા પણ સ્હેલી-સોહલી નથી, પણ ધણી જ દોહલી છે, કારણ કે અવિરાધકપણુ થાય નહિ ને જીવના 'દિલનું કપટ' 'કપટ રહિત ધર્મ' જાય નહિ ત્યાલગી પ્રભુ પ્રસન્ન આત્મ અરપણા' થાય નહિ ને તે પરમ કરુણાળુની કરુણા* દુગે નહિ પરભાવ પ્રત્યેની

* આ ઉપરગિત કથન માં આ અંગે મી દેવચ દ્રશ્યનું મુખાપિત છે ૩—

વૃદ્ધ કરુણા મહુ ઉપરે રે, સરખી છે મહારાજ !

પણ અવિરાધક જીવને રે, કારણ સંકળો થાય

ચંદ્રાનન જિન ! "

પ્રીતિરૂપ વિરાધકપણ ત્રોડાય નહિ, ત્યાં લગી પ્રભુ સાથે પ્રીતિરૂપ આગધકપણ જોડાય નહિ. શ્રી દેવચ દ્રણએ કહ્યું છે તેમ 'પ્રીતિ' અને તી પર થકી, જે ત્રોડે તે જોડે જોડે ' શ્રી આનંદધનજીએ પણ પ્રથમ સ્તવનમા એવા જ ભાવથી -પદ પ્રકાશ્યુ ॥ કે 'કપટ રહિત થઈ આત્મ અરપણા રે, આનંદધનપદ રેહ' કપટ રહિત થઈ પ્રભુના ચરણે આત્માર્પણ કરવું એ જ આનંદધનપદ પામવાની રેખા છે પણ પોતાનો આત્મા અન્ય પરભાવમા અર્પિત હોય ને કહેવું કે હું આત્માર્પણ કરું છું વા પ્રભુને બળુ છું, તો તે પ્રગળ કપટ છે, આત્મવચન છે (ભુજો પરિશદ) આવું પરભાવના આસક્તિરૂપ કપળ ત્યજે ત્યાં લગી પ્રભુને બળવાનું કે પ્રભુચરણે આત્માર્પણ કરવાનું કયાથી બને ? આ ઉપરૂપ માતૃસ્થાનથી-માયાથી જેની અંતરગ પરિણતિ અને વૃત્તિ પરભાવ-વિભાવમા રાચી રહી છે, તે મુઘ્ધજન બહિરંગ વૃત્તિથી સેવાની ગમે તેવી ચેષ્ટા કરે, તો પણ તે સાચી કાર્યસાધક વા સમ્યક્ કેમ બને ? શ્રી દેવચ દ્રણનું માર્મિક રહસ્યપૂર્ણ વચન છે કે—

“ દ્રવ્ય ક્રિયા સાધન વિધિ યાચી, જે જિન આગમ વાચી,
પરિણતિ વૃત્તિ વિભાવે રાચી, તિણે નવિ થાયે સાચી ”

મુઘ્ધજનોનું આ મુઘ્ધપણ-મૂઢપણ-અખૂઝપણ અનેક પ્રકારે આવિષ્કાર પામે છે જેમકે-આ પૂજનાદિ હું કરું છું

x સ્વાધિનિમિત્ત માતૃસ્થાનત સમ્યક્કરણેડવિ

શુભમવાનુભવિરિતિ, ન-તરણ સમ્યક્કરણવાચિદે । ધન્યાદિ

—શ્રી હરિભદ્રચરિત્ર લલિતવિસ્તર

તેથી હું ધાર્મિક ગણાઈશ, ધર્મના
જાલલામાં કે ધર્મી હવડામાં
ખપીશ, લોકો મારી વાંક વાંક
કરશે, અથવા મહાર આ સા સાગિક
કામ પાર પડશે તો હું આ આ
માનીશ, -કત્યાદિ પ્રકારે આ લોક સબધી ધન-
લાભ આદિ તુચ્છ ફલની કામનાથી જે આ મેન સમા
મહિમાવત મહત્ અનુષ્ઠાનનું લઘુત્વસંપાદન કરી, તેને
માને વિષયે પરિણમતા એવા વિષ અનુષ્ઠાનમાં
નાખે છે, તે હવે ભલે પડિત કહેવાતો હોય તોપણ
તેનું મુખ્યપણ-મૂર્ખપણ જ દાખવે છે અથવા આ
નાદિનું જ ને દિવ્ય લોગાદિ ફળ મળે, એમ પરલોક
ધી ફલકામનાવડે કરીને જે તે જ કારણથી આત્માને
રૂપે (slow poison) પરિણમતું એવું જરૂર અનુષ્ઠાન
કરે છે, તે પણ હવતું તેવું જ મુખ્યપણ સૂચવે છે
આ તત્ત્વસમજણ વગર જે મુખ્યચિત્ત જન, સમૂર્ધિમની
મ, યત્રવત્ કિયાજડપણે-અનુપયોગપણે કર્યું ન કર્યા ભરામર
નું અનનુષ્ઠાન કરે છે, તે તો પ્રગટ મુખ્યપણ પ્રકાશે છે

વિષ સ્વચ્છેષ્ઠાત્ત્વેદ સચિત્તમરણત્વ ।

મહતોડસ્વામનાચ્છેય લઘુવાણનાત્ત્વત્વ ॥

દિવ્યમોગમિલાષેષ મરમદુર્મનીચિત્ત ।

અતદ્વિદિતનીત્યેવ જ્ઞાનતરનિષ્પત્તિત્વ ॥

જ્ઞાનામોગવત્ચેતદનનુષ્ઠાનમુચ્યતે ।

સપ્રમુદ્ધ મનોડસ્થેતિ તત્ત્વત્ત્વનોતિત્વ ॥ -મી યોગમિન્દુ

અને આમ મુઘ્ધ જીવ હાલાકલ વિષ જેવા આત્મધાતક વિષ અને ગર એ બન્ને પ્રકારના વિક્રિયારૂપ અનુધાનને આદરે છે, અથવા તો કર્તુ ન કર્યા બગાડર એવા અક્રિયારૂપ અનનુધાનને આદરે છે, પણ આત્માને અમૃતરૂપે પરિણમતા એવા સતક્રિયારૂપ-અમૃતક્રિયારૂપ અમૃત અનુધાનનું+ કે તેના પ્રચરતા હેતુરૂપ તદેધેતુ અનુધાનનું તો તેને જાન જ નથી હોતું, અને કવચિત્ હોય તો પણ જનમનરજનાર્થે મલિન અતરાત્રમાથી ધર્મક્રિયા કરવાવડે લોકપક્ષિતમા બિરાજનારા આ જાવાલિનદી મુઘ્ધજનો લોકેષણથી પોતાની નાહવાહના નગારા વગડાવવા આદિરૂપ માનાર્થના એવલ ળધા ભૂખ્યા હોય છે, કે અમૃતક્રિયારૂપ અમૃતાનુધાનનું અત્ર-તત્રથી શીખેલી શાળિક વાતો ‘માત્ર શુદ્ધતી માફ કરવા છતાં, તેઓ તે શુદ્ધ આત્માર્થરૂપ દિવ્ય આધ્યાત્મિક સન્માર્ગે જાગ્યે જ સચરતા હોય છે, એ જ તેઓનું મુઘ્ધપણાની પરાકાષ્ઠા બતાવે છે

‘આત્મ સાથે ધર્મ જ્યાં, ત્યાં જનનું શુ કામ ?

જનમનરજન ધર્મનું, મૂલ ન એક બદામ ”

—શ્રી ચિદાનંદ

+ एतन्नामविद इदं मेवो योगविदो विदुः ।

सदनुष्ठानमावस्य ह्यममर्षाद्ययोगिनः ॥

अिनोदितमिति त्वाहुर्मर्षकारण्यद पुनः ।

सवेगममहयन्ममयुत मुनिपुत्रका ॥ ”

—શ્રી યોગબિન્દ

* “ જોષ્ઠરાધનહતોર્થો મહિમેવાન્તરાત્મના ।

ક્રિયતં ચતિક્રિયા સાત્ર ચોવપ્રકિષ્ણદાદતા ॥ ” —શ્રી યોગબિન્દ

૩ ‘ સેવન અગમ અનૂપ ’ : છેવટની પ્રાર્થના

ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે વ્યજિત થતુ આ મુગ્ધપણુ સંભાળમા વિપુલપણે પ્રવર્તતુ દેખી શ્રી આનંદધનજીનો અત્રે આ ખેદહર્ષગાર નિકળી પડ્યો. ‘ સેવન અગમ અનૂપ ’ છે કે ‘ મુગ્ધ મુગ્ધ કરી સેવન આદરે ’ અન્તુ ! મુગ્ધજનો ભલે ગમે તેમ માનતા હોય, પણ વાસ્તવિક રીતે આ સેવાનું સ્વરૂપ વિચારીએ તો ‘ સેવન અગમ અનૂપ ’ આ સેવન અગમ અને અનુપમ છે તરવારની ધાર પર સ્થિતિ કરવી સોઢલી છે, પણ જિન ભગવાનની ચરણનેવા હોઢલી છે, તરવારની ધાર પર બાજીગરો નાચતા દેખાય છે, પણ આ ચરણસેવાની ધારા પર દેવો પણ રહી શકતા નથી અને તેવા પ્રકારે સ્વયં શ્રી આનંદધનજીએ ઓદમા -તવનમા કહ્યું છે —

“ ધાર તરવારની મોઢલી હોઢલી, ઓદમા જિન-ણી ચરણસેવા,
ધાર પર નાચતા દેખ બાજીગર, સેવના ધાર પર રહે ન દેવા ”

દ્રવ્યથી અને ભાવથી આ ચરણસેવાનું ડેવું દુર્ગમપણું છે, તે તેનું સામાન્ય -સ્વરૂપ વિચારવાથી પણ સમજી શકાયે

પ્રભુના	સ્વરૂપાચરણ	ચરણના
દ્રવ્ય-ભાવસેવા	સ્મરણપૂર્વક	તેમના ચરણકમળ
	પ્રત્યે	વહન, પૂજન, નમન,

શુણુસ્તાવન એ આદિ દ્રવ્ય ચરણનેવા છે પ્રભુ સાથે અભેદ થવાની ઇચ્છા, ‘ આનંદધનસ્વરૂપ ’ થવાની ભાવના, પરભાવમા નિષ્કામપણું, વિભાવ છાડી સ્વભાવમા વર્તવું, આશ્રવ ત્યજ

સવં ભાવ ભજવે, આત્મામાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાદિ તથા રૂપ આત્મગુણ-ભાવનું પરિણમવું-પ્રગટપણું થવું, અર્થાત્ પ્રભુના સ્વરૂપધ્યાનના આલેખને આત્માનું સ્વરૂપાચરણની શ્રેણીએ ચડના જવું, ચાવત્ યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપાચરણને પામવું તે નર્વ ભાવચરણનેવા છે અત્રે દ્રવ્ય જેવાનો પ્રત્યેક પ્રકાર પણ ભાવ પર આદેહવા માટે જ છે, ને તેમ થાય તો જ ભાવજનનયોગ્ય તે 'દ્રવ્ય' એ વ્યાખ્યાનુસાર તેનું સફળપણ છે, નહિ તો ભાવનું કામ-કેશણ ન હોય તો 'અનુપયોગા દ્રવ્ય' અનુપયોગ તે દ્રવ્ય એ ખીલ વ્યાખ્યાનુસાર તેનું પરમાર્થનિષ્કળપણ છે એટલે જ ભાવના અનુસધાનવાળી દ્રવ્ય સેવાને પણ જ્ઞાનીઓએ પ્રશન્ની છે

“ દ્રવ્ય જેવ વદન નમનાદિક, અર્ચન વળી શુભશામોલ,
ભાવ અભેદ થવાની ઈલા, પરભાવે નિ કામોલ ”

“ શ્રી ચદ્રપ્રતપ જિન પદ નેવા, હેવાએ જે હાનિયાલ,
આત્મ અનુભવ શુભથી મળિયા, તે ભવભયથી ટળિયાલ ”

“ દ્રવ્યથી પુણ રે કારણ ભાવનું રે, ભાવ પ્રશન્ત ને શુદ્ધ,
પરમ ઈદ વાન્હા ત્રિભુવનધણી રે, વામુપૂજ્ય અવ્ય શુદ્ધ ”

શ્રી દેવચ દ્રશ

× વિશેષ માટે જુઓ શ્રી દેવચ દ્રશકૃત ચદ્રપ્રત જિન સતવન અને પ્રભુભક્તિમાં સત્ત નયની અપવાદ-હિતચર્ચાથી ચમત્કારિક ઘટના કરી, મહાત્મા શ્રી દેવચ દ્રશએ પરમાત્માના ભક્તિ અવતરણને આત્મા ભાવસેવાની અખ્યાત ગુણકૌશલિએ કેવી રીતે આરોહે છે તે તેમની અનુપમ લાક્ષણિક વર્ણવી પે તાના પ્રતાપિશવનો પરિચય આપ્યો છે

આવી આ સેવા અમમ છે એટલું જ નહિ, પણ
 તુલ્ય છે, અર્થાત્ એવું કેટલું ઉપમાન નથી કે જેની તેને
 ઉપમા આપી શકાય, કારણ કે
 'દેવો દેવચિત્ત આ ભગવાનત્વ સ્વરૂપ અનુષ્ઠાન
 સેવક વાચના' છે ને તેની ચરણમેવા કરે છે તે
 પણ તેવા જ અનુષ્ઠાન આત્મસ્વરૂપને

મે છે, એવે તે સેવા પણ અનુષ્ઠાન છે. ૫ મ પાત્રદશા
 ભિક્ષુ રાજચ દ્રશ્યનું દેશીલીલં વચનામૃત છે કે- 'જિનવત્
 જ પદ એકતા, લેહભાવ નહિ કાઠ, લક્ષ યચાને તેહનો,
 ૫ શાસ્ત્ર મુખદાયી' મહાસુનિશ્રી દેવચ દ્રશ્યએ પણ
 કહ્યું છે કે 'જિનવત્ પૂજા રે તે નિજ પૂજના' સિંહને
 શ્રીને જેમ અનુકુલગત સિંહચિત્રને નિજ સ્વરૂપ જાન
 થ છે તેમ જિનસ્વરૂપના દર્શને મુમુક્ષુ ભગ્ન આ માને
 પર્ણ જિન અવિભાર' પ્રભુના રૂપ દર્શણમા નિજ સ્વરૂપનું
 દર્શન થાય છે દીપાસી ઉપાસી વા જેમ દીવો જાને છે,
 મ આ આનંદધનસ્વરૂપ પરમાત્માના ચરણની ઉપાસનાથી
 પાત્રમા પણ સ્વરૂપાચરણની એછીએ ચડી તેવો જ
 આનંદધનસ્વરૂપ પરમા મા થાય છે એવે જ અગ્રે છેવટે
 તવનકર્તા મહર્ષિ શ્રી આનંદધનજી પ્રાર્થે છે કે—હું

જિન ઉપાસી જિન થાય છવે, દીપ ઉપાસી વા જુદુ દીવો,
 જિન મહાભાગસ્વરૂપી એવા ભગવાન દાસના મારણ મુરેવા

જય જિન દેવા ! જય જિન દેવા !

—શ્રી પ્રજ્ઞાવલ્લભ માધ્વમાળા (૩૧ ભગવાનનાસ કૃત

વિશેષાર્થ —જે સ્વરૂપજિજ્ઞાસુ પુરુષો છે, તે પૂર્વ શુદ્ધ સ્વરૂપને પામ્યા છે એવા ભગવાનના સ્વરૂપમા પોતાની વૃત્તિ તન્મય હર છે, જેથી પોતાની સ્વરૂપદશા જાણત થતી જાય છે અને સર્વોત્કૃષ્ટ યથાખ્યાત ચાગ્રિને પ્રાપ્ત થાય છે જેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે, તેવું જ શુદ્ધ નયની હૃદયથી આત્માનું સ્વરૂપ છે આ આ મા અને સિદ્ધ ભગવાનના સ્વરૂપમા ઓપાધિક ભેદ છે સ્વાભાવિક સ્વરૂપથી ભેદજો તો આત્મા સિદ્ધ ભગવાનની તુલ્ય જ છે સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ નિરાવરણ છે, અને વર્તમાનમા આ આત્માનું સ્વરૂપ આવરણ સહિત છે, અને જો જ લોક છે, વસ્તુનાજો લોક નથી તે આવરણ ક્ષીણ થવાની આત્માનું સ્વાભાવિક સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ છે

અને જ્યાંસુધી તેવું સ્વાભાવિક સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટયું નથી, ત્યાં સુધી સ્વાભાવિક શુદ્ધ સ્વરૂપને પામ્યા ॥ એવા સિદ્ધભગવાનની ઉપાસના કર્તવ્ય છે તેમ જ અકર્તભગવાનની ઉપાસના પણ કર્તવ્ય છે, કેમકે તે ભગવાન સયોગીસિદ્ધ છે સયોગરૂપ પ્રારબ્ધને લઈને તેઓ દેહધારી છે, પણ તે ભગવાન સ્વરૂપસમવસ્થિત છે સિદ્ધભગવાન અને તેમના જ્ઞાનમા, દર્શનમા, ચાગ્રિમા કે વીર્યમા કંઈ પણ લોક નથી, એટલે અર્હંત ભગવાનની ઉપાસનાથી પણ આ આત્મા સ્વરૂપવચને પામી શકે છે પૂર્વ મહાત્માઓએ કહ્યું છે કે—

જે જાણદ્વરિહતે, દ્રવ્ય ગુણ વગ્જર્યાદિ ચ,
સો જાણદ્વ નિય જાપા, મોહો સત્ત્વ જાદય તસ્મ લય

જે ભગવાન અર્હ તનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી જાણે, તે પોતાના આત્માનું સ્વરૂપ જાણે અને તેનો નિશ્ચયે કરીને મોહ નાશ પામે

તે ભગવાન ॥ ઉપાસના કેવા અનુક્રમથી છવેને કર્તવ્ય છે, તે નવમા સ્તવનમા શ્રી આનંદધનજી કહેવાના છે

ભગવાન સિદ્ધને નામ, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુધ્ય એ કર્મેનો પણ અભાવ છે, તે ભગવાન કેવળ કર્મરહિત છે ભગવાન અર્હ તને આ મન્વરૂપને આવરણીય કર્મેનો ક્ષય છે, પણ ઉપર જણાવેલા ચાર કર્મેનો પૂર્વબધ, વેદીને ક્ષીણ કરતા સુધી, તેમને વર્તે છે જેથી તે પરમાત્મા સાકાર ભગવાન કહેવા યોગ્ય છે

તે અર્હત ભગવાનમા જેઓએ ‘તીર્થ કરનામકર્મ’નો શુભયોગ પૂર્વે ઉત્પન્ન કર્યો હોય છે, તે ‘તીર્થ કર ભગવાન’ કહેવાય છે, જેમનો પ્રતાપ, ઉપદેશજળ, આદિ મહત્ત્વ પુણ્ય યોગના ઉદયથી આશ્ચર્યદારી થોભે છે

ભરતમેત્રમા વર્તમાન અવસરિણી કાળમા તેવા ચોવીશ તીર્થ કર યયા, શ્રી ઋષભદેવયાં શ્રી વર્હમાન

વર્તમાનમા તે ભગવાન સિદ્ધાલયમા સ્વરૂપસ્થિતપણે વિરાજમાન છે પણ ‘ભૂતપ્રજાપનીય નય’થી તેમને વિષે ‘તીર્થ કર પદ’નો ઉપચાર કગાય છે તે ઔપચારિક નયદષ્ટિથી તે ચોવીશ ભગવાનની સ્તવનારૂપે આ ચોવીશ સ્તવનોની રચના કરી છે

સિદ્ધભગવાન કેવળ અમૂર્તપદે સ્થિત હોવાથી તેમનું સ્વરૂપ નિશ્ચયતાથી ચિંતવવું દુર્ગમ્ય છે અર્હત ભગવાનનું

સ્વરૂપ મૂળદૃષ્ટિથી તો તેવું જ દુર્ગમ્ય છે, પણ સંયોગીપદના અવલબ્ધનપૂર્વક ચિતવતા સામાન્ય જીવોને પણ વૃત્તિ સ્થિર થવાને કંઈક સુગમ ઉપાય છે, જેથી અર્હંત ભગવાનની સ્તવનાથી સિદ્ધપદની સ્તવના થયા છતાં, આગ્રહો વિશેષ ઉપકાર જાણી શ્રી આનંદધનજીએ આ ચોવીશી ચોવીશ તીર્થ કરની સ્તવનારૂપે રચી છે નમસ્કારમંત્રમા પણ અર્હંતપદ પ્રથમ સુકવાનો હેતુ એટલો જ છે કે તેમનું વિશેષ ઉપકારીપણું છે

ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું તે પરમાર્થદૃષ્ટિવાન પુરુષોને ગૌણતાથી સ્વરૂપનું જ ચિંતવન છે 'સિદ્ધપ્રાણુ'મા કહ્યું છે કે—

જારિમ સિદ્ધ સદ્વાયા, તારિમ મદ્વાયા સઘ્વ જીયાજ,
સદ્વા સિદ્ધતરુરે, કાવચા મઘ્વ જીયદિ

જેવું સિદ્ધભગવાનનું આત્મસ્વરૂપ છે, તેવું સર્વ જીવોનું આત્મસ્વરૂપ છે, તે માટે ભગ્વ જીવોએ સિદ્ધત્વને વિષે રુચિ કરવી

તેમજ શ્રી દેવચંદ્ર સ્વામીએ શ્રી વાસુપૂત્યના સ્તવનમા કહ્યું છે કે 'જિનપૂજારે તે જિનપૂજના.'

જો યથાર્થ મૂળ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો જિનની પૂજા તે આત્મસ્વરૂપનું જ પૂજન છે

સ્વરૂપઆકાંક્ષી મહાત્માઓએ એમ જિન-ભગવાનની તથા સિદ્ધભગવાનની ઉપાસના સ્વરૂપ-પ્રાપ્તિનો હેતુ જાણ્યો છે ક્ષીણમોહ શુલ્કસ્થાનકપર્યંત તે સ્વરૂપ ચિંતવના જીવને પ્રબળ અવલબ્ધન છે

વળી માત્ર એકત્ર અધ્યાત્મસ્વરૂપ ચિત્તવન
 છવને વ્યાપ્તિ ઉપજાવે છે, ઘણા છવેને શુદ્ધતા પ્રાપ્ત
 કરાવે છે, અથવા સ્વેચ્છાચારિણ્ય ઉત્પન્ન કરે છે, અથવા
 ઉન્નતપ્રભાવ દશા ઉત્પન્ન કરે છે ભગવાનના સ્વરૂપના
 ધ્યાનાવધાનથી ભક્તિપ્રધાન દષ્ટિ થાય છે, અને
 અધ્યાત્મદષ્ટિ જોણુ થાય છે જેથી શુદ્ધતા, સ્વેચ્છા-
 ચારિણ્ય અને ઉન્નતપ્રભાવતા થતા નથી આત્મદશાબળ
 થવાથી સ્વાભાવિક અધ્યાત્મપ્રધાનતા થાય આત્મા
 સ્વાભાવિક ઉચ્ચ શુદ્ધોને ભજે છે, એટલે શુદ્ધતાદિ દોષો
 ઉત્પન્ન થતા નથી, અને ભક્તિમાર્ગ પ્રત્યે પણ નુશુલિત
 થતા નથી સ્વાભાવિક આત્મદશા સ્વરૂપલીનના પામતી
 બધ છે જ્યાં અર્હંતાદિના સ્વરૂપધ્યાનાવલંબન વગર વૃત્તિ
 આત્માકારતા ભજે છે, ત્યાં [ચોવીંશીની આ પ્રસ્તાવના
 અપૂર્ણ પ્રાપ્ત]

(૨)

* વીતરાગોને વિષે ઇશ્વર એવા ઋષભદેવ ભગવાન
 મારા સ્વામી છે તેથી હવે હું બીજા કશી ઇચ્છા કરતી
 નથી, કેમકે તે પ્રભુ રિઝયા પછી છોડતા નથી તે પ્રભુને

શ્રી ઋષભજિન સ્તવન

ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માદરોરે જોર ન ચાહુ રે કત
 રિજ્યો સાહેબ સમ ન પરિહરે રે, ભગિ સાં અનત ના. (૧)
 કાઈ કત કારણુ કાઠ લણુ કરે રે, મિનચુ કતને ધાવ
 એ મેગા નવ કલિયે સબરે રે, મેગા દામ ન દાવ ના. (૩)

યોગ પ્રાપ્ત થવો તેની આદિ છે, પણ તે યોગ કોઈવાર પણ નિવૃત્તિ પામતો નથી, માટે અનત છે

જન્મતના ભાવોમાથી લેદાગીન થઈ ચૈતન્ય વૃત્તિ શુ ચૈતન્ય સ્વભાવ-સમવસ્થિત ભગવાનમા પ્રીતિમાન થઈ તેને હર્ષ આનંદધનશુ દર્શાવે છે

પોતાની શ્રદ્ધા નામની સખીને આનંદધનશુની ચૈતન્ય વૃત્તિ કહે છે, કે હે સખી ! મે ઋષભદેવ ભગવાનથી લે કર્યું છે અને તે ભગવાન મન સર્વથી વાહાલા છે ભગવાન મારા પતિ થવાથી હવે હું બીજા કોઈ પણ પતિની ઇચ્છા કરૂં નહીં કેમકે બીજા બધા જન્મ, જરા, મરણાદિ હું ખે કરીને આકુળ બ્યાકુળ છે, કણવાર પણ સુખી નથી તેવા શુભને પતિ કરવાથી અને સુખ કયાથી થાય ? ભગવાન ઋષભદેવ તો અનત અબ્યાખાધ સુખસમાધિને પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેનો આશ્રય કરૂં તો અને તે જ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય તે યોગ વર્તમાનમા પ્રાપ્ત થવાથી હે સખી ! મને પણ શીતલતા થઈ બીજા પતિનો તો કોઈ કાળે વિયોગ પામી થાય, પણ આ મારા સ્વામીનો તો કોઈ પણ કાળે વિયોગ થાય જ નહીં ન્યારથી તે સ્વામી પ્રસન્ન થયા ત્યાર

કોઈપતિર જન અતિથલુ તપ કરે રે પતિરજન તન તાપ
એ પતિરજન મે નવ ચિત્ત ધયું રે રજન માત્ર મેળાપ મન
કોઈ કહે લીલા રે અવખ અલખ તણી રે, લખ પૂરે મન આશ
દોષ રહિતને લીના નવિ ઘટે રે, લીના દોષ વિલાસ મન
ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન ફળ કયું રે, પૂજન અખણિત એક
કષ્ટે રહિત થઈ આતમ અરપણા રે આનંદધન પદ રેક મન

કેઈપણ દિવસ સગ છોડતા નથી એ સ્વામીના યોગનો સ્વભાવ સિદ્ધાંતમાં 'સાદિ અનત' એટલે તે યોગ થવાની અર્થ છે, પણ કેઈ દિવસ તેનો વિયોગ થવાનો નથી, મારે અનત છે એમ કહ્યો છે, તેથી હવે મારે કેઈપણ દિવસ તે પતિનો વિયોગ થશે જ નહીં ૧

હે સખી ! જગતને વિષે પતિનો વિયોગ ન થાય તે અર્થે જે સ્ત્રિયો નાના પ્રકારના ઉપાય કરે છે તે ઉપાય સાચા નથી, અને એમ મારા પતિની પ્રાપ્તિ થતી નથી તે ઉપાયનું મિથ્યાપણ જણાવવા તેમાના યોગાએક તને કહું છું

કેઈ એક તો પતિની સાથે કાષ્ઠમાં બળવા ઇચ્છે છે, કે જેથી તે પતિની સાથે મેળાપ જ રહે પણ તે મેળાપનો કંઈ સંભવ નથી, કેમકે તે પતિ તો પોતાના કર્માનુસાર જે સ્થાને પ્રાપ્ત થવાનો હતો ત્યાં થયો, અને સતી થઈને મળવા ઇચ્છે છે એવી તે સ્ત્રી પણ મેળાપને અર્થે એક ચિતામાં બળી મરવા ઇચ્છે છે, તોપણ તે પોતાના કર્માનુસાર દેહને પ્રાપ્ત થવાની છે, બન્ને એક જ સ્થળે દેહ ધારણ કરે, અને પતિપત્નીરૂપે યોગ પામીને નિરતર સુખ ભોગવે એવો કંઈ નિયમ નથી એટલે તે પતિનો વિયોગ થયો, વળી તેના યોગનો પણ અસંભવ રહ્યો, એવો પતિનો મેળાપ તે મેં ખોટો ગણ્યો છે, કેમકે તેનું કામ ઠેકાણું કંઈ નથી

(અથવા પ્રથમ પ્રદેનો અર્થ એવો પણ થાય છે કે) પરમેશ્વરરૂપ પતિની પ્રાપ્તિને અર્થે કેઈ કાષ્ઠ બદ્ધણુ કરે છે, એટલે પચ્ચાગ્નિની ધુણિયો સળગાવી તેમાં કાષ્ઠ હોમી તે અગ્નિનો પરિપક્વ સહન કરે છે અને તેથી એમ સમજે છે કે

પરમેશ્વરરૂપ પતિને પામીશું, પણ તે સમજવું ખોટું છે, કેમકે પચાગ્નિ તાપવામા તેની પ્રવૃત્તિ છે તે પતિનું સ્વરૂપ બતાવી, તે પતિને પ્રસન્ન થવાના કારણે બાણી, તે કારણોની હિપાસના તે કગ્તા નથી માટે તે પરમેશ્વરરૂપ પતિને કયાથી પામશે ? તેની મતિ જેવા સ્વભાવમા પરિણમી છે, તેવા જ પ્રકારની ગતિને તે પામશે, જેથી તે મેળાપનું કંઈ કામ કેકાણું નથી ૩

હે સખી ! કાંઈ પતિને રિઝવવા માટે ઘણા પ્રકારના તપ કરે છે, પણ તે માત્ર શરીરને તાપ છે, એ પતિને રાજી કરવાનો માર્ગ મેં ગણ્યો નથી, પતિને રજન કરવાને તો બંનેની ધાતુનો મેલાપ થવો તે છે

કાંઈ શ્રી ગમે તેટલા કષ્ટથી તપશ્ચર્યા કરી પોતાના પતિને રિઝવવા ઈચ્છે તોપણ બ્યા સુધી તે શ્રી પોતાની પ્રકૃતિ પતિની પ્રકૃતિના સ્વભાવાનુસાર કરી ન શકે ત્યા સુધી પ્રકૃતિના પ્રતિકૂળપણાને લીધે તે પતિ પ્રસન્ન ન જ થાય અને તે જીને માત્ર શરીરે કુધાઈ તાપની પ્રાપ્તિ થાય

તેમ કાંઈ સુમુખની વૃત્તિ ભગવાનને પતિપણે પ્રત્ન કરવાની હોય તો તે ભગવાનના સ્વરૂપાનુસાર વૃત્તિ ન કરે અને અન્ય સ્વરૂપમા રચિમાન છતાં અનેક પ્રકારનો તપ તપીને કષ્ટ એવે, તો પણ તે ભગવાનને પામે નહીં કેમકે જેમ પતિપત્નીનો ખરો મેલાપ, અને ખરી પ્રમનતા ધાતુના એકત્વમા છે, તેમ હે સખી ! ભગવાનમા આ વૃત્તિને પનિષ્ણુ સ્થાપન કરી તે અચળ રાખવું હોય તો તે ભગવાનની સાથે ધાતુમેલાપ કરવો જ યોગ્ય છે, અર્થાત્ તે

ભગવાન જે શુદ્ધચૈતન્યધાતુપણે પરિણમ્યા છે તેવી શુદ્ધ ચૈતન્યવૃત્તિ ઠરવાથી જ તે ધાતુમાથી પ્રતિફળ સ્વભાવ નિવૃત્તવાથી એક્ય થવાનો સભવ છે અને તે જ ધાતુ-મેવાપથી તે ભગવાનરૂપ પતિની પ્રાપ્તિનો દેર્શનપણ કાળે વિયોગ થવાનો નથી ૪

હે સખી ! કેાણ વળી એમ કહે છે કે આ જગત, જેનું સ્વરૂપ ઓળખવાનો લક્ષ ન થઈ શકે તેવા, ભગવાનની લીલા છે, અને તે અવક્ષ ભગવાન સૌની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે, તેથી તે એમ સમજીને આ જગત, ભગવાનની લીલા માની, તે ભગવાનનો તે સ્વરૂપે મહિમા ગાવામા જ પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થયે, એટલે ભગવાન પ્રસન્ન થાને તેને વિષે લગ્નતા કરશે એમ માને છે પણ તે ખેડુ છે, કેમકે તે ભગવાનના સ્વરૂપના અનાવધી એમ કહે છે

જે ભગવાન અનંત જ્ઞાનર્યનામય સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ-સમાધિમય છે, તે ભગવાનને આ જગતનું કર્તાપણ કેમ હોય ? અને લીલાને અર્થે પ્રવૃત્તિ કેમ હોય ? લીલાની પ્રવૃત્તિ તો સોપમા જ સભાવે છે જે પૂર્ણ હોય તે કઈ ઇચ્છે જ નહીં ભગવાન તો અનંત અન્યાયાધ મુખે કરીને પૂર્ણ છે, તેને વિષે બીજી કંપના સ્થાથી ત્રવમય પામે ? લીલાની ઉત્પત્તિ કૃતકલ્પવૃત્તિથી થાય તેવી કૃતકલ્પવૃત્તિ તો જ્ઞાનમુખના અપરિપૂર્ણપણાથી જ થાય ભગવાનમા તો તે બન્ને (જ્ઞાન, સુખ) પરિપૂર્ણ છે, માટે તેની પ્રવૃત્તિ જગત સ્વભાવરૂપ લીલા પ્રત્યે ન જ થાય એ લીલા તો રૂપના વિલાસ છે, સરાગીને જ તેનો ડભવ છે જે સરાગી રૂપ

તેને સદેવતા હોય, અને જેને એ બન્ને હોય તેને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ સર્વ દોષનું પણ સંભવિતપણું છે જેથી યથાર્થ રીતે જોતા તો લીલા દોષનો જ વિલાસ છે, અને એવો દોષવિલાસ તો અજ્ઞાની જ ઈચ્છે વિચારવાનું મુમુક્ષુઓ પણ તેવો દોષવિનાસ ઇચ્છતા નથી, તો અનંત જ્ઞાનમય ભગવાન તે કેમ ઇચ્છે ? જેથી તે ભગવાનનું સ્વરૂપ લીલાના કર્તૃત્વપણાથી ભાને જે સમજે છે તે જ્ઞાતિ છે, અને તે જ્ઞાતિને અનુસરીને ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનો તે જે માર્ગ લે છે તે પણ જ્ઞાતિમય જ છે, જેથી તે ભગવાનરૂપ પતિની તેને પ્રાપ્તિ થતી નથી પ

હું સખી ! પતિને પ્રમન્ન કરવાના તો ઘણા પ્રકાર છે અનેક પ્રકારના શબ્દપર્યાયો લોભથી પતિની સેવા કરવામા આવે છે એવા ઘણા પ્રકાર છે, પણ તે સૌમા ચિત્તપ્રસન્નતા એ જ સૌથી ઉત્તમ સેવા છે, અને ક્યારે પણ ખડિત ન થાય એવી સેવા છે કપરહિત થઈને આત્મા અર્પણ કરીને પતિની સેવા કરવાથી ઘણા આનંદના સમૂહની પ્રાપ્તિને ભાગ્યેદય થાય

ભગવાનરૂપ પતિની સેવાના પ્રકાર ઘણા છે દ્રવ્ય પૂજા, ભાવપૂજા, આજ્ઞાપૂજા દ્રવ્ય પૂજના પણ ઘણા બેદ છે પણ તેમા સર્વોત્કૃષ્ટ પૂજા તો ચિત્તપ્રસન્નતા એટલે તે ભગવાનમા શૈનન્યવૃત્તિ પરમહર્ષથી એકત્વને પ્રાપ્ત કરવી તે જ છે, તેમા જ સર્વ સાધન સમાય છે તે જ અખડિત પૂજા છે, કેમકે ચિત્ત ભગવાનમા લીન હોય તો બીજા યોગ પણ ચિત્તાધીન હોવાથી ભગવાનને આધીન જ છે, અને ચિત્તની લીનતા

ભગવાનમાથી ન ખસે તો જ જગતના ભાવેભાથી ઉદ્ધાસીનતા વર્તે, અને તેમા અહણ્યાગરૂપ વિકલ્પ પ્રવર્તે નહીં, જેથી તે સેવા અખડ જ રહે

ત્યામુધી ચિત્તમા બીજો ભાવ હોય ત્યા મુધી તમારા શિવાય બીજામા મારે કંઈ પણ ભાવ નથી એમ દેખાડીએ તો તે વૃથા જ છે અને કપટ છે, અને ત્યા મુધી કપટ છે ત્યામુધી ભગવાનના ચરણમા આત્માનું અર્પણ કયાથી થાય? જેથી સર્વ જગતના ભાવ પ્રત્યે વિરામ પમાડી, વૃત્તિને શુદ્ધચેતન્ય ભાવવાળી કરવાથી જ તે વૃત્તિમા અન્યભાવ રહ્યો ન હોવાથી શુદ્ધ કહેવાય અને તે નિઃકપટ કહેવાય એવી ચેતન્યવૃત્તિ ભગવાનમા લીન થવામા આવે તો જ આત્મઅપણુતા કહેવાય

ધનધાન્યાદિક સર્વ ભગવાનને અર્પણ કર્યા હોય, પણ જો આત્મા અર્પણ ન કર્યો હોય એટલે તે આત્માની વૃત્તિ ભગવાનમા લીન કરી ન હોય તો તે ધનધાન્યાદિકનું અર્પણ કરવું સ્વકપટ જ છે, કેમકે અર્પણ કરનાર આત્મા અથવા તેની વૃત્તિ તો બીજે સ્થળે લીન છે જે પોતે બીજે સ્થળે લીન છે, તેના અર્પણ થયેલા બીજા જડ પદાર્થ ભગવાનમા અર્પણ કયાથી થઈ શકે? મારે ભગવાનમા ચિત્તવૃત્તિની લીનતા એ જ આત્મઅર્પણુતા છે અને એ જ આનંદધનપદની રેખા એટલે પરમ અવ્યાબાધ સુખમય મોક્ષપદની નિશાની છે અર્થાત્ જેને એવી દશાની પ્રાપ્તિ થાય તે પરમ આનંદધન સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયે, એવા લક્ષણ તે લક્ષણ છે ૬

इति श्री ऋषभजिनस्तवन

शुद्धि पत्रक

पृ	प	अशुद्ध	शुद्ध
३६	१५	क्रियाश्रुते	क्रियाश्रुते
१७	२२	मत्स्याण्ड	मत्स्याण्ड
६१	२२	साधन	साधन
८७	५	श्रवना	श्रवने
६७	१०	वध	वध
१३०	२०	मिद्धसय	मिद्धसय
१५३	२२	मयलम वि	मयलमि वि
१५६	१८	करवा	करवाना
१७१	४	लोपपत्तया	लोपपत्तया
१६४	१८	रति	रवि
२००	१२	सथी	सौथी
२०७	८	भनुष्पपगाने	भनुष्पपज्जने
२०७	२१	पुद्गलायत्त	पुद्गलायत्त
२०७	२२	तस्ययतद्	तस्ययतद्
२३४	३	शवपरिभति	शवपरिभति
२३५	१७	भरिस्थिति	शवस्थिति
२४०	२२	घर्मकादिवत्	घर्मकादिवत्
२४०	२३	मिह पडी उभेदा—	द्वेया
३०१	१५	सत्पुत्रार्थ	सत्पुत्रार्थ

